

JÓSIKA MIKLÓS

EMLÉKIRAT

SZERKESZTETTE
GYŐRI JÁNOS

TARTALOM

ELSŐ KÖTET

GYERMEKKOR 1794
SERDÜLŐKOROM 1804-1812

MÁSODIK KÖTET

KATONAKOROM
BÉCSBEN

HARMADIK KÖTET

A KONGRESSZUS ALATT
III. HADJÁRAT

NEGYEDIK KÖTET

ÚT AZ ISMERETLEN FELÉ
ÚJ ÉRA

ELSŐ KÖTET

GYERMEKKOR

1794

1

Ha az ember bizonyos kort elért, s egész hosszú életére visszaemlékezik, egy az - ami mindenekfölött meglepi, s ez a leghosszabb életnek is rövidsége.

Minden, ami volt, gyors, mondhatni, rohamos álomként vonul el előttünk, melynek egyes jeleneteit olykor ezer kínok közt éltük keresztül - óráknak számítván a rohanó percek, éveknek a hosszú, setét napokat, s melynek összessége az álom talányosságával tűnt el. A gondviselés úgy akarta: hogy az emberi életben jó és rossz, öröm és bánat váltakozzék, hogy az évek, melyek visszahozhatlanul elhaladtak, magukban tanulságot és kiábrándulást foglaljanak, s akkor, mikor már nincsenek - ezt hagyják örökségül és emlékül.

Valamint a természetben nagy és kicsiny nem léteznek - mivel a végtelen fogalmával szemközt minden összehasonlítási mérv megszűnik, úgy az életben is a kis és nagy események ugyanazon útját az enyészetnek követik.

Az egyszerű életben, mely *procul negotiis*, mint Horác mondta - lefoly, vagy mely, mint a vészbe sodort sajka, nem egyéb hosszú küzdésnél: olykor nagy kincse rejlik az okulásnak és számításnak.

Ez egyik oka, miért hiszem én, hogy minden életnek - bárminő egyszerű legyen, ha hosszúra nyúlt - megvan a maga fontossága.

Íme az indok, mely engemet arra bírta, hogy *felszólítás következtében*, de érett megfontolás után, a nehéz, sikamlós, öntagadó munkát felvállaljam, mely visszaemlékezéseimet magában foglalandja. Én Istennek ingyen kegyelméből, mikor e sorokat írom, *középszámítás szerint* - a leghosszabb emberi kort értem el. Alig hiszem - mivel a régi kezdetleges emberek az éveket alkalmasint a hold után számították -, hogy az öreg Methusalem is sokkal korosabb lett volna nálamnál; azt pedig, hogy az évek súlyát - jó órában legyen mondva - oly könnyen bírta vállain, ezt már éppen nem hiszem: mert én a *hetvenedik* évet töltöttem be.

Ebből világos, hogy életrajzolóim, van pedig ilyen elég, magam is különböző nyelven tízet ismerek - engemet két évvel megifjítottak, miután nem 1796-ban, hanem 94-ben születtem Tordán, ápril 28-án.

Én ezt hálával Isten iránt fogadom, ki életemet, a legviszontagságosabbak egyikét, ily hosszúra nyújtotta, s nekem ez aggkorban annyi erőt engedett, hogy ily élet visszaemlékezéseit leírhasam.

Sohasem tudtam megfogni azoknak beteges hiúságát, kik korukat eltagadják; s alig nevettem életemben jobb ízűen, mint mikor egy jeles hazai író egy másikat öregnek nevezvén, hozzátette: *nem sértés* (sic) - mert én is öreg vagyok.

Aztán igazat szólva, kevés ember volt oly fiatal, mint én annak idejében, és még kevesebbnek tartott fiatalsága oly sokáig, mint az enyim; miért szégyenleném én e szép hosszú életet, melyet nekem gyermekkorom óta késő öregségig annyian kívántak, s melyre, bevallom gyöngeségemet, jó szemekkel, jó fogakkal, csudás erőben - s el nem tompulva semmi iránt: mi szép, jó és nemes, s a korral lépést tartva, mindvégig büszke tudok lenni, s azt hiszem,

nincs okom oly életet szégyenleni, melynek minden évét több mint egy-egy kötetnyi munkával földhetem be, hogy a szél el ne hordja.

Ha e hosszú életért, ily erőben, mindennekfölött a gondviselésnek tartozom hálával, igen sokat köszönhetek azon szigorú, spártai nevelésnek is, melyben részesültem, mely idegeimet jókor megedzette, s melyet egész hosszú életem alatt magam folytattam s egészítettem ki: habár egész őszinteséggel bevallom, hogy elég bolondságot követtem el életemben.

Azt kérdi valaki: ha boldog volt-e e hosszú élet? - Ha rózsákkal volt-e elhintve ifjúságom, ha a férfiú-kort fellegtelen ég borította-e, és most, mikor az évek a félig fáradt vándorra neheztedek, aranygyümölcsöket termett-e a viszontagságos, munkás évek hosszú sora? - Erre e munka fog felelni.

Ismerem én ennek minden nehézségeit; tudom jól, minő vására a hiúságnak nyílik az önélettrajzírók előtt, s miként ítél a világ azok felett, kik elég gyengék s elég gyerekesek egyszerű életüket s egyszerű személyüket a világ nagy eseményeinek keretébe foglalni, s úgyszólván, magoknak szobrot emelni.

Tudom, hogy e szirteket sem Chateaubriand, sem George Sand, sem Alexander Dumas, mint szintén a régibb francia emlékirók, mint Saint-Simon, Créqui márkinő s a többiek egytől egyig ki nem kerültek egészen. Hazai emlékiróink pedig, úgymint Kemény János fejedelem, Bethlen Miklós, II. Rákóczi Ferenc maga - s a jó, de sokszor kurucból labanccá változó Cserei Mihály emlékirataikba sok olyat vegyítettek, mi elmaradhatott volna.

Ismerem tehát a feladat minden nehézségeit; azért eleitől óta erős feltett szándékom oly rendszert követni, mely magánéleteseményeimet, minden tanulság mellett, melyet azok magukban foglalnak, mereven elválasztja a nagyszerű körözettől, melyben azok lefolytanak.

Ítéleteimben a tisztelt olvasó sohase keressen egyebet, mint *magánnézetet*: más szavakkal: ha eseményekről vagy felebarátomról szólok, sohasem állítom, hogy az eseményekről ítéletem egyéb, mint saját felfogásom; és felebarátomról, legyen ítéletem szigorú vagy kedvező, sohasem mondom: ez az ember *ilyen volt*; hanem csak ezt és *annyit*: *én ezen embernek jellemét, tevékenységét, tudományát, gyengeségeit vagy gonosz hajlamait így fogtam fel*. Nem mondok ki tehát senki és semmi felett ítéletet, csak nézetet: de ezt annál nyíltabban, mennyivel mállottabb kort élünk, hol bizonyos konvencionális s többnyire sikerhez és időjáráshoz kötött felfogás létezik, mely a nemzet jellemét vesztegeti meg; nagy embereket fúj föl igen kis emberekből, s fehérnek kiáltja ki, amit alig tegnap feketének állított.

De hiszen mindez csak magánvélemény. Az ítéletben az ember többnyire téved; az idő, olykor késő idő érleli meg azt, s valamint nem egy, úgynevezett *kis embernek* élete - nyer olykor századok múlva fontosságot, mint talán első kereke a még feltalálendő gépnek: úgy korunkig annyi nagyságot higgasztott le a történelem s tudomány, hogy méltán lehet az emberi ítélet ingatagságán aggódnunk.

Tudom egyébiránt, hogy emlékirataimban teljes lehetetlen magamat oly igen kicsinnyé, majdnem atommá lehiggasztani, hogy ezzel némelyek hiúságát kielégítsem. S íme, ez egyik legnagyobb saltája és Rhodusa ez emlékiratoknak. Eltalálni a helyes arányt szerénység és túlszerénység közt. Őszintének lenni, anélkül, hogy sértsünk; igazat szólni fejünk betörésének kockáztatásával, anélkül, hogy szenvedély által magunkat kimélytelenségre engedjük ragadtatni, íme a nehézségek nehézsége!

Egy más kényes érintésű nehézség is áll még előttem: kikerülni amaz árva, beteges álszerénységet, melyet a francia *pruderie*-nek nevez, s e vénleányi s aggszúzi félénkség által emlékirataimat meghamisítani s magamat jobbnak festeni, mint vagyok.

Homo sum, humani a me nil alienum puto, s ha olykori kalandjaimban a neveket elhallgatom, s túl nem megyek azon, amit mívelt embernek írni szabad: azt hiszem, hogy emlékirói kötelességemnek megfelelek.

Mivel az ily emlékiratok kissé kimentek, legalább nálunk, a divatból, sokan talán hibáztatni fogják, hogy olykor gyermekkori csínyek is előfordulnak bennök; de aki a régibb s újabb emlékiratokat olvasta, s tudja, hogy ezek egyik fő érdeke a részletekben van, el fogja azt is ismerni, hogy e részben több mérséket tartok elődeimnél.

Két dolgot legalább senki sem fog szememre vetni: *hogy igazságtalan vagyok, s hogy félek*. Azt pedig, ha vastag darócosságokért magamnak - legfellebb egy kis inderkedéssel s persziflázssal szerzek elégtételt, ezt nekem mindenki megbocsáthatja.

Habár ezen első cikkem homlokán születésem éve áll, igen természetes, hogy saját közvetlen észleleteim később veszik kezdetüket, s ha már itt első zsenge gyermekéveimről is szólok, ezt hallottakból s kétesebb s homályosb visszaemlékezéseimből jegyzem föl.

Azt állítják azonban, hogy a zsenge gyermekkori visszaemlékezések a legelevenebbek, s ezt magamon is tapasztalom annyiban, hogy ötéves koromra igen elevenen vissza tudok emlékezni: tehát még a múlt század utolsó évére, 1799-re.

Ez időben atyám, báró Jósika Miklós és anyám, gr. Lázár Eleonóra Bilakon, közel Besztercéhez laktak. A helység nagyjából *szász* s a tekintélyesebbek egyike Erdélyben. Az egész falut más apró részekkel együtt szülőim bírták, kiknek helyben, Bilakon, kényelmes udvarházuk volt, mely később másnak adott helyet. A jószág most gr. Lázár Mórné - nővérem Barcsayné leányának - birtoka.

Atyám ez időkből a harminc években volt, csinos, mívelt férfiú, kit a közügyek inkább érdekeltek, mint sok más, s aki ama nevezetes korban, a francia forradalom napjaiban, élénk figyelemmel kísérte az eseményeket.

Nem csoda, hogy a mély béke és tespedés közepette, mely akkor hazánkban uralkodott, s az ifjúságot a szokatlan események felrázták mámorából, s az atyám is egyike volt azoknak, kik, miként erre, igaz, kissé homályosan tudok csak visszaemlékezni, nemegyszer igen heves politikai vitákba elegyedtek. Atyám egyébiránt érzésénél fogva azon időben éppoly forradalmi eszmékkel foglalkozott, mint aminő békés s az ügyek döcögő menetével kibékült úrrá vált később, ki a kormányt a legnyugalmasabbak egyikének és így nem háborítandónak hitte.

No de ez később jött, s atyám fiatal korában, miként maga mondta, igen közel állt ahhoz, hogy a konföderatkával fejen, a Kosciuszko-féle forradalomban részt vegyen. Később magánmulatságból e mai napig híres *Marseillaise*-nek szavait: „*Allons enfants de la patrie!*” sat. magyarra fordította; mi ártatlan mulatságáért sem nem háborgatták, sem nem gyanúsították. Íme egy kis előnye az akkori időknek a mostaniak felett.

Anyám kedves, nem annyira szép, mint kecseljes, fiatal, akkor huszonöt éves nő volt, ki most is szép, fehér arcával és setét hollófürteivel előttem áll, mintha csak kedves szemeibe néznék.

Feddhetetlen erényű, atyámhoz bensőleg ragaszkodó, emellett vidám, eszes és nyájas nő volt, kit mindenki szeretett és becsült.

Mikor én az öt évet betöltöttem, négy testvérem élt: a nálamnál egy évvel idősb *Rozália*, a nálamnál egy évvel ifjabb *Imre*, a két éves *Zsuzsánna* s a még pólyában nyugvó *Samu*. A legidősb, *Zsigmond* és a harmadik, *Kati* már a sírban nyugodtak.

Mielőtt továbbmennék, talán itt az ideje családomról, a *Jósika* családról valamit mondani.

Minden vagy majd minden családnak van történelme mellett legendája és meséje is.

Hány család azonsága volt már kétség, sőt per tárgya, s hány régi törzsökös családra fogtak már egy vagy más mesét!

B. Wesselényi Miklós a balítéletekről írt munkájában igen kedélyesen és mulattatólag adja elé, miként származtatták le a Wesselényi családot egy cigánytól; a modenai herceg pedig, a Nagy-Kállay családnak azonságát a régi ily nevű családdal merőben tagadta, s e tárgyban pör is folyt, melyet egy Czikó nevű ügyvéd valami Olaszországból hozott oklevelkével nyert meg. [...]

Igen sok ehhez hasonló mesét és tévedést hozhatnék föl, de mivel ezúttal csak a *Jósika* családról van szó, elmondom ennek is legendáját, hogy aztán elmondhassam az egyedüli valót.

Erdélyben két jeles, tudományosan mívelt öregúr volt, az egyik Strausenburg *szász* kormányzó tanácsos, igen tanult s köztiszteletű úri ember; a másik Cserey Miklós, ki fiatalabb korában országgyűlésekben is szerepelt, igen nyájas, habár kissé különködő öregúr volt, s különösen nagy genealóg. E részben elmondhatom, hogy jártasabb emberrel alig találkoztam az életben; egyébiránt is igen sokat tudott, s egész életét olvasással s tanulással töltötte, úgy-hogy társalgását, a nevezetes különbség mellett is politikai nézetünkben, a legélvezetesebbek egyikének találtam. E két öregurat azért hoztam föl, hogy elmondhassam az ő legendájukat a Jósika családról.

Mindketten merőben állították: hogy Jósika István, ki oly közel állt az erdélyi fejedelemséghez, hogy az athnamét már kezei közt tartotta, nem volt más, mint Báthory Kristófnak fia, tehát Zsigmondnak, az erdélyi fejedelemnek fivére.

Az öregurak ezt így indokolták: hogy Jósika István a Báthoryakkal együtt növeltetett a jezsuita atyák által Olaszországban. Első ifjúságában egészen otthonos volt a fejedelmi udvarban, már harminckét éves korában erdélyi korbátnak s egy-két hadjáratban vezér a törökök ellen; hogy őt állítólagos fivére - később halálos ellensége, Báthory Zsigmond, maga megkínálta az erdélyi fejedelemséggel, miként ezt a történelem följegyezte. Mindezekből aztán kiokoskodták az öregurak, hogy ily rokonszenvet nem lehet másként megfejteti, mint úgy, ahogy azt ők megfejtették.

Emlékezem jól, hogy Cserey Miklós, ki szomszédom s barátom volt, s hozzám s rokonához, b. Wesselényi Miklóshoz gyakran eljött, valahányszor a Jósika család eredetéről volt szó, nekem azt mondta, hogy Báthoryak vagyunk.

No de van egy másik legenda is, mely minket egyenesen Kantakuzeno János görög császártól származtat le, állítván: hogy az első Jósika, kit e néven a hazában ismertek, nem volt más, mint Kantakuzeno Jánosnak fia. A különös az, hogy atyám s nővérem, gr. Kendefy Ádámné is e véleményben valának.

Szükséges-e mondani, hogy az egyik szintoly szélből kapott mese, mint a másik? A Báthoryakra nézve csak annyi áll: hogy leányágon egyenesen a Báthoryaktól, név szerint Báthory Annától, Jósika Zsigmondnak nejétől származunk le, s így elég Báthory-vér van bennünk. No de mi házná!! - mondja erre Fisch Ábrahám.

A harmadik s utolsó mese ama kezdetlegeseke egyike, minők hazánkban, főleg Zsigmond király koráról írtak a régi krónikákban.

Zsigmond király, nem tudom, melyik útjában, Karánsebes vidékén egy kis csapattal találkozott, egytől egyig tíz-tizenkét éves fiúk valának, s vezérok sem volt korosabb.

Mikor a király a kis, jól-rosszul fölfegyverzett csapat előtt ellovagolt, azt kérdezte a kis hetyke vezértől: mi a neved? Jósika! felelt ez, alkalmasint megrövidített keresztnévét mondván; s a király megveregette vállát, s nemesi címmel és a Jósika névvel ajándékozta meg.

Elmondván itt mindazt családunkról, mit mindenki annak fog ítélni, ami: ti. *mesének* - elmondom most a valót.

Az úgynevezett Hóra-világ alkalmával [...] a többi közt a branyicskai régi, Martinuzzi-féle kastélyt is elhamvasztották, hol családi irományaink közt a legtöbb családunkra és annak egy időben roppant birtokára vonatkozó irományok is odaégtek.

Ez okon történt, hogy habár az eredeti adománylevelek megvoltak, teljes lehetlen lőn a bánáti birtokokra nézve az úzust bebizonyítani; habár Jósika Sámuel, később erdélyi korlátnok - legalább miként nekem mondta - eleget fürkészte a dolgot. Ami engemet illet, sohasem számítottam arra, hogy bánáti birtokainkat valaha visszakapjuk. A híres *Nyáry*-, *Lónyay*-, *Báthory*-per nem is billentett rajtam: én ezeket Sikó derék ügyvéd nagy botrányára: prókátor-abraknak neveztem. Tőlem azon hatvanhat - ha nem több - család, mely a régi Jósika-birtokokban uralkodik, igen nyugodtan alhatott ítélet napjáig.

Mindazáltal részint a családi irományokból, részint az erdélyi s magyarországi családokra vonatkozó munkákból egész bizonyossággal ennyit tudunk:

Még 1561-ben, tehát a XVI. században élt egy *Jósika*, keresztnévén *Albert*, ki Zaránd vármegyében, Gelvácson bírt. 1593-ban, tehát harminckét évvel később, Jósika István nőül vette a fejedelemnek, Báthory Zsigmondnak egyik rokonát, Fűzi Borbálát.

Mármost, Dávid lett legyen-e Jósika Istvánnak atyja, vagy János, ezt *egészen világosan* kideríteni nem lehet; annyi bizonyos, hogy Istvánnak egyik fivérét Jánosnak nevezték, de aki nem sok vizet zavart.

Hogy Jósika István *báró lett volna*, ez tévedés, a báróságot a család a XVII-ik század utolsó éveiben kapta, s így a legrégebbi mágnáscsaládokhoz tartozik, miután a legtöbb magát a XVIII- és XIX-ik századból napolja.

Jósika Istvánnak Fűzi Borbálától való fia, Zsigmond, Báthory Annát vette nőül, és ettől született Gábor fia, e néven első a családban.

Nem lehet itt céлом a család történetét megírni, ennek nagyobb keret kellene, mint emlékirataim; azért csak a lehető rövidséggel mondok annyit, amennyi elég annak bebizonyítására, hogy családunk a régiek egyike, a mágnáscsaládok közt pedig éppen a legrégebbhez tartozik, s annyira ős-törzsökös magyar, hogy az első Jósikától kezdve az utolsóig egyikünkben sincsen még egy szemernyi oláh vér is. Erről mindenki meggyőződhetik, ki családi leszármazásunkat olvassa, melyet Kőváry s Nagy Iván munkáiban megtalál, s melynek némely tévedéseit alább kiigazítom.

Igaz, hogy egy alkalommal, nem olyan régen, saját családunk egyik igen jeles tagja mondott olyasvalamit, mintha történelmi adatok léteznének arról, hogy családunk oláh eredetű. Én [...] részemről merőben állítom, hogy történelmi *pletykák* létezhetnek, de egyetlen történelmi adat, családi leszármaztatás vagy bármilyen egyéb, mi bizonyító erővel bírna, s ezen állítást távolról is indokolhatná, nem létezik. Az egész történelmi adat az és csak annyi, hogy mikor Jósika István, kit senki sem festett le őszintébben, mint én, s ki, bármiként ítéljen róla a világ, Erdélynek az időben legeszesebb s legtehetségesebb embere volt; mondom, az ifjú korlátnok fejükre nővén azoknak, kik őt eszközül akarták felhasználni, haragjukban őt is, mint Teleki Mihályt, a Majláthokat s annyi mást oláhnak nevezték. Mivel igen *ügyetlenül* csak egyet bizonyítottak, hogy oláhnak nevezetni sértés volt.

Sajnálom azonban, ha valaki e protestációt másnak venné, mint ami: tudniillik *igazság földelésének kalandozó mese helyett*.

Én a régi eredetben semmi legkisebb érdemet nem látok; a legrégebb családnak lehet igen haszontalan, kenyérvessztegető fia, vannak erre példák, s a legújabbnak - a tegnapelőttinek, ha tetszik - lehetnek oly jeles tagjai, kik emelt fővel járhatnak.

Ha családunk oláh eredetű lenne, legcsekélyebb okát sem látom annak, hogy ezért piruljak, nem volna sem első, sem az egyedüli, s legyen az oláh dák eredetű, *miként én hiszem* - vagy *elkorcsosult római*, ami csak részben áll, annyi bizonyos, hogy Oláhország levén, oláh nemzet is van, hogy tagjai közt sok derék férfiú élt és él, s hogy végre minden nemzet megérdemli, hogy becsüljük. - Ha tagadom tehát családom oláh eredetét, oka az, hogy ez meggyőződésem, s nevetségesnek tartanám meggyőződésem ellen szólni vagy hallgatni.

Talán itt a helye családi leszármaztatásunkba becsúszott némely tévedést, kihagyást s változást följegyezni.

Legelső tévedés az, hogy a Jósika családnak három ága van: a branyicskai, szurdoki és váraljai. Kezdetben a család magát *de Karánsebes et Zsidóvár* írta.

Branyicskát - miután karánsebesi részbirtokát s később a zsidóvári uroalmat, mely Magyarország leggazdagabb részében hatvan helységből állt, miként arról Benkő *Transsylvania*-ja is tanúskodik, elvesztette -, mondom, ez idő óta Branyicskát a Maros mentén a család közösen bírta.

Szurdoki ágról már azért sem lehet szó, mivel Szurdok Csáky-jószág, s leányágon jött a család kezébe.

Ezen ágat tehát lehetne *ófenesi* ágnak mondani, de ez is leányt, fiút egyenlően illető birtok. Szurdok sohasem volt a család ezen ágának fészke, atyám maga Ófenesen és Bilakon lakott többnyire.

Második ártatlan tévedés az, hogy atyám a tudományok szenvedélyes kedvelője lett volna, s hogy gyönyörű könyvtárt szerzett. Atyám igen művelt ember volt, szeretett olvasni, de egész könyvtára egy jókora üveges almáriumban elfért, s e könyvtár is - kölcsönadott s olykor kérés nélkül elhordott könyvek miatt - annyira hiányos volt, hogy a nagyobb munkák közül alig maradt egy-kettő teljes.

E kis könyvtárra nézve, Kőváry egyébiránt jeles munkájában egy igen mulatságos adomát olvastam, melynek csak az a hibája van, hogy egészen el van fordítva. A való az, hogy mikor e hiányos könyvgyűjteményen megosztottunk, mindegyikünk kiválasztott pár csonkítlan munkát, a többi aztán mint makulatúra négy halomra oszlott, s többnyire egy Panajott Miklós nevű, atyámhoz bejáratos görög üzérnek maradt.

Én e gyűjteményből, régiségére nézve a többi közt egy igen érdekes munkát kaptam - *A világ nyolc csudájá*-t képekkel -, amelyben igen részletesen le volt a Noé bárkája írva, s miként élelmezte Noé úr azt a sok állatot, melyet a végpusztulástól megmentett.

Én e *kuriózumot* a kolozsvári liceum könyvtárába szántam, még pár ily érdekes ósággal; de egy táblabíró, ki ez időben olykor meglátogatott, elkérte tőlem olvasásra, és soha többé vissza nem tudtam kapni. Hallottam később, hogy így szép kis könyvtárt csenegetett össze.

Ha emlékezetem nem csal, csakugyan a Kőváry munkájában, családunknak hibásan elnevezett szurdoki ága a tudományoknak s műzsáknak élt. - Ez is tévedés, valamint az egyik, általa branyicskainak nevezett ág polgári hivatalokat viselt, úgy a másik, melyhez én is tartozom, a

hadipályát választotta. Mózes szépatyám alezredes volt a székely huszároknál, s a török háború alkalmával a maga költségén veres öltözetű, szabad lovas csapatot állított.

Levéltárunkban egy, nejehez, Wesselényi Katához írt levele van, [...] melyben írja, mennyire kívánják felsőbb helyen, hogy ősei vallásától eltérjen, és katolikussá legyen, még főispánsággal is megkínálták, de siker nélkül.

Imre, nagyatyám, előbb a magyar testőröknél volt, később százados a székely huszároknál, ő is átment a prozelitizmusi hadjáraton, mely akkor divatban volt, s csakugyan áttért a katolikus vallásra, melyben atyám is növeltetett. Én voltam családomban az egyedüli, ki visszatértem őseim hitére s a régi akolba.

A katonai szellem nemcsak atyámban, miként később látni fogjuk, hanem bennem és fiaimban is megvolt; én gyermekkorom óta katona voltam, s részt vettem ama híres napóleoni hadjáratokban, melyeknek emlékezete még oly eleven előttem.

Fiam, Miklós, tizennégy évig katonáskodott, s az utolsó előtti olasz háborúban Radetzky alatt mint dzsidás százados részt vett. Második fiam, Geiza, a forradalom alatt mint főhadnagy és százados huszonkét csatában vett részt. A harmadik, Leó is szagolt egy kis puskaport az oláhok ellen; a negyedik pedig, Gyula, most is huszárfőhadnagy.

Íme a *múzsák*, melyeknek családom ez ága szolgált; láthatja a t. olvasó, hogy ezek gonosz, bajuszos múzsák voltak. No de ez sem új, nem láttunk-e már bajuszos mamákat s szakállas magyar gazdasszonyokat?

Még egy hiány a családi táblázatban az, miszerint nincs megmondva, hogy első Jósika Sámuel tábornok volt, s hogy Jósika János nem ezredes, hanem tábornok.

A váraljai ágban is kimaradt *Jósika Pál* atyjának neve, István. Igen könnyű leende pedig nemcsak atyját, hanem nagyatyját és szépatyját is magától Jósika Páltól megtudni.

Én ez ággal semmi összeköttetésben nem voltam, ez az oka, hogy nem tudom a részleteket.

Majd mikor a sor az *én életleírásaimra* kerül, lesz alkalmam még furcsább és mulattatóbb tévedéseket fölfedezni.

Most visszatérek Bilakra, atyámhoz.

Atyám ez időben, néhány utazást kivéve, falun lakott, hol háza a legvendégszeretőbbek egyikének tartatott, s többnyire vidám és népes volt. - Atyám híres lovas volt, mindig jó és szép lovakat tartott, s főleg ez időben s még jóval később, télben, nyárban lóháton utazott.

Csupa mulatságból jegyzem itt föl azon öltözetet, melyet akkor vasárnaponként, vagy ha vendégeink voltak, viseltem, s mely a mostani gyermeköltözetektől nagyon is különbözött.

Volt nekem egy nehéz rózsaszín brokátból, fehér apró pettyekkel készült, elől kerekre kivágott mentécském, kék rókaprémmel s igen vékony ezüstzsinór-készülettel. Ehhez vadalmaszín mellény s hasonló színű nadrág, ezüstpaszamánttal, sarkantyús csizma - főbüszkeségem - s egy fekete selyemcsákó, felül ezüstpaszamánttal s egy kis forgóval.

Hiszi valaki vagy nem, de én most is látom magamat ez öltözékben, s világosan emlékezem, hogy kedves, szelíd anyám mindig balra igazította kis csákómat, melyet kihívó állásban hordottam jobb oldalon.

Idősb nővérem, mint szintén atyámnak s anyámnak öltözeteikre csak homályosan emlékezem vissza. Annyit tudok, hogy ez időben kezdettek Erdélyben az úgynevezett *à la viganó* ruhák divatba jönni, s hogy kedves anyámnak volt egy vadgalamszínű ilyen ruhája, mely engemet mindig elragadtatásba hozott.

Ünnepies alkalmakkor, vigályokba, nagy ebédekre akkor Erdélyben mindenki magyar öltözetben járt, az öregebb urak pedig, mint egykor Lengyelhonban a *sztaroszták*, soha nem vettek fel más ruhát, mint magyart.

Még csak annyit teszek e leíráshoz, hogy akkor már az emberek porozott fővel és copffal jártak - talán jobban mondanám: a *már* helyett *még* -; a nők a magyar fejkötőt az új divatú öltözethez is viselték; de ez oly igen-igen apró volt, hogy alig fért volna valami tekintélyes *bábnak* - vagy miként Erdélyben mondják: *bubának* - fejére, s csak olyan signum pro re volt, minő akármennyi más van a világon.

Igen sok ízlés kellett arra, hogy a legszebb nő is nevetségessé ne váljék e divatban. No de a szem mindent megszokik, s ennél szebbeket is láttunk, miként ezt a maga idejében elmondandom.

Hogy mielőbb túl legyek e régi-régi gyermeki visszaemlékezéseken, följegyzem még, hogy szász helységben lakván, s mivel az atyámnak szász cselédjei is voltak, pompásan megtanultam szászul, s nemegyszer kellett, ha vendég jött, e nyelven szavalnom, a jelenlevők nagy mulatságára.

Az első, komoly halálveszély is e zsenge koromban ért; volt az atyámnak egy Pénteki nevű tordai születésű perügyelője, a legrémségesebb copffal, melyet csak gondolni lehet, s amely, ha ült, a földet érte; egykor pénteken egy darab csukát tett az anyám tányéromra; máskor mindig ő szokta a szálkákat kiszedni, e napon Pénteki ajánlkozott, s működésének eredménye az lón, hogy egy szálka torkomon rekedett: már kékülni kezdett arcom, mikor kedves anyámnak sikerült az életet, melyet úgyis neki köszönhettem, azáltal megmenteni, hogy kis keskeny ujjacskáival megragadta a szálka végét, s azt szerencsésen kihúzta.

Mennyi bajtól, mennyi szenvedéstől, de egyszersmind mennyi öröm- és éltől megmentett volna egy kis kedélyes megfulladás! Hát még önöket, tisztelt olvasóim, mennyi regénytől!

Isten nem úgy akarta. Rossz pénz el nem vész, élnem kellett.

Erdélynek akkori, egészen sajátos, mondhatnám, mállásnak indult korszakáról igen-igen homályos fogalmain vannak; könyvekből ezeket már csak azért nem akarom kiírni, mivel azok mindenki szolgálatára állnak, s aztán nem volnának az én visszaemlékezéseim.

Szegény jó anyám 1799-ben, fiatal korában - huszonnyolc éves volt - mellbetegségben meghalt, hagyván maga után öt árvát.

Mind a két nagyanyám élt még ez időben. Az egyik - atyai részről b. Jósika Imréné - b. Bornemissza Anna Mária, a legkitűnőbb s -kedvesebb nők egyike volt Erdélyben. Jótevő, vendégszerető, vidám még késő öregségében is, és anélkül, hogy valaha szép lett volna, a leg-tisztesebb s -kellemesb jelenetek egyike, melyet csak gondolni lehet. A jó öregurak azt állították, hogy szakasztott olyan, mint híres druszája: *Bornemissza Anna*, Apafi Mihályné, a *leírás szerint* valóban hasonlított is hozzá.

Másik nagyanyám gr. Lázár Antalné, Torma Éva, igazi magyar nő, kissé akaratos, modorában nyers, de feddhetetlen erényű, ki egyébiránt a kalapot viselte a háznál.

Az első többnyire Ófenesen lakott, régi lőrésekkel ellátott, inkább zárdához, mint kastélyhoz hasonlító, regényes fekvésű várában, mintegy két órányira Kolozsvártól; - a másik Medgyesfalván, közel Marosvásárhelyhez.

E két nagyanya közt oszlott fel anyám halála után az öt árva: Rozália, én és Samu b. Jósika Imréné kezei közé jutottunk, Imre öcsém és Zsuzsanna húgom gr. Lázár Antalnéhoz.

Panaszunk nem lehetett, különösen nekem, ki nagyanyámat valódi imállyal szerettem, s általa - mi tagadás benne - kissé el lettem kényeztetve.

Mind a két nagyanya semmit sem mulasztott el nevelésünkre, aztán vidám, vendégszerető házak valának ezek, hol egészen magyaros szellem uralkodott, hol a társalgási nyelv magyar volt, s hol végre sok mulatság, sok családi ünnepély mellett a tanulás sem volt elmulasztva; mert e részben a szerető nagyanyák egyáltalában nem értették a tréfát.

E nevelési rendszerre nemsokára vissza fogok térni; alkalmasint sokak előtt meglepő és új módor lévén az, mely alkalmazva lőn.

Még most is elevenen visszaemlékezem az ófenesi *Rozália-napokra*, melyeket kedves nagyanyám mindig megünnepeelt mostoha nővére, előbb gr. Csákyné, később gr. Wass Sámuelné tiszteletére.

Ilyenkor minden ragyogott az égő mécsektől, a szobák nappalian ki valának világítva, zene, ének hangzott, s az ember egészen visszaélhette magát amaz ódon, de kedélyes időkbe, hol inkább szerettük egymást és jobban összefértünk.

Míg így testvérekül elválva éltünk, egyetlenegyszer sem láttuk egymást; csak mikor gr. Lázár Antalné meghalt, jött Imre és Zsuzsánna testvérem is másik nagyanyámhoz, s voltunk mindnyájan egy fészekben.

Eközben atyám részint Bilakon, részint Kolozsvárt a Magyar utcában levő régi Jósika István-féle, igen egyszerű sötét házban lakott, részint utazásokat tett, vagy minket látogatott meg, mi aztán valódi örömnövep volt a háznál.

Atyám vidám társalgó volt, elmés ember lévén, tele jó ötletekkel, s mindamellelt, hogy hirtelen haragú, békülékeny, s a társaságban közszeretet tárgya.

Mikor ő jött, volt mulatság elég, hanem kemény rend is, miként azt később látni fogjuk.

Azon idő óta, mely hatéves koromtól addig telt el, míg a tizedik évet betöltöttem: 1804-ben mint másodévi grammatista a kolozsvári konviktusba jöttem, semmi különös nem történt, míg kedves nagyanyám, Jósika Imréné meg nem halt.

E halál - bár gyermek, kilencéves valék akkor - annyira lesújtott, hogy sokáig nem tudtam magamhoz jönni, s vigasztalhatlan valék.

Ösztönszerűen éreztem, hogy ezen angyali jóságú nőnek halálával egy kő mozdult ki éltém alapjából. Régi idő - igen régi -, de most is látom a terítőn feküdni Szurdokon, hol hosszas betegség után a legnemesebb lelkek egyikét adta ki.

Gr. Haller Jánosné lakott ez időben Gorbón, s ő jelen volt a gyászos eseten. Atyámnak igen hirtelen - miként akkor mondták: lóhalálában - hírül adták a veszélyt, de későn érkezett a tudósítás, anyját halva találta.

Nagyanyám halála után sok változott. Atyám valóban tekintélyes birtokhoz jutván ez időben, igen úri módon is élt, s mivel róla csak jót tudok mondani, szabad talán egy kis gyengeségét is megemlíteni: nagyon szerette a kártyát és a szép hölgyeket; no de mindemellelt szerző atya volt, s nem lehete panaszunk. Most nevelésemről szólok valamit.

Igazán el lehet mondani, hogy a gyermek élete Isten kezében van, ha az ember oly sokáig élt, mint én, s visszaemlékezései oly elevenek, mindinkább meggyőződik arról, minő óvatosnak kell lenni a szülőknek a nevelők választásában; s hogy nem üres szó, hanem valóság, minő csudásan menekül ki némely gyermek annyi hitvány s annyi kontár kezekből, melyek úgyszólván mindent elkövetnek, hogy az emberből tökéletesen haszontalan lényt növeljenek.

E szomorú megjegyzés részemről csak *rávitelesen* áll, de áll mégis; mennyiben a legnehezebb feladatok egyike marad: a gyermekben nevelés és higgadt észlelet által mindazt fölfedezni, mit növelni s gyarapítani kell, s mindazt, amit kérlelhetetlen szigorral jókor ki kell irtani. - Azért hiszem én, hogy ami kevés jó van bennem, azt inkább atyámnak s az üdvös szigornak, mely nevelési rendszeréhez tartozott, köszönhetem, mint nevelőimnek.

Főleg jellemem azon megtörhetlen szívósságát, mely nemegyszer veszttemre, habár többször lelki nyugalmamra, sohasem cáfolta meg magát, neki köszönöm.

Láthatja a tisztelt olvasó, hogy e részben az érdemet annak engedem át, kit az illet - atyámnak.

Legelső nevelőm W... nevű volt, igen haszontalan, rossz jellemű s emellett kegyetlen ember, kinek a büntetés legkedvesebb élvei közé tartozott. Többet mondhatnék e megromlott emberről, kit szerencsémre kedves nagyanyám jókor kiismert, s azonnal elutasított a háztól.

Megsirattam! - Ilyen a gyermek! - Ha némely nevelő azon csatlakozási ösztönt, mely a gyermekekben van, használni tudná! No de éppen az a baj, hogy nem tudja még meg is érteni.

Már ez időben házuknál híre sem volt azon rosszul értett kímélésnek, mely a gyermekekből melegházi növényt állít elé. Hány kis gazdatisztnek, falusi lelkésznek s kisvárosi ügyvédnek fia, a mostani szövetből, belehalt volna ily nevelésbe.

Már hatéves koromban saját kis paripám volt, *Csak-annyi* nevű, atyám korzikai eredetűnek mondta, habár én azt hiszem, hogy Csíkországban látott napvilágot. Kedves kis állat volt, s a leggyorsabb futók egyike, badar színe által is feltűnt, egérszőrű levén, ujjnyi széles fekete szalaggal orra hegyétől farka végéig.

Mikor nevelőm vagy atyám az akkori kormányzóhoz, gr. Bánffy Györgyhez elvezetett, ez mindig tudakozódott a *Csak-annyi* felől, s engemet egy sületlen kérdésemért nagyon megkedvelt volt.

Miképp a sok urak közt ott sétálgatott az igen-igen tekintélyes kormányzó, én mint olyan éretlen gyermek, hozzá futottam, s a nagy csillagra mutatván, mely mellét díszíté, kérdém: - Excellenciás bácsi, csak magának van-e ilyen, vagy más becsületes ember is kaphat ilyet? - Az öregúr igen jóízűen elnevette magát, s szólt: - Lesz neked is idővel, ha jól tanulsz.

Nem találta el a jó öregúr, az ily emberek, mint én, legfellebb keresztet, de csillagot soha nem kapnak.

A fellebb említett W... után páter Mihálcz, udvari káplány *minorita* vette át nevelésemet.

Ez igen tekintélyes kinézésű férfiú volt, magas, vaskos, piros, szellemileg azonban kevés műveltséggel bírt, s csak magyarul és - igen jól - latinul beszélt.

Nevelési elve a szigor volt, soha semmi legcsekélyebb hibát sem hagyott büntetlenül, természetesen, ha én és öcsém túl nem jártunk eszén, mi igen gyakran megtörtént.

Páter Mihálcz igen középserű szónok volt, de panasz ellene nem lehetett, s a nép mint nyájas, vidám embert nagyon szerette.

Egyébiránt a nevelői feladat nem volt éppen könnyű, mert vásottabb három gyermeket, mint én és öcsém valánk, alig lehet gondolni.

Mindazáltal sikerült mindhármunknak öt éppen oly hamar kiengesztelni, mint haragra lobbantani. - Ennek oka az, hogy én la, a legvásottabb s öcsém, Samu, valódi kis lángész s emellett szerfelett kedves, eleven fiú, jól és hamar tanultunk; Imre öcsém pedig szorgalommal s jó akarattal pótolta, mi benne nem saját hibája által a gyors felfogást akadályozta; bár természetes esze igen sok volt, több, mint valaki gondolta volna, s ha a reá nézve oly igen

szükséges jóakaró s kitartó gondosság a nevelésben nem hiányzanda, sok tekintetben egyikünk mögött sem maradt volna. - No de éppen ez hiányzott, s így történt, hogy később annyi hitvány csaló visszaélt természetes jó szívével s azon becsületére való hiszékenységgel, hogy mindenki oly becsületes ember, mint ő.

Elmondom még, kiknek kezei közt voltak nővéreim, hogy azután mindnyájunk jellemzésére jöhessek, s végre az egész nevelési rendszert előadván, eseményeimhez visszatérjek.

Nővéreim első nevelőnéje Echardt Charlotte nevű, bécsi születésű, érett korú hajadon volt, mintegy huszonnyolc-huszonkilenc éves, mikor a házhoz jött. Szép, magas hölgy, s az akkori idők igényei szerint a legmíveltebb személyek egyike; habár bécsi - németisége tiszta volt, s látszott rajta, hogy nyelvét elsőrendű írók után mívelte ki. Tökéletesen jól beszélt és írt franciául is, de kiejtése igen rossz volt, úgyhogy e részben nővéreim, főleg Rozália, az első két év után túltettek rajta.

Nővéreimmel szépen bánt, soha egyetlen durva szavát sem hallottam, de a ház rendszerétől, a téveszthetetlen szigortól ő sem tért el, s nővéreimet rá tudta a tanulásra szorítani, mi - eleveenségüket tekintve - nem volt könnyű, de sikerült mindig.

Echardt Charlotte után madame Flamand jött, igen mívelt személy, belga eredetű, kinek hozzánk jövetelét valódi regény előzte meg, mert fiatal férje, egy Zs. gróf, hajadonba szeretvén, azzal megszökött, s neje kénytelen lőn kenyerét nevelés által keresni, mihez egyébiránt igen jól értett.

Ki nővéreimet ismerte, tudhatja, hogy Erdélyben kevés míveltebb hölgy létezett ezeknél, emellett főleg Rozáliának csudás ügyessége volt minden női teendőkben. Én részemről kevés kedvesebb nőt ismertem, mint e kisdéd, kecses teremtés, ki társalgásával mindenkit elbájolt, s eszével nem egy komoly férfiút meglepett, többi közt Fessler, ki egyik levelében említi is őt.

Zsuzsánna szintoly eszes és mívelt, mint nővére, nem tudott soha magának annyi barátot szerezni, ellenben kik őt közelebből ismerték, nagyon megszerették. - Én részemről szerelmes voltam nővéreimbe: honni soít qui mal y pense.

Íme az oka, hogy nővéreim, habár egyiket sem lehetett a szó bevett értelmében szépnek nevezni, a legszebb s -kitünőbb férfiakat nyerték férjekül.

Rozália elébb gr. Wass Imréné volt. Igen fiatal korában ment férjhez, nagyon fiatal férjéhez, ki valódi európai míveltséggel bírt - németül, franciául, olaszul jól beszélt, oláhul valódi szónok volt, latinul pedig tökéletesen írt és szólt. - Még nem volt harmincéves, mikor Közép-Szolnok főispánja lett, hol igen szerették.

Ő azonban, ha szerette is a megyét, magát a főispánságot halálosan megunt. Olvasott sokat, fuvolázott, amennyit bírt, vadászott szenvedéllyel; no de hasztalan! Nem volt ő azon ember, ki Zilahon megélhetett volna.

Így történt, hogy a pipafüstöt s a cottentis lumen mundikat megelégelvén, lemondott, állítólag kétszer is, a főispánságról, s mikor látta, hogy ezt senki sem veszi komolyan, az irományokat igen szép rendben átadta valamely szolgabírónak, és Zilahot, a megyével együtt, a faképnél hagyta. Soha, még a világ, vissza nem hozhatták oda.

Álljon itt még egy jellemző adoma Wass Imréről. - Azon időben, mikor hazánkban a méltóságos és nagyságos urak úgy elszaporodtak, az uborkafára felkapottak egyike minden előzmény nélkül felszólította őt, hogy ezután *tegezzék* egymást. Wass Imre reánézett, azután egész nyugalommal mondá: - Én csak bizonyos elhatározott számú embert *tegezek*, s e szám most teljes, majd ha apertúra lesz, jelentse magát.

Hány pajtáskodó rüpőknek lehetne most mondani: várjon, amice, míg apertúra lesz.

Egyébiránt Wass Imrének egész élete valódi regény.

Ezt annál inkább erősíthetem, mivel mai világban az ügyetlen barátok serge nem egy oly embernek életét nevezi regénynek, ki valami pénzházasságot tesz, egy libácskát vesz nejlül, aztán jó nyárspolgárian rura bobus atratrat mulieris, és a kandalló mellett érzeleg.

Hosszas volna sógorom kalandjait előszámlálni, azonban egyet-kettőt feljegyzek, mulatságból.

Nővéremmel elég nyugodtan élt néhány évig, hanem aztán a sokban egymással ellenkező jellem okozta, hogy a frigy tarthatatlanná lőn, s végre igen sok baj és költség után elváltak egymástól.

Gr. Wass Imrének ekkor kezdődött kalandos élete; igen sok utat tett, s olykor ezen utakban sajátos társaságot választott magának, például egy időben *műlovasokat*, kikkel csupa szeszélyből fel is lépett néhányszor. No de más is tett ilyet.

Máskor, mint kitűnő művész a fuvolán, hangversenyeket adott, például Brüsszelben; végre, mikor a sok multság közben vagyona össze kezdett olvadni, hogy jeles fiainak vagyonát vagy legalább annak egy részét megmentse, pappá lett. Egy multságos sajátságát akarom még itt említeni. - Május első napján mindig befűtetett, felvette bundáját, s legnagyobb multságai egyike volt, ha őt valaki ily téliesen felkészülve találta: azt állította, hogy május első napja a leghidegebb és legunalmasabb nap az egész esztendőben, s hogy egy ily napon Bécsben az Augartenben megfagyott csontig! Ej, ej!

Mindazok, kik Wass Imrének körülményeit ismerték, tudták, hogy e nehéz elhatározás az ő részéről valódi áldozat volt. Ítélni róla bárki, ahogy tetszik, ez mindenkinek jogában áll; de én, ki sógoromat első ifjúsága óta ismertem, annyit mondhatok, hogy száz közül egy nem leende képes fiaíért ily áldozatot tenni.

Emellett áll az is, hogy aki Wass Imrét ifjúságában ismerte, tudhatja, hogy sok tekintetben azon érdekes férfiak egyike volt, kik ezer csábnak vannak kitéve, mi aztán, ha nem is ment ki sokat, mindent megfejt.

2

Gr. Kendeffy Ádám, nővérem, Rozáliának második férje sok tekintetben nevezetesség volt Erdélyben, különösen feltétlen becsületes jelleme s férfiassága által.

Anélkül, hogy lángész lenne, s talán kissé elhanyagolt növelése dacára Kendeffy vasszorgalom és kitartás által, még igen fiatal korában, ritka műveltségre tett szert.

Németül, franciául, angolul beszélt; nagy, habár nem egészen tudományos olvasottsága volt; egyébiránt egyike azon nagyon ritka férfiaknak, kik soha és semmiben sem árulnak el meztelenséget.

Erdélyben ő volt az első egyike, kik Wesselényi Miklóssal együtt minden hazai ügyben élénk részt vettek, s ki még be nem töltötte a negyvenedik évet, melyet Erdély komoly veszteségére sohasem is töltött be, mikor elsőrendű tekintélynek tartatott hazájában. Hogy nővéremnek, Rozáliának férje műveltségére minő befolyása volt, mindenki tudta, ki őt közelebbről ismerte.

Nemcsak szellemi műveltsége - egyébiránt saját műve - különböztette meg őt sok mástól, a legtöbbitől talán, hanem a korunkban majdnem mítosszá vált lovagiasság is.

Kendeffy a legjobb lovasok, legjobb lövők egyike volt egész Erdélyben, kevés jobb vívót láttam, emellett kifáradhatatlan, tevékeny a csudásig, s mindez oly minden handabanda, oly minden hetykeség nélkül történt, hogy ezen embernek, kinek testi és szellemi tulajdonai annyi közepszerűség irigységét valának képesek fölgerjeszteni, alig volt ellensége.

Vannak tulajdonok, melyeket a nagy többség észre nem vesz, ezek az élet házi erényei, e részben nem mondom, hogy Kendeffyhez hasonló ember ne volna s ne lehetne akárhány, de külön bizonyosan nincsen.

Jól mondta hazánk legkitűnőbb fiai egyike, barátom Szász Károly, Kendeffyről, hogy ez olyan ember volt, *ki előtt senki sem mert hazudni*.

Kendeffy mindenütt jeles volt, már csak kivételes férfias szépsége feltűnt első tekintetre akárhol; de házánál imádandó.

Jobb férjet, szeretőbb atyát, biztosabb barátot teljes lehetetlen gondolni.

Egy kitűnő, nagy műveltségű férfiú évekig lakott mint angol mester a házánál, ettől magától hallottam, hogy Kendeffy iránta egész ottléte alatt az utolsó napig mindenben oly előző és udvarias volt, mint azon első napokban, mikor a házhoz jött. - Hány ember van, akiről e szép és nagy dicséretet el lehet mondani? Főleg korunkban, hol némely hitvány halandó a cinizmust az erények közé számítja.

Becsület-oldalán érzékeny volt talán a túlságig, s ha ez hiba, ez volt egyetlen hibája; Kendeffy nemcsak egy udvariatlan szót vagy célzást, de még egy kétes tekintetet sem szokott zsebre rakni. - De aztán az első békülékeny szó kiengesztelte.

Néhány párviadala volt; egyikében ezeknek, gr. *Bethlen Lajos* ellen, én valék segéde; a dolog mindkét részről hibátlan lovagiassággal ment véghez, de ha ma visszagondolok sógoromra, ki először lőtt és nem talált, minő nyugodtan s mosollyal ajkain állt szemközt az igen jó lövő Bethlen Lajossal, le szeretném őt festeni: gyönyörű volt!

Egy prouesse-e azonban egyáltalában nem tudta jóváhagyásomat megnyerni, habár másrészt nővéremnek alighanem magánosan álló bátorságáról tanúskodik.

Nővérem azt állította, hogy férjének lövése oly biztos és bizonyos, hogy kész két ujja közt neki egy tallért célul tartani.

Volt oly okos ember, ki fogadást ajánlott erre; Kendeffy sokáig szabadkozott, s végre engedett; nővérem nyolc lépésnyire tőle feltartotta szemhunyorítás nélkül a tallért, s férje kilötte kezéből a legkisebb sérülés nélkül, aztán szívéhez szorította nejét.

Nem voltam e merényen jelen, mert ellenzettem volna mindenáron.

Zsuzsannának férje, Barcsay János, hasonlóul kitűnő férfiú volt, mit nem akarok ezúttal mással indokolni, mint azzal, hogy országhormányozójának ki volt jelölve. Egyébiránt külsőleg is a legdelibb férfiak egyike.

Barcsay János egyenes utódja Barcsai Ákos fejedelemnek, tökéletes magyar műveltséggel bírt a régi idők szellemében. Sokat tanult, sokat olvasott, kitűnő, élelmes és előhaladó gazda volt, emellett jó férj és atya.

Miként értette ő és húgom, Zsuzsánna, a nevelést, arról gr. Lázár Mórné, Erdély egyik legműveltebb nője tanúskodik, mint egyszersmind arról is, miként érti ő maga a hazaleányi kötelezettséget, s tud növelni gyermekeket.

Mondok már most valamit mindnyájunknak öt testvérekül, jellemünkről s hajlamainkról.

Rozália atyámnak kegyence, ritka műveltség mellett kitűnő női jellem is volt, nyugodt, elhatározott és erélyes. Kendeffy nemcsak becsülte és szerette nejét, hanem igen sokszor hallgatott is szavára.

Mint gyermek, vidám és kedélyes volt, ha megharagították, pár szóval minden durvaság nélkül szépen ki tudta az embert fizetni; s mint serdülő leány iránt még nevelőnéje is bizonyos tiszteletet érzett.

Azt mondja erre valaki, hogy így a testvér íté. Igaza van, amit itt sógoraimról s nővéreimről írtam, az az én magánnézetem, egyet azonban merek állítani, hogy rólok így, talán olykor még kedvezőbben ítélte a világ.

Nekem Rozália nemcsak nővérem volt, hanem benső barátném, kiből soha másodpercig sem csatlakoztam, s ki visszaemlékezéseimben mint ama földi angyalok egyike tűnik föl, kiket feledni sohasem lehet.

Zsuzsánna sokban különbözött nénjétől, hevesebb volt, ítéleteiben élesebb, kevesebb volt benne a bensőség, hanem az alap nemes maradt, az ész már jókor kitűnt, s így történt, hogy még kevesebb szépség mellett, mint néne, nagyon tudott tetszeni.

Egy volt azonban, mi igen szép volt nővéreimben, a szem, a kezek és lábak s a gyönyörű termet, melynek arányai bármely szobrásznak mintául szolgálhattak volna.

Imre öcsémet igen-igen kisdéd korában a dajkája elejtette, s ez okon, főleg mint gyermek, keveset hallott; később aztán hallása sokat javult, s annyi bizonyos, hogy ritka siket ember oly kevésbé alkalmatlan, mint ő, mert az embernek szavait úgyszólván ajkairól tudja leolvasni, úgyhogy az emeltebb hang egészen feleslegessé válik. Már gyermekkorában sok természetes ész árult el, s olykor atyámnak is némelykori inderkedéseire igen talpraesetten tudott felelni.

Egyáltalában: egészséges, józan eszéről tanúskodó replikáiról egész sereg adoma létezik.

Igen jó gyerek volt, de heves, és ha megbántották, azonnal kész visszaadni a kölcsönt, s ez vele egykorúakkal szemben alkalmatlan tréfa volt, jó öcsém, Imre igen erős fiúcska lévén, aki meg nem ijedt árnyától.

Még gyermekkorában nagy hajlamot mutatott a kalandoréletre, de minden merénye valami egészen eredeti módon végződött.

Egykor Kolozsvárt, hol atyámnak ez időben a belső Monostor utcában háza volt, az én jó öcsém csak eltűnt: sem a reggelin, sem az ebéden meg nem jelent; s mindnyájan komolyan aggódtunk rajta. Atyám az egész városban kerestette; teljes lehetetlen volt nyomára akadni; már köröztetni akarta, mikor egy Ferenc nevű meghitt öreg udvarmestere arra a gondolatra jött, hogy jó lesz még egyszer a mi kissé setét hálósobánkat szemügyre venni.

Mikor oda belépett, Imre öcsém a legszebb nyugalommal aludt az ágyban.

Sohasem lehetett tőle megtudni, miként került oda; holott már a szobában keresték. Ő merőben azt állította, hogy abból ki sem mozdult, hanem elaludta a reggelit és az ebédet. Atyám igen fel volt indulva, de végre elnevette magát.

Máskor megint eltávozott a háztól Ófenesen, de ezúttal lóháton, igen merész lovas volt fiatal korában.

Ófeneshez közel vannak a havasok, arrafelé intézte útját, s visszajövetkor egy oláhnéval találkozott, ki lóháton és kedélyesen fonogatva haladott az úton.

Ekkor egy oly kaland fejlett ki, melyet a legjobb akarattal sem vagyok képes leírni, csak annyit mondhatok, hogy ennél nevetségesebbet s eredetibbet alig élt át valaki, s hogy... stb.

Öcsém azonban visszajövet nagyon elkésett, el is tévedett, s a mély, csillagtalan setétben addig bolyongott, míg valami sövényt ért; alig látott három lépésnyire maga körül.

Mit volt mit tenni: fáradt lovát a sövényhez kötötte, maga pedig közel ahhoz lefeküdt, el is aludt szépségesen. Mikor hajnalra fölébredt, hol volt? Ófenesen, a falu végén, néhány lépésnyire a kényelmes kastélytól.

Igen sok ily tréfát tudnék itt följegyezni, de még csak egyet - gyermekkorit. Egykor egy iskolatársával összeveszván, ez kemény ütést adott neki öklével. Az öcsém megnézte emberét, ki majd kétszer akkora volt, mint ő, s nem szólt semmit; másnap sokak előtt találkozván vele, nekirohant, visszaadta az ütést, azután leírhatatlan flegmával tette hozzá: te adtál nekem egyet, én is adtam neked egyet, most kvittek vagyunk.

Később aztán öcsémből nem a legjobb gazda, de jó férj és szerető atya vált, s becsületes ember maradt mindvégig, kinek éppen becsületességével éltek vissza sokan, míg öregségére a sors egészen ránehezedett. Két dolgot jegyzek fel még itt róla: hogy köztünk, öt testvérek közt, neki volt legszebb írása, s hogy rendkívüli ügyességgel bírt minden játékban, még a sakokban is, de annál kevesebb szerencsével.

A legfiatalabb köztünk, a nálamnál három évvel ifjabb *Samu*, egyike volt Erdély nevezetességeinek.

Magas szál, ritka szép fiú, s oly vakmerő, bátor, hogy az embereket olykor bámulatra ragadta.

Egyszer a többi közt, mikor a kolozsvári szép, agg főegyházat azon földélablakokkal ékesítették föl, melyek úgy hasonlítanak a fülhöz, mint tojás a tojáshoz, ezen fülek egyikéből jó hosszú gerenda állt ki. Samu öcsém csupán szeszélyből felment a födélre, s a szédítő magasság dacára haladt végig az ingadozó gerendán, és vissza; még a pipája sem aludt ki.

Egy gyönyörű hölgybe volt halálosan szerelmes, ez pillantotta meg, s azonnal elájult.

Egy medvevadászaton, a melléje rendelt vankuly kereket oldván, Samu öcsém két lépésre bevárta a két lábon közeledő medvét, s lelőtte. E kalandját aztán igen mulatságosan leírta oláhul.

Később leend alkalmunk egy ennél sokkal komolyabb merényletére, kalandjaira s végre a legszebb fiatal korbani gyászos halálára visszatérni.

Aminő tréfát nem értő - komoly pillanatokban, oly igen kedves, szeretetreméltó fiú volt; s különösen hölgyek társaságában lovagias és szenvedélyes.

Róla, fiatal kora dacára, el lehetett mondani, amit Franciaországban Bayadról mondtak: csak hogyha nem minden vád nélküli, bizonyosan minden félelem nélküli férfiú volt.

Amint a béketűrő olvasó látja: magamat hagytam utoljára, s ennek oka van, mert magamról igen kevés hímet tudok varrni.

Nálamnál garázdább és vásottabb gyermek nem volt talán széles e világon; ha eszembe jut az a sok csíny, melyet elkövettem, az a tömérdek bors, melyet tanítóim s nevelőim orra alá törtem, s az a sok magáncsata, bajvívás, tilosba járás, melyet elkövettem, most is bámulom, hogy nevelőim elevenen négyfelé nem fűrészeltek.

Emellett *perpetuum mobile*. Nem volt pillanatnyi nyugalmam, mindig valamin törtem a fejemet; fűrtam, faragtam, gunyhókat építettem; embert, lovat, ebet kifárasztottam; s valódi enfant terrible lettem volna egy bizonyos érzés nélkül, mely mindig feltartóztatott attól, hogy mások iránt gyöngédtelenséget és kimélytelenséget kövessek el.

Emlékezem, hogy egykor gr. *Teleki Ferenc*, a *költő*, mennyiben néhány sikerült verset írt, s Döbrentei Gábor barátja Fenesen levén, felült az atyámnak egy dacos, sárga paripájára, s ez őt a földre terítette.

Én ott ácsorogtam, atyám hozzám fordult, mondván: ugye, Miklós, te meg tudnád ülni?

- Dehogy! - szóltam én, megsajnálván Telekit.

Atyám lehordott, míg Teleki maga figyelmeztette, hogy gyöngédségből feleltem úgy.

Talán ez az oka annak, amin már magam is csudálkoztam, hogy nevelőim mind szerettek, megbüntettek istenigazában, de sohasem tartottak haragot ellenem.

Eszem gyorsan fogott, s aminő hihetetlennek látszhatik, csak azért, hogy egyébbel tölthessem az időt, leckém mindig az első volt, azt igen hirtelen megtanultam; aztán becsaptam a könyvet, s kerestem a szabad léget; olykor a legcsikorgóbb hidegben gyúrván hólabdákat s hencse-regvén - az idők viszontagságai iránt éppen úgy, mint én - megedzett öcséimmal a hóban.

Házunknál hidegről, forróságról nem volt szabad nekünk, fiúknak, panaszkodnunk; ha tettük, atyám lehordott bennünket, s ha történetesen felindulásában azt találta mondani, hogy *effeminatusok* vagyunk, ez engemet egész hétre szerencsétlenné tett.

Mivel pár nevelőről szóltam már, röviden jellemezni akarom a többit is.

Gul János filológiai tanár, a kegyesrend egyik legkitűnőbb tagja s később a kolozsvári konviktus rektora, volt hét évig - melyeket a tanulási szak idejében a konviktusban töltöttem - nevelőm.

Szigorú, feddhetetlen erényű s főleg tudományában igen jártas férfiú; erényeire és modorára valódi spártai; egyszerű, kevés beszédű, erélyes és férfias, minőt keveset ismertem. Egyébiránt magas, száraz férfiú. Oly vásott fiúval, mint én, nem könnyű volt bánni, de Gul Jánoson teljes lehetetlen lőn kikapni, s kevés gyermek és ifjú van, ki oly kérlelhetetlenül meglakolt volna minden, még a legcsekélyebb hibáért is, mint én. Elláthatlan volt hibáim lelettára, de két dologgal nem lehetett engemet vádolni, restséggel és rossz-szívűséggel. Ezért szeretett is engemet Gul János, minden szigora mellett, mely olykor kissé meghaladta a határokat.

Gyermekkori csínyek elbeszélése mindig kissé unalmas, de akinek az élet oly igen-igen kemény és nemegyszer a kétségbeesésig keserű *leckéket* tartott fenn, mint nekem, annak szabad *desipere in loco*, mint a régiek mondták.

Határt haladó szigorrról levén szó: kimondhatom ezen igen-igen régi időről, hogy mindig tökéletesen tudtam, mikor igazságos a büntetés; s habár míg a lecke tartott, folytonosan vitatkoztam és lármáztam, magamban mindig mondtam: Miklós, ezúttal megérdemletted, amit kaptál; ellenben, ha a büntetés bosszú színét kezdte magára öltetni, vagy ha kisgyermek-eszem azt súgta nekem, hogy nem engemet, hanem éppen azt illette volna a büntetés, ki engemet *azzal* megtisztelt, ily esetben nem hamar békültem ki, s annyi részben, mennyiben tehettem, visszaadtam a kölcsönt.

Megjegyzem még itt, hogy előttünk, fiúk előtt, sohasem indokoltak semmi parancsot: vakon kellett engedelmeskedni, akár tetszett, akár nem. Ha atyámtól azt kérdeztük: de hát miért kell ezt vagy amazt tenni, mindig azt felelte: *azért, hogy a rák a vetésre ne menjen*; ezzel aztán meg kellett elégedni.

Egyszer a többi közt orvosom violaszörpöt rendelt, gondolom, köhögés ellen, e gyógyszer nekem nagyon tetszett, s ha Gul atya kiment a szobából, azonnal szorgalmasan kóstolgattam azt; az üvegce nevelőmnek zöld posztóval borított íróasztalán állt, s mikor egy versben azt

felborítottam, s a drága szörp szétterjedt a zöld posztón, nem tudtam okosabbat tenni, mint azt porzóval beporozni, hogy legalább egyelőre eltitkoljam a dolgot.

No de nevelőm azonnal észrevette, ami történt, s a szörpöt velem porzóstól együtt felnyalatta. Sokat bosszantottak pajtásaim e szirup-históriával.

Ez - úgy vélekedtem - nem volt oly okos úrhoz illő eljárás, mint Gul János.

Várj! - gondoltam, majd reád ijesztek.

Szépen kimostam a számat; azután könyveim után láttam, s leckémet annak rende szerint megtanultam, s gyermekmodorban, hadarva elmondtam, midőn egyszerre ugrálni és visítani kezdtem, feldöntöttem pár széket, s kiabáltam, mint a torkomon kifért, állítván, hogy úgy éget valami, mintha csak eleven szentet nyeltem volna el.

El lehet a szegény, becsületes Gul ijedtségét gondolni, azonnal elszalasztotta inasomat az orvos után, s míg ez jött, cukros vizet adott nekem; mindig sarkamban levén, mert székre, asztalra felugráltam, mindent felforgattam kiabálván, hogy nekem mérget adott be.

Az orvos eljött, kissé hihetlenül rázta a fejét; hanem mikor elmondtam a rézporos szörp-lakomát, alkalmasint átlátván, hogy ez igen túlzott büntetés, el nem árult engemet, hanem nagy örömemre édes tejet rendelt, mitől aztán lassankint lecsendesedtem.

Egyik, későbbi ideiglenes nevelőm, Abbé Wicht nevű, azonban egy csínyemet soha, de soha sem tudta megbocsátani.

Ez egy svájci születésű, még fiatal abbé musqué volt, minők Franciaországban egykor szerepeltek. Jól tanított, elég kellemes ember volt, hanem két gonosz hibában sínlett: az elsőt elhallgatom, a másik nagy előszeretete volt az úgynevezett madácsi rozsólis iránt.

Ebből egy üveg mindig az ágya fölötti kis falszekrényben állott, s reggelig meglehetősen kevesbült tartalma. Az abbé egykor minden igaz ok nélkül belém akadván, azzal tréfáltam meg, hogy a rozsólisos üveget a tintás üveggel cseréltem ki.

El lehet gondolni, hogy késő éjjel minő zsinatra ébredtem föl, mely annyira ment, hogy a tisztelendő úr a *ventre saint gris*-t és a *sacré nom de dieu*-t is elővette, gyertyát gyújtott, s egy nagy fekete karimával ajkai körül s betintázott inggel nyargalt fel s alá a szobában.

Soha nem tudta a dolgot reám sütni; de élt a gyanúpörrel, és meg nem bocsátotta.

Később abbé Wicht népész lett Brassóban, s véletlenül találkozván vele, még akkor is szememre lobbantotta, hogy én ötlet minő csúffá tettem.

Ezen esetben neki volt igaza, annyi bizonyos.

Még egy igazságtalanságot jegyzek itt fel, okulásul azok számára, kik bizonyos könyveket igen hozzáférhető helyen tartanak. Ilyenre akadtam egykor atyám szobájában, mégpedig képes könyvre. Mint vásott s gyarló gyermek azonnal átlapoztam. No, ez egész *reveláció* volt. Nem értettem tisztán a dolgot, s csak a tréfás oldaláról fogtam fel. Péter Mihálc, a fenesi udvari lelkész rajtaért. Volt aztán drága dolog; soha úgy meg nem lakoltam. Pedig mást illetett volna a feketeleves.

Itt még nincsen vége azon mentoroknak, kikre bízva volt belőlem s öcséimből embert faragni.

Mikor Wicht úr elhagyta a házat, egy másik, azúttal nevezetes egyéniség foglalta el helyét.

Ez házibarát, nevelő és nyelvmester volt egy személyben, kiről senki sem tudta világosan, hogy tulajdonképp honnan került, és mi és mennyi igaz abból, amit magáról és múltjáról beszélt.

Mintegy ötvenéves férfiú lehetett, kisdud természetű, elég száraz, jelentő vonásokkal: magát *Lenoir Dubignon, baron d'Armand*-nak mondta, hozzátevéen, hogy ezredes és részese Kléber- és Bonapartéval a híres egyiptomi hadjáratnak. Anyai részről - mindig saját szavai után - közelrokona volt a *Beauharnais* családnak, s így némileg sógorságban a már akkor császár Napóleonnal.

Nagyon művelt férfiú s a legkellemesebb társalgók egyike levén, atyám, ki éppen ezen időben az erdélyi felkelő sereg azon ezredét szervezte, s nagyrészt ki is állította, melynek később a kedves, derék öregúr, b. Wesselényi István lőn ezredese, nagyon örült, hogy minket ily kitűnő ember kezére bízhatott.

Lenoir Dubignon e bizalomnak meg is felelt, s én nevelőim közül, mi a műveltséget illeti, egyiknek sem köszönhettem többet, mint neki. Modora is egészen különbözött a többi - *more patrio* - nyírfa-berek nevelőjétől. Soha egy ujjal sem érintett bennünket, soha egyetlen goromba szavát nem hallottuk; de a tanulásra félreérthetetlen szabályosság s kitartás által rá tudott szorítani.

Nekem mint legidősbnek, mindig azt mondta, hogy belőlem *szabadkőművest* fog növelni, miután ezen akkor még nagyon titkolt rendnek egyik főméltóságát viseli.

Ő e fokozatot *chevalier Cadauche*-nak nevezte, állítván: hogy ezen felül még csak kettő van, a *chevalier de Soleil* és a *grand Orient*.

Nemcsak ezt beszélte el minden tartózkodás nélkül, hanem még a szabadkőművesi jelvények közül is kettőt megmutatott nekem; ezek egyike egy kis négyszegű kötényke volt fehér atlaszból, melyre egy kereszt s e körül rózsafüzér volt remekül kihímezve; a másik egy zöld, gondolom, krisopál aranyba foglalt kereszt.

Ha áll, amit sokan, főleg a tisztelendő urak állítanak, sőt írnak is, hogy a szabadkőművesek társasága kereszténység elleni szövetség, úgy a fönnebb leírt, élő szemeimmel látott jelvények különös negációt képeznek, melyet csak akkor érthettem volna meg, ha e részben anélkül, hogy szabadkőműves legyek, annyit tudtam volna, mint most magam s a legtöbb művelt ember.

Lenoir Dubignon szerint azon időben Nagyszebenben egy szabadkőművesi *loge* létezett, *Concordia* nevű, ezt ő nekem a szabadkőművesi gyűlhelyek térképében ki is mutatta.

Mikor Lenoir, miként őt röviden nevezni szoktuk, tőlünk távozott, mindjárt megmondom, miért, s aztán meghalt, e jelvényeket s egy csomag keményen bepecsételt iratot b. *Naláczy Józsefnek* hagyta végrendeletében, ki, miként ő állítja, szabadkőműves és Maître volt.

Éppen azon időben, mikor e kitűnő, de múltjára nézve rejtélyes férfiú volt házunknál, atyámnak egy Dózsa nevű, nem emlékezem már tisztán, számadási felügyelője vagy úgynevezett jurium inspectora volt, kit Lenoir úr minden igaz ok nélkül, de gyanítom, takarékosága miatt ki nem állhatott, s mindig *ma bête noire*-nak nevezett, s nevét sohasem Dózsának, hanem mindig *Goujat*-nak ejtette ki: ezen igen derék úrral folytonosan perelt, s végre búcsút is vett a háztól.

Utolsó nevelőm - ugye, sok volt? ha Istentől jó! - egy Holsmay nevű nyugalmazott zászlótartó volt; a Weidenfeld gyalogezredben szolgált, s fehér, vörös hajtokás kabátját gondosan, ereklyeként őrizte.

Később aztán b. Jósika Jánoshoz jött, és ott, gondolom, pár évig b. Jósika Sámuelnek, a későbbi erdélyi kancellárnak s kitűnő államférfiúnak s b. Jósika Lajosnak, később főispánnak s b. Jósika János, jelenben tábornoknak nevelését vezette.

Mindenesetre ezen urakból többet tudott kifarangni, mint belőlünk.

Holsmay ritka műveltségű férfiú volt, mégpedig tudományos, klasszikus műveltségű, latinul gyönyörűen beszélt és írt; németül jobban és tisztábban, mint azon időben a legtöbben; emellett jól és szépen beszélt franciául, olaszul, s ami az akkori időben igen ritka volt, angolul is tudott; legalább mindenestre értett. Ez időben egész Erdélyben csak egy ember beszélt angolul, gróf Bánffy Dienes, a híres erdélyi kormányzó, gr. Bánffy György fia.

Holsmay jó tanító volt, s rendszeréhez tartozott olvasmányaink kijelölése és választása; nem lehet gondolni, mennyit nyer az ifjú, ha mindent összevissza nem olvas, és nevelője ebben valami fokozatos rendszert követ. Ekkor kezdtem az olvasást megszeretni. Egy kis könyvtárt tenne, mit azon rövid idő alatt olvastam, míg ő örködött fölöttem. S mivel bizonyos mnemonikai fogásokkal élt, az olvasottat úgyszólván be tudta edzeni emlékezetünkbe. Egyébiránt modora hideg és száraz maradt mindig.

Ritkán lehetett nálánál csúnyább vaskos egyéniséget látni; de mivel főleg hölgyeknek nagyon tudott a nyelvén, ezek őt szeretetreméltónak tartották, persze *bizonyos határokig*. Később katonakoromban s azután is levelezésben valék vele, s megtudtam, hogy megházasodott, de első nejét elvesztvén, egy másodikat vett el, s igen békésen és megelégedetten élt mindaddig, míg egy Dömötör nevű ügyvéd, ki pénzes ügyekkel is foglalkozott, s kire egész vagyonát bízta, ezzel együtt megszökött.

Ha ennyi s ily különböző ember kallója és rostája alul kikerülve, valami maradt árva fejemben, a csudák közé tartozik, s ezt annak köszönhetem, hogy a fönnebb említett perpetuum mobile természetéből mind ez ideig maradt valami, s okozta, hogy a nulla dies sine linea változhatlan elvemmé lőn, melytől viszontagságos életem szép és fekete napjaiban soha el nem álltam.

Egyébiránt a nevelési évekre még szükségképp vissza kell térnem, egyrészt, hogy igazságos legyek tanítóim iránt, másrészt, hogy a jelenkor ifjúsága lássa, mit kívántak a régi szülők gyermekeiktől, s mit neveztek nevelésnek. - De jelenben még buksiképp szerepelek. A nagy korszak később jött a kis emberekkel és a nagyokkal.

Így elmondván körülbelül mindazt, mi az olvasót, ha nem érdekelte is, talán helyenkint mulattatta, más kamráját nyitom meg ódon visszaemlékezéseimnek, s abból nem egy feledett dolgot jegyzek itt fel, melyek, ha egyébre nem használnak, talán anyagul szolgálnának valami szerencsétlen pályatársamnak, a jövő században, ha könyvem addig él, s az emberek még regényeket olvasnak.

Gyermekkoromban *Kolozsvár* igen sokban különbözött a mostanitól; nem volt biz az többé az egykor híres kincses Kolozsvár, a régi pengő tallérokat és aranyakat, piruló - úgynevezett ezüst petákok - s igen selejtes vörösréz váltották föl, nem is említvén azon hosszú, keskeny fekete bankókat, melyekre csak rágondolni is rögtön náthát okoz; habár az igazat megvallva, a későbbi bankók is szép lassacskán több méltósággal oda jutottak, hova amazok, azzal a különbséggel, hogy akkor az ember hében-korban egyebet is látott, most pedig az egész világ papirosba van betakarva, mint a sáfrány.

Hanem egy áll: ha nem volt Kolozsvár kincses, a legvidámabb városok egyikének mondható, főleg télben, midőn ama serege a kedélyes, pompás öreguraknak és matrónáknak s az a sok gyönyörű fiatal hölgy ott egymásnak légyottot adtak.

Nem tudom, tévedek-e, de nekem úgy rémlik, hogy ama régi napokban, melyek mint délibáb fejlenek le most emlékezetemben, az emberek inkább szerették volna egymást, s hogy általában kedélyesebbek voltak, mint jelenben; habár ennek még akkor magyar neve nem is volt.

Jelenben annyit hallunk és olvasunk a kedélyről s kedélyességről, hogy szinte zúg bele a fülünk, s ha aztán kissé taglalgatni vakmerősködünk, mit jelenkorunk soha nem tévedő csálhatlanai ez alatt értenek, az ember hanyatt esik tőle.

A vidám élet, a kedélyes társalgás egész hazánkban, de most csak Kolozsvárról akarok szólni, sokkal kevesebbe került, mint jelenben, nem járt annyi harsonával, annyi hányivetéssel, s ami szerfölött kedvessé és szabaddá tette: nem járt annyi kimondhatlanul nevetséges parancsszóval.

Megvolt az emberekben azon önindomóság, mely nemcsak nemes szabadságérzetről s öntudatról tanúskodik, hanem aminek a nemzet jellemére is roppant befolyása van.

Az ember a szabadság e légében maga választotta társaságát, élveit, tevékenységi körét; ment oda, hova szíve, rokonszenve vonta, tette, mit józan esze indokolni tudott; evett, öltözött úgy, amint kedve tartotta; a férfiú férfiasb, a nő nőiesb volt, az emberek talán nem oly könnyen barátkoztak, a barátságnak mélyebb, bensőbb értelme volt, nem vesztegették ezt hathatonkint; de kik ama régi napokra visszaemlékeznek, tudhatják, hogy akkor a Damonok és Phintiasok, a Castor és Polluxok nem tartoztak csak a hitregék országához.

Igaz, hogy sok szomorúságos hátramaradás is jelentkezett itt-ott. Akkor például a legtöbb nemesembernek csak egy neve volt, a műveltség el nem érte azon fiont, mely b. Wesselényi Miklóst *vastagnak*, egy derék grófot *kutyának* s egy mást *puszinak*, végre egy igen tekintélyes urat éppenségesen *canának* keresztelt át; de ezt még el lehetett tűrni, hanem a társadalmi életben hiányzott azon kedves portéka, melyet most *mókának* neveznek, gondolom, a francia *se moquer* szóból, s mely abból állt: hogy őszinteség és semmiskedés cége alatt a fiatal uracsok a hölgyeknek a lehető legilletlenebb, gyöngédtelenebb és hében-korban legdurvább dolgokat mondják, és azután mindkét részről mosolyogjanak.

Még azon időben, melyet most előidézek, Erdélyben többen tartottak *udvari bolondot*, miként *ott* nevezték. Ezek közt gr. *Haller Antalnak*, ki Szászfenesen, közel Kolozsvárhoz lakott, volt egy *Tronf* nevű, ki valóságos veres, fekete, sárga kockás harlekin-öltözetben járt, s csörgő-sipkát viselt. Gróf Haller őt nagyon kiképezte, annyira, hogy hírlapokat olvasott, s a többi közt nagy tisztelője volt Napóleonnak, előszámlálván név szerint annak testvéreit, s nagyot kurjantván: cse máj vonyik! A gróf őt mindenütt magával vitte, ha kocsizott, a bakon állt inas képében.

De volt több is: egyiknek, gondolom, Horváth Dániel egy fekete bőrvet csináltatott, melyre fehérén ez volt hímezve: *elől bolond, hátul bolond*. Egyszer aztán e bohóc két vele inderkedő úr közé állván, olvasta: *elől bolond, hátul bolond*.

Egy más ily szerencsétlen - órákig elandalgott a Szamos szélén, s abba apró fácskákat vetvén szólt: *legyen hal belőle*.

A többi közt egy Buczi nevű cigány bolond főtréfája az volt, hogy maga magával összeveszett, s maga magát dobta ki a szobából.

Mindezek akkor tájban eljártak az urakhoz, s ezek mulattatták magukat általuk.

Volt azután Kolozsvárt majd mindig azon időben egy-egy úri bolond, kinek igen helyén állt az esze, de számítás- vagy hajlamból a bolondját járta. E faj, mely középen áll a harapófogó s a csörgősapka közt, még most sem fogyott ki végképpen. Óhajtom, hogy az, akit én is ismerek, de megnevezni nem fogok, az utolsó descendens legyen.

A *törpék*, vagy miként Erdélyben nevezik, a *puják* is léteztek még akkor itt-ott, többnyire cseléd minőségben, evén, iván, s dolgozván semmit. A legkisebb ily törpe b. Bornemissza Leopold házában volt, s *Kozmá*-nak hívták; igen arányos legényke volt és nagyon szerelmes természetű, csak hogy rövidke szárain térdei nem valának.

Egy ily törpe nő volt a Horváth Dániel udvarában, ki a törpeséget hivatalnak tekintette, s mikor egyszer mondták neki: be jó dolga van, siránkozó hangon felkiáltott: állnál csak te be *pujának*!

De elég ennyi a bohócok- és törpékről.

3

Hogyan van, hogy a gúnynevek s ama kedves móka dacára az ember a mostani erdélyieket szintoly könnyen és hamar megszokja és megszereti, mint a *régieket* egykor?

Ennek oka az, hogy az erdélyi ember többnyire sima, hogy ott nagy száma van a valódi *gentlemaneknek*, az emberek műveltebbek és jobban növeltek sok másnál, s aztán a gúnynevekben *nincsen gúny*, s a mókában *nincsen malícia*, az egész tréfa s enyelgés. Igen sületlen olykor, nem lehet tagadni, mert egy húsz-harminc személyből álló, egymást per kutya és puszi traktáló és mókázó embert együtt látni, nem semmi dolog!

Azután nem kell feledni, hogy ritka helyen van annyi feltűnően szép és kedves hölgy, mint Erdélyben, s hogy a műveltebb osztály hölgyei igen jó és gondos nevelést kapnak, ami a tudást illeti. Igen kevés van ott, ki legalább három nyelvet ne tudna, s emellett művészi kiképzéssel ne bírna. Egyébiránt a szép erdélyi leányok, főleg a forradalom óta, nagyon is kelendők az őket egykor lenéző gazdag magyarországi körökben.

Ha e tárgynál kissé időzöm, oka az, hogy igazságos akarok lenni.

Hogy Erdélyt s az erdélyieket, különösen Kolozsvárt s a kolozsváriakat, nemcsak megszokni, hanem meg is lehet szeretni, arra nem kell nagyobb bizonyítvány, mint az a sok idegen, nemegyszer művelt és előkelő úr, ki ott igen hamar és igen könnyen meghonosodott, s régiebb, mint újabb korban családot alapított.

Ha nem félnék attól, hogy mások szerénységét sebzem, többeket nevezhetnék meg, de hiszen ezeket Erdély jól ismeri.

Én részemről ismerek igen sok, Kolozsvárnál elláthatlanabbul szebb és mulatságosabb helyet, de egyetlenegy sem, mely rokonszenvesebb legyen, s hol az ember oly kedélyesen megszokhat, s ezen senki sem fog csudálkozni. Ne feledje senki, hogy én, miként jó előre mondtam, *nem ítélek*, csak magánnézeteimet jegyzem föl. Higgye, kinek tetszik, hogy tévedek.

Én ezért nem fogok megapprehendálni. Engemet annyian, de annyian ítélték meg otthon s a külföldön, hogy alig tudom számát. Voltak ezek közt valódi *Oediposzok*, kik általam soha fel nem fedezett dolgokat találtak bennem, beforgatták és kiforgatták jellememet, írói munkásságomat, politikai életemet, s a sok biográf közt a külföldiek jártak legközelebb az igazsághoz, s a hazaiak legtávolabb. - E kedves biográfokra is rájő később a sor, mert nem árt kissé szemeik közé világítani; nem magamért, mert végre is rólam elég kedvezőleg csimpolyáztak, hanem hogy kitűnjék, általában mit kellessék nálunk az életrajzokról tartani. Annyi bizonyos, hogy habár nevem több mint száz kötet alatt ott van, még saját hazámban is elég ember van, ki nevemet sem tudja leírni, s azon oly változásokat tesz, minőkért Belgiumban tizennyolc havi fogság szolgáltatik: nevezvén engemet *Jósika* helyett *Jozsiká*-nak.

De elég erről itt ennyi, térjünk most vissza arra, amit fennebb erősítettem, s kezeinket szíveinkre tevén, valljuk be, hogy most az ember semmiben, de éppen semmiben sem szabad. Minden lépten-nyomon ott a parancsszó, a kétségbeejtő, pirító, olykor lealázó vezénylet, mely már addig ment, hogy az embernek úgyszólván a falatot kivezénylik s kipanacsolják a szájából.

Az írónak ki van adva az oláhos porunka, nem a dombtetőről, hanem valami hírlap ragadós hasábjain: te ezt fogod írni! - ha egyebet írsz, lerántunk. - Igen, de, feleli a szegény bakba kötött író: ha nekem bizonyos dolgokban sokkal több tapasztalásom van, mint kegyelmednek, én édes nagy jó uram? Ha embert s világot jobban ismerek, mint kegyed, ha voltam ott, hol kegyed sohasem volt, s alkalmasint nem is lesz, ha jöttem oly helyzetekbe, minőket kegyed legfellegbb ha olvasott vagy képzelt magának, ha oly viszonyokban éltem, annyi minden fokozatú embert ismertem, ha saját életem oly tárháza a jó és szomorú visszaemlékezéseknek, csalódásoknak s kiábrándulásoknak, minő a magácskáé, kedves barátocskám, sohasem volt: miért akar engemet bakba kötni, hogy én akarva, nem akarva mindig csak egy nótát csimpolyázzak?

Ha az író így szól: az ezer parancsnokok egyike erre igen röviden felel: Igen - jól van -, de hát lássa, az mégis egészen más, sokkal találóbb, mikor kegyelmed olyan időkről szól, melyeket csak könyvekből ismer, mint mikor olyan dolgokról mer írni, melyeket maga élt át és tapasztalt; látja, amice, ez aztán való volna, nekünk pedig komédia kell!

Tanulja meg, édes komám, hogy a társadalomról például csak az írhat - aki rövidebb ideig s talán csak egy bizonyos körben élt, s a jelenkor nem azoké, kik lépést tartva a korral s azt megértve abba beleokultak; hanem azoké, kik abba csak most csücsültek bele.

Ez egy példa; de ez még a szenvedhetőbb vezényszók egyike, s lélektanilag lehet indokolni. Most kinek-kinek kezébe nyomják az előrajzot vagy programot: ott a parancs, mit húzzon vagy vegyen magára, kivel beszéljen, hol mulasson, mire mondja: igen, mire: nem.

Lépjen félre, kaszát vetnek eléje; mondja, mi neki tetszik, de nem tetszik a káplárnak, szájkosarat kap; nyúljon ahhoz, mi neki kell, s nem ahhoz, mire a káplár a mogyorófpálcával mutat, kész a körmös.

Ez mindenben, de mindenben kivétel nélkül így van! - Hova fog ez vezetni? Mi lesz e parancsszó utáni, marionettekhez s nem szabad, önálló lényekhez illő hajlongásokból jobbra, balra, miként a síp hangzik, miként a fütty visít? Könnyű kitalálni: a nemzet jelleme szenved, ellenségeink száma szaporodik, s az önválasztás érdeme el van veszve.

Végre oda jussunk-e, hol Franciaország volt a régence korában, hol a szolgálai engedelmesség a parancsolók és szövezetők rikkantásaival az egész nemzet jellemét aláásta. Hogy mi valaha e végletig érjünk, nem hiszem. Hej, kemény, zord időkben tanultam én megismerni nemzetem jellemét: azért bízom abban, azért harcolok azok ellen, kik ecetet csöpögtetnek a jó borba.

Miként én látom a dolgot, a régi emberek olyanok, mint Erdélyben Bánffy György, gr. Kemény Farkas, Bethlen Gergely, b. Naláczy József, atyám Jósika Miklós és számtalan mások, nem parancsolgattak tizedrészt annyi, mint a mostaniak, s hanem egyet erősíthetnek: nem is hagytak ám magoknak annyi parancsolgattatni, mint a mostani ivadék és minő árva kópéktól olykor!

Amit a törvény, a bevett illem, a gyöngédség s mások iránti kimély nem tiltott, azt bizony megmondták, s ha a mostani káplár urak egyike parancsolgatni akart volna, szépen kitették a szűrét, s amellet le is hahotázták volna. Akkor jobban tudták az emberek, mint most, hogy

abban, amit parancsra, nógatásra, unszolásra teszünk, semmi érdem nincsen; de van abban, mit parancs nélkül saját akartunkból cselekszünk.

Azon időben, melyről itt szó van, Kolozsvár külsőleg is sokat különbözött a mostanitól, akkor Erdély fővárosa, ránézve, nem volt egyéb egy kis tartományi (provinciális) városkánál.

Megvoltak a setét körfalak, a nagyobb utcák végein a kapuk s azok feletti ódon tornyok. Kolozsvárnak bármelyik utcáján menjünk most végig, jó számú házakat találunk, melyek akkor nem léteztek.

4

Mivel ez úgyszólván kevés embert érdekel, csak néhány akkor nem létező házat említek.

A főtéren nem létezett a mostani Rhédey-, Jósika-, Teleki-ház. A Közép utcában a két Kendeffy-ház, a Bara orvosé, gondolom, már megvolt, mert, ha nem csalódom, 1801-ben épült. A Monostor utcában a redoute-terem, Jósika-, később Bethlen- s a Mikes-ház, a Torda utcában, Szén utcában s más helyeken egész sereg épület, mely most a városnak polgáriasságot ad. Többek közt a Bethlen Domokos- és Wesselényi-ház, a színház, laktanya és sok csinos major és kert a külső Magyar utcában s külső Monostor utcában; az egészen új épületeket s a protestáns egyházat nem is említve.

Az utcák s terek majdnem kövezetlenek valának, itt-ott lépcsőnkint elhelyezett kövekkel, melyeken magát az éji vándor egyensúlyozta: a világításnak híre sem lévén.

A gyermeki visszaemlékezésekbe edzett képek egyike az öreg *Békési*, miként lóbitázik egy lámpással kezében ezeken a nyakmentő köveken. Szerfelett kövér öregúr volt, ki mindig páhogott.

Kolozsvár tehát azon időben, melyről itt szólok, kisebb, sötétebb, kezdetlegesebb volt, mint most, s hasztalan! - az ember ott mégis jól találta magát.

E varázserő a kolozsvári nép elevenességében s kedélyességében létezett, s ha visszagondolok ama sok gátoros fedelű házra, melynek kupakja ódon fejkötőhöz hasonlított, s a vidám napokra, melyeket ott az emberek átéltek, nem merem mondani, hogy a most már csinosulásnak indult kis város boldogabb, mint a régi.

A tanulóifjúság is sok eleveniséget hozott az ottani életbe. A katolikus, reformált s unitárius tanodák ifjúsága bizonyos jelleget viselt, mely lassacskán valami konvencionális egyenlőségnek adott helyet, mely nemigen pótolta ki amazt.

A katolikus konviktus- és szemináriumban két külön alapítvány következtében többen a szegényebb rendű ifjak közül egyenruhát viseltek: az egyik alapítványé setétkéket, erdélyiesen *szederjést*, a másik világoszöldet; hogy ezen öltözetek magyar szabásúak voltak, nem is kell említeni. A református kollégiumban a tulajdonképpeni deákok fekete tógában jártak, melyek hosszú atillákhoz hasonlítottak, az unitáriusok pedig szederjes mentékben fekete bárányprémmel s háromszegű kalapokkal igen sokban hasonlítottak a szász polgárokhoz, kik ősidők óta nemzeti viseletünket fogadták el, s bölcs fejeiket is a magyar kucsma helyett csak később koronázták meg a papos tripartitummal. Mind a három felekezetű deákságnak volt egy kis melléneve is: hihető, hogy a most általánossá vált gúnynevek a kollégiumokból szivárogtak át a társadalmi életbe. A katolikusokat, *bocsánat! kopóknak*, a protestánsokat *sócéknak*, alkalmasint a latin *socius socie* szóból, mert akkor még a protestánsok a latin *s* betűt magyarosan mondták ki; végre az unitáriusokat *berbécseknek*.

Mulatság a vendégszerető magánházakon kívül igen kevés volt; nyilvános táncvigalmak csak ritkán. A Rhédey-házban volt a színház, melyben Kocsi, Kocsiné, Székely, Székelyné, Jancsó, később aztán mások és jobbak, de többnyire vándormadarak minőségében működtek, adván vígjátékokat, *héroszi* és másféle drámákat: mint *Makfalvi Sarolta*, bohózatokat is, például *Pikkó herceg és Jutka Perzsi*-t s opera-pótlékkul a *Csörgősapká*-t.

Csak az Isten s ők tudják, a szegény színészek, miként valának képesek a magyar színészet e csecsemőkorában tengeni.

Wesselényi Miklós, az öreg s Horváth Dániel voltak a legélénkebb pártolók és jégtörők.

Ellenben magánháznál, főleg farsang idején, ki nem fogyott a mulatság.

Valami elevenebbet s kedvesebbet az akkori táncvigalmaknál alig lehet gondolni.

A legszebb házat a kormányzó csinálta, miként mondani szokás, kinek erre a szép és tágas Bánffy-palotában legtöbb helye is volt.

Bánffy György, nem feledve az arányokat, fejedelmi módon élt. Cselédei bérruhájának minden varrásán paszamánt, huszárai ragyogtak az aranytól, mindig hat lovon járt, s most is látom a szép öregurat kényelmes hintójában ülve titkárával, ki neki kocsizás közben felolvasott.

Szobái ódivat szerént vörös selyemdamasztal, erdélyiesen kamukával voltak kárpitozva, melyeket fehér és arany lécek kerítettek.

Bútorzata, csillárai, velencei tükrei, nagymérvű családi képei s ezek közt a szerencsétlen, pompás *Bánffy Dienesé*, összhangzásban valának a díszes falkárpitokkal.

Engemet atyám gyakran elvitt e társaságokba, melyeknek eleven képe él visszaemlékezéseimben. Ennek köszönhetem azt is, hogy ügyetlenebb fiatalságunk egynémelyikének félénkségét, az úgynevezett *parkett-lázt*, melyet a felsőbb körök büszkeségével s az ég tudja, mi minden álmódott dolgokkal szoktak indokolni - azaz a nagyvilágtól, míveltebb köröktől s ildényektől rettegést nem örökölt; mert valamint a legfelsőbbekben, úgy minden más becsületes társaságban igen jól tudtam mulatni. E részben merem állítani, hogy Pesten például igen kevés ember volt, ki annyi fokozatú társaságba járt volna, mint én, ki a parkett-láz alapjának mindig a hiúságot és ügyetlenséget tartottam.

Azon erdélyi öregurak számára, kik az én irigylendő, zöld öregkoromat elérték, néhány alakot ecsetelek le, melyek itt mellettem állnak, mintha élnének.

Maga a kormányzó középtermetű férfiú volt, s még ez időben látszott rajta, hogy fiatal korában igen szép ember lehetett. Öltözte többnyire elől *németesen* kikerekített hosszú mente volt, gazdag arany vagy színes hímzésekkel, a legtöbbször setét színű bársony, mert ez időben már a jó régi magyar mente *pactizált a német frakkal*, de csak öreguraknál. Utolsó példányát egy ily ildomos mentének 1834-ben láttam egy százsz követen, *Régius* úron. Pompás gyerek volt benne! - annyit mondhatok.

Bánffy György porozott fővel járt, s a copf és vuklik (boucles) sem hiányoztak. Ünnepies alkalmakkor oldalán egy igen kis kardocská egyensúlyozta magát, mellyel aligha mást, mint mézeskalácsból készült törököt vágthatott volna le őexcellenciája.

Társalgása igen kellemes és nyájas volt, olykor talpraesett ötletekkel fűszerezve.

Neje gr. Palm Jozéfa, inkább kis, mint középtermetű nő, soha, még legfiatalabb korában sem lehetett szép; tökéletes orosz képe volt, egy kis orrocskával, de eleven, parancsoló szemekkel.

Egészben véve a legtekintélyesebb hölgyek egyike, kit csak gondolni lehet, tökéletes úrhölgy, a magas, porozott hajéktól kezdve az igen szép kis keskeny lábakig.

Magyarul keveset és feltűnő német kiejtéssel beszélt, németül televér bécsiesen, de franciául igen jól és szépen.

Mikor pompás magyar öltözetében megjelent termeiben, *körözve a legszebb családtól egész Erdélyben*, s vendégei mindegyikének valami időszeréntit, olykor kellemest tudott mondani, az ember feledte vonásait s megszerette. Talán jelen korunkban többeket meg fog lepni, ha mondom, hogy a fiatal leányok és nők mindig kezet csókoltak gr. Bánffynénak, pedig ez így volt, míg Maximilián főherceg látogatván meg egyszer Kolozsvárt, a grófnő restellini kezdte a dolgot, s lemondott róla.

Szépnek mondtam családját és méltán: fiai, József, György, Ferenc gyönyörű fiatalemberek voltak. Dienes kevésbé szép, de igen jól termett, s aki öltözetének csínosságára s olykor különcsége miatt később még a bécsi udvarnál is feltűnt.

Leányai közül az idősb, később Thurn és Taxis grófné, többet hasonlított anyjához, mint atyjához, de fiatal korában az ismeretes *beauté du diable* okozta, hogy kedves, vidám jelenet volt. A fiatalabb Jozéfa valódi angyalnak mondható mind képességre, mind kedélyre, mind eszére.

Erdély kevés ily kedves teremtéssel bírt. Ifjan halt meg, visszatért jókor az angyalok közé, ékesen és tisztán, miként jött; *ara* volt pedig, gróf Esterházy Lajos arája.

A családot igen-igen sok csapás érte, aminő fényes helyzetet foglalt el egykor Erdélyben, úgy enyészett el lassanként öröm, vagyon, dicsőség és élet.

Valami végzetes volt e kitűnő család sorsán. Ismeretes dolog: gróf Bánffy György protestáns volt, s Mária Terézia korában tért át katolikus vallásra.

Krónikusaink állítása szerint Barcsai Ákos, a fejedelem mindazokat kitagadta örökségéből, kik a református vallást elhagyják. *Barcsay Ágnes* pedig, gr. Bánffy Dienesné, az ily családokat megátkozta. Én saját érzésem szerint minden átkot, *legyen föltételes vagy nem, alávalóságnak tartok*, s annak semmi erőt nem tulajdonítok. - De vannak, kik a Bánffy György sorsában a *nemesis* kezét látják. Mikor az öregek meghaltak már - az erdélyi arányt véve -, a hercegi vagyon olvadozni kezdett. Az úrfiak, később urak - aránytalanul sokat költöttek; igaz, hogy urak voltak mindvégig.

József legtovább élt, aligha a nyolcvan évet meg nem haladta; de nőtlen maradott egész életében; ki őt a szép Bonchidán meglátogatta, annak eszébe juthattak a régi magyar urak mind udvariságra, mind vendégszeretetre. Élete utolsó évében életbért húzott, b., később gr. Bánffy Miklóstól, Bonchida mostani birtokosától.

György a legdelibb s legszebb mindegyik közül, huszonnyolc éves korában tábornok volt. Huszonhat éves korában mint a hősies Hessen-Homburg-huszárok ezredese, Aspernnél nagyon kitüntette magát.

Úgy látszik, érdemeit nem eléggé tudták az illetők méltányolni, ez elkésérítette, odahagyta a katonaságot, s öreg napjait Kolozsvárt töltötte, míg csapás csapást érven s vagyona majdnem végképp kiapadván, egy gonosz óra lepte meg a hetvenéves öreget, s a vízbe ölte magát.

Ferenc igen fiatal korában őrnagy volt a dzsidásoknál, s Olaszthonban Arcolénál elesett a Bonaparte tábornok hősiessége által híressé vált arcolei híd közelében, az egyedüli s egyetlen az egész ezredből.

Később, mikor katonaéletemre jövend a sor, egy vérjegosztó találkozásomról e kitűnő, általánosan szeretett fiatal törzstiszttel fogok szólni.

Bánffy Ferencnek neje a legcsinosabb fiatal hölgyek egyike, gr. Henckel porosz születésű volt, s gondolom, most is él hazájában.

Dienes aggkort ért, s Bécsben békésen halt meg, bájos neje most már koros hölgy, gr. Schirnding kisasszony volt, orosz születésű.

Gróf Thurnné, öreg napjaira a nádorné öfönsége udvarmesternéje, szerencsétlen házasságban élt. Igen mivelt nő volt, s csendesen aludt el az Úrban. Sokszor meglátogattam Budán öreg napjaiban, s társalgását mindvégig élvezetesnek találtam. Igaz, hogy a szép aranjú napok elmúltak, de társalgásában vissza tudta azokat idézni. Sok kedély volt e nőben, kár, hogy jobb kezekbe nem jutott első ifjúsága.

De folytassuk az emlékezetemben maradt képeket, előre bocsátva, hogy én ezeknek rajzában nem fogok sem rangi, sem kronológiai rendet tartani.

Sétálgatok a szépen világított termekben, s miként valakivel találkozom, levázolom őt.

Íme, itt sétálgat mindjárt egy erdélyi eredetiség, bonyhai gr. Bethlen Farkas, kit Erdélyben párizsi Bethlen Farkasnak neveztek.

Sohasem láttam magyar embert, talán az öreg b. Domokost kivéve, ki úgy hasonlított volna *franciához*, mint gr. Bethlen Farkas, ki igen tisztos kinézésű öregúr volt. Annyira szeretett franciául társalogni, hogy mindenkit franciául szólított meg, miből aztán olykor igen mulatságos *quid pro quók* származtak.

Egykor mint fiatal hadfi Bonyhán voltam ezredemnek, a Savoy-dragonyosoknak egyik kapitányával, igen jókedvű úrral, *Petz* nevűvel.

Gr. Bethlen Farkas ebéd után a jó századost egy ablakmélyedésbe bellebbezván, elkezdte neki beszélni, hogy mikor ő Párizsban volt, a király, XVI-ik Lajos azt kérdezte tőle, ha azon gr. Bethlen-e, kinek Erdélyben híres ménese van, s hogy aztán erre azt felelte, hogy több Bethlennek van ménese, s ezek egyike ő is.

Mindezt a gróf Petz századosnak franciául beszélte el, ki nem tudott franciául, s azért, nehogy a gróf mulatságát zavarja, csak olykor kiáltott fel: *comment?* s egyszer, mégpedig igen rosszkor: *c'est impossible!* - Erre aztán a gróf tűzbe jött, megtámadván a századost, hogy őt hazug embernek tartja, míg végre Petz hahotára fakadt, s megvallotta, hogy az egész társalgásból egy kukkot sem értett.

Gr. Bethlen Farkasné a legszebb nők egyike volt Erdélyben, s ez még késő öregségében is látszott.

Szép, nagyon szép két leányáról, gr. Traunnéről és b. Kemény Ferencnéről ezúttal nem írok, azt hiszem akkor, amikor Bonyhán voltam, még nem születtek.

De menjünk tovább. Itt jó a kormányzónak, kit akkor mindenki gubernátornak nevezett, pohos, rövidlátású cukrásza, *Jean* úr, ünnepélyes fekete frakkban, fehér nyakkendővel, porozott fővel s egy vékony copfocskával, mely nagyon hasonlított az egérfarkhoz, kezében kerek ezüsttálcaival, mely tele volt apró pohárkákcal. - Éppen most tölt egy pohárkába rozsólist, orrával majdnem a poharat érve, b. Naláczy Józsefnek.

E b. Naláczy Erdélyben híres, eszes ember volt, nagy olvasottsággal bírt, s a tekintélyek egyikének tartatott. Elég magas, igen barna úr, állítólag szabadkőműves, miként azt fönnebb

említettem. - Szerfelett kedves öregúr volt, s természetesen mint a többi, ő is magyarosan öltözve, porozott fővel.

Nem messze tőle pár éltes matrónával társalgott gr. Bethlen Gergely, e jellege a grand seigneurnek, szép, méltóságos öregúr, s atyámnak jó barátja.

Hanem most jó egy nevezetesség, jelölje annak, hogy a Bánffy-háznál a tudós és jeles férfiak mindig szívesen látott vendégek valának; ez nem más, mint dr. Fortini jogtanár a kolozsvári líceumnál.

Ennél egy-egy eredetibb ember meg nem fordult Erdélyben. Igen jó és híres tanító volt, s oly tekintély, kitől kétséges törvényesetekben tanácsot és véleményt is kértek az illetők.

Egyébiránt tökéletes XVIII-ik századi jelenet. Mindig németes, ódivatú frakkban járt, rémséges hosszú mellénnyel, térdig érő bugyogóban s fehér harisnyákkal.

Ősz haját soha nem porozta, az, amennyiben telt, hátra volt fésülve, s igen hosszú, majdnem földig érő, nagyon vékony copfban végződött.

Többnyire setét színű öltözetéhez keskeny, fehér bőrtokú gyíklesöt viselt s fején nagymérvű háromszegű kalapot, mellyel most legyezte magát. Mulatságai közé tartozott hosszú nádpalcája végére zsemlét szúrni, azzal az utcaebeket megkínálni s aztán jót koppantani az orrukra, az utcagyerkőcék nagy mulatságára.

Keveset beszélt, nézett jobbra-balra, s aztán ha valakit megszólított, ezt mindenki megkülönböztetésnek vette.

Ezúttal atyámmal találkozáskor, azonnal latin társalgást kezdett vele.

Atyám ez időben legszebb férfiúkorában volt, s igen deli jelenet bármely társaságban. Ismeretes volt egyébiránt egész Erdélyben vendégszeretete- s választékos öltözetei- s háztartásáról és arról, hogy igen jól *ombre*-ozik, és igen szerencsétlenül fározik.

Vidám ember levén, igen szerencsés ötletekkel és szép műveltséggel, miként már mondtam, nagyon szerették, még Fortini is, ki igen gyéren osztogatta kegyeit.

Az akkori élet képének kiegészítésére feljegyzem itt atyám egyik öltözetét, mely elevenen megmaradt emlékezetemben, s melynek leírása annál rövidebb, mivel finom fekete vigonyból volt az egész; mente, dolmány, nadrág, szép ódon, aranyozott vert ezüstövvel, széles négy-soros dióbél arany mentelánccal, roppant akvamarinnal közepén s egy török karddal, melyet később én örököltem.

Lássunk már most két ellentétet, gr. Kemény Farkast és b. Kemény Farkast. - Gr. Kemény Farkas igen gazdag erdélyi mágnás, férfias tekintetű öregúr volt. Eszes ember, de ki keveset beszélt, egyébiránt barna, éles, kijelölt vonásokkal. Báro Kemény Farkas ellenben a leg-nőiesebb tekintetű koros férfiú volt, kit valaha láttam, s emlékeztetett nagyban XIV. Lajos francia királynak igen öregkori, simára borotvált vénasszonyi képére. Megjegyzem itt közben, hogy b. Kemény Farkas később, a grófi ág kihaltán, grófi címet nyert, s hogy fia, gr. Kemény József, atyjának sokban ellentéte, Erdély legkitűnőbb s legműveltebb férfiai egyike volt, kiről el lehet mondani, hogy a tudományoknak élt csak.

Egyébiránt 1834-ben mint az ellenzék kiváló tagja s jeles, tüzes szónok is kitüntette magát.

De térjünk vissza atyjához, kin az öltözet csak amúgy csüggött, s kinek nyakkendője szándékosan, csak igen-igen könnyen és tágon volt nyaka körül vetve; öltözete egyébiránt magyar szabású volt, világos vadgalamszínű, ódon gombokkal, s haja kissé zilált, rövid copfocskával. Emellett b. Kemény Farkas fehér és rózsaszínre festette magát, sőt kékre is, tudniillik

ereit arcán s kezein. Kimondhatatlan nevetséges jelenet volt, pedig kik közletről ismerték, eszes és olvasott embernek mondták.

Később egyszer Aranyoslónán, akkor öcsém, b. Jósika Imre birtokán mulatván, b. Kemény Farkas mint szomszéd, mert *Gerenden* lakott, meglátogatott. Hintójába hat apró, tüzes erdélyi ló volt fogva, mindegyik tollbokrétával (fiocchi) fején. Az öreg báró mint fejedelmi vérből származott úr azt hitte, hogy e fejedelmi lókéességre teljes joga van. Már ekkor öltözete is megváltozott, széles karamú tollaskalapot viselt és spanyol köpenyét vállán.

Jeles magyar *gazdasszony* volt; különösen valami orvosságos roszólist készített ő maga, hideg úton, miként állítá, ízleltem, s annyit mondhatok, hogy igazán orvosságos volt, és sokban hasonlított az öreg dr. Bara kámforos mixtúrájához. Ezenkívül tarka füstölőt is tudott csinálni.

Ha élne, ajánlanám a magyar gazdasszonyok lapjába, pompás vezércikket írhatna az orvosságos roszólistáról, aztán bajuszt sem viselt, egy kis fejkötő pedig meg nem ölte volna öméltóságát.

A hölgyek ki nem állhatták. Gr. Petkyné, az utolsó előtti gr. Petkynek első, nem jelenben élő neje; igen eszes, nagyon mívelt, de kissé gunyorra hajlandó úrhölgy, b. Kemény Farkast *minornak* nevezte, mit értett ezáltal, nem tudom, de gyakran hallottam, mert p. Gul, ki, közben szólván, pár évig atyám nevelője is volt, a grófnő egyetlen fiát, Jánost, vulgó Mukit, az utolsó gr. Petkyt is növelte, s gyakran elvitt engemet az öreg grófnéhoz, ki iránt valódi kegyelettel viseltetett. Mennyiben találta el a grófnő a dolgot a minorral? - nem vitatom, hanem annyi igaz, hogy ily taplós, hízni indult, pápaszemes vén és fiatal *minor* még itt-ott, habár kivételesen, ténfereg ez árva világban.

Az ifjú gróf is gyakran meglátogatta régi nevelőjét, s ilyenkor mindig vitatkoztak, többnyire a prozódiaíróról s a hangsúlyról.

Ez időben Kolozsvárt egy sületlen énekes bohózatot adtak elég gyakran, a *Csörgősipká*-t, s Petky ebből idézett egy-egy verset és dalt. A többi közt ezt is: „Mi, báthori vidéki szegény parasztok, Jövünk tihozzátok, ha befogadtok”. stb.

P. Gul azt állította, hogy e dalban a hangsúly borzasztó, s hogy *parasztok* és *befogadtok* nem járja együtt.

Ezen aztán egy óráig is elvitatkoztak. Én mint olyan gyarló gyermek, azt az észrevételt tettem erre, hogy e polémiában a *diadal*, p. Gulnak egy Hánzi nevű kis kanárimadarát illeti, mivel az énekekre ez is meggajdulván, az *utolsó szó* mindig az övé volt. Igaz, hogy semmit sem mondott, de hiszen minden gondolkozó ember tudja, hogy ez mit sem tesz, csak egészség legyen. E még fiatal gr. Petkynek rövid élete is regény volt, mégpedig szerencsétlen, mely a Mühlbach Lujza cs. k. regényeire emlékeztetett. No de nem akarok a Saint-Simon és Casanova hibájába esni, s nem pletykálok.

Volt a Bánffy-háznál ez időben egy francia emigráns abbé, ki Auxereu-ból származott, s Erdélyben rekedt meg.

Ez is egészen a XVIII-ik századra emlékeztetett, s valóságos abbé musqué volt, a klasszikus papi hajékkal, mely hátul kereken megfeküdte nyakát, s be volt botrányosan porozva; elöl két fehér gyolcs lebbentyűvel s ezüstcsattos cipőekkel.

A Bánffy-háznál szerették: igaz, hogy meghaladta a negyven évet, s a franciák csak e korban kezdenek szeretetreméltók lenni, így mondják.

Számláljak még többet elő? Talán még néhányat; aztán új időszakot kezdünk.

A tekintélyesebb urak egyike ez időben gr. Nemes Ádám, nagyon kedves, szelíd öregúr volt, gyönyörűséges szép nejével, b. Bornemissza születésűvel.

A gróf ritka példája volt az önzéstelen becsületességnek; mert oly hivatalban, hol mások meggazdagodtak volna, ő inkább vesztett, mint nyert. Nehány évig Bécsben az úgynevezett Einlösungs- und Tilgungs-Deputaciónnak volt elnöke. Rémséges sok pénz forgott kezei között, de csakis forgott, nem ragadott oda semmi. Később 1834-ben az erdélyi emlékezetes országgyűlésnek elnöke volt, s általánosan szerették. A csintalan ifjúság elnevezte őt az öreg *miszerintnek*, mivel párszor *ahogy* helyett szokása ellen *miszerintet* mondott.

Azon időben, ti. gyermekkoromban, kellemes kinézésű úr volt.

Idézzünk fel még ama régi időből egy egészen sajátos úriembert, különcöt, monománt, amint tetszik, mindenesetre olyan férfiút, ki majd mindenben eltért a szokástól. Ez b. Naláczy István volt, nagyon mívelt, olvasott, igen elmés ember, de akinek élete szépecskén elpárolgott anélkül, hogy annak maga vagy más hasznát vette volna. Középtermetű, barna úr volt ez, karcsú s egyelőre oly mozgékony, mint aminő rest öreg napjaira. Szabályos, értelmes vonásai voltak, de többnyire azáltal csinált magából madárvázat, hogy nem tudni, mi okon, haját, szakállát kitepte. Kevés emberről kerengett annyi adoma, mint róla, melyekben, megvallom ízléstelenségemet, sohasem tudtam valami nagy elmeélt találni. Hanem aztán magam is nevettem rajta.

A többi közt b. Naláczy Istvánnak igen sok vesződsége volt az örményekkel, alkalmasint fizetetlen árjegyzékek miatt. Egy alkalommal aztán executióra került a dolog, s b. Naláczy egy magánlevelet írt a kormányzéknek, guberniumnak, mintha valami jó pajtásának írta.

Volt akkor a kormányzéknel egy *Theil* nevű, nem tudom, tanácsos vagy titkár, és egy félszemű úr is, *talán* ez is titkár.

Báró Naláczy tehát ilyen módon fejezte ki magát:

„Kedves gubernium! A gubernium egy *particulájától* (Theil) vettem egy levelet, melynek következtében ezennel az örmény uraknak tartozásom fejében assignálom *Grányza* nevű cigányvajdám a purdékkal együtt, mert ennél kedvesebbet nem tehetek; minekutána akár nyughatatlanságukat vesszük, mely hasonlít a kénesehöz, akár cifra nyelvüket, a cigány és örmény nemzet között a legnagyobb atyafiság van.”

Így folyt a levél, melyet azzal fejezett be, hogy ama félszemű titkárt köszöntötte, mint magánlevélben szokás.

Egyszer valami ismerője a kolozsvári téren találkozott b. Naláczyval, ki gyors léptekkel haladott két torzonborz oláh után, kik rémséges nagy vadsértést cipeltek előtte.

- Hova sietsz úgy, barátom? - kérdé az ismerős.

- Megyek - úgymond - X referenshez, peres dolgaiban; látod ott elől azt a zöldgalléros embert, ki egy őzet visz a hátán?

- Igen!

- No lásd, én meg ezzel a disznóval megyek, majd meglássuk, melyik győz?

Olykor aztán verseket is írt a *nak-nek* nemből; például:

*Ejnye János, be hijános az idő,
Háborodik, zavarodik Küküllő.*

Csak arra emlékezem, hogy a következő strófában a rímet e két szó képezte: *gombostű, vasfűtő*.

Egy verse, a *Caenotaphium*, nyomtatva is megjelent, nagyon rokokó volt biz az.

E jó úr végnapjait előbb szeszélyből, később kényszerűségből könyvekkel körülrakosgatott ágyban töltötte, melyből fel sem kelt többé.

Naláczyról s az örményekről jut az öreg gróf Wass Miklós, gróf Wass Imre sógoromnak atyja eszembe; ez is ritkaság volt, de más nemben.

A jó cseresznyéről híres Császáriban lakott egy alházban; s habár gazdag ember volt, alacsony, tapaszos szobában.

Igen elevenen emlékezem az öregúrra, kit egyszer nevelőmmel Holsmayval meglátogattam.

Nagyon tanult s igen olvasott férfiú volt, különösen a latin klasszikus irodalomban; de csak annak hitt, amit olvasott, minden egyéb legkevésbé sem érdekelt, s az újabb írókat tudatlanoknak nevezte.

Egész életében magyarosan járt, s többnyire ugyanazon színekben; volt neki kevésbé övén alul érő barna, elől kikerekített bárányprémes mentéje, sötétkék mellénye s nadrága, mindez maga zsinórjára, s magas bagaria csizmája.

Igen jól lehetett az öregúrral mulatni, igaz, hogy a nevelőket, jószágigazgatókat, szolgabírákat mindig *kendnek* szólította, s ha tehette, szépen kikapott rajtuk.

Neki is, mint Naláczynek, sok baja volt az örményekkel, kiket sohasem nevezett másképp, még írásban is, mint harucoknak s gámbeceknek; miért állítólag az *akkori* örmények igen nehezteltek; mit jelent e két szó, én bizony nem tudom, de tudom azt, hogy jelenben az örmények annyira haladtak a míveltségben, hogy őket teljes lehetetlen a régiekhez hasonlítani.

Akkor úgy ejtették ki a magyar szót, hogy rögtön rá lehetett az örményre ismerni, most szépen és tisztán beszélnek, s van, ki jobban s hibátlanabbul ír, mint sok született magyar; hazafiságban pedig hazánkban akármely fajjal mérkőzhetik.

Wass Miklós egyszer haragjában az egész szamosújvári tanácsot összeharucozta és -gámbecezte, annyira, hogy a feldühödt örmények elégtételért a kormányshoz folyamodtak, mely ezt rögtön meg is adta nekik, parancsolván gróf Wass Miklósnak, hogy menjen személyesen Szamosújvárra, s kérjen bocsánatot a városbírótól s a tanácstól.

Az öregúr engedelmeskedett, megjelent a kitűzött napon, s a bocsánatkérés közben annyiszor ismételte: mennyire bánja, hogy a derék tanácsot leharucozta és -gámbecezte; hogy a bíró haragra lobbant, s felkiáltott: - No már elég! Rosszabb az engedelemkérés, mint a sértés volt.

Mindamellett, hogy az öreg gróf erszényeért - őt otthon vagy Kolozsvárt látva - az ember egy fekete bankót sem adott volna, úriasan ki tudott magáért tenni, mikor akarta.

Igen nagy tisztelője és bámulója lévén József császár lángeszének, egy szép ajándékkal akarta a császárt meglepni. Nem szólt senkinek, hanem igen jeles méneséből tizenkét tüzes ménlócikót választott ki, s azok kíséretében maga felment Bécsbe.

A császár elfogadta az ajándékot, s a grófnak emlékül egy pompás arany-burnótszelencét küldött Lascy minisztere által.

Igen nagy bajába került a hercegnek, míg a rendőrség segédelmével a grófot valami külvárosi háznak negyedik emeletében fölfedezte.

Lascy alig hitt szemeinek, mikor Wass Miklóst színről színre megpillantotta, ki éppen e percben kenegette hajjal bagaria csizmáit.

Történt azonban, hogy a herceget a kaland nagyon mulattatta, s szóba elegyedvén a, miként mondtam, igen eszes és tanult gróffal, két hosszú óráig mulatott nála, s míg Bécsben időzött, többször meglátogatta. Az aranyszelencét magam láttam.

Most fejezzük be a cikket Erdélynek egyik nevezetességével, az általánosan szeretett, sőt elkényeztetett *Mártonfi*, televér székely, erdélyi püspökkel, a legtisztesebb egyházi urak egyikével, kit valaha láttam.

Szép, szabályos arcú férfiú volt, ki, mint akármely párizsi fiatal abbé, porozott fővel járt.

Sokban különbözött a püspök uraktól, miként azokat máshol látjuk.

Nemcsak pompás ebédeket adott, hanem táncvigalmakat is, melyekben a legszeretreméltóbb házigazda volt anélkül, hogy valaha megtagadja azon méltóságot, mely veleszületettnek látszott.

Mikor aztán vagy maga adott ünnepélyeket, vagy másoknál, különösen gr. Bánffy Györgynél megjelent, világos violaszín bársonyfrakkban, hasonló mellényben s térden alul érő bársonybugyogóban járt, melyek veres harisnyában s aranycsatos cipőkben végződtek; a püspöki kereszt aranyláncon s a brilliantokkal körözött nagy zafír halászgűrű sohasem hiányzott.

Szerette az ombre-t, nevezvén azt, miként még most is néhányan *lumbrának*, s többnyire a kormányzóné asztalánál játszott.

E derék egyházi úrnak igen sok érdeme volt mind vallási, mind irodalmi tekintetben, s annyi igaz, hogy Erdélynek alig volt kedvesebb egyházfeje.

Egy nagy ízlési hibáját azonban nem lehet elhallgatni, s ez a régi, pompás gyulafehérvári egyháznak úgynevezett kiigazítása, mely által megható, ódonos tekintetének nagy részét elvesztette. A püspök a régi faragott köveket, alig hinné valaki, rózsaszínre festette be, s az egyház közepén levő híres Rákóczi-emléket szétbontatta, s annak drága, Olaszországból hozott márványoszlopaival a nagy egyháznak oldaloltárait ékesítette fel, ha ily vandalizmust ékesítésnek lehet nevezni.

Egyik fő érdeme Mártonfinak a fehérvári nevezetes és sok ritkaságot, különösen kéziratot tartalmazó könyvtár, melyet senki sem gazdagított inkább, mint ő.

Nevezhetnék még igen sokat az akkori urakból, de ez nagyon egyhangúvá tenné emlékirataimat; ezért a nagyeszű, de szennyes kinézésű, tehetős b. Kemény Simont is csak megemlítem.

Elég vegyes volt a társaság, miként látjuk, hanem a mostani elemek közül mégis hiányzott néhány. Én csak egy párt akarok itt felemlíteni.

Egy jeles francia utazó azt állítja, hogy a legnagyobb kuriózum, amit Ausztráliában látott, a felgazdagodott, pénzmagra szert tett és aztán *dandyvé* változott kínai munkás.

Az ily dandykké változott chinézerek akkor még a ritkaságok közé tartoztak [...]

Tagadhatlan, hogy távolról sem volt akkor annyi szerencsevadász, annyi bocskorosból lett kaputos, oly elláthatlan serege a minden hivatalt megszálló, olykor igen árva kópéknak, mint most. Nemhiában mondta nem oly igen régen valaki, hogy sebaj, ha egy nem vállal hivaltat, akad helyette tíz; én pedig azt mondtam erre a Magyar Sajtóban, hogy nem tíz, hanem száz; *no de embere válogatja* - mondák atyáink. Nem létezett akkor még annyi tegnapelőtti nagyságos és méltóságos úr, kin úgy áll az uraság, mint a homlokon a sarkantyú. Hát még azon serege a

parancsoló, szabályozó, rendező, tervező, mindenben hibát találó, de erszényt csak másokkal nyittató nagyszájú kópéknak, kik most oly szépen kukorékolnak a kakasülön. És a handabanda mesterek, a hathatonkint, mint a pipehúr, termő lángezek, nagy politikusok! Ha akadt egy-egy ily magát *pozírozó*, miként a francia mondja, de mit akkor úgy fejeztek ki, hogy magát *pozitúrába teszi*, vagy ágál, azt mondták az emberek, hogy *kalantos*; mennyi van most ilyen a nyegle tudóstól kezdve az öntudatos libácskákig.

No de elég, ne szólj szám, nem fáj fejem!

Az idő telt, gyermekéveim haladtak, mint a törvény s nefelejcs közt csergedező ér, míg a világ korszakot alkotó rázkódtatásokon ment keresztül.

Szükség-e mondanom, amit a XVIII-ik század utolsó évei hoztak? A francia forradalmat, a Bourbon-ház elestét s azon bámulatos hadjáratokat, melyekben egy Bonaparte, Moreau, Kléber, Massena s mások nevei áthangoztak az egész világon?

Oly korszak volt ez, minőhöz hasonlót a világtörténelem nem ismer, s ki, miként igénytelen személyem, e korszakot eleitől kezdve minden viszontagságain, meglepetésein, vesztésein s dicsőségén keresztül átélte, bármi egyszerű szerepben is vagy éppen semmi szerepben: elmondhatja, hogy kevés ember élt annyit.

Oly idők voltak ezek, hogy senki sem bámulhat rajta, ha még oly vásott fiú is, mint én, e nagy idők varázsát érezte.

Nem tudom, úgy van-e ez most is, miként akkor volt; de annyi igaz, hogy az akkori gyermekkor s a fiatalság évei nagy reményekkel, s tegyük hozzá, nagy ábrándokkal szövetkeztek. A légből volt valami, ami még a gyermeknek is susogta, hogy elmúlt azon kor, hol az ifjú csak azért él, azért tanul, azért fut és fárad, hogy napról napra éljen. Úgy tetszett, mintha mindegyik mögött valami sejtett nagy remény vagy végcél állna, s a XIX. század jó előre már csudákkal kecsegtetné az embereket.

SERDÜLŐKOROM 1804-1812

1

Miként a tisztelt olvasó látta, eddig nagyrészt gyermeki visszaemlékezéseimet jegyeztem föl, s ezeknek bizony csekély érdekük van, főleg nem erdélyi olvasóra - fontosságuk pedig semmi.

Mindazáltal ez igen természetes, öt-tíz éves buksi nem sokat foglalkozik mással, mint azon kis világgal, mely őt körözi. Márpedig e kis hálósipkás élet mellett éppen gyermekkoromban egy más, a világtörténelemben, miként mondtam, egyedülálló korszak kezdett kifejlenni, melynek főbb mozzanatait annál kevésbé szabad mellőznöm, mivel éppen ez időben töltöttem be a tíz évet, második grammatista voltam s így nagy ember, ami világos.

Aztán most, mikor nyolc éves világhírű művészek, húszéves Homéroszok és Pindárok vannak, a Praxiteleseket és Phidiásokat nem is említve, követelhetem, hogy rólam mint már tízéves úrfiról - mások azt mondták, hogy finak - elhiggyék, miképp a nagy eseményekről is hallottam fülhegygel valamit. Annál is inkább pedig, mert habár a vihar, mely Európa felett eltombolt, Erdélyt közvetlen csak annyiban érdekelte, hogy a pászmás eső, miként Erdélyben nevezik, oda is elsodrott valami rémséges fekete bankófergeteget, mely aztán hegyet-völgyet betöltött, s később annyira kiképezte magát, hogy egy történészünk tanúsága szerint 1700 bankó forintért 100 teljes értékű ezüst forintot kapott; aztán volt éhség, insurrectio, devalváció, katonafogdosás, sok egyéb kellemekkel együtt, habár mindez rendre-rendre jött s nem egyszerre.

Hogy pedig nemcsak tekintélyes gyermekkoromnál fogva, hanem mint írástudó is észlelhettem valamit, világos abból, hogy - meg ne ijedjenek önök! - első munkámat csakugyan tízéves koromban írtam. Címe: *Hollósi János* volt, és ez a Hollósi János magam valék. Tartalma e remekműnek az volt, hogy gr. Haller Ignác pajtásommal s iskolatársammal szépecskén megszöktünk a konviktusból - csak a könyvben persze, s azután megindultunk azon erős feltétellel, hogy Párizsig meg nem állunk. Azonban páter Gul, ki munkámban a nyírfaoldalról s a scutica révén volt ecsetelve, ráakadt ez irodalmi kincsre, s még mielőtt továbbértünk volna Nagyváradnál, elkobozta és megsemmisítette azt, komolyan kijelentvén, hogy asinus vagyok. E minőségben léptem az írói pályára.

Elmondom tehát emlékezetemből s nem segédkönyvek után, nem is mint történész, hanem mint krónikus, amit most, az igaz, mindenki *tudhat*, de azért mégsem mindenki tud.

1804-ben, mikor én a kolozsvári konviktusba jöttem, nemcsak Európa, hanem hazánk is nagy rázkódtatásokon esett keresztül, hogy újak ériék, melyeknek vége aztán elláthatlan legyen.

József császár a sírban pihent, idők s gondok végnapjaiban annyira ránehezedtek, hogy következetes és kitartó jelleme dacára - egy tollvonással eltörölte mindazt, amit több jóakarattal, mint szerencsével teremtett.

Atyám kedvenc tárgyai közé tartozott e korszak, mely úgyszólván az egész országot átvillanyozta, s az ismeretes magyar vérmességet oly reményekre bátorította, melyek egészen és úgy, miként azt a jobbak óhajtották, sohasem teljesültek.

A József császár által alkalmazott hivatalnokok közül a kisebb rendűek régen eltávoztak, habár néhány gros bonnet megmaradt, s még darabig szerepelt.

Különösen gróf Niczky főszköz s egyik legtevékenyebb előmozdítója az úgynevezett József császár rendszerének; a még elég fiatal gróf Zichy Károly, az országbíró, és Ürményi József, a királyi személynök.

1795-ben azonban II. Ferenc római császár s magyar király a hazában közkedvességű Sándor főherceg nádornak szerencsétlen, erőszakos halála után, az örökösen emlékezetes József főherceget akarván nádornak, az azt ellenző Zichy Károlynak kiadták az utat, s őt követte Ürményi és gróf Haller is, a főszereplők egyike.

A nádor mellé a gácsországi kormányzó, gróf Majláth József jött mint királyi tavernicus, miután akkor a hivatalnokokat latinul címezték; e hivatal a harmadik *országbáróság*, az első a *judex curiae* - országbíró, a második a horvátországi bán.

Hogy e nagy változás után, mely az országot már a II. Leopold trónra lépésekor érte, rend és szabályosság a közügyekben még nem volt, s az államgép inkább dőcögött, mint ment, ennek a most elmondottak mellett a francia háború is volt oka, mely már három év óta változó szerencsével folyt, s az országnak sok vérebe és pénzébe került, anélkül azonban, hogy még ez időben a hazában magában ellenséges csapatok jelentek volna meg.

De a kocka hamar megfordult, egy még igen fiatal francia tábornok, Bonaparte, átvevén az olaszországi francia sereg vezényletét, az eddig is mindig kétes hadszerencse elhatározottan az osztrák császár és szardíniai szövetséges király serege ellen fordult.

A történelem feladata e rövid, legalább egyrésze fényes, a másokra ha nem is szerencsés, de nagy vitézséggel folytatott hadjárat leírása; mit annál inkább mellőzhetünk, mivel alig van hadjárat, melyet, főleg a franciák, annyiszor leírtak volna.

Az eredmény az lőn, hogy Szardínia rövid hadszünet után békét kötött, az ausztriai császár pedig Lombardiából kiszorított.

Bonaparte, a híres négyszeg legfélelmesb várát, *Mantuát* ostromolta, hova éppen ez időben Wurmser sietett, de sikerül-e az ostromtól megmenteni, ez igen kétes volt.

Ez lett hazánkra nézve egyike azon válságos és veszedelmes korszakoknak, hol minden erejét s áldozatkészségét elő kellett venni, hogy az államot fenyegető végveszélyt elhárítsa.

A király az országgyűlést hívta össze, s ez nov. 9-én 1796-ban együtt is volt.

Az ország ellen nem lehetett panasz, s mit értettek azon időben a *nem adózó magyar urak* e szó alatt: *subsidium* - segély -, ki fog tetszeni, ha csak néhányat nevezünk meg, kik a kormány segítségére siettek. Ezek közt a primás herceg *Batthyány* egymaga 50 000 forintot adott s 1000 embert állított ki, a kalocsai érsek, *Kolonics* s az egri püspök, *Esterházy* egyenkint 24 000 forintot, herceg *Esterházy Miklós* 15 000 köből zabot, s így mindenki, aki csak tehette, ezüstöt, pénzt, búzát, zabot; úgyhogy a háborúra összegyűlt segélyt az akkor élők 14 millió p. forintra becsülték. Ezenkívül az insurrectióval együtt mintegy 115 000 embert állított ki az ország.

Meg kell jegyezni pedig, hogy az országban ez időben már sok elégületlenség volt. Nem akartam itt, mint már igen gyakran, utoljára alig tizenöt év előtt részletesen leírt Martinovics-féle összeesküvést fölhozni, melybe a legélénkebb vizsgálat eredménye után ítélve mindössze negyvenhárom ember elegyedett, s melynek következtében négyen, az alvezérek: *Hajnóczy József*, *Laczkovics János*, *Szentmarjay Ferenc* és gr. *Sigray Jakab* az összeesküvés bevallott fejével, *Martinovics*sal együtt fejüket vesztették.

Mindez rettenetes hevélyt okozott az országban. *Fodor József* és *Királyi József* megtudván, hogy őket már nyomozzák, öngyilkosokká lőnek.

A legtöbbnek a király megkegyelmezett, habár hosszabb-rövidebb ideig be voltak zárva, a többi közt irodalmunk újrateemtője, *Kazinczy Ferenc* is.

E roppant hatású eseményhez még azt is kell tenni, hogy az országban igen kevés pénz volt, s a campoformiói békével senki sem volt megelégedve; mert a kissé előbbre látók jókor eltalálták, hogy e béke is, már a micsodás, sokáig nem tarthat.

Úgy látszik, hogy a régi prófétáknak jobb szemük volt, mint a mostaniaknak; mert csakugyan 1799-ben kezdetét vette a második francia háború, még mindig a francia köztársaság ellen.

Új segélyre, új áldozatokra volt pénzben, vérben szükség, s az ország nem késett ekkor is az uralkodó vágyait teljesíteni.

E második francia háború, bár közvetlen sem Magyar-, sem Erdélyországot nem érintette, nagy lelkesedést gerjesztett a két országban; mert egyelőre igen előnyösen folyt, mit itt, híven rendszeremhez, csak röviden érintek, hogy az olvasót a korral ismertessem meg.

Károly főherceg Németországban sok szerencsével vívott, s a franciákat átszorította a Rajnán. - *Kray* osztrák tábornok pár csatát nyert Verona- s Legnánál, miközben az orosz segély a híres *Szuvorov* vezénylete alatt megérkezvén, az orosz tábornok vette át a két császári sereg fővezérségét, s *Krayt* Mantua ostromára küldötte, ki e bevehetetlennek hirdetett várat - hol van ilyen? - bevette, míg *Szuvorov* a franciákat Piemont- és Lombardiából kiszorította.

A dicsőség rövid ideig tartott, a jövő 1800. évi hadjáratban mindaz el lőn vesztve, mit az első nyereségül hozott. Az oroszok szépen hazasétálgattak, *Károly főherceg*, a legkitűnőbb, még *Napóleon* által is méltánylott hadvezér, eltávozott a hadseregtől, s a derék, de ezúttal elhátozottan szerencsétlen *Kray* vette át a fővezérséget.

Franciaország leghíresebb vezérei egyikével állt szemközt, *Moreau-val*, ki őt folytonosan nyomva, az osztrák határokig szorította.

Ekkor történt valami egészen váratlan, miről a bécsi Hofkriegsrath nem is álmodott. Franciaország első konzula, *Bonaparte*, mint *Hannibál* egykor, átkelt hadosztályával az Alpokon, az osztrák hadsereg háta mögé került, s a híres *marengói* csatában elhatározott győzelmet vőn.

Az osztrák tábornok, egy *szász* - *Melas* nevű, egyébiránt híres katona, fegyverszünetet lőn kénytelen kötni s felső Olaszországot Mantuáig az ifjú konzulnak engedni.

Miként láttuk, még mindeddig s ennyi harc s részint veszteség és áldozat dacára Magyar- és Erdélyország nem látott ellenséget.

Innen van, mire, igaz, hogy valamivel később, de szintoly hasonló zajos időkben, még emlékezem, hogy Erdélyben annyira hasonlított minden a békéhez, mintha egy katonánk sem állna ellenség előtt.

Az emberek mulattak, Kolozsvár, főleg farsang idején, a régi volt, s a háborúra legfellebb annyi emlékeztetett engemet gyermeki ésszel, hogy a fellegvárban néhány francia fogoly volt s atyámnak e foglyok közül Szurdokon egy igen ügyes fiatal kertésze, *Darrigard* nevű, ki rémséges hiperbolákkal szólt hazájáról.

Hogy az éltesek és éltesebbek jobban érezték e harcias és a békés idők közt a különbséget, magában értetik.

De folytatom s bevégzem, hogy az 1804. évhez érjek, mely akkori gyermekéletemben némileg korszakot képezett.

Az ellentét az én jelentéktelen életem s a roppant horderejű világesemények közt oly szédítően nagy, hogy elég, ha felemlítem, mit hozott e nagy idő a világnak, s mi maradt ebből mint saját életemre befolyó nekem, az akkor tízéves gyermeknek.

A francia forradalom s az Ötszázak szétesztésével Európa egy megrázkódtató zökkenés után más, szintoly nevezetes korszakba lépett.

Napóleon Bonaparte, főleg az őt szintűgy bámuló, mint imádó hadsereg egyenes befolyása s azon nyomások egyike által, melyek később s főleg korunkban oly egészen ismeretessékké váltak, miként láttuk, a francia köztársaság egyik *konzulává*, az *elsővé* választott.

Ki az embereket s viszonyokat ismerte, s kinek nem volt hályog a szemén, azonnal átláthatta, ki légyen az első személy a triászban, s kinek erélye, dicsvágya, sok tekintetben lángesze fogja a más kettőt majdnem nullifikálni.

Emlékezem igen jól, hogy ez időben Bonaparte neve az egész világ ajkain lebegett, s hogy miként e coloss ledűlte után jóval később, az 1850-es években Napóleon Lajosról, éppen úgy akkor Bonaparte Napóleonról, mindenki előre mondta, hogy magát császárnak fogja kikiáltani.

Általában oly döbbentő hasonlatossága van az akkori hangulatnak s a korunkban átéltnék fázisai közt, hogy akinek eleven emlékezőtehetsége van, mintegy kísérteti menetként látja a két nagyszerű korszaknak jeleneteit maga előtt elvonulni.

Részletekbe átmenve igen könnyű volna e párvonalat *constatírozni*, miként most mondják.

Két császárság keletkezett, egy elenyészett. A régi Bourbon-dinasztia tagjai elszéledtek Európában, s helyettük egy egészen új emelkedett az ódon királyságból, feudális intézményeivel, önkényével, csillagos és keresztes uraival s ama nyomorúságos seregével a maîtresse-eknek s kalapos hölgyeknek, kiket annyi költő megénekelt; az új császárság emelte fel büszkén, úgyszólván diadalmenet közben fejét; s míg sokan aranyhegyekről s árkádiái korról álmodoztak, lassanként minden egyensúlyozni kezdte magát, s az ember őshibáival és gyöngeségeivel maga előidézte a nyomást és önkényt, melyet Franciaország örökös bálványa, a *gloire* sem kiálthatott túl.

Mindazáltal tagadhatlan, hogy a császárság új arisztokráciája s az a sok szerencsevadász, olykor lángész, máskor szerencsefia vagy éppen iparlovag, ki olykor pincérségből egész a koronáig felbirkózott, s mindazok, kik a korszak nagy emberének árnyában gyarapodtak és tenyésztek, igen meg valának sorsukkal elégedve.

Egy másik császárság, mely egyszerre előállt, mint Minerva az öreg Jupiter homlokából, az osztrák császárság, II. Ferenc római császár, a - rómainak nevezett, régen már nem római - szent birodalomnak császára, elesvén az ódon tróntól, nem akart lejjebb szállni s kevesebb lenni, mint ami volt, s önerejéből s önakaratából mint I. Ferenc osztrák császárnak kiáltatta ki magát.

E két nagyhatalom közt folyt hadjáratok s a félig kényszerű békeség, melyet a bájos császárlány, Mária Lujza keze forrasztott össze: egészen sajátos viszonyokat keletkeztettek, melyeknek gyökérszárait nagy feladat a diplomatikai s politikai bonyolódásokon átkísérni.

Aki tudja, hogy Ausztria s Franciaország közt a Mazarin korától óta a versengés szintűgy, mint az ellenszenv, pillanatig sem csökkent, s ezt később a szerencsétlen Mária Antoinette keze s befolyása sem szüntette meg: előre jósolhatta, ami mind ez óráig megcáfolhatatlanul áll; hogy a két császárság közt a diplomatikai courtoisie s a folytonos ragaszkodás és be- és

kikerülés dacára a vetély fennmaradt, miként mind ez óráig fenn is van. Ismerek egy igen tekintélyes német urat, ki merőben állítja, hogy ezen állapot mindaddig fenn is marad, *nem lehet az másként!* míg Németország egy fő alatt nem egyesül, s a francia állammal szemközt egész sereg szétvált érdekű kisebb-nagyobb állam helyett egy kompakt erős hatalom, 40 000 000 német, tehát a legértelmesebb nép, mint együttes alkotmányosan működő gép, nem áll, mellyel aztán még Franciaországnak sem leend tanácsos ujjat húzni.

II. Ferenc római császárból, miként láttuk, I. Ferenc osztrák császár lett, s így a két császárság ma, mikor ezt írom, körülbelül hatvanéves, nem több; azzal a lényeges különbséggel, hogy ebből a hatvan évből a francia császárság részére a restauráció s d'Orléans-ok egész uralkodási korszaka kivonandó.

Ha voltak is, kik ekkor már sejtették, hogy ez ideiglenes béke és nyugalom annyi harc és vesződség után sem fog sokáig fennmaradni, aligha volt valaki, ki mindazt elő merte volna jósolni, mi csak néhány év múlva bekövetkezett.

A katonaság sohasem volt oly harcias vagy oly harcra vágyó, mint e korszakban, s ama gyors, álomszerű emelkedése, főleg a hadi képességeknek, mely ez időben Franciaországban napirenden volt, nálunk is visszahatott, s én emlékezem jól, hogy oskolatársaim közt a legtöbb katonai pályára vágyott, miként később sokan azt is választották.

Én ez évben a kolozsvári konviktusba jöttem, az egyedüli fivérem közt, s Gul tanár kezei közé, kiről már fellebb szoltam.

Két szobánk volt, egy dolgozószoba, melyet nevelőm maga használt, hol vendégeket fogadott, s hova olykor visszavonult, ha valami érdekes olvasmánya volt; a másik háló- és dolgozószoba, melyben a tanár úr is magas olaszfal mögött pihente ki a nap hevélyeit, s hol én is egy keskeny fenyőágyon, szalmazsákon, egyetlen párnán háltam, egyszerű paplannal takaróztam; inasunk, egy hórihorgas, huszonöt éves grammatista iskolatársam, igen simplex fráter, kerek ágyban aludt, míg páter Gulnak, miként őt neveztük, kedves kis énekes kanárimadara a hajnal első sugárral fellármázott minket.

Nyolc órától tízig iskolába mentem, aztán az egyházba, hol a *Coeleste lilium*-ot nagy tüzzel énekeltem; mert csudáson szép és hajlékony hangom volt, nevelőm bámulási tárgya, melyet később, tizennégy éves koromban egyszerre úgy elvesztettem, mintha sohasem lett volna, tizenkét órakor pontban lesétálgattunk a refektóriumba, hol két osztály volt, az első a páterek és jobban fizetők számára, s egy hosszú a másodrendű tanulóké.

Volt aztán szemközt az első asztallal egy szószék, erkélyalakú, hol valaki az éltesebb tanulók közül, sóvár tekintetet vetve a párolgó tálakra, felolvasott, de amire senki sem ügyelt, én legalább sohasem.

Hét órakor aztán volt az estebéd, s ezután az olvasó elmondása, végre a lefekvés.

Ételünk elég volt, de főleg a jó konyhához szokottakra nézve nagyon selejtes, a többi közt volt a szakácsnak egy kedvenc étele, melynek íze most is a számban van. Iszonyú csemege - annyit mondhatok! - katonabékából aprított valami pogácsa alakban, igen gyanús színű mártással.

Mondtam már, hogy tanulásem ellen nem lehetett kifogás, habár az egész konviktusban senkit sem büntettek annyit, mint engemet; páter Gul ezt *capacitatio*nak nevezte. Igaza volt, nagyon *capiáltam* a dolgot.

Legfőbb mulatságom az volt, hogy ebéd után, főleg vasárnap, kedden és csütörtökön a velem egykorú gyermekeket a konviktus udvarán összegyűjtöttem, s mint magam *fővezér*, katonásdit játszottam, miből páter Gul azt hozta ki, hogy sok van életemben, mi a Bonaparte ifjúságára emlékeztet.

Elhittem persze; - most azonban nekem ez olyan összehasonlításnak tetszik, mint amikor egy Szilágyi nevű protestáns tanár, kit, nem tudom, mi okon, tanítványai *Kukli Szilágyi*-nak, neveztek el, azt állította, hogy ő nagyban hasonlít Homéroszhoz, quia - miként mondta - *quandumque post prandium dormito*, úgy hiszem, élceskedett az öregúr.

Az első prémium s első eminencia mindig az enyim volt; habár nemegyszer kaptunk ketten első prémiumot és első eminenciát.

Vetélytársaim, gróf Mikes Antal, később fiatalon elhalt huszárszázados, igen csinos fiú, gr. Haller Ignác, kit már említettem, gróf Haller Ferencnek, főherceg Albrecht adlátusának, és Lajosnak - a hazafiságáról s eszéről ismeretes férfiúnak - fivére. Ezen gr. Haller Ignácban hajónagy és csillagvizsgáló veszett el, mert nemcsak minden könyvét tele rajzolta horgonyt lebocsátó hajókkal, hanem az oskolapadokat is.

Ez évben jelent meg egy kis verses munka, szerzője neve nem jut eszembe, mely nekem volt ajánlva.

Soha nem találják ki önök, tisztelt olvasóim, mi volt az én fő érdmem - megmondom: az, hogy *Miklós*nak neveznek, mint Zrínyi Miklóst.

Pár verse megmaradt emlékezetemben, mely az akkori harcias kort jellemzi, s mely így hangzott:

*Despota, földig esel,
Francia bőre fesel!*

Világos, hogy az újdonság francia császárról volt szó.

Kolozsvárt akkor igen jeles tanítók voltak, főleg a hazafias piaristák közt. *Gul*, *Gegő*, *Koros*, *Horváth* és többen a világiak közt, a már említett eredetiség, *Fortini* és a vegytan akkor híres tanára, nevelőmnek, *Gul*nak benső barátja, *Moger*, igen kegyes jó uram.

Az élet is Kolozsvárt ez időben nem sokat változott, éppen oly vidám, kedélyes és kicsinységéhez mérve zajos volt, mint Nagyszebenben lágy és unalmas, habár télben egy igen kedves magyar grófi család lakott ott, melyről még később mondandok valamit.

Hogy egy kis képét adjam az akkori tréfáknak, előrántok néhányat ezek közül emlékezetemből: ezeknek csak mint életrajzoknak van egy kis összehasonlítási érdekük, de ez megvan.

Télben a szokott, többnyire kivilágos kivilágos tartó táncmultságokat, ebédeket, estélyeket, napirenden levő kártyázásokat, különösen a *fárót* csak említve, a kolozsvári tehetős uraknak két kedvenc multságok volt: télben a nagy és cifra szánkázások s az álcás menetek táncvigmakkor.

Egy ily szánkázás igen szép szemlét nyújtott, s én még most is látom atyámat, ki az ily szánkázások alkalmával a vezérszánban ült valami szép hölgygel.

Elöl atyámnak veres egyenruhás, lovas cigányzenekara haladott. Ezek után két igen cifra huszára lovagolt, setétkék mentékben, veres nadrág és csákóval, tele csillogó - aranypaszmánttal, a szánba legtöbbször négy ló volt fogva, s atyám mindenképp kitett magáért, híres volt e részben egész Erdélyben.

Hogy a többi szánok sem maradtak hátra, nem is kell említeni.

Az ily szánkázásokat aztán tánc vagy vacsora kísérte, s főleg a fiatalság pompásan mulatott.

Álcás menetekről szólván fennebb, egyike ezeknek a többi közt igen elevenen megmaradott emlékezetemben. Az eszme Horváth Dánieltől jött, s a menet *Phryxust* és *Hellét* ábrázolta, miként úsznak - a rémséges berbécseken - meglehet, hogy kos volt - a tengeren át.

Ott volt a három túlvilági ítélőmester: *Minos*, *Radamantos* és *Eacus*, ültek szépen hosszú kenderszakálukkal egy barlangban, s jobbra tőlük három igen kedves szép fiatal párka, guzsallyal, orsóval s egy szabóollóval, sok apró istennel együtt, ki közt a legtöbbször pödört bajusza volt.

Az egész azonban igen jól ütött ki: én - a személyek közt - csak Hellére emlékezem: ez Horváth Dánielné gr. Lázár Éva volt.

Az öltözetek ez időben nem voltak többé magyarosok, legalább azon általános magyar szellem, mely első gyermekkori emlékeimben magát lerajzolja, ki kell mondanom, hogy a lehető legnevetségesebb s -rosszabb ízlésű divatnak adott helyet, melyről itt korrajzi érdeklődök fogok valamit mondani. Valami szerencsétlen regényíró hasznát veheti valamikor - *es gehört auch zur Kulturgeschichte* - mondja dr. Stöpselmayer.

A mentét és dolmányt az a kedves frakk pótolta ki, melyben az ember oly annyira hasonlít a barázdabillegetőhöz. Ekkortájt ez öltöny elől oly igen rövid volt, hogy az embernek szíve betű szerint nadrágába került. Magas, egyenes gallérral, mely fölül egy ujjnyi bársonyszegéllyel bírt. Ehhez aztán igen magasan kötött, többnyire fehér nyakkendő járult, roppant csokorral és kemény inggallérokkal.

A nadrág majd hónaljig ért, és szűk volt, végződve nemigen magas hegyes orrú csizmákba. Ezekről írta aztán egy akkori fűzfapoéta - *exuito viganó profundas* - és ajánlotta versét - *amico perone sturione eleganter proviso*.

Egy ekkint öltözött úrfiakból álló társaságban megtörtént, hogy a sarkantyúk, mert ezek el nem maradtak a hölgyek szűk ruháiba, a csizmák hosszú, hegyes, fölfelé kunkorodott orrai pedig egymásba horgolódtak.

Világosan emlékezem, hogy ez időben egy ismeretes úr azt állította, hogy még ennél választékosabb divat nem létezett.

Ilyen az ízlés, aztán tessék róla vitatkozni.

2

A katonaság is sokban áldozata lőn e sajátos divatnak: mente, frakk, colett, mind oly rövidek voltak, hogy az alsó ember legkisebb arányban sem volt a felsővel. Képzelnék ehhez magas csákókat, akkora tollbokrétákkal, melyekre húsz kappannak tolla alig volt elég, két ujjnyi taréjú dragonyossisakokat és oly gránátossüvegeket, melyek tökéletesen hasonlítottak a támlás székhöz.

Ezt tartották akkor szépnek. Emlékezem, hogy atyámnak volt egy régibb frankfurti journalja s ebben egy kép, mely a *Zauberflöte*-ben Sarastro ökegyelmének diadalmenetét ábrázolta: mégpedig mind *vertagados* (verdigályos) - miként akkor mondták - hölgyekkel, mi meglepően hasonlított a mostani krinolinokhoz. - Mennyit neveltünk e képen! - Ki gondolta volna akkor, hogy vagy hatvan év múlva a mi hölgyeink is ily Papagenák és Paminák lesznek.

Ünnepélyes alkalmakkor azonban a magyar öltözet a fellebb írt modorban csúffá téve - általánosan divatozott. Nekem volt egy vadgalambszínű ezüstkészülettel, fejemen lapított kalappal, ékes finak voltam benne, annyi áll. Életem e harmadik, negyedik ciklusába esik az 1809-i insurrectio, mely atyámnak igen sok pénzébe került, miután sokat tartott azon valóban szép ezredről, melyről, mint szintén az insurrectióról is, fellebb röviden szóltam.

Atyám kedvencét, Rozália nővéremet mindig magával vitte, és az a tiszta nyeresége maradt, hogy soha életében nem volt sem vidámabb, sem egészségesebb.

B. Wesselényi István azt állította atyámról, ki sohasem volt katona, hogy oly kész törzstiszt, mintha soha egyéb sem lett volna, csak katona.

Én jelen voltam a kolozsvári téren (piacon), mikor atyám az ezredet átadta b. Wesselényinek, s megvallom, hogy ha atyám csak egyet szolt volna, tüstént ott hagytam volna páter Gult, és felcsaptam volna huszárnak.

Atyámnak egy mogyorópej lova volt, *Bolha* nevű, a legszebb állatok egyike, melyet csak gondolni lehet, de oly hamis, hogy csak atyám ülhetette meg. Most is látom atyámat, ki, miként már mondtam, igen csinos férfiú volt, kék huszáröltözetében fergeteget képező csákótollával az ezred előtt elnyargalni. Ez is azon gyermekkori képek egyike, melyek magukat beedzették emlékezetemben.

Páter Gul nevelőm, ki mellettem állt, azt képzelvén, hogy az iskolában van, felkiáltott: *bene! praestanter!*

Az ezred azonban nem látott ellenséget soha, mikor már csatakészen indulóban volt, megérkezett ama panaszos békék egyike, melyek napjainkban már a ritkaság érdekével sem bírnak.

Jött aztán elég váratlanul egy más malaszt. Az egész osztrák államban az úgynevezett fekete bankók oly arányt értek el, hogy nem sokat engedtek a hírhedt francia *assignatáknak*. Egyszerre, éppen sokadalom (országos vásár) volt Kolozsvárt, a katonaság mozgásba jött, mintha valami parádéra készült volna, volt is parádé, de nem volt köszönet benne. Aki reggel 100 000 forinttal költ fel ágyából - igaz, hogy nem sok ilyen volt -, egyszerre azt vette észre, hogy a 100 000-ből lett 20 000 - forint? ah dehogy! hanem *Einlösungsschein*.

Hogyan fogadták a kolozsváriak e csudálatos összezsugorodását ama kedves bankóknak? - Igen kedélyesen. A katonáknak nem kellett sem löni, sem szuronyt szegezni, elmentek szépen haza, s a világ csendesesen forgott tengelyei körül.

A vásárban sok sáfrányos és gyolcsos tót volt. Senki sem vette e katasztrófát oly egykedvűen, mint ez élelmes nép. Ahelyett, hogy mint a legtöbb kereskedő, még *Szentpéteri Lukácsot*, *Kapdebót* és *Gyertyánfit* sem kivéve, azt hitték, hogy a bolt rájuk szakad, s adták, amijek volt, ahogy kérték, addig az élelmes sáfrányosok megtartván hidegvérüket, pompás vásárt csináltak, s megrakodva bankókkal tértek vissza a zabföldre és a zsámiskához. Pénz, pénz! - gondolta a tót, jobb ha van nekem öt helyett egy, de amelyért amaz ötöt mindig megadják, mintha visszaviszem a portékámat, hogy aztán ne én verjem meg a feleségemet, hanem ő engemet. Leginkább dühöngtek, de csak szép csendesesen és ildomosan, a tőkepénzesek és hitelezők. No de volt is miért, mert úgy jártak, mint aki narancsot kölcsönöz, és barabolyt kap vissza.

Ha akkor előláthatták volna, mi lesz abból a *Wallis-féle Einlösungsscheinből* - voltak, kik *Auslösungsschein*-nak nevezték -, és később az *Anticipationsscheinből*!?

De a gondviselés úgy intézkedett és igen bölcsen tette, hogy az ember, még a *próféta* is (a mostaniakat értem), azt se tudja, ami holnap történik.

Ez időben a vakációt Mihálczfalván töltöttük Küküllő megyében, a kecsék és tokok honában.

Mihálczfalva igen szép, valódi francia jellegű vidékben fekszik, közel Erdély egyik legregényesebb fekvésű helységéhez, Gáldhoz, Obrázsa szomszédságában, hol éppen ez időben gr. Esterházy János, kedves, szép matróna nejével, két leányával s két fiával Dienessel és Lászlóval mulatott. Ugyanazzal, ki a múzeumot oly becses pénz- és éremgyűjteménnyel ajándékozta meg. A grófhölgyek idősbike később herceg Ruszpolinak neje lőn, ki nejének halála után bíbornokká lett.

Mihálczfalván az udvar és udvarház egy régi temetőnek helyiségén áll: talán ez az oka, hogy Erdélyben kevés hely van, melyről annyi monda lenne forgásban a nép közt.

Egyikéről e mondáknak írtam később *Bájvirág* című első novellámat, hol kis emberek jelennek meg, s valami föld alatti ország van festve. De nemcsak e *mesében* inkább, mint novellában - szereplő törpécskékről mondázik a nép, hanem az udvari kertben sétálgató kísértetekről is.

Mikor atyámnak a cselédek egyike halálsápadtan beszélte, hogy éjfélkor látta, hogy egy menet - igen apró, pár hüvelyknyi magas emberekből - vonul át az ebédlőn, az abból nyíló kis kápolnába tűnve el, atyám azzal vetett véget a dolognak, hogy a cselédnek more patrio huszonötöt ígért - nem forintot -, ha még egyszer ilyesmit lát.

Azonban egy áll, hogy Mihálczfalván magam is igen furcsa dolgoknak voltam tanúja.

Egyszer rémséges zakotát hallottunk már késő este az egyik szobában, s mikor oda benyitottunk: egy egész sereg foglyot találtunk abban, kik az ablakot betörvén, ott egy szögletben húzták meg magukat atyámnak nagy multságára.

Igen gyakran történt az is, hogy a lakház egyik szögletszobájában, hol esténként atyám mindnyájunkat maga körül gyűjtött, s aztán kártyázott, egyszerre csak valami csurgást hallottunk, mintha a víz éppen a szoba padolata alatt keresne magának utat a szabadba.

Mi, a fiak, Mihálczfalvát leginkább az annyira kedves Esterházy család szomszédságáért s különösen jó barátaink s pajtásaink Esterházy Dienes- és Lászlóért szerettük oly nagyon.

A nevelők is, akkor páter Mihálcz és a jeles későbbi apát és kolozsvári népész Szabó, jól találták magukat együtt.

Az Esterházy ifjak nagy madarászok és vadászok voltak, mi pedig mindenben multságot találtunk, s igen gyakran voltunk együtt.

Emlékezem, hogy egykor öcsémmel, Imrével átlovagolván Obrázsa, útközben összevesztünk valami semmiségen, s lóháton birkózni kezdtünk, egyik a másikat akarván lerántani a nyeregből. Eközben a lovak a zajra elvadultak, s elragadtak minket. Így érkeztünk sebes vágatva s még mindig cibálván egymást Obrázsa, míg atyámnak egy dániai lovászmestere a mi két lesodort veres sipkánkkal nyargalt utánunk.

A zajra az egész grófi család kifutott az udvarra, s minket épen, egészségesen megpillantván, hahotára fakadt: mi pedig rémségesen elpudeáltuk magunkat.

Volt atyámnak ez időben Mihálczfalván egy Benkő nevű, keskeny, hórihorgas gazdatisztje, *udvarbírája*, miként Erdélyben mondják, ki igen sokat tartott öles termetéről, s a festészetet, már a micsodást, kedvelvén, ispánját, egy kis emberkét, magával együtt lerajzolta a léces kerítés faoszlopaiba, úgy pedig, hogy az ispán éppen csizmaszáráig ért. Egyébiránt, ha minket

várt, mindennemű meglepetésekkel ügyekezett atyám kedvét megnyerni. Atyám ezekre csak nevetett, ritkán jövén Mihálczfalvára, nem bánta, hogy Benkő uram telefestett mindent oroszlányokkal és sárkányokkal.

Emlékszem, hogy valahányszor Mihálczfalvára érkeztünk, atyám első szavai ezek voltak: Domine Benkő, beütött a mennykő!

Így érkezett meg szép csendesen az 1811-ik év, híres, pompás üstökösével s még híresebb jó borával. E nagyszerű üstököst is Mihálczfalván láttam; hol az egész háznál ez évben én voltam a legboldogabb ember.

Ugyanis, be nem töltvén még egészen a tizenhetedik évet, elértem hő vágyamat, s atyám beleegyezett, hogy katona legyek, s már nővéreim és Charlotte kisasszony nagyon működtek kiállításomon.

Mióta gondolkozni tudok, a katonaság volt szenvedélyem; s ha a kedélyes hét nagy X helyett fiatal volnék, most sem lennék egyéb, mint katona.

Hogy fogalmát adjam annak, mit neveztek akkoron, az oly gazdag urak is, aminő atyám volt, kikészítésnek: elmondom, minő arisztokráciai fénnel érkeztem meg *Repszre* (Feketehalom), az erdélyi fundus regiusba, derék hősie ezredesem b. Gabelkovenhez, ki ez időben a herceg *Savojai Eugenius* nevet örökösen viselő szép dragonyosezredet vezényelte, s a legnépszerűbb s -tiszteltebb ezredesek egyike volt az egész hadseregben, s atyámnak igen jó barátja.

Volt nekem két diákkori nadrágom, egy vadgalambszínű, mely magyar öltözékemhez tartozott, s melyről az ezüstpaszomántot lefejtették s kék zsinórral pótolták ki, s egy sötét-szürke; volt aztán egy fecskefarkú barna frakkom is és egy kaputból rövidített szürke spencerem. Kaptam hazulról öt, mondd, öt inget, melyeket a *Mamsel* (nevelőnő) és nővéreim szabtak és varrtak, s minőket jelenben legföllebb hálóingnek lehetne használni stb. kimondható és kimondhatlan. Ehhez járult egy felleghajtó köpeny s egy bőrrönd, vulgó párnaszák.

Ebbe az egész ruhatár belefért, ágyneművel, egy klarinettel s egy fuvalával együtt.

Mikor aztán századomhoz, a II-e major Zweizséhez érkeztem, s főhadnagyom, *Forster* előtt némi büszkeséggel kitártam kincseimet, ez hahotára fakadt, s felkiáltott: „Na hören sie! der Herr Papa hat sich nicht sehr angestrengt.”

De ez engemet le nem hangolt, s dicsekedve mondtam, hogy atyámtól havonként százötven forintot kapok. Ez volt harminc forintocská, mégpedig Einlösungsscheinban.

Természtől jókedvvel levén megáldva, s mivel szenvedélyesen szerettem a katonaságot, igen jól találtam magamat ezen egyébiránt igen jeles ezredben, hol sok erdélyi szolgált; éppen ez időben: például gróf Bethlen Ferenc, a legcsinosabb tiszt egyike, pajtásom, Zsombory, Simény és Szerafín, ez utóbbi szász, igen kedves fiú, hadfiak mindhárman és többen.

Az ezred legkitűnőbb tisztjei egyike volt Klosius százados, szász eredetű magyar nemes, kinek volt később alkalmam hidegvérét az ágyúk dörgése közt bámulni.

Kevés ember volt a szolgálattal annyira meelégedve, mint én. Aztán az egyenruhát is szerettem; nekem volt talán az első hosszú derekú colettem az ezredben, mert csak ez időben lőn e változás behozva; aztán már a sisakok magas taréjt kaptak, s mindenesetre elláthatlanul csinosabban néztek ki, mint a csak öt évvel ezelőttiek.

Nekem mint hadfinak (kadét) azon ritka szerencsém jutott, hogy nem kellett a földészekkel egy szobában laknom.

Állomásom ez időben *Nagysink* volt (Gross-Sschenk), s házigazdám első kaptájú szász földész, a leggorombább saxo, kit valaha láttam. Volt azonban egy csinos, alig tizenöt éves leánya s egy kedélyes vén felesége, kik mindig a Herr Cordét részén voltak, így neveztek engemet.

Századosom, *Schalhardt*, koros férfiú s igen derék, becsületes úriember, engemet nagyon szigorúan tartott, és igen sokat mustrált, éppen mintha kedves atyámtól vagy páter Gultól tanulta volna. Leginkább meglepett a katonai modorban az, hogy akármivel mentegetőztem, ha valami csínytettem, vagy valamit elmulasztottam, mindenre az volt a felelet: *Das ist keine Entschuldigung*.

Legfőbb csínyem pedig, egész alázattal bevallom, az volt, hogy századosom ellenszenveiben nem osztoztam.

Volt ez időben Nagysinken egy igen derék királybíró, s ennek igen kedves neje, kik velem egészen úgy bántak, mint gyermekkel, igazán az is voltam, s kik iránt én éppen olyan rokonszenvet éreztem, mint aminő ellenszenvet századosom - bizonyos élelmezési viták következtében. - Ha aztán századosom, aki szemközt lakott a királybíróval, rajtaért, hogy az elég alacsony alház ablakán át a királybíróval beszélgetek, azonnal megkaptam a leckét, s egy hosszú sermo által felvilágosítottam az esprit de corps-ról, mely abból áll, hogy a kadétnak nem szabad ott udvarolgatni, hol a százados nem udvarolgat; azt ugyan nem mondták, hogy ott sem szabad, hol ő udvarol; pedig ez is áll.

Azonban ez nem volt az egyedüli összeütköző kő, mert a szász népésznek is egy igen szép és kedves leánykája volt, aztán a század sebészének egy hasonlóul igen csinos nejecskéje, s aki tudja, hogy egy még alig tizenhét éves hadfinak szíve minő gyúlékony gép, elgondolhatja, hogy gonoszul meggyúlt a bajom.

Igaz, hogy gyermek voltam, s a hölgyek, ha enyelegtek is velem, aligha szépen ki nem nevettek, s így az egész udvarlás nagyon száraz korty volt, de hiában! mindegyikbe egy kissé szerelmes voltam, még a gróbián szász földész leánykája is nyugtalanított.

Hányszor, még pár évvel is azután mondták nekem nemcsak Nagysinken, hanem Fogarason is, hová néha elvittek a tisztok magukkal, hogy *gyermek vagyok*. Igen megneheztettem; hanem csak később nyíltak fel az én szemeim s tudtam meg voltaképpen, miért vagyok én gyermek. - Ugye, tisztelt olvasó: *si la jeunesse savait!*

Századosom nekem egy igen szép tizenhat markos sötétszürke lovat, szénfekete fővel (Mohrenkopf) jelölt ki, mivel ezredesem azt írta neki, hogy *kecker Reiter*, azaz: merész lovas vagyok. Gyönyörű állat volt, ha nem tévedek, a b. Bornemissza-ménésből.

Mikor ráültem, a ló szép magasan hordván fejét, alig látszottam ki, de bár igen csintalan volt, egyszer sem vágott a földhöz.

Ha én lettem volna *Daru*, ez volt lovam neve, bocsánatot kérve Jósika Miklóstól e gyöngédtelen szavakért, én magamat bizonyosan a földhöz vágtam volna, mert nem voltam béketűrő lovas.

Katonaszolgám, Privátdienerem, miként ezt nevezik, egy *Biervogel* nevű, magas, száraz cseh-német volt; valódi professzor a maga nemében, ki velem eleitől óta úgy bánt, mintha századajkám volna. Igen becsületes, tekintélyes vén katona volt, kit nagyon szerettem, kinek szavára sokat is hallgattam, s nem ártott volna, ha többet is hallgatok.

Oly gyermek voltam, hogy akkortájt az életet a mulatságos oldalról fogtam fel. Minden mulattatott, a fegyvergyakorlatok, a lovaglás, az egész szolgálat.

Szenvedéllyel játszottam a katonásdit, és perpetuum mobile természetemet magammal hozván az ezredbe, szabad óráimban folytonosan elfoglaltam magamat. Fuvoláztam igen keservesen, s a klarinéttal is kemény próbára tettem olykor az egész szomszédságot; főhadnagyom könyvtárát igen hamar átolvastam, azután kapucinusokat gyártottam, ez volt egyik főmulatságom; könnyű kitalálni, hogy ezek időjelölő csuklyás, papiros kapucinusok valának; volt nekem ilyen hat.

Nagysinkről később Widombákra (Weidenbach) jöttem állomásra, Brassó tőszomszédságában. Házigazdám egy elhízott szász atyafi volt, kitől nagy bajjal kibérlettem egy borzasztó setét kamrát, nem nagyobb, mint egy gőzöskabin, és ott *étábulíroztam* magamat, miként egy Debrecenből került hamburgi magyar börgyáros szokta magát kifejezni.

Mikor e gödröt főhadnagyom meglátta, szépen kinevetett vele. No de inkább akartam itt magamban lenni, mint a rémségesen horkoló Hanesz urammal és családjával egy szobában.

Elmentem Brassóba, s ott három példányban is megvettem a „Josef und seine Brüder” s a „Wilhelm Tell”-féle képeket. Igen olcsó portéka volt ez. Ezekkel azután magam és a jó Biervogel szépen beragasztottuk az egész kis ház falait, úgyhogy semmi sem látszott belőle.

Szász gazdám végignézte a műtétet, s nehányszor mondta, hogy: na, nem bánom, hanem a képek nekem maradnak.

Itt volt aztán keskeny fenyőfa-ágyam, s rajta a szalmazsák, efölött egy jó vastag brassai pokróc, lepedő, egy kis ösztövért párna s a paplan. A falon egy fogas, melyet magam festettem zöldre, s melyen fehér katonaköpenyem, a már említett sűrű felleghajtó, kardom, töltéstáskám, pisztolyaim s az a borzasztó karabély függött, mely utóbbi - nemegyszer zúzta félig össze térdeimet.

Volt aztán egy kis asztal s egy fenyőszék. Hidraulikai sajttal sem lehetett volna többet e kis lyukba belekényszeríteni.

Nagyon meg voltam szállásommal elégedve, melyben csak a fácskák s kendermag-csésze hiányzottak, hogy egészen kalitkához hasonlítson.

Minden Nagysinken és Fogarason felgyulladt lángjaim igen hamar elpárologtak, már csak azért is, hogy Brassóban a legszebb fiatal, tizenhat éves magyar leánykával ismerkedtem meg, kit az ideig életemben láttam, s újra égtem, mégpedig igen nagyon ezúttal.

Alkalmasint ez is azt mondta volna, hogy *gyermek vagyok*, ha maga is nem lett volna gyermek és szerelmes is kissé.

Talán, míg e gyermekes részletekben továbbmennék, szabad valamit külsőmről is mondani s e részben elődeim, a régi krónikások példáját követni, mint a többi közt Bethlen Miklóst, ki még azt is elbeszélte, milyen volt őkegyelmének - bocsánat! - a lába körme, s kedves negéddel állította, hogy vékony lábai valának, *mint a szarvasnak*; a magyar ember ezt *pipaszárlábnak* nevezi. No de azt is mondja ám emlékirataiban, hogy ő egyszer sem csapta meg feleségét; kitűnő, jó fiú volt!

Halljuk tehát, mert a tárgyat itt egyszer s mindenkorra be akarom végezni, hogy ne legyek kénytelen minduntalan visszatérni.

Ez időben s *tizenkilenc éves koromig* kisdéd, sápadt fiú valék, inkább barna, mint szőke, sűrű és lágy hajjal. Termetem karcsú volt, s az is maradott annyira, hogy húszéves koromban, mint már egyéves százados, Bécsben egy pajtásommal azt a tréfát tettük, hogy egy köpcös, mintegy negyvenéves százados pajtásomnak kardját, szorosan egymás mellé állván, minden erőltetés

nélkül derekainkra csatoltuk, mit e köpcös pajtásunk nagyon savanyú képpel fogadott, és soha többé feledni nem tudott.

Vonásaim gömbölyűek, ha szabad mondanom, olyanok valának, *mintha nem lettek volna egészen készen*; a leánykák arról dicsértek, hogy jó vagyok. Ez még nem szépség, ha Istentől jó; később aztán, mikor vonásaim kifejlettek, s jobb színt kaptam, s három hüvelykkel magasabb voltam, mint hadfi koromban, mert talán az első halandó valék, ki kapitány korában is nőtt még, akárhányszor hallottam, hogy igen szép fiú vagyok, még az olasz hölgyek is mondták: bel tocco di giovine!

Ezt én annál könnyebben s szerénységgel nélkül ide írhatom, mivel ez igen régi dolog, s aztán, mert nekem azon sajátságos fátumom volt, *hogy sohasem láttam magamat szépnak*. Márpedig, hogy mindig ferdén mutató tükreim lettek volna, ezt nekem éppen úgy nem hiszi el senki, mintha valami könyvet írtam volna tele a legsütletebb hibákkal, s ezeket egytől egyig a szerencsétlen szedőre fogdórnám.

Mármost, szép legény voltam-e, miként sok ideig sokan mondták, vagy nem szép, miként én ezt mind ez óráig hiszem; annyi áll, hogy sem rút, sem ügyetlen nem lehettem; mert ez sértő állítás volna mindazon szép, okos, olykor kissé libácska hölgyekre nézve, kik udvarlásaimat eltűrték.

Azt mondja erre valaki: hogy ha csak annyi is áll, amennyit eddig kibeszéltem, persze senkit sem nevezvén meg, hát én akkor ezen egész életemben *nem szerettem*. Ez tökéletesen áll. Az ember, főleg ha sokáig él, végre azon meggyőződéshez jut, hogy mélyen, bensőleg, örökösen egy életben csak egyszer lehet szeretni.

Szerelmes lenni, udvarolgatni, olyanokért lángolni, hogy ez néha az *abszurdumig* megy, egészen más, mint szeretni.

Brassót ezen leírt idő óta nem láttam; mikor én ott állomásoztam, csinos, tiszta város volt, s ki fekvésének elragadó szépségét s általában a régi várromokkal koronázott Barcaságot (Burzenhal) ismeri, tudhatja, hogy Brassó, mint tiszta város és amelyben igen kedélyes nép lakik, a legkívánatosabb katonaállomások egyike.

Míg Brassóban s vidékén volt századom, nemegyszer tettünk kirándulásokat falura, s mindamellet, hogy szívem Brassóban volt fogva, újra elért régi bajom, s megint beleszerettem egy kedves magyar úri ház három gyönyörűséges leányai közül *kettőbe* egyszerre.

No de ez is elmúlt, mert Brassóból Folyfalvára s onnan a székelyföld egyik legtekintélyesebb falujába, Etédre vándoroltunk.

Itt a szív pihent, mégpedig jó darabig, míg ilyen kázusom volt. Egy kedves, már koros úrhölgy, kinek szerfelett szép és érdekes leánya volt, egyébiránt ismerőm, megpillantván engemet Folyfalván az utcán, megállította hintáját, s hívott, hogy üljek be, s menjek vele szép birtokába néhány napra.

- A legnagyobb örömmel! - feleltem, sóvár tekintetet vetvén a szép hajadonra, ki csak mosolygott magában - de erre engedelem kell a századostól.

- Ej, az semmi - szólt a nő -, igen jól ismerem Schalhardt századost, bízza reám a dolgot, majd eligazítok én mindent.

Be könnyű Katát táncra vinni!

Annyira hittem a szép szónak, hogy nem szólván senkinek, még a hú Biervogelnek sem, felültem a hintóba, s három egész napot töltöttem igen jól, s azután lángoló szívvel érkeztem vissza Folyfalvára.

Ott ez időben egy igen derék magyar úri család lakott, a *Tolnayak*, a ház örököse körülbelül az én koromban volt; ezekhez siettem, s ily korban az ember annyira könnyelmű, hogy csak miután ott ebédeltem - jelentettem magamat a századosnál, igen jó kedvvel, mintha minden a legjobb rendben volna.

No de póruljártam, a százados e jelentés nélküli elpárolgást megszőkésnek, desertiónak nevezte, engemet istenesen lehordott, kurtavasat is emlegetett, s végre maga is átlátván, hogy az egész nem főbenjáró dolog, tizenkét napi házi börtönt rendelt, s engemet igen haragosan elutasított.

Ez, egész életemben mind ez óráig első és egyetlen fogságom; de tizenkét nap egy oly perpetuum mobilére, mint én, nem tréfadolog; ha nem szégyenlettem volna magamat az öreg Biervogel előtt, ki maga is jól megleckéztetett, talán sírtam volna.

A két hétből csak három nap lett, századosom megkegyelmezett, alkalmasint azon jó úrhölgy kérésére, ki az egész veszélyt okozta.

Volt nekem ez időben még egy furcsa kalandom, melyet annál hitelesebben előadhatok, mivel e kaland részese *még él*.

Zsombory nevű pajtásomat már említettem. Ez igen szép fiú volt, s Erdélynek egyik legrégibb ős-törzsökös és vagyonos családjából. Igen jó pajtások voltunk, hanem mivel én természetnél fogva heves fiú valék, s rögtön tűzbe jöttem, megtörtént egyszer, hogy e becsületes jó pajtásommal minden igaz ok nélkül vagy igen sületlen okon összevesztem. Nem voltunk egy helységben állomáson, hanem igen közel, mintegy félóránnyira egymástól. Én tehát haragomat azáltal nyilvánítottam, hogy Zsomborynak *egy kesztyűt* küldöttem.

Azonnal megértette, mit akarok, s rögtön magyarázatot kívánt.

Ehelyett én neki a két helység közepútján légyottot adtam - mégpedig éjfélre.

Zsombory nem is felelt, hanem a kihívást elfogadta, s valamivel éjfél előtt kardot kötött, s a sületlen *légyottra* sietett.

A két helység közt bokros, erdős vidék terült el.

Mikor a helyszínen megjelent, engemet nem talált ott, várt egy jó negyedóráig, és azután megbosszankodott, gondolván, hogy lúddá tettem, s éjfélkor elég setétben az erdőségben hagytam barangolni. Azonban, hogy ottlétének jelét hagyja, a kesztyűt egy fa tövébe elrejtette, és haragosan hazaballagott szállására.

Alig kezdett vetközni, mikor én kardosan, sisakosan s magam is igen haragosan benyitottam szobájába, gondolván, hogy ő játszta ki a dolgot.

Én, belépven, felkiáltottam: - Nagyon rosszul jár órád, barátom, itt vagyok.

Azonban nem sok szóvita s magyarázat után tisztába jött a dolog, s mindketten elneveltük magunkat. E pillanat óta, miként azelőtt is, soha egymásba nem veszünk.

Márpedig ha ama légyotton összeverekedünk, a félsetétben segédek s tanúk nélkül, pórul járhattunk és igen csúnyául kifizethettük volna egymást. Mert mindenki, ha valaha párviadala volt, tudhatja, minő tűzbe jó az ember ilyenkor, ha úgyis heves vére van.

Nemsokára ezen éjféli kaland után, melyet mindketten a lehetőségig titkoltunk, jött egy parancs, mely az egész ezredet elragadtatásba hozta, s engemet legalább a hetedik édig emelt.

E parancs az volt, hogy az ezred haladék nélkül készüljön s induljon Galíciába.

Egyszerre kilátásom volt, amire annyira vágytam, háborúra s az arany kardbojtra; mert még mindig hadfi valék.

Gonosz, csikorgó téli idő volt, s ki az 1812-iki télre visszaemlékezik, annak nem szükség, hogy ama gonosz tél szigorúságáról szóljak. Emberemlékezetre nem volt ilyen.

Ezredünknek az úgynevezett Observations-Corps-hoz kellett csatlakozni; ki azon idők történelmét tudja - s ki ne tudná azt -, tudja azt is, hogy ez időben mintegy harmincezer embere az osztrák hadseregnek állt I. Napóleon rendelkezésére, s vett részt ama világhírű hadjáratban, mely Napóleon császár hitelén és erején az első, de hatalmas csorbát ejtette, s melytől lehet körülbelül csillaga letűntét napolni.

Századomnak első őrmestere, igen tevékeny, még fiatal altiszt, éppen azon a napon, mikor a parancs megérkezett, *Kismődön* volt valami lakodalmon. A helység neve igen ismeretes, miután Pálffy János az 1848-ki országgyűlésnek egyik elnöke, ottani birtokát a múzeumnak hagyta végrendeletében.

A strázsamesterre elkerülhetlen szükség volt. Én, kinek sarka égett, s ki már gondolatban az ágyúkat hallottam dörögni, azonnal ajánlkoztam, hogy előkerítem a földből is.

Lóra ültem, a szellős köpenyben, igazán mondom, hogy azt sem tudtam, hogy hideg van! Isteni jókedvem volt, még az öreg Biervogelt is megöleltem, ki erre azt mondotta: - Das ist kindisch!

A strázsamestert in dulci jubilo, kissé pikósan, de nem éppen tutti, mint a századnál mondták - találtam egy elég tágas szobában, mely fulladásig tele volt egy kis gömbölyű székelly menyecskével táncolva.

Mihelyt megpillantott, leültette táncosnőjét, s hozzám sietett.

Megmondtam neki, miről van szó, s azonnal felkötötte kardját, s készült odahagyni a víg társaságot.

A lak asszonya őt is, engemet is marasztalt, nem használt semmi mentegetődzés, meg kellett mindkettőnknek egy-egy hölgyecskét forgatni, s végre, csak miután az őrmester a sacramentet, én pedig a teremtettem vettem elő, kaphattunk lovainkra.

Sokkal hamarabb, mint az ember gondolná, indult meg ezredünk a leggyilkosabb hidegben, minőről még magamnak sem volt fogalmam, bár a létai havasokban volt párszor alkalmam az angyalokat összehívni.

Nemigen mulattatná a tisztelt olvasót, ha ezen egész hadmenetet leírnám, a katonaéletben tömérdek a változatosság, hanem olykor sok egyhangúság is van.

Csak néhány részletet tehát.

Én e gonosz téli marsnak kis fehér colettemben, ezenfelül szintén fehér spencerben és katona-köpenyben mentem elé, a hideg sisakkal fejemen és szokott csizmáimban. El lehet gondolni, minő szép mulatság volt ez, minden hadias és harcias éberegések dacára.

Utunk Beszterce felé vezetett, s így történt, hogy egyik éji állomásunk *Bilakon* volt. Beszállhattam volna udvarunkba, a gazdatiszt rögtön fel is keresett. Hanem ez nem lett volna katonás. Azért én egy szász földésznel maradtam, s ott háltam egy szobában az egész családdal; igaz,

hog ez csak négy személyből s egy komondorból állott. Tudva van, hogy a szász atyafiak meg szokták a gyermekek számát határozni.

A gazdatiszt, atyám parancsából, az 1812-i gyilkos hideg ellen igen pompásan ellátott engemet, mert Besztercén egy átlátszó könnyű kötött ujjas mellényt vett, melyre csak rá kellett nézni, hogy az embernek a foga vacogjon.

Itt életemnek egy újabb szenvedés- és nélkülözésteljes szakába lépek át, melynek följegyzése a jövő kötetbe jó, míg majd a darabosa is megérkezik a Hiob-postán.

MÁSODIK KÖTET

KATONAKOROM

1

Mikor - főleg első ifjúságunkban először hagyjuk el a hazai földet, a megszokott tüzelőt s a kedves, rokonszenves arcokat, melyek ifjú képzelődésünk láthatárit népesítik, mindig valami fájó érzet ragad meg.

Az ismerős helyektől búcsút veszünk, s egészen új körözet, új vidékek, új emberek elé sietünk.

De e benyomás rövid ideig tart: már csak azon gondolat, hogy idegen országokat fogunk látni, nagy városok csodáival megismerkedni, szóval a megszokott helyett egészen új és szokatlan észleleteket tenni, fel szokta - talán pár aluszékony kedély kivételével - a fiatallembert magasztalni és villanyozni, főleg aki, mint én, soha át nem lépte hazája határit.

Ily hangulatban hagytam el Erdélyt, s mikor először életemben léptem át határit, még egyszer visszanéztem, mintha kedveseim mind: tisztelt atyám, szeretett nő- és fivérem ott állnának, valami szivárványos ködözetben - s nekik mondanám: Isten veletek a viszontlátásig!

Mert hiszen egészen más az örök búcsú, és más a búcsú a viszontlátás reményében.

Aki főleg nyárban az utat Erdélyből Bukovinába megtette, tudni fogja, minő szépségekkel bírnak ezen olykor vadon szorosok, s mennyi új kép, szebbnél szebb, bontakozik ki minden kanyarulat után, minden tetőn, minden völgykebelben, tele özön előtti szakadásaival és szikláival.

Ha első ifjúságomban már valami általam is alig sejtett költőiség - honolt keblemben, ha a képeket, melyek jöttek és tűntek, a képzelet prizmáján át tekintettem, ennek oka az, hogy a klasszikusok olvasása s tanulmányozása mellett, mire akkor a fiatalságot rászorították, egész első ifjúságom a természet tündérszép képei közt és körözetében fejlett ki.

Már Ófenes, a magas Csicsallal, mely atyám nagy kiterjedésű kertjében emelkedett, a szemközti - agg és sűrű szentlászlói tölgyes erdő, s aztán ama leírhatlan szépségű és üdeségű hol vad, hol szelídebb havasok, hol a sasok és medvék honolnak, s melyek Magyarlétától nyolc órai hosszaságban majdnem Abrudbányáig terjednek: szememet, szívemet, képzelőtehetségemet megszoktatták a természet szépségeihez, a tág kilátású csúcsokhoz s azon utánzóhatlan zománcos völgyekhez, hol csend és béke honolnak.

E havasok alján van a létai várrom, akkortájt még körfalainak egy része s egy félig romba dőlt csonka tornya léteztek: valahányszor e romokat meglátogattam, felébredt bennem az ókor egész férfias élete. Szerettem volna hetekig ott mulatni, s hányszor - hányszor! - tettem fel magamban, ha majd egykor e rom birtokába jutok: hogy azt helyreállítom; a nyár nagyobb részét a cukorsüveg alakú sziklán töltöm, melyen e festői rom emelkedik, s mely alatt a havasi folyamok egyik legszebbike - a pisztrángos és galócás Jára vize - mint olvadt kristály rohan el a tarka kavics felett. E romot párszor leírtam regényeimben is. Ez azon általam említett *Castrum Léta*.

Különös az, hogy sok ideig atyám, kié e rom és annak határa volt, semmit nem tudott róla.

Egyszer vadászat alkalmával megpillantotta azt:

- Hát ez kié? - kérdezte prefektusától, Kozmától.

- Ez a nagyságodé.
- Az enyim?
- Hát ez a sok marha alant a szép völgyben?
- Ezek a kolozsváriakéi.

Úgy volt. Miként fűrták be magukat oda a jó kolozsváriak, nem tudom, de igen, hogy atyám pert indított ellenük, s nem csekély bajába került - az okkupáns uraknak szűrét kitétetnie.

Ha e visszaemlékezéseket itt - egész ifjú melegségükben feltámasztom lelkemben, azért van, mert kedélyem, szokásaim, hajlamaim megfjtéseül, talán indokolásául szolgálnak.

Szurdok is - tele van a természet szépségeivel; e kedves, rokonszenves hely, hol nagyanym védőszárnyai alatt futott el, mint lombok közt a csermely, első gyermekkorom; s hol később életemnek örök emlékezetű s legboldogabb hat-hét hónapját töltöttem kedves, szelíd, derült nőmmel, ki úgy odailett e csendes völgyekbe s háztájam virágai közé - mintha csak ott született volna.

E kedves hely, magas sziklaival a rejtett völgyekben, az itt már széles Szamossal - hűs barlangjaival -, nem távol a festői örmezei sziklaktól s a Zsibóval szemközti Rákóczi-hegytől, képes volt mindig üdén és elevenen tartani lelkemnek akkor még fiatal gondtalansággal vegyült költői irányát.

Később más, szentebb érdek is kedvessé tette nekem e helyet: egy félig kopár sziklatetön, hol II. Rákóczi Ferenc - Szurdok akkori birtokosával - Csáky Istvánnal költötte el a karikai ütközet után az utolsó ebédet Erdélyben, nyugszanak atyámnak földi maradványai, saját óhajta szerint.

Ily benyomások után nem csuda, ha reám, még a tél iszonyai közt is a fellebb említett szorosok - feledhetlen hatást tőnek. A komor sziklák, elfagyott vízsugáraikkal, a zúzos szakállas erdők, a medrében kővé vált patakok s a bozontos alakok, kikkel itt-ott találkoztunk: mindez pillanatokra feledtette velem a hideget, mely nőtön-nőt, míg a szél felkavarta a havat, s egész fellegzömökben hajtotta arcunkba.

Olykor szemem odatapadt egy vadregényes szakadásra, máskor - a létai havasok tűntek elő képzelődésemben, s minden valami költőiséget öltött magára, mi nekem jólesett, olykor felmagasztalt.

Hanem az életben semmi sem oltja el oly hamar az ábrándokat, mint a komoly való: ez pedig igen-igen komoly volt - annyit mondhatok.

Mert habár képzelőtehetségem elővarázsolta a távolban az első nagy várost - mely felé elég lassan közeledtünk -, *Lemberget*; habár az arany bojtot, melytől elég távol valék akkor, már lógni láttam kardomon, s melyre egy kis francia vért is hevenyésztem ábrándaimban - a hideg oly merev kezekkel ragadott meg, annyira eszembe juttatta a valót, hogy költői lég és ábránd eltűntek, s a való legijesztőbb alakjában jelent meg előttem.

Ki a legdermesztőbb hidegben lóháton utazik, s hosszú órákat tölt nyeregben, az tudhatja - minő jelentősége van e két szónak, *téli mars*.

Őszintén megvallom, hogy ha gyermekkoromban nem utaztam volna a legcsikorgóbb télben lóháton, ha nem aludtam volna akárhányszor szabad ég alatt párszor a havon, nem hiszem, hogy ki tudtam volna ezen - a katonai életben is nevezetes - 1812-ik évi téli mars gyötrelmeit állni.

De akkor elég gyenge s vézna testalkotásom dacára s mindamellett, hogy olykor az angyalokat összehívtam, csudásan kiálltam a fáradságot és hideget mindaddig, míg - besztekercei egy napi pihenés után - az Erdély és Bukovina közti szorosokba értünk.

Itt azonban oly kínzó lőn a hideg, hogy az ember majdnem kővé vált tőle.

Századosunk, Schalhardt edzett katona volt, s mint olyan, jó példával járt elől - jobbal talán, mint kellett volna: mert ahelyett, hogy a gyors ügetést megengedte volna, mi ilyenkor a testet kissé felmelegíti, folytonosan lépésben kellett haladnunk; úgyhogy a szegény lovakon is látszott, mennyire szenvednek.

Mikor Dorna közelében a hosszú hídhöz érkeztünk, a jeges szél, mely a völgyet átrohanta - oly dühös volt, hogy a századból vagy negyven embernek orra, füle elfagyott.

A százados elől lovagolt - már nem lépést, hanem a leggyorsabb ügetésben; de ami e gonosz hídon át keveset használt, mert a szél oly éles volt, hogy a lovak egy részét elbolondította.

Én - furcsán őriztem meg füleimet s orromat a megfagyástól. Elmondtam fellebb, minő garaboncás készüléttel indultam ki a hazából, s minő mostohán voltam a hideg ellen ellátva, mindazáltal - ezúttal is, mint annyiszor zaklatott életemben, az Isten egy jó gondolatot sugallt nekem.

Köpenyem hosszú gallérát már hajnalban, mikor megindultunk - egészen begomboltam, most néhány gombot kigomboltam, s a gallért felhajtottam sisakomig, s annak taréjába akasztottam: így - alig látva valamit a csekély gombolatlan nyíláson át, megérkeztem a folyó túlsó partjára, mindig tartván attól, hogy századosom észreveszi, minő csellel jártam túl a dühös szélnek eszén.

Ez azonban szerencsémre nem történt, sőt később főhadnagyom - megvallotta, hogy ő is úgy tett.

A hídon túl a szél nem volt oly érezhető, s akkor a köpenygallér is visszazuhan szokott helyére.

Besztercén századosom észrevette, hogy sisakomra két jól bélelt függelék van varrva, hogy füleimet megőrizsem a megfagyástól: gonoszul lehordott; előtte kellett az annyira szükséges óvószert letépni hideg sisakomról. - Később aztán, már Dornán túl - íme, az én haragos századosom egyszerre csak előáll rókamállal bélelt fültakarókkal sisakján és szalmatekerccsel kerített kengyelekkel. Igaz, hogy aztán nem is szólt többé - mikor, aki csak tehette, követte példáját.

Ez időben az ezredben egy igen kedves, még fiatal őrnagyunk volt, gróf Esterházy Lajos: beh sokszor megirigyeltem! - Ennek köpenye, spencere, colettje mind rókamállal voltak béelve, anélkül, hogy ezt külről észre lehetett volna venni, mindazáltal arca majdnem egészen összefagyott.

Mikor déltájban állomásunkra érkeztünk, ez a hideg hótakarón, szabad ég alatt lőn kicövekelve.

Mióta katona lettem, ez volt az első táborozás szabad ég alatt, a leggonoszabb télben; mindazáltal nem tagadhatom, hogy örültem neki: úgy tetszett nekem, mintha csak most lennék igazi katona.

Volt táborunk közelében két hosszú földgunyhó *barakk* - ezeket jól-rosszul kitakarították a tisztek és markotányosnék számára. Semmi veszéllyel nem járt e *cohabitatio*, mert a markotányosnék igen csúnyák voltak. A tisztek gunyhójába ezeken kívül senki sem mert menni.

Engemet a százados maga felszólított, hogy az éjet e gunyhóban töltssem; de én kértem, engedné meg, hogy a katonákkal künn maradhassak. Ez, úgy látszott, nagyon tetszett a jó úrnak - mindazáltal hozzátette: hogyha ki nem állom a sarat, nem haragszik meg, ha a gunyhóba lopózom.

E táborozás világosan előttem áll: este - mikor katonás estebédünket elköltöttük - roppant tüzet raktunk, azután azt körülfeküdtük. Igen sok ily hevenyészett tűz és tanya volt, míg a szegény lovak szorosan egymás mellett, s betakarva amennyire lehetett, leheveredtek ugyan a hóban, de az éj nagy részét szénájukon rágcslálva s topogva töltötték.

Éppen mellettem egy fiatal cseh suhanc feküdt: éjfél tájban felébredtem, s hallottam, miként mondja magában: Elendes Leben, Soldaten-Leben!

Ez a pár szó - oly búsan s lehangolólag hatott rám, hogy azonnal kiment az álom szememből: néhány hasáb fát vettem a hamvadozó tűzre, azután fel s alá szaladgáltam, míg egy kissé felmelegedtem.

Derengeni kezdett, az ég tiszta volt, mint átlátszó üveg, a lovak horkoltak olykor, s a legénység egy része is igen zajosan engedte át magát az álomnak.

Az első trombita-riadóra nyeregben valánk. Untató volna az egész téli marsot leírni, hanem egyes jeleneteket fel fogok itt jegyezni.

Csernovicsban, Bukovinában volt az első hely - hol elég kényelmesen el valánk szállásolva. A katonának kevés kell - s az ifjúság oly áldásos valami, hogy mihelyt az ember a közvetlen szenvedésen túl van, feledí azt, s nem gondol a fenyegető jövővel, mely előtte áll.

Még mindeddig csudásan kiálltam az idő viszontagságait: nem fagyott el sem kezem, sem lábam: igaz annyi, hogy soha életemben oly tekintélyes lábbeliim nem valának, miután ezekbe három harisnya - jókora darab flanell s még egy csomó széna belefért; hasonlítottak azon lábbeliekhez, melyeket amaz éji őr viselt, ki Tchokke német író állítása szerint valamely vigályban a herceg szerepét oly szépen eljátszotta.

Mihelyt szolgálatomat már akkor mint *kadét*-káplár elvégeztem, jártam-keltem, mulattam, s aztán oly igen édesdeden elaludtam, mintha csak eddig volna.

No de tovább volt. Egy napjára virradtam életemnek, melyet el nem tudnék feledni - ha hetven év helyett százhetven éves volnék is.

Ezredünknek Lengyelországba volt új, tartósabb állomása kijelölve, s már átléptük a lengyel határokat.

16-ik február volt: a leghidegebb nap az 1812-i télben. Tudtuk, hogy éji állomásunk Horotenkában leend, s hogy körülbelül hat óráig fogunk nyeregben ülni. Szép multság! - De a katonát nem kérdezik, s haladtunk - igaz, hogy váltva, lépésben és gyors ügetve.

Az ezredben jó énekeseink valának, a legjobbak egyike pajtásom, Zsombory Sándor volt. Máskor - ha jó időben egy állomásból a másikba mentünk, az énekesek mindig elől voltak, s elénekelvén az ezrednek régi dalát: *Eugenius der edle Ritter* - mindennemű világi énekeket hangoztattak, most ez senkinek sem jutott eszébe. - Az ezred dalát egyébiránt mindig így énekelték: *Aikénus der edle Richter* stb.

Borzasztó volt a szegény lovakat látni, tele zúzzal - s az öreg katonákat hosszú jégcsapokkal bajuszaikon, viaszfehér arcokkal, felcserepesedett ajkakkal, s kik alig valának képesek a kantárt tartani.

Így haladtunk némán, szenvedve pokolbeli kínokat s várva azt a szerencsétlen Horotenkát, melynek sem híre, sem hamva nem volt.

Én egy igen gyakorlati módon - saját találmányom - őriztem meg kezeimet a fagyástól. Két pár kesztyűm volt, az egyik páron mindig ültem, aztán koronkint felcseréltem őket.

Mindamellett majdnem kiállhatlan fájdalmat éreztem kezeim- s lábaimban, melyeket a fagyástól ezúttal még igen, de nem tudtam a fázástól megmenteni.

Egyszerre kiáltást hallunk: - Halt... halt!

- Mi történt? - kérde az elnyargaló trombitások egyikétől egy Ripáer nevű öreg káplára századunknak.

- Helyt vagyunk! - mond a trombitás, és továbbszáguldott.

2

Istennek hála! - gondoltam, s amennyire félig zúzzal fődött szemeim engedték, körülnéztem a tágas, sima látkörön, melyet sűrű vastag hó fődött.

Úgy jártam, mint akinek a foga fáj, s mikor az orvos megérkezik - enyhülni érzi fájdalmát.

Helyt vagyunk! - minő angyali zene ez annak, ki hat óráig dacolt a megfagyással!

Néztem, néztem, de nem láttam semmit, ott valánk pedig egy kedélyes lengyel falunak kellő közepében.

Hogyan? - Úgy, hogy a földgunyhókat, valódi putrikat, a hó tökéletesen elborította, annyira, hogy csak apró halmoknak látszottak.

Azonban pár gyéren örvénylő füstfátyol elárulta, hogy itt csakugyan emberek laknak.

Egyszerre a százados rekedt, mérges szavát hallottam: - Marche! - s a szerencsétlen trombitás elkezdte: tra dra - tra dra - tra dra da!

- Mi ez? - gondolám - alkalmasint szállásainkat mutatják ki.

E pillanatban érkezett hozzám pajtásom, Zsombory.

- Hát a te orrodat mi lelte? - kérdeztem kezemet orra felé nyújtván, mely oly fehér volt, mintha viaszból készült volna.

Zsombory hirtelen visszarántotta fejét, s reám kiáltott:

- Ne nyúlj az orromhoz, mert kezeden marad!

Annyi igaz, hogy e napon négy ember vesztette el a századból az orrát: és hánynak fagyott el keze, lába!

- Tudod-e - mond Zsombory -, hogy továbbmegyünk?

- Tovább? Hova? - kiáltottam fel elképedve, mintha egy légkő esett volna fejemre - hiszen itt a falu.

Igen - mond Zsombory -, hogy a tüzes mennykő hulljon bele, de itt csak egy cúgra (csapatra) van hely, mi továbbmegyünk Horotenkába.

Megvallom, e hírre azt hittem, hogy sohasem fogom ez utat kiállni.

A marche szóra ügetve haladott a sereg - és Zsombory eltávozott.

Hihetlen, amit az ember ki tud állni! Szólhatnak erről a Tisza partjai, hol nem oly igen régen egy hősie sereg nemcsak a legborzasztóbb hideggel dacolt, hanem még vívott is.

Nem akarom e rémnapot folytatni: tizenhat órát töltöttünk lovon!

Mikor Horotenkára érkeztünk - képtelen voltam a szegény kimerült Daruról leszállni, úgy tetszett nekem, mintha a nyereghez fagytam volna.

Öreg katonám - Biervogel - jobban kiállta a hideget, mint én. Leszállt lováról, engemet ölbe fogott, s leemelt a nyeregből, azután valami gyanús tekintetű faház pitvarában a falhoz támasztott.

Nem valék képes egy szót kiejteni: csak egyik kezemmel intettem, hogy vigyen be a házba.

- Nem! - szólt Biervogel - az kellene még! Maradjon itt: íme egy kis pad, ereszkedjék le, nincsen itt oly hideg, mindjárt visszajövök: a szegény lovakat kell elhelyezni.

Alig volt az okos vén katona húsz percre távol, de nekem úgy tetszett, mintha vissza sem jönne többé.

Azonban csak előjött, s tarka zsebkendőjében valami nagy csomagot hozott, azt sem tudtam, mit.

Igaz, hogy a füstös, piszkos pitvarban, hol pár malac mindig lábaim körül sürgött, nem érezhettem a hideget oly élesen, de iszonyúan szenvedtem. Biervogel szétbontotta kendőjét, s abból jókora hólabdát vett ki, azután minden ellenmondásom dacára - mert a pitvarban visszanyertem szavamat - nekem esett, s arcomat, főleg füleimet jól megdörzsölte hóval, letépte köpenyemet, ingig vetkőztetett, s mellemnek, karjaimnak esett.

Azt hittem, hogy kezei közt törik össze minden tagom, azután rám kanyarította a köpenyt, s bevitt a házba, arcaim, orrom, füleim, két karomon s mellemen ami hús volt, megfagyott; s ha az öreg dragonyos gonosz gyógy módjával nem segít rajtam, talán máig is szenvedném a 16. febr. 1812. utófájdalmait.

Káplár levén, meg kellett a csapatot tekintenem: de ez teljes lehetlen volt.

Katonám rábírt, hogy vetkőzzem le, lefektetett, mint a gyermeket, valami lótakarókból s lengyel pokrócokból hevenyészett ágyba, azután nyers hangon szólt:

- Da werden Sie bleiben Herr Korporal, in einer Stunde können Sie aufstehen!

Engedelmeskedtem. - Mikor az ágyban jól betakarva elnyomott az álom, mellyel, mint minden, a megfagyáshoz közeledő egész utam alatt küzdöttem, mert tudva van, hogy ilyenkor az elalvás halál; úgy kell, hogy igen jól érezzem magamat: mert mikor a vén katona ágyamhoz lépett - alig tudott felvájni álmomból.

Kegyetlenség volt! - fogják az érzékeny lelkek mondani: nem volt biz ez kegyetlenség, hanem kötelesség, melynek elmulasztását bárminő szépen indokolva is, erre az leende a felelet: Das ist keine Entschuldigung!

Úgy hiszem, senkinek sincsen nagy kedve engemet állomásról állomásra kísérni: azért csak annyit mondok, míg valamelyik állandóbb állomásom leírásához fognék, hogy sok gonosz napot, sok gyilkos hideget álltam ki, de a 16. februárihoz hasonlót soha, sem azelőtt, sem azután.

Ha valaki azt kérdi: elcsüggesztett-e ennyi szenvedés, megelégeltem-e, amit a magyar cifra nyomorúságnak nevez?

Erre - annyi más fiatal katonával - azt felelem: hogy legkevésbé sem: az első csendes éj, az első szenvedhető ebéd vagy enyhébb nap mindent feledtetett velem; s nem volt akkor olyan ígéret, mely engemet arra bírta volna, hogy lemondjak a katonaságról.

Emellett szerencsés kedélyem megmaradott, vidám valék, s a régi perpetuum mobile, mindazon eredendő bűneimmel, melyekről fellebb szó volt.

Az első aránylag szenvedhető állomásom, hogy annyi mást elhallgassak, *Szniatin* volt - nemigen távol Brodytól, melyről még szólni fogok.

Itt századosom valami slachtsicsnak - falusi nemesnek - házában volt szállva, mégpedig igen jól: mert a birtokos Lembergben töltvén a telet, úgyszólván az egész lak - századosom rendelkezésére állt.

A többi tiszték is - elég szenvedhető szállást kaptak: hanem mi, a kadétok, igen mostoha palotákba jutottunk.

Szállásom egy szűk pitvarból s egy igen kis alacsony szobából állt, melynek egyik szögletében rémséges kemence emelkedett, de kémény nélkül.

Volt két ablak üveg nélkül, s egy hasadásos ajtó.

Mikor a lengyel nő, ki férjével szemközt lakott, egy meredt szemű fickóval, ki folytonosan evett, tüzet csinált, a füst az egész szobát úgy ellepte, hogy egyelőre ki nem tudtam állni a dicsőséget; később aztán lefeküdtem a földre, hol ágyam volt, s bevártam, míg a sűrű, bűzös füst kiszivárogoz az ablakon s az ajtón.

Még benne valánk a télben; mit tegyek - gondoltam magamban -, hogy meg ne vakuljak?

Nem maradt egyéb hátra, mint igen szűk pénztáram érzékeny veszteségére üveget hozatni az ablakra, s az ajtót valami kontár áccsal úgy befoltóztatni, hogy legalább ajtónak lehessen nevezni: azután ami fő dolog, megtiltattam a tüzelést, s inkább dideregtem ezen bordítóban, mint hogy a füstbe füljek.

Természetemnél fogva sohasem voltam ínyenc (gourmand), ez okon éppen az étkezés az, miről e lapokban a legkevesebbet s a lehető rövidséggel szólok.

E részben tehát könnyen kielégíthető valék. Ismertem s ismerek most is egész sereg hazánkbelt, kinél ez elsőrendű gond, s kik főleg a külföldön a filék, kotlettek ellen panaszkodnak - s mindig a pörkölt húst és a túróscsuszát emlegetik; ismertem egy egész családot, mely reggeltől estig lakmározott, annyira, hogy az ember bármely órában látogatta meg, ott mindig terített asztalt talált; márpedig ez nem is volt gazdag család, hanem nagyon is szorult állapotban.

Olvastam egy drezdai levelet - ezelőtt pár évvel, melyben betű szerint ez állt: „Magasztos hazafi-örömtől dagadozó kebellem - olvastam ma a frankfurti Hotel étlapján e varázsszavakat: gulyásos hús - kissé rosszul írva: Gulaschfleisch -, de szívem repesett bele!” - Azt mondják önök erre: hogy ez tréfa. A világért sem! Igen komolyan volt írva.

Mit mondtak volna e jó emberek, ha őket valaki egyszerre lengyel tápszerekre szorította volna!

Ezek közt volt egy, melybe én sem mertem belefogni, ti. hüvelyestől együtt péppé zúzott kendermag, kissé a tűz fölé tartva.

A lengyel köznép ezt delikatesznek tartja: borzasztó csemege, annyit mondhatok!

Magában értetik, hogy itt csak köznépről van szó, melynek főeledele a főtt burgonya hideg tejjel - s a *kapusztá*, azaz: apró kockákra vágott, a magyar hajdúkáposztához valamennyire hasonló, de igen ízetlen eledel.

Ha valaki hímvarrásnak veszi, amit étkezésbeni egyszerűségemről mondtam: könnyen megfejtethetem azt. Atyám igen kitűnő szakácsokat s finom asztalt tartott: de mi gyermekekül, nővéreimet sem kivéve, nagyon örültünk, ha a sok cifra étel után, atyámnak Csató nevű ófenesi udvarbírójánál vagy a falu végén egy családnak által *inszkribált* telekben lakó, igen becsületes egyházi nemesszalánál - *Kajcsáéknál*: jó tejes pulickát - a legtöbb erdélyi ember kedvenc eledelét, bálmost vagy tört-tejet (tejfeles túrót) ehettünk.

Atyám maga néha megelégtelt az igen sokat a jóból - kolozsvári mulatás közben nemegyszer rándult el a közel fekvő Szamosfalvára, hol ekkor még az ódon szamosfalvi várkastélynak romjai egészen el nem porlottak. Volt atyámnak egy igen ügyes fiatal gazdatisztje s ennek tűzről pattant felesége, kiknél aztán pompás hazai ebédeket ettünk.

De elég e tárgyról, melyre meglehet, hogy itt-ott előadandó alkalommal s az ellentétek kiemelésére röviden vissza fogok térni.

Ama régi idők óta, mikor még hely sem volt államon - hej, sok változott: ismerek elég házat, hol az estebédnek tejfölös hideg nyúlpecsenyijét, a füstös hússal feladott aszúszelet - borzasztó eledel! - és azt az ékes *kandát* tea és csemegék váltották föl.

Miután lakásomat a füsttől meg tudtam jól-rosszul menteni, igen természetes, hogy az meleg nem lehetett, sokat fáztam, dideregtem is; aztán nem volt semmi könyvem; mikor aztán hó és zúz e viskóba szorítottak, egyéb olvasmány híján, jól beburkolva köpenyemben, a reglement-t olvastam; hanem az a fatalitásom volt, hogy amellet egyszerű, mint máskor elaludtam; most is mosolyogva emlékszem a jó öreg Biervogelre - ki ha álmatlanság ellen panaszkodtam, csíptetvén szemével kérdezte: - Herr Cadet, soll ich das Reglement bringen?

Mikor az ég tiszta volt, hosszú sétákat tettem, majd elmondom alább, minő egészen sajátos társaságban; vagy kihozatván a Darut, ki az egész dolgot nagyon restellte, voltagírozással mulattam magamat.

Ezt a hasznos mesterséget Kolozsvárt tanultam, hol akkor a maga idejében híres műlovag, de Bach időzött, a két - Bécsben annyira elkényeztetett Price fivérrel. Ezek egyike volt az én mesterem. De nem valék egyedül, gr. Kendeffy Ádám, gr. Mikes Antal, ha nem tévedek, egy b. Györfy s gr. Teleki János is részt vettek a leckékben. Mindent pompásan megtanultam, egyetlen egy ugráson kívül, melyet teljes lehetlen volt végrehajtanom. Mindenki tudhatja, hogy nehéznek látszó, de minden egyéb ugrásnál könnyebb az, mikor az ember hátulról ugrik fel a lóra. - Ezt első kísérletre már tudtam: ellenben - megtenni ezen ugrást, de aztán - ahelyett, hogy a nyeregbe essünk, lábunkat túlemelni, s azzal a jobb lábbal ti. - félkört képezni a nyereg fölött, s aztán talpra esni a földre: ezt meg nem tanultam; valahányszor túl akartam emelni a lábamat a nyergen, fejem lefele hanyatlott, s párszor Price - mindannyiszor kinevetvén felkiáltott - mais c'est trop fort! - vagy: est il possible? - s ölbe kapott, nehogy kitörjem a nyakamat.

Ki - az egyébiránt igen derék és tevékeny gr. Teleki Jánost ismerte, meg vagyok győződve róla, hogy sok jót elhihet róla: de nem azt, hogy voltagírozásban legügyesebb volt mindnyájunk közt: pedig ez betű szerint igaz.

Ha kifáradtam a voltagírozásban, meglátogattam a tiszt urakat, különösen főhadnagyomat - s ott aztán néha kaptam egy-egy könyvet, s pipázgatva, olvasgatva, beszélgetve s a sok jó leckét hallgatva eltelt az idő.

Szállásomon olykor elővettem az egybillentyűs, kezdetleges fuvolát vagy a klarinétet, még rajzolgattam is, többnyire torzképeket.

Hogy mire nem viszi az embert az unalom, s hogy bennem már akkor megvolt azon kitartás, mely később sorsom mentő ága lőn: elmondom, hogy csupa mulatságból - jókora ezüstórát egészen szétszedtem: hanem aztán csúnyául meggyúlt vele a bajom, nem tudtam összerakni, órásnak pedig híre sem volt. - Végre majd egy heti munka és mérgeződés után csakugyan összeillesztettem azt, mégpedig igen jól.

Tavaszon egy más multságom is volt, melyet egész alázatossággal elbeszélék - egyébiránt igen ártatlan dolog.

Volt Szniatinban valami harmadrendű nemes, slachtsics - és ennek egy körülbelül huszonöt éves leánya. Mind vezeté-, mind keresztnévét elhallgatván, kimondhatom: hogy e kisasszonykának igen rossz ízlése volt, mert nem tudom, mi okon - egyszerre csak belém szeretett; legalább mondta. Csak meg is gondolni!

Ha igaz, hogy az a jó, becsületes Plato mindig száraz korttyal élt, ellenem nem lehetett volna - ezúttal - semmi panasza: mert én nagyon a defenzívára tartottam magamat, mit a t. olvasó azonnal el fog nekem hinni, ha mondom: hogy ezen új dulcineának pompás termete volt s a legszebb s legdúsabb szőke haja, melyet csak kívánni lehet; de oly nem szép és oly éles, kiálló vonásai, hogy meglepő hasonlatossággal bírt egy saskesellővel.

Mozgékonyabb arcvonásokat, zöldebb szemeket s folytonosabb mosolyt - soha életemben nem láttam.

Hanem hiszen mindez - piszkos lengyel falukon, s hol a szépnemnek nagy hiánya van, egy könnyen lobbanó kadétre nézve nem baj!

Más volt a baj! - A kisasszonynak rögeszméje volt az *elragadtatás*: ez volt nála a fő társalgási tárgy - s erre szállt ő minduntalan vissza, mint a madár a fészekre.

Ha az időről szóltam: rágyújtott, minő pompás lenne, jól beburkolva bundában, meleg lábzsákkal szánba ülni s aztán meg sem állni Krakkóig. Ha lóról beszéltem: azt állította, hogy egy hét alatt megtanul lovagolni, s elmegy velem akár a világ végéig; ha szóltam könyvről, azonnal elbeszélte nekem egy hajmeresztő históriát, miként ragadta el egy Jagello - az orosz fejedelem aráját, s vitte őt egy sajkán a Viszlán le, míg éppenségesen a tengerbe ért.

Ez engemet darabig mulattatott. Tréfának véltem az egészet, s egyelőre magam is üztem e tréfát, mondván neki: hogy nagy kedvem volna őtet elragadni, csak az a baj, hogy miből fogunk élni?

Őn fuvolázik, felelt rögtön: minap még klarinétszót is hallottam, én pedig gitározom, megélünk abból igen jól.

Később aztán - mikor láttam, hogy ez igen komoly dolog, s a kisasszony egészen Opheliára játssza magát, nem tudtam, hogy rázzam le a nyakamról. Ha szép lett volna! - Oh, ez egészen más! - igaz, akkor sem ragadtam volna el, hogy aztán vele a lebergi leburgokban fuvolázzak.

A Savoy-ezred oly sokáig állomásozott Erdélyben, hogy polgári jogot nyert ott; éppen ezen ezredbeli dragonyosról beszélték azon adomát, hogy mikor tíz egész évi lakás után kimozdult százada a helységről, felkiáltott, hogy ha még csak egy napig maradhat, a falubeli szatócsnak neje ellen nem állhatott volna neki.

Nem hiszem ugyan, mikor végre kimozdultunk Szniatinból, hogy az én kedvesem joggal mondhatta volna ugyanezt; - tartok tőle, hogy a dolog valami puccsal végződött volna, mert a leány anyja, egy tenyeres-talpas lengyel nő, bepanaszolt a századosnak, hogy én a leányát elcsábítottam.

A kalandnak a század távoztával vége szakadt, de nem voltam egészen nyugodt: mindig attól tartottam, hogy egyszerre - mint az *atra cura* - a nyergem mögött fog ülni. - Sajnos, hogy egész lengyelhoni mulatásom közben ezen egyetlen hölgyet ismertem, habár alig van ország, hol annyi szép, eszes és lelkes nő lenne, mint Lengyelországban: magam is láttam igen-igen sokat, de sohasem volt időm velök megismerkedni, aztán mi tagadás benne, egy kis kadét úrra nem is sokat adtak volna.

Vannak mind ez óráig sokan, kik állítják, hogy Lengyelországban több erély van a hölgyekben, mint a férfiakban.

Nem vitatom: de nekem úgy tetszik, hogy mind a két nemben van elég.

Majd másfél évig voltam Lengyelországban; szép, helyenkint - például a Vízla mentén, Krakkó, Wielicska és Bochnya táján elragadó szép és változatos vidék, de az ország hideg: az ember - legalább 1812- és 1813-ban sohasem melegedett meg istenigazában, s a gyakorlatok jókor reggel, a csípős éjszakai szellő karjai közt, nem a legkedvesebb mulatságok közé tartoztak.

Mindazáltal engemet az is mulattatott, nagyon szerettem lovagolni, s mikor a trombitaszó mellett egy-egy kis városon átvonultunk, valami kéjérzet lepett meg: - minő gyermek valék!

Leggonoszabb szállásom éppen ott volt, hol egyébiránt nagyon megszerettem az állomást magát, honnan talán napolhatom azon nagy előszeretettel, mellyel a legkitartóbb s legszerencsétlenebb nemzet, a lengyel nemzet iránt viseltetem.

E helység nincsen távol Wielicskától, a híres sóaknáktól, melyeknek alig van párjuk Európában.

Úgy tudom, hogy a régi-régi *Zamoyski* család birtoka: legalább egy koros gróf Zamoyskinak ott igen kényelmes úri laka volt.

E Zamoyski - a legkedvesebb s legkedélyesebb lengyel sztaroszták egyike volt, kiket valaha láttam. Művelt, igen okos, vidám, s emellett nemcsak eredetének agg régisége miatt, hanem személyes tulajdonainál fogva is tekintély az egész vidékben.

Több fia volt: ügyes, szép emberek, és a szó teljes értelmében azok, mit a francia *homme comme il faut*, az angol igazi gentlemannek nevez.

Századosom mindennapi volt a háznál, s én is, mikor csak tehettem, meglátogattam e feledhetlen családot.

Különösen mulattatta az öregurat, ki mintegy ötvenéves lehetett, s igen szép férfiú volt, mikor neki elbeszéltem, minő lengyel szépségeket mondtam az én szniatini Vénuszomnak - lengyelül. Ezekből aztán olykor igen furcsa dolgok nőtték ki magukat.

E háznál a sakkjáték is a mulatságok közé tartozott, s mikor a tisztek látogatóban valának, a lengyel és francia - szokott társalgási nyelvet a német váltotta fel. Velem azonban örömet beszélt franciául az öreg gróf.

Mikor igen jó kedve volt, engemet mon *cousin*-nek nevezett - s mindig jót nevetett reá.

Mármost elmondom, honnan eredeztettem én - magam is tréfából - *e cousin-séget* à la mode de Bretagne.

Történelmileg tudva van, hogy a Zamoyskiak közel rokonságban valának, még a Jagellók korában, a Báthoryakkal; az is történelmileg tudva van, hogy Jósika István neje, Füzy Bora, közel rokona volt Báthory Zsigmondnak, Jósika Zsigmondné pedig *Báthory Anna*.

Ha valaki Báthory Istvánt, a lengyel királyt emlegette, az öreg Zamoyski nemegyszer mondta: - *C'était notre meilleur roi - d'ailleurs notre ancêtre!* mon petit cousin! ne l'oublions pas! - tette hozzá jót kacagva.

Ugyane derék Zamoyskinak fia, Ádám, ki körülbelül az én koromban lehet, gróf Traun kisasszonyt vett nejül. Nagyon megörültem, mikor egyszer, már mint százados, Bécsben vele találkoztam.

Kozlovban - ez volt a helység neve - gyakran ebédeltünk a Zamoyski grófoknál, s én annyira megszerettem ez állomást, hogy mikor itt fel kellett a sátorfát szednünk, igen nehezen esett nekem.

Hej, pedig borzasztó szállásom volt! mert sem szép szóval, sem szép pénzért ki nem zavarhatván a mazur családot - mert ez mazur helység volt - lakásából, kénytelen voltam, mint Lábán, az egész menazsériával együtt lakni.

A szoba elég téres, de alacsony, s aztán nem is volt kéménye. Mivel pedig a család, mely hat tagból állt, apa, anya, egy borzas suhanc és három leány, a nyitott kemencében főzött, a füst úgy ellepte a szobát, hogy azt csak fekve lehetett kiállni.

Én a szobának egy szögletét foglaltam el, a másikat az egész család, kik mind ott háltak, két ágyban.

Volt ezenkívül a harmadik szögletben egy tehén, néhány tyúk és malac.

Ki a mazur helységeket ismeri, tudja, hogy nem hímezek: ez így volt.

Köpenyem s colettem két hét alatt citromszínt váltottak, s ami jobb ruhám volt, a főhadnagyom szállásán tartottam.

A nép oly szegény volt, hogy gazdám egyszer egy *profontért* (katonakenyérért) elment Krakkóba, honnan dohányt hozattam.

Ha pedig a leányoknak különös jókedvet akartam csinálni, butykosomból - egy pohárka pálinkával vendégeltem meg őket; miért készek lettek volna érettem egyenesen a tűzbe menni.

Mivel úgyis nemsokára búcsút veendek lengyelhoni mulatásomtól, elbeszélem önöknek egy kalandomat, azok egyikét, melyek beedzik magukat az emlékezetbe.

Egy napon - még mielőtt az ezred Kozlovba és annak vidékére érkezett, egyikét tevé szádom azon véget érni nem akaró marsoknak, melyeknek - s főleg - a seregnek több helységre elosztása következtében az ember szabad ég alatt költi el, amit maga főzött a bográcsban; s aztán olykor csak késő este érkezik meg valami borzasztó állomásra.

Így történt velem is: majdnem egész nap lovon ültem, mikor két - a szabadban töltött pihenési óra után, végre elég setétben egy helységbe érkeztünk.

Mindössze heten voltunk, úgy eloszlott a század a közeli falvakba.

Az ég tiszta volt, s habár itt hó nem borította már el a földet - a hideg mérges és csikorgó.

Az első, amit megpillantottam, sőt mondhatnám, az egyedüli, valami setét, nagymérvű ház volt, melyet én kastélynak tartottam, s a lengyelek vendégszeretetét ismervén, már előre örültem, minő jó dolgom lesz legalább hajnalig, mikor újra felkerget a trombita, s szólít ágyamból a hideg nyeregbe.

Na hiszen megjártam ezúttal is, miként nem egyszer viszontagságos életemben, melynek még e dermesztő téli mulatságok is - rózsás korához tartoztak.

Magában értetik, hogy minden egyes helyen szálláscsináló nem várt reánk, s kiki - úgy, amint lehetett, beszállásolta magát.

Egyet azonban, mint a hadseregre s annak vezénylőire nézve jellemzőt, fel akarok itt említeni, nehogy a tárgyak bőségében elfelejtsem.

Béke, mint háború idejében a hadseregben mindenki jól el volt mindennel - ami elkerülhetlen szükséges, látva. E részben elég hosszú katonáskodásom ideje alatt én legalább soha panaszt nem hallattam: a katonának kenyere, húsa, a lovaknak szénája, abrakja nem hiányzott.

Minden egyéb bajt a körülmények s az idő mostohasága okoztak.

De visszatérek ama fellebb említett setét úri lakhoz.

Ez valódi ördögös boszorkány-fészek volt, az első s utolsó ilyenemű, melyben valaha szállásolva voltam.

A ház előtti elég tágas udvart kőfal kerítette, szabad bejárással; mert a kapunak már híre sem volt.

Emeletes és hosszú levén a ház, abban igen sok szoba is volt, de ezek közül csak a földszintieket használták, a felső emelet egészen el volt hagyatva és lakatlan.

Az ablakok betörve, az ajtók repedezve, a mennyezet vakolásának fele a földön; szóval, miként arról nemsokára meggyőződtem, az egész a legnagyobb elhagyottságban.

Az alsó osztályban egy öreg, mogorva képű mandatar vagy haszonbérelő lakott, sohasem kérdeztem, minő cím alatt van ott.

Mikor Biervogel urammal az udvarba érkeztünk, a mandatar annak közepében találtuk. Alkalmasint hallotta a lódobogást, és sejtette, hogy vendége érkezik.

Mennyire savanyú arcától kitelt, igen nyájasan és előző szívességgel fogadott. Úgy látszik, hogy már azáltal is megnyertük kegyét, hogy csak ketten valánk, mert a többiek - a falu gunyhóiban kerestek szállást.

Mikor leszálltunk, míg Biervogel a lovakat jó tágas, de az Augeaséhoz hasonló ólba bevezette, házigazdám a ház felé sietett, intvén nekem, hogy oda kísérjem.

Tisztaságot, rendet itt nem lehetett felfedezni, mert a tágas terem, melybe léptünk, tele volt hordókkal, hambárakkal s mindenféle lommal; a szoba pedig, mely abból nyílt, a családi szalon, nem a legvigasztalóbb és -kínálatosb színben mutatkozott.

Volt a köpcös mandatarnak egy kis, igen gömbölyű neje s egész sereg apró gyermeke.

Mindezek együtt voltak, s egy nyílt kemencében jó tűz égett.

A nő is igen szívesen fogadott, míg az aprószenetek egy csoportozatba gyűlve, szemeiket meresztették reám, s nyitott szájjal bámultak.

- Ha megengedi uraságod - szóltam, egy jó szerencsére németül -, itt majd jól megmelegszen, aztán mutassa meg szobámat.

- Igen szívesen - felelt ez jól németül, mert német volt, azonnal széket húzott a kemence mellé, s én levetvén köpenyemet, pipára gyújtottam.

Butykosom egy zöld zsinóron függött nyakamban. Ez sohasem hibázta el hatását Lengyelországban. Megkínáltam vele gazdát és nejét, mind a kettő - biztatásomra - jót húzott belőle; azután beszélgetésbe eredtünk, s mikor öreg katonám elhelyeztetvén a lovakat, benyitott, már a társalgás nagyban folyt.

- Lásza, kadét úr - szólt a házigazda, kinek a vutki megoldotta nyelvét -, ez a ház X grófé - igen nevezetes lengyel úrnak nevét mondta -, de az uraság sohasem lakik itt.

- Gondoltam - volt feleletem -, mert a felső emelet kissé elhanyagoltnak látszik.

A gazda s a nő egymásra néztek: de ezen utóbbi mondásomra nem feleltek: hanem a gazda folytatá:

- A mi grófunk gazdag, de beteges ember, azért többnyire Varsóban mulat családjával.

- Varsóban? Hiszen az Orosz-Lengyelországban van.

- Igaz - mond a mandatar -, de a mi grófunknak Osztrák- és Porosz-Lengyelországban is vannak birtokai. Mikor Lengyelország feloszlott három hatalmasság közt, akkor a grófi család egyik uradalmából a másikba ment. Később aztán itt e kastélyban vagy házban laktak jó darabig, talán két évig, míg aztán a gróf elbetegesedvén, s a fiatal grófnőkből eladó leányok növekedvén, búcsút vett, s azóta állt itt be a veszedelem.

- Micsoda veszedelem?

A gazda újra mellőzte az egyenes feleletet:

- Ezen idő óta a gróf semmi költséget sem fordított a házra: darabig azzal biztatott, hogy majd erre is reá kerül a sor, azután nem is felelt leveleimre. Így történt, hogy a felső emelet, mintegy tizenöt évig állván üresen, s mivel semmit sem fordíthattam kiigazítására - tehát - lásza, kadét úr, oda más uraság száll, kinek, úgy látszik, éppen az ily vesztésnek indult házak tetszenek.

- Miféle más uraság? - kérdém eléggé felizgatott kíváncsisággal.

- Jobb erről hallgatni! - vágott közbe a nő.

- Hanem azért - folytatá a gazda - kadét úr nyugodt lehet: van nekünk itt alant igen tisztességes szobánk ön számára.

- S egyébben sem leendő hiány - tévé hozzá hirtelen a nő, kinek az egész társalgás nem tetszett.

- Hol a szoba? - kérdé Biervogel, kit X gróf és az újabb uraság igen középszerűen érdekeltek.

A gazda, ki maga is helyet foglalt volt, s még pipára is gyújtott, azonnal felugrott székéről, s Biervogellel - ki felragadta köpenyemet és sisakomat, odahagyta a szobát. Engemet - a gazda előadása nagyban kezdett érdekelni, azért mihelyt távozott, a nőhöz fordultam.

- Ugyan mondja csak nekem: miféle uraság lakik a felső emeletben, melyet én egészen kihaltaknak képzeltem?

- Igen alkalmatlan uraság biz az! - felelt a nő kedvetlenül.

- És miért?

- Hát azért, kadét úr, mivel egész éjjel oly zörömbölést üt, hogy az ember alig hunyhatja be szemeit. Mi, kik annyi évek óta itt lakunk s ezek a kis gyermekek, kik itt születtek, fel sem vesszük a dolgot, miután itt alant nem háborgatnak minket.

- De hát miféle emberek?

- Emberek?... hát ördögök, boszorkányok, kísértetek; ha az ember nappal felmegy az emeletbe, semmit sem lát; este vagy éjjel senki sem mer odamenni: már megkísértette egypár ember, de azonnal lefutott hozzánk, állítván, dass oben alles los ist, s hogy váljon ő sóbálvánnyá, ha többé odamegy.

Kísértetek, boszorkányok! - gondolám - hiszen ez pompás! Még ilyet sem láttam soha. Azután nevetve tettem hozzá: - Hát mondja csak, mit láttak ott az emberek?

- Hétfejű sárkányokat, lóvázakat, ördögöket, hosszú, vörös nyelvvel és hegyes szarvakkal! - mit tudom én! - talán a gazda jobban elbeszéli a dolgot.

A gazda éppen e pillanatban lépett be, állítván, hogy a katona nagyon meg van elégedve a szobával, s éppen ágyat vet számomra.

E szavak után s mielőtt még valami kérdést intézhettem volna hozzá, felszólította nejét, hogy estebédről gondoskodják, mert az idő telik, s a katona azt mondta, hogy jókor reggel indulni kell a katona uraknak.

Erre a nő s a gyermekek azonnal elhagyták a szobát, s én a mandattal, ha az volt, egyedül maradtam.

- Tudja-e, uram, hogy önnek neje nagyon furcsa dolgokat beszél a felső emeletről?

- Biz arról beszélhet eleget, mert az nem tiszta dolog. Megírtam a gróf úrnak is, de biz az semmit sem használt: felelt ugyan, sőt azt ígérte, hogy jó ajándékot kapok, ha házát megmentem a kóbor lelkektől; mert egyik leányát - grófkisasszonyát, akarám mondani - férjhez adván, a birtokot neki szánta.

- És ön megkísértette?

- Nem ment el az eszem, hogy valami ígélet fejében, habár a gróf szavatartó úr, életemet tegyem kockára.

Nevettem.

- Nincs ezen mit nevetni, uram! - szólt a gazda, kit nevetésem sértett.

- Hátha én megmentem önt azoktól az ördögöktől? - szóltam én.

4

- Sohase vitézkedjék, kadét úr: ön úriembernek gyermeke, miként látom, s én nem akarom, hogy magát bajnak kitegye.

- De hát ha én akarom. Aztán nem vagyok egyedül, itt van az én öreg katonám, majd ketten csak megbirkózunk azokkal a boszorkányokkal.

- Az a vén katona? Az, uram, ki nem állja a sarat; s az első riadóra megszalad.

- Hallod-e, Biervogel, mit mond a gazdánk? Hogy te a kísértetektől félsz.

- Én? Hiszen soha egyet sem láttam.

A társalgás még darabig folyt - s mindig ugyanazon tárgy körül.

Megvallom, pillanatig sem hittem kísértetekben, hanem első gondolatom az volt, hogy a mandatar ezen ostoba hír által akarja az uraságot távol tartani ezen kissé úton kívüli helységtől.

Mielőtt továbbmennék - e kalandom elbeszélésében, mint gyermekkoromra nézve elég jellemzőt, elmondom itt: hogy soha háztartásban annyi kísértet nem járt, mint a miénkben: atyám maga nemegyszer szép holdvilágos estéken fölvette fehér, insurrectionalis köpenyét - s a nagy kiterjedésű ófenesi kert árnyas fái közt sétálgatott, s nagyon mulattatta, ha kísértetnek nézték.

Köztünk, gyermekek közt pedig a mindennapi mulatságok közé tartozott: kísértetesdit játszani. Tökből halálfőt csinálni s abba gyertyát gyújtani, fehér lepedőbe burkolózni s valami fának lombjai közt keservesen huhogni és sóhajtozni stb. napirenden volt annyira, hogy olykor nevelőink is résztvettek ezen igen sületlen mulatságban.

Többi közt nővéreim egyszer - gonoszul ráijesztettek egy *Tirczka* nevű zongoramesterre, ki a vakációk alatt házuknál volt.

Egy este, páter Gul, Tirczka úr és mi, a fiúk, sétálni mentünk a szurdoki kedves, regényes völgyek egyikébe. Tirczka egy hegedűt is vitt magával. Szép holdvilágos este levén, későn jöttünk haza.

Azon lakház, melyben most fiam, Leó - kedves nejével lakik, akkor még nem létezett: atyám és mi mindnyájan egy hosszú alházban laktunk, melynek egyik vége kápolna.

Ez időben ez egész sor egymásba nyíló szobákból állt, melyeknek igen lakályos tekintetük volt.

Mikor az udvarba értünk, a kopók ugattak, de egyetlen embert sem láttunk.

Ez senkinek sem tűnt fel; benn lesznek a szobákban s a szemközti ólakban és konyhában az emberek, legfellebb ha ezt gondoltuk, s egyenesen az ebédlő felé tartottunk, melyből a kápolna nyílt.

Én nyitottam be legelőbb a koromsötét szobába, hol nem csekély meglepetésemre, tűzszikrák sétálgattak, és valami uszály zuhógását lehetett hallani.

Tirczka, ki utánam jött, egyszerre csak megállt, és csehül kezdett káromkodni. Volt is oka, mert az ebédlő egyik szögletében egy fekete kísértet állt - lángoló szájjal, orral, szemekkel, még bő öltönye alól kilátszó lábai is tüzesek valának.

Tirczka előrántotta a hegedűt, s ráhúzta igen tüzesen, sietvén az ebédlőn keresztül a másik szobába. Ott újra tűzszikrák sétálgattak s nagy sóhajtasok hallatszottak.

Úgy látszik, hogy még az okos páter Gul sem volt tisztában magával, mikor a harmadik szoba ajtaja felnyílt, s azon nővéreim komornája lépett be két égő gyertyával.

Mi volt az egész komédia?

Nővéreim valahonnan egész halmaz *reves fát* kerítettek, mely setétben, miként tudva van, olyanszerű világot derít, mint a fénybogaré. Felöltöztek feketébe, még arcukat is elborították, s aztán reves fából varrtak maguknak tűzszemeket, s ama kísértetnek, aki egy *Alexa* nevű oláh inas volt, tüzes lábakat raktak uszály alá a földre.

Az egészet nagy nevetés fejezte be.

Ez talán oka, hogy semmitől sem féltünk kevesebbet, mint a kísértetektől.

Mivel már benne vagyunk, s ama lengyel boszorkánykastély nincs kereken, hogy elszaladjon, álljon itt még atyámnak egy tréfája.

Ófenesen a kertben, atyám idejében, egy mesterséges barlang létezett, melynek tetejéről patak zúgott le. Igen kedves hús és üde menhely volt ez hév nyári órákban.

Egy napon - éppen vendégek voltak nálunk - az estebédnél ültünk, mikor atyámnak egy *Grois* nevű udvarmestere berohant a szobába, állítván, hogy a kertészinások egyike a barlangban rémséges tekintetű kísérteteket látott, kik szintúgy vacsorálnak, de *tüzet*. Atyám azonnal felkölt, bosszúsán mondván, hogy e kísértetekkel telt ófenesi udvarban már vacsorálni sem lehet csendesen. Mindnyájan követtük példáját. Ez időben *Wicht* atya, kiről már szoltam - volt nevelőm, az udvari káplán pedig páter Mihálcz.

Mikor a barlanghoz értünk, igazolva találtuk a rémhírt: hat iszonytató halvány kísértet ott ült együtt - előttük a köasztalon egy tál tűz vagy láng - s mindegyik lakomázónak egy nagy fakanál kezében.

P. Mihálcz bátorította Wicht urat, hogy exorcisálja ezeket a gonosz lelkeket, Wicht azonban azt mondta erre: - Ipse est parochus loci, ergo ipse debet exorcisare diabolos.

A t. olvasó azonnal kitalálta, ugye? - hogy ez nem volt egyéb, mint egy tál meggyújtott pálinka körül ülő, s azt folytonosan kavarázó tenyeres-talpas kísértet, s én hozzátehetem, hogy ezen túlvilági jelenetet atyám tervezte, de egy *Nánásy* nevű igen vidám és tréfás háziiorvosa hajtotta végre.

Egyébiránt családjunkban is létezett egy kísérteti monda, mely még itt helyet foglalhat.

Jósika Mózes, szépatyám, darabig az aranyoslónai kastélyban lakott, melynek még két, hegyes fődélű bástya máig is fennáll, habár, miként látni fogjuk, maga a kastély tetemes változásokon ment át. Egyébiránt Aranyoslóna régiségei miatt is nevezetes, mivel e vidéken történt pár ezer év előtt a hősies Decebal dáki király s Trajan római császár közt egy elhatározó ütközet. Római gladiusok, dzsidahegyek s dáki fegyverek nem ritkaságok itt.

Az udvar falaiba pedig több régi római sírkő - s másnemű emlék van befalazva.

Létezett ott gyermekkoromban egy kővel kerített kút, melyen még római faragások látszottak, többnyire nevek, s ezek közt egy, melyre emlékszem: Lelius Fibulus, alkalmasint római legionár neve.

Lehetett itt egész sereg cserép vízvezetőcsövet találni, atyám mintegy háromszáz ily csövet ásatott ki; és római téglákat - e felirattal: L. XIII. G. D.

Egyébiránt ezen érdekes helyről s annak régiségeiről *egy könyv is létezik*, melyet magam olvastam.

Alkalmasint máig is megvan e könyv talán a liceum vagy valamelyik kollégium könyvtárában. - De folytatom:

Történt, hogy egy setét őszi éjen Jósika Mózes csendesen pihent ágyában, melyet ezen szűnyogos vidékben - szűnyogháló függönyök kerítettek.

Mikor a hálószoza egyik szögletében a magas állóóra éppen végig ütötte a tizenkettőt, egyszerre valaki félrerántotta az ágy függőnyeit, s Jósika Mózes hirtelen felriadván álmából, maga előtt egy hosszú szakállú öregembert látott.

- Meg ne rettenj fiam! - szólt ez - én Jósika Dávid vagyok, őseid egyike: kelj föl, végy tollat, papirost, és írd föl, amit tolladba mondok.

Jósika Mózes - habár katonaember, s aki törököt is vágott le, nagyon megijedt, de engedelmeskedett.

A kísértet három szót mondott tollába, melyet szépatyám reszkető kézzel jegyzett föl egy szelet papírosra - azután eltűnt.

Szépatyám legalább azt állította; de mielőtt láthatlanná lett volna, mély kísérteti hangon ezt mondá: - E három szó egyszer szerencsét fog hozni - famíliádnak -, és én magam utódaid egyikének még meg fogok jelenni.

Már álmodott-e a még fiatal úr, vagy a gazdatiszt akarta őt e szép birtokból eltávolítani, nem tudom elhatározni, annyi igaz, hogy e három szó: három törökországi várnak neve, levél-tárunkban a Hóra-világ előtt még megvolt.

Szépatyám sohasem tért vissza Lónára, s a ház felső emelete lassanként rommá lett, úgyhogy később le is kellett szedni, s így lett az emeletes házból alház.

Szurdokról is mint ódon, de való történetet feljegyzek itt egy - az idők szellemét jellemző s így kultúratörténelmi érdekű esetet.

A XVI. század végén s XVII. elején állítólag egykori kényuraink, habár lecsippenve régi fölényük-ből, még itt-ott gyakorolták azon bizonyos jogot, melyet akkor *jus primae noctis*nak neveztek.

Szurdok ez időben egy Csáknak - ha nem tévedek - Istvánnak birtoka volt, ki ott a máig is fennálló alsó rend épületnek - felső emeletében lakott, pazarul és igen úri módon, legalább amaz idők fogalmai szerint.

Ezen emelet most már nem létezik, mert az épület ugyanazon metamorfózison ment át, minőt fellebb az aranyoslónairól elbeszéltem önöknek.

Akkor a széles udvar elejét hosszú keskeny tó védette, melyen híd volt a galambbúgós, ó-magyaros kapuig.

E tó azóta régen kiszáradt, de akkor tele volt békákkal, melyek főleg szép nyári estéken és éjeiken át oly brekekelést és unkolást hajtottak végre, mely megérdemelte volna valami újabb Anakreónnak örökítő dalát - a koáx-tu-u nemből.

Szurdokon mai napig is beszélnek az öreg oláhok - mint szájról szájra került mondát, hogy éjenként e tavon mindig egy oláh sajkázott fel s alá, lapáttal vervén a vizet, hogy a békákat hallgatásra bírja.

Csáknak egy setét földött hintaja volt, jól befüggönyözve, melyet hat fekete huszár kísért, s melyet a szurdoki és vidéki oláhok hében-korban késő éjjel láttak a helységeken átboggni.

E hintóban érkeztek meg - ama fellebb említett - úgynevezett *jus*-nak áldozatai.

Elég annyi, hogy ez végre szemet szúrt; az oláhság ezen eljárásról azt hitte, hogy *nu binye márjátá!* - s egyszer éjjel Csákyt megrohanták, álmában meglepték - s amaz emelet egyik szobájában - [...] agyonverték. [...]

A tény egyébiránt tökéletesen igaz, és roppant zajt ütött amaz időkben: annyira, hogy a *jus primae* - véglegesen megszűnt. Később aztán az épület felső emelete is rommá vált, s lehordatott.

Nagy ideje már, hogy visszatérjek ama félbeszakított lengyelhoni kalandomra.

Miként mondtam, én gyanúba vettem a mandatar, s mennyivel inkább ügyekezett engemet ő és neje elrémiteni: annál nagyobb kedvet éreztem magamban ezekkel az állítólagos ördögökkel és hétfejű sárkányokkal közelebbi ismeretséget kötni.

Öreg katonám vigyorgott ugyan, de azt állította igen bölcsen, hogy minket a dolog sehogys érdekel, jobb lesz tehát, ha én szép csendesesen lefekszem a jó ágyba, s békét hagyok a kísérteteknek.

De beszélhet a hideg ész és az a kedves, elkényeztetett írósvajból készült portéka, melyet most *higgadtságnak* neveznek, mikor oly gyerekember, mint én, valamit a fejébe vesz, és hősködési szeszélyben van.

A gazdának, nejének és Biervogel uramnak engedni kellett, miután kinyilatkoztattam, hogy az utóbbi, ha fél, visszasétálhat az ólba, vagy akár az én ágyamba is fekhetik; de én egyedül is nekirontok a gonosz lelkeknek.

- Menjünk! - szólt a katona, megszégyellvén magát - de lesz-e ott hely, hova a kadét úr lefekhetik, van-e szoba?

- Akárhány szoba! - válaszolt a gazda - de ha ágy kell, felviheti katona uram maga, mert én, ha nekem ajándékozzák a kastélyt, sem megyek oda, még nappal sem tréfa ez, hát még éjjel. Ha azt hiszi kadét úr, hogy majd alunni fog, nagy tévedésben van, szemét sem fogja behunyni!

- No, ez sem baj! - mondtam jókedvvel - eredj, öreg, öleld fel az ágyat, elég nekem egy vánkoss a köpönyegem, elhállok én a földön is. A pisztolyokat ne feledd, s a patrontáskát is! - tevém hozzá.

- Na, én is megyek - felelt rosszkedvvel a katona, azután morogva hozzá tette -: Der Herr Cadet müssen immer solche Dummheiten machen. - Ezzel kísétált. - Végre is, ha baj lesz, van még néhány emberünk a faluban - tette hozzá, jelentő pillantást vetvén a gazdára.

Mikor az ajtót behúzta a házinő - halványan, mint a fal - hozzám sompolyodott; ha már kadét úr csakugyan menni akar, legalább vigye el ezt a szentelt gyertyát magával, szólt - s a hosszú, sárga viaszgyertyát, mely egy fészület mellett függött a falon, leemelvén, nekem átnyújtotta.

Végre rendben valánk, s Biervogel - mindig morogva - a meggyújtott gyertyát kezébe vette, s fölfegyverkezve, mint a pogányok, megindultunk.

- Merre kell mennünk? - kértem a gazdától.

- Csak felfele a széles hágcsón - rebegette ez, meg levén győződve, hogy soha épkézláb abból a pokolbeli fészekből ki nem kerülünk.

Igen jó kedvem volt - mentünk.

Fölérvén a hágcsón, egy tágas terembe nyitottunk, melyet a szentelt gyertya csak gyéren s kísértetiesen világított.

Nem ért semmi baj - nem vetettek a boszorkányok kaszát lábaink elé; s amit a teremben láttunk - nem bírt semmi ijesztő hatással a kedélyre.

- Mielőtt továbbmennénk, öreg - szóltam -, tedd csak a gyertyát ama nagy kandalló párkányára, mert körül akarnék kissé nézni.

Megtörtént ez is.

Egyik pisztolyomat - kardszíjam mögé dugtam, miután mindkettőt, mint szintén a Biervogel két pisztolyát s a karabélyomat még alant megtöltöttem, s a töltéstokat nyakamba vettem.

E teremben, mely igen tágas volt, s valaha alkalmasint fényes is, a mennyezet vakolásának nagy része a padolaton hevert.

A falak hosszában nagymérvű, aranyozott keretű - gyanítom - családi képek függöttek, tele pókhálókka és egyéb szennnyel. Lehetlen valami elhanyagoltabbat csak gondolni is.

- Hallja-e, kadét úr? - kérdé egyszerre Biervogel.

- Hallom! Valami sziszegés.

- És sóhajtások - tevé hozzá a katona.

- Ettől még meg nem halunk - szóltam én, kettőzött figyelemmel körültekintvén.

Künn elég heves szél fújt - s gondoltam, hogy ez okozza ama sajátos neszt.

- Itt nincs semmi! - szóltam azután - amott nyílik egy ajtó, vedd a gyertyát, talán ott majd találunk valami régi pamlagot, hova lefekhetem.

E szobában még megvolt az egész bútorzat, de a legrongyosabb és -szennyesebb állapotban.

- Tedd le a gyertyát, öreg - szóltam -, ott van néhány szék, illeszd egymás mellé, én majd erre a pamlagra telepedem.

A gyertyát Biervogel egy ingadozó lábú asztalra tette - én a fegyvereket még egyszer megvizsgáltam; aztán régi szokásom szerint elmondván rövid éji imámat, végignyúltam a kissé recsegő pamlagon - egész porfelleget kavaráván magam körül. A vánkost fejem alá tettem, s a köpennyel betakaróztam.

Két pisztolyom mellettem feküdt egy széken, melyhez karabélyom is támasztva volt. Feltettem magamban, hogy el nem alszom, s megparancsoltam a katonának, hogy hagyja égve a gyertyát.

- Magában értetik! - szólt a katona, ki már kész volt hevenyészett ágyával, végighevert azon, s tüstént horkolni kezdett.

Talán e brugózás vagy a búsan süvöltő szél okozta, elég annyi, hogy én bizony szépen elaludtam.

Egyszerre valami rémítő csattogás ébresztett fel, már Biervogel talpon állt, kivonván hosszú pallosát.

- Kezdődik a tánc! - szóltam - nyiss csak be egy kissé a terembe - folytatám -, mert a zaj ott keletkezett: vidd a gyertyát magaddal.

Addig én is felkeltem, kardot rántottam, s pisztolyaimat kardszíjam mögé szúrtam.

Biervogel kezébe vette a gyertyát, s csendesen sompolyodott a terem ajtaja mellé.

A zaj nőttön-nőtt, s megvallom, nem tudtam, mihez hasonlítsam azt: nekem olybá tetszett, mintha a teremben egész sereg ember futkosna - sziszegne, sípolna, de egyetlen emberi szót sem vehettem ki.

Mikor Biervogel az ajtóhoz ért, hirtelen felrántotta azt, de ugyanazon pillanatban a gyertya tartójával együtt a földre zuhant, s az öreg katona minden nyelven káromkodott.

Hozzá rohantam, oly setét volt, hogy semmit sem láttam, s mikor Biervogelhez értem, egyszerre talán húsz kéz is nekem esett, éreztem, hogy felém csapkodnak, s iszonyú dühre lobbantam, s egyik pisztolyomat benyújtván a terem ajtaján, elsütöttem.

Erre pár pottyánást hallottam, mintha a mennyezetről hullott volna le valami.

Az első lövésre a második jött, aztán vén katonám is lőtt, én pedig a karabélyom után botor-
káztam, míg körülöm úgy zibongott, mintha valami óriási darázfészek közepette volnék.

E percben s mielőtt még karabélyomat felragadhatnám - pillantottam meg a kissé derengő
ablak irányában valamit, ami engemet rögtön hahotára fakasztott.

Biervogel azonban legkevésbé sem kacagott, hanem kisütött pisztolyával; azután kardjával
védte magát valami láthatlan ellenség ellen, ki majd kiverte a szemét.

- Semmi baj, öreg - szóltam jókedvvel -, elő a kardokkal, be a terembe!

- Igen, de semmit sem látunk - mond a katona.

- Csak utánam! Vágj jobbra-balra, ne tarts semmitől.

Úgy is volt - rettenetes kardoskodást hajtottunk végbe - a hatvágás csak amúgy suhogott -
azután én egy-egy moulinet-t csíptem láthatatlan ellenségünk nagy romlására.

Tartott a komédia már egy hosszú óráig, mikor egyszerre káromkodást, azután dübörgést
hallottunk, a teremnek nagy kettős ajtaja felnyílt, s berohantak a mi katonáink, kiket a gazda -
az első lövések után felhajhászott. Ezek most két gyertyával egyszerre felvilágították a csatát.

A gazda a világért sem mert volna eléjőnni.

Na hiszen, ezek pompás kísértetek voltak!

Az egész dolog meg lőn rögtön fejtve, miután a csatátéren - ellenségeink néhány hulláját
pillantottuk meg.

Az elhagyott felső osztályba, melynek töredezett s részben üvegtelen ablakai szabad járást
engedtek a szeleknek, évek óta lassanként egész denevérsereg - a földélbe pedig, melybe a
lehullott vakolás következtében a teremből fel lehetett látni, néhány család halálmadár
fészkelte be magát.

A denevérek főtanácsa a családi képek mögött s a kandallók kéményeiben volt: ezek aztán
mind együtt - talán még egy sereg patkánnyal szövetkezve, tartották minden éjjel szabatjukat.

Jól mulattam, annyi igaz, mihelyt - miként fellebb mondám - az ablak irányában *valamit*, azaz
egy baglyot s néhány denevért pillantottam meg.

Biervogel merőben állította később, hogy ez volt a legnagyobb ostobaság, melyet egész
életében elkövetett, s hogy ennek is én vagyok az oka.

Mikor minden világosságra jött, gazdám csúnyául elszégyenlette ugyan magát, de majd agyon-
ölt hálálkodásaival. Csak arra kért, hogy a dolgot ki ne beszéljem, mert meghal szégyenle-
tében, s az uraság rögtön elcsapja.

Én hallgatást is ígértem, s míg Lengyelországban valánk, senkinek sem beszéltem el a dolgot:
mindazáltal elkotyogták azt a katonák - s az ezredben a szegény Biervogelt azon idő óta: *Uhu-*
nak nevezték, miért nagyon apprehendált.

Használta-e a gazda az alkalmat, rendbe hozta-e az agg házat; megnyerte-e X gróftól a
kísértetek kiűzésére kitűzött tiszteletdíjt, nem tudom.

Mindazáltal sejtem, hogy az egésznek érdemét alighanem magának tulajdonította, s óhajtom,
hogy az egészségre vált legyen.

Végre anélkül, hogy az úgynevezett Observations-Corps ellenséget látott volna, lassanként eltelt a tél, s beállt a gyakorlatok ideje. Mindig oly hideg-e a szép Lengyelország, mert helyenkint igen szép - mint 1812 és 1813 volt, nem tudom, s alig hiszem: de tanúskodhatom arról, hogy szabad ég alatt az ember ott ritkán melegedett meg.

Mindaddig - míg egyszerre azon örömhír kezdett terjedni, hogy ezredünk Olaszországba jő, s talán a katona örökös óhaját, a háborút, csatákat is megérjük, velem semmi különös sem történt.

Ha néhány napi szabadságot nyerhettem, ezt utazásokra használtam föl: így láttam Krakkót - elég eleven népével, sok ódon épületével s akkortáiban igen féltékeny, bár többnyire láthatlan rendőrségével.

Így láttam a híres sóaknákat Bochnyán és Wielicskában, s tettem ezen utóbbiban oly utat, melynél kellemetlenebbet gondolni sem lehet.

Krakkónak - s az annyira ismeretes és oly igen sokszor részletesen leírt bochnyai és wielicskai sóaknák leírásával nem fárasztom az olvasót; csak annyit jegyzek itt fel emlékül, hogy mikor az ember a wielicskai aknának csudáit, kristálysó-barlangjait, teremeit s tavát megtekintvén, az aknák végső öbleihez ér, azokból egy hosszú cső, *Schacht* emelkedik föl, úgyhogy aki akarja, ezen át egyenesen a szabadba jő, s nem szükség, hogy a föld alatti tévegeken át - a hosszú, fárasztó utat még egyszer megtegye, míg a hágcsókhoz s egy rövidebb Schachthoz ér.

Mikor az ember fiatal, a régi mondat: *ignoti nulla cupido* - nem áll; mert éppen az új és ismeretlen az, amire az ifjú kíváncs és tudnivágy leginkább sóvárog.

Én ellenállhatlan kedvet éreztem az utat e hosszú, setét Schachton át megtenni, s habár a tiszt urakat, kikkel ez aknát meglátogattam, s engemet is - vezetőink óva intettek ezen igen-igen kellemetlen utazástól; én csak rászántam fejemet.

Három bányász és én hevedereken foglaltunk helyet, s együtt hasonlítottunk valami csillárhoz, mennyiben végre minden összehasonlítás kissé hiányos.

Lefelé ezen út - igen tűrhető s kevés zökkenéssel jár, fölfelé azonban százszorta veszedelmesebbnek tűnik fel, mint aminő valóban, s elmondhatom, hogy kellemetlenebb érzés kevés van, mint e felfelé húzás - egy-egy zökkenéssel, mialatt az embernek életét csak egy heveder, melyen ül, s egy másik, melyre támaszkodik, védi meg a legirtózatosabb haláltól.

Egy kollegám, azaz bányász útitársam, igen közepszerű multságomra, útközben felfelé, nagy részletességgel két esetet beszélt el nekem, melynek elsőjében a négy fölfelé haladók egyikének hevedere leszakadván, az fővel hullott le a szédítő mélységbe, s alkalmasint még esés közben fulladt meg; a másikban a kötél szakadt el - s az esés négy bányásznak életébe került.

Mikor a Schacht felső nyílását derengeni láttam, feltettem magamban, hogy ha csak lehet, több ily utat nem teszek, habár másrészt ezen egyszerinek nagyon örültem.

A tiszt urak a másik, rövidebb Schachton igen kényelmesen érkeztek föl; s nagy meglepetésemre senkinek sem jutott eszébe bátorságomat bámulni.

Néhány szép gazdaságot is meglátogattam, elmentem aztán Brodiba, a legsajátosabb városkák egyikébe, mely annyira tele van zsidókkal, s ezek közt úgynevezett faktorokkal, hogy az embert majdnem lehúzták a lábáról.

A városka házai többnyire alacsonyok és szerfelett szennyesek voltak akkor, meglehet, hogy most ez másként van.

Az utcák igen keskenyek és mélyek, úgyhogy a járdák másfél rőffél magasabbak a tulajdonképpeni székérútnál.

Hanem aztán ily pompás járdákat sehol a világon nem lehet látni, mit nekem mindenki azonnal el fog hinni, ha mondom, hogy ezeknek falai sövényfonadékból álltak, s maga a járda - esős napokban a legcsatlakozóbb sár, mely itt-ott bokáig ér.

Akkortáiban - aki a városba jött, azt senki sem kérdezte, mit hoz és mit keres. Ellenben aki távozott, azt a legirgalmatlanabbul megvizsgálták.

Egész sereg árun tilalom s nagy vám van, úgyhogy sehol a világon nem történik annyi csempészet, mint ott.

Az első - mit az ember észrevesz, az, hogy pár ember mindig a sarkában van: ezek ajánlják az árukat, ezek segítenek alkudozni; hanem aztán azt is tanácsolják, hogy nem kell vámot fizetni, s hogy nincsen könnyebb, mint az illetők eszén túljárni. Tanácsos kötve hinni a komáknak, mert többnyire ezek azok, kik az embert feladják.

Igen olcsó minden, de rossz is, többnyire avult, állott áru, melynek az ember kevés hasznát veheti.

Egyébiránt az egész városnak szilvamoslék- és malátalégköre van, egyéb illatokkal vegyülve, úgyhogy az ember boldog, ha ezen iszontató fészket maga mögött látja.

Ami Lengyelországban mindenkit lehangol, a sok hideg, szennyes, apró városka, melyekre az embernek csak rá kell nézni, hogy elálmosodjék.

Aki, hogy csak néhányat nevezzek, Horotenkát, Jávorowát, Reszowát, Zaipuszt, Biálát stb. látta, igazat fog nekem adni. [...]

Végre megérkezett a parancs, az ezred nagy öröme, csakugyan Olaszországba voltunk rendelve: a lengyel szél helyett - a lanyha olaszthoni szellők fognak minket körülengedezni, s a mazúrok helyett az eleven, vidor olasz népnél leszünk szállva.

Emlékszem, minő szépen kirajzoltam magamnak Olaszországot, citrom- és narancsligeteivel - a jó gesztenyékkel - s erdélyi puliszkára emlékeztető polentával. Minő múzsákat, driádokat s hamadriádokat láttam az első ifjúság zománcában, s még a tengert is najádokkal népesítettem meg.

Olaszthon és Lengyelország! Mekkora ellentét!

Az öregebb tiszték, kik már ismerték Olaszországot s ott voltak *Fontanafreddánál* - nem osztottak vérmes reményeimben.

Megindultunk, s e mars nem is volt igen fárasztó; igaz, hogy reggelenként nagyon csípős volt a szél, s a köpeny jól ráfért a szegény katonára; de talán csak kétszer tanyáztunk szabad ég alatt.

E mars alkalmával ismerkedtem meg a Poninszky családdal, hol századom tisztjeit - s mint appendixet engemet is igen szívesen fogadtak: de fájdalom, néhány hölgy s ezek közt - pár igen szép és fiatal, a tiszt urakkal mulattak, s engemet nagy bosszúságomra gyermeknek tekintettek.

Ez okon - egész elég hosszas mulatásom közben Lengyelországban - szívem nyugodtan maradott, csak olykor jutott eszembe az én szniatini dulcineám, s mindig attól tartottam, hogy egy szép este - csak benyit. No de volt esze neki.

A legszebb kastély, melyet ezen egész útközben láttam, a landskroni, a herceg Lubomyrskinéé.

Pompás, nagyszerű épület, s azon igaz arisztokráciai fényűzéssel felkészülve, mely a birto-
kosnak nemcsak vagyonáról s ízléséről, de művészi hajlamáról is tanúskodik.

Kevés úri kastély létezik, melyben annyi művészi tárgy volna, remek, nagy értékű képek, különösen szép régi és újabb szobrok s egész sereg bútor, mindannyi remekmű.

A kastélynak második emelete egészen kínai ízlésben van kárpitozva és bútorozva, s telesded
telve kínai s japáni porcelán edényekkel.

A hercegné akkor Bécsben volt, s mi egész kényelemmel megnézhattunk mindent, emellett
igen jól éltünk, s különösen jó magyar borokkal vendégelték meg minket. Aki kétkedik azon,
minő valódi grand seigneur tud a lengyel úr lenni, menjen Landskronba.

Sok darab földet bejártam azóta, s mivel a katona, nem postán és diligence-on utazik, s akkor
még a vaspályának híre sem volt; sokat jobban és részletesebben láthattam, mint sok más
halandó.

A katona nemcsak fényes városokban, hanem a kastélyoktól kezdve a hóval borított láthatlan
gunyhóig annyi különböző helyen megfordul, hogy ha valaki, úgy a katona mondhatja, hogy
utazott.

Engem utazásaimban mindenekfölött a szép természet érdekelt. Hányszor, hányszor! ha
valami regényes helyen állapotunk meg, tudtam órákig egy szép kilátásban, a hegységek
alakzataiban, a kék és zöld tavakon, melyek este holdvilágban csillogtak, mint annyi fém-
lapok, órákig elandalogni. Ilyenkor aztán a honvágy is megkapott, s magamnak szárnyakat
óhajtottam. Szerettem volna a *galgói* kösziklafalak gerincein megpihenni, s hallgatni, miként
huhognak száz odúban a baglyok lábaim alatt.

Aztán a képek, melyeket láttam, s a honvágy délibábos alakzatai elvonultak, s képzetem
bemélyedt mindazon csudásban, mit még nem láttam, s hol akkor oly ifjan, annyi szenve-
déllyel s annyi reménnyel semmi sem jutott kevesebbé eszembe, mint a csalódás!

Pedig ti - kik oly ifjak vagytok, mint én akkor voltam, ne feledjétek, hogy az élet csalódások
és kiábrándulások felé siet.

Március elején 1813. már Sléziában voltunk, másfél évnél több, hogy kadétoskodtam, s
hasztalan, meg kellett magamnak vallani, hogy messze-messze vagyok még a tábornagyi
vezérbottól. Teschenben néhány nyugnapunk volt. Őszintén megvallom, hogy e városról nem
sokat tudok mondani.

Arra jól emlékszem, hogy hallatlanul untam magamat, s egész ottmulatásom alatt egyetlenegy
igazán, feltűnően szép hölgyet nem láttam; pedig alezredesünk, b. Spencz - igen kedves
öregúr - s egyik századosunk, b. Mattenclo - mint szintén mentorom és főhadnagyom, Forster
- sléziaiak voltak, s nem győzték eléggé magasztalni a sléziai szépségeket. No de nekem e
részben nyilvános pechem volt, mint a német sógor mondja, mert én egyet sem láttam.

Egy napon, éppen e hó 14-én, csendesen pihentem ágyamban, habár ébren valék.

Biervogel uram járt és kelt a szobában, olyan sajátságos arckifejezéssel, miképp azonnal
észrevettem, hogy a komának valami van a begyében.

Végre felültem az ágyban.

- Kadét úr, ébren van? - kérdé.

- Látod, már régen ébren vagyok.

Nem szólt semmit, kiment a szobából, aztán néhány perc múlva kimondhatlan méltósággal közeledett hozzám.

Hát ezt mi lelte? - gondoltam magamban. Feltűnt nekem, hogy háta mögött valamit tart kezében; mikor közelebb jött, észrevettem, hogy az a kardom.

Egyszerre előhúzta azt - és csíptetvén szemeivel, szólt: kadét uram engedelmeiből a kardbojtot kicseréltem.

Odanézek - hát a selyem-kardbojt helyett igen avult és viseltes arany tiszti bojt volt kardomon.

- Hogyan? - kiáltottam fel egy ugrással, odahagyván ágyamat. - Hát hadnagy vagyok?

- Az, hadnagy uram!

Mi az, mikor az ember hadnagy lesz - s először pillantja meg kardján az arany bojtot, azt csak az tudja megfogni, aki katona volt.

Ez egész új élet: mindazok a tiszt urak, kiket az embernek folytonosan címezni kellett, kik a kadétoakat néha jól lepirongatják, most egyszerre pajtasaim, mindegyik tegez, mindegyik testvérem.

Az ezredben az volt a közvélemény, hogy az ezredes - igen igazságos ember, s azt az előléptetések által is bebizonyította: mert heten vagy nyolcan lettünk egy napon hadnagyokká, a többi fokozatos előléptetéseket nem is említve. - Volt akkor egy *Simény* nevű kadét az ezrednél, gondolom, már említettem - gyönyörű, szép fiú, s kinek nem lehetett egyebet szemére vetni, mint azt, hogy keveset tud, s nem nagy hajlamot mutatott sem olvasásra, sem tanulásra; ezt az ezredes elő nem léptette, s a szegény fiú annyi szívére vette a dolgot, hogy megbolondult, s nemsokára meg is halt.

Teljes lehetlen volt ezért a derék ezredest vádolni - a fiú nem volt még tisztnek való, aztán háború elé menvén, nyitva maradt az út előtte.

Volt századunkban egy Müller nevű - mintegy ötvenéves első őrmester. Szigorú, pontos férfiú, akit mindnyájan szerettünk, különösen én, kinek elég jó tanácsot adott. - Ez volt az első, ki meglátogatott: az ő kardján is kopott bojt függött. Mert az újból kinevezett tisztek nagyon szerették a *régi*, avult arany bojtot.

- Jó reggelt, pályatárs! (Kamerad) - így szólított meg Müller, s azonnal tegeztük egymást.

A különös az volt, hogy az éltes úr - legkevésbé sem örült az előléptetésnek: azt állította, hogy inkább szeretett volna élethosszig őrmester maradni. A katonaéletben az első őrmester, ha szolgálatát ismeri, számadásai rendben vannak, s jó katona, valódi tekintély, s a legénység majdnem több tisztelettel viseltetik iránta, mintsem egy újon lett hadnagy iránt.

Mikor ezredesemnek megköszöntem az előléptetést, igen szívesen fogadott, pár jó tanácsot adott, s ígérte, hogy ezután is gondja lesz rám, ha oly ügyes hadnagy leszek, aminő vésznedzett káplár voltam. Felemlíttem itt, hogy a kinevezettek közt én voltam az első.

Általában a tisztek mind a legszívesebbek voltak irántam, a legtöbb főhadnagy, még az idősbek is tegezték; s mivel a jó Isten - derült kedvvel ajándékozott meg, s szenvedélyes katona voltam, egész sereg jó barátom keletkezett.

Én e híres, nagy emlékezetű, nevét örökösen viselő régi ezredet úgy tekintettem, mint a szülői házat: nem valék-e még gyermek, mikor odajöttem! - Aztán az ezredben igen sok művelt ember volt, még az ifjak közt is: magyarországiak és erdélyiek, s ezek közt szászok, franciák, olaszok s németek: kik hamar kiismerték az emberben, amit tud, s az ügyekezetet többet tanulni.

A kadétokból most előléptetett hadnagyocskák közül hárman voltunk, kik a tisztek rokon-szenvével dicsekedhattunk: Zsombory, ki már említve volt -, Serafin - igen jó pajtásom, kinek később nevét és alakját *Az utolsó Báthory* című regényemben megörökítettem, annyiban ti., meddig egy három kiadást ért regény élhet.

Ez időben a német lovasság új sisakokat kapott, mindenesetre a legszebbeket s legrómaiabba-kat minden hadseregben, mind ez óráig.

Még ezredünkben egyetlen ily sisak sem létezett, az ezredes engemet és Zsomboryt - kit nagyon szeretett - nevezett ki, hogy haladék nélkül Bécsbe menjünk, ott a sisakokat megrendeljük, magunkkal hozzuk, aztán a divíziót (zászlóaljunkat), b. Spenz alezredes vezénylete alatt, várjuk be Nyitrán.

A dolog vezetése engemet illetett, mint rangra idősbet.

Iszonyút képzeltem magamnak, s nehezen hiszem, hogy Nyitra városának keservesen sajnálatos kövezetén valaha valaki oly sokat jelentő arckifejezéssel haladott volna végig: mert nem is kell mondanom, hogy Bécsben nem sokáig kellett a sisakokra várni, s így néhány nappal osztályunk előtt érkeztünk Nyitrára.

A történelmileg nevezetes város - igen ismerős volt előttem; mert alig szorítottak otthon a latin klasszikusok után valamire inkább, mint a történelemre, jó hasznát is vettem később.

Zsomboryval együtt összebarangoltuk a kis várost, a püspöki rezidenciát és a vidéket. Nyitra Magyarországnak egyik legszebb megyéje.

Esten azután elmentünk a *színházba*.

Hogyan?

Igen természetesen: mert ez időben a Szarvas nevű szállodában vándorművészek működtek s éppen *Genovéva*-t adták.

A pódium hat deszkából állt, s az ártatlan Genovéva - kisdud köpcös úrhölgy - másállapotban volt, Golo uram pedig akkora két szemöldököt ragasztott fel, mint két mókusfark.

Soha életemben nem nevettem annyit, mint e szomorújátékban: le is püsszegtettek szépen, mert a hallgatóság, különösen a könnybe lábadt úrhölgyek igen komolyan vették a dolgot, s *állítólag* - mit nem merek erősíteni, mivel nem láttam Golo urat, mikor hazament, jól elpáholták.

Mindez most bizonyosan másként van, de akkor úgy volt.

Végre megérkezett a divízió, s egy napi pihenés után - mi, a tisztek - a napban ragyogó, gazdagon megaranyozott festői sisakokkal megindultunk.

6

Igen vidám mars volt ez: bezzeg énekeltek ám a dragonyosok - nem mint Horotenkánál, olykor a trombitások egybegyűltek a divízió elején, s a legszebb nótákat (Aufzüge) fújták - az embernek csakúgy repesett a szíve.

Ezen küldetésem alkalmával - voltam Zsombory pajtásommal Trencsénben is, hol éppen megyegyűlés levén, sok jeles táblabíró volt együtt, s mindkettőnket, mint erdélyieket szerfelett mulattatott a nyelv, melyet ezen urak beszéltek.

Ez elegye volt a latinnak, tótnak, németnek és magyarnak - s úgy folyt, mint a Duna; nem hiszem, hogy e jó urak közül csak egyetlenegy is képes leende húsz szót mondani anélkül, hogy a nevezett négy nyelv ne lett volna képviselve.

Emlékezem igen világosan, hogy a füstös kávéházban éppen mellettem ült egy kis táblabíró, ki vállamig ért; pedig nem nagy legény voltam az időben magam is.

Azonnal beszédbe elegyedett velünk, apróra kikérdezett, mintha város pandúrja lett volna, én és Zsombory, nem tudván tótul, három nyelven feleltünk neki.

Kávét hozatott, s egy snepf orrú pincér ehhez annyi cukrot adott, amennyi négy csészére is elég lett volna.

- Hogyan, domine spectabilis, werden Sie das alles in ihren Café thun? - kértem én.

- O, iste nebulo noscit meam consuetudinem, ale régi barátom, und wir vertragen uns sehr gut.

E stílbem folyt az egész társalgás, csakhogy a tót elem uralkodott a többi felett, mit bizony le nem tudok írni. Emlékezem azonban, hogy a kis táblabíró párszor teremtetézet is, gondolván, hogy ez magyaros.

Itt történt rajtam, hogy a város jegyzője, kihez elmentünk megbízásunkat tudtul adni, csak kicsinybe múlt, hogy belénk nem vezett. Tudakozódtam, mielőtt hozzá mennénk, mi legyen a neve: s nekem azt mondták, hogy *Szamáróczy*.

Én tehát Szamáróczy úrnak szólítottam, mire rettenetesen megneheztelt, s minden jegyzői tekintélyét összeszedvén, reám kiáltott: - Non sum ego Szamáróczy az - - adtát! sed Zamaróczy! merken Sie sich das.

No de hamar megbékültünk: mert szeme szöktében ráfogtam, hogy én nem is mondtam Szamáróczyt, hanem Zamaróczyt, s e nemes családi név igen ismeretes előttem.

Míg Zsomboryval együtt utaztunk, s én az itt-ott elragadó szépségű egyes vidékek tekintetében valék elmélyedve, az én jó pajtásom aludt.

Mennyire csudálkoztam ezen, le nem írhatom.

Nem akarom ezen egész hosszú marsot leírni, mely rám nézve valódi élvezet volt, de szólok valamit mégis Tirolról, melynek egy részét, különösen Lienz vidékét láttam.

Otthon megszoktam volt, hogy ha valami szép tiroli hölgy Kolozsvárra vetődött kesztyűivel, minden embert tegezett; így a férfiak is; azt hittem tehát, hogy ez Tirolban is úgy lesz.

Tévedés - senki sem tegezett, mindenütt Herr Leutnant voltam, míg megtudták, hogy báró vagyok, azontúl aztán elárasztottak a Herr Baronnal.

Tirol reám a legkellemesebb hatást tette: e szoros völgyek, balra a nagy kőhasábokon átforró zöld Drávával, a szédtő magas hegyek, a fűszeres fenyvesek, mindez emlékeztetett az erdélyi havasok vadonabb tájképeire, de nagyszerűbb, megkapóbb volt.

A lég hűves, üdítő, majdnem fűszeres: aztán a tiszta, festői faházak odaragasztva a szirtekre s hegymeredélyekre, mint a fecskefészek: s a gyönyörű, tiszta, csinosan öltözött nép, a sok egészséges, folytosan nevető s emellett dallos és életrevaló némberek - ez valami, ezt látni kell!

Még most is eszembe jut olykor, mikor e szép chalet-knak keskeny tornácában ültem, rezeda és majorán közt, minő elragadtatással hallgattam az üde torkokból kikelt jodlirozást valami fenyőfa-tömb setétéből.

Nem költészet-e az élet? s miért van, hogy e szép világot ezer csudáival, varázsával és bájai-val: annyi nyomorú, hitvány kenyérvésztegető lakja? s hogy aki végre hitét az emberekben mégis megővta, s melegen őrizi szívében, arra a gondolatra jó, hogy e hit az élet főkincse, azért osztogatta azt a gondviselés oly gyéren és oly keveseknek.

Mielőtt az ígéret földére - ezúttal Felső-Olaszországba érkezénk, két kalandom volt, melyek egyikét elbeszélem itt, mert Tirolban történt, a másik majd későbbre marad.

Egy reggel tiroli gazdám oly állomásban, hol nyugnapunk volt, belépett hozzám, egészen vadászatra felkészülve: rövid kőcében, széles fehérén hímzett övvel, vadásztáskával, melyről a felkötő-sarkantyúkhöz hasonló horgok fügöttek: igen szép tiszta, rövid lőszere (Stutz) vállára volt vetve, s kezében hosszú botot villa alakú véggel tartott. Fejét aztán az ismeretes borzszőrrel és szalagokkal ékesített, hegyes tiroli kalap fődte.

Utána egy tenyeres-talpas, pirospozsgás leány jött, igen szép és vigyorgó arccal, kezében akkora tálat tartván, melyből négy magyar kaszás s nyolc gömöri nyomtató jóllakhatott volna.

A tápszer, melyet e tál magában foglalt, nem volt más, mint tiroli tejleves.

Furcsa egy leves ez, melybe liszt és tojás is jó, s emellett sok bors; miként készítik, nem tudom, de annyi bizonyos, hogy jó egészséges íze van, s igen tápláló eledel.

Ehhez aztán száraz, ropogó - tiroli kenyér jött, apró lepénykékhez hasonló, melyre a mi jó miskolci vagy tordai kenyérünk nagyúri szánakodással nézett volna. Hogy jó volna, nem mondhatom, hasonlított a katona-kétszersülthez, melyet baltafokkal kell szétverni.

Ez lön a reggeli, s habár kávémm mindig volt, amíg lehetett, a házi szokást követtem, gondolván, hogy az is tapasztalás.

- Hova készül, gazda? - kérdeztem, látván, hogy távozni akar.

- Pár zerge van a hegyekben - szólt -, azokat keresem föl.

- Zergevadászat! - kiáltottam föl, otthagya a tálat az asztalon. - Ó, édes gazda, vigyen el magával, oly régen vágyom zergét látni.

A gazda minden további előzmény nélkül kinevetett. - Nem az oly kényes úrfiaknak való az! - tevé mindig nevetve hozzá.

- Nem vagyok én kényes, gazda! Az én hazámban is van zerge, sőt még medve is, a farkasokat nem is említve. Vigyen el, ne tartson semmitől.

- S ha a nyakát töri?

- Az az én nyakam lesz - felelém nagy hetykén.

- Hm! - szólt a gazda - csakugyan velem akar jöni?

- Igen ám, és tüstént.

- Na, jól van, készüljön! Van-e fegyvere?

- Jó pisztolyaim vannak.

- Nem ér az semmit!

- Dehogynem ér semmit. - Két csinos Kochenreiter pisztolyom volt tiszti pisztolyaimon kívül, Brodiban vettem azokat potom áron.

- Tudja-e, mit, adok én önnek fegyvert, aztán vashorgokat a lábára, s még egy ily támbotot is, mely nélkül magam sem mernék megindulni. - - Majd kimutatok én egy jó helyet, hol mindent láthat, talán még zergét is. Meglőni! - ez már más! Ez nem oly könnyű dolog.

Csakhogyan mehetek - gondoltam -, a többi reám kell bízni.

Néhány perc múlva felrántottam egy szürke kőcémet, mely a hálókabátot pótolta nálam, gazdám vadásztáskát vetett nyakamba, kezembe adta a fellebb említett szíjjal a vashorgokat, a botot s fegyvert.

Ezzel aztán megindultunk.

Gazdám vidáman haladott a keskeny ösvényen előttem, de oly gyorsan, hogy alig tudtam követni.

Még nem mentünk egy jó negyedóraig, mikor már facsaró víz valék, mert az ösvény nemcsak igen egyenetlen volt, hanem olykor oly meredek is, hogy leheletem elállt.

Nem emlékezem amaz időben, hogy egyenes úton vagy a leggyorsabb tánc közben valaha elfáradtam volna; most azonban nagy hajlamot éreztem magamban végignyúltni a mohán, s magamat jól kipihenni.

Gazdám párszor hátranézett, s vonásaiban oly észrevehetőn ki volt fejezve a gúny, hogy megszegyenlettem magamat: azért minden erőmet összeszedtem, s haladtam fellebb és mindig fellebb.

Egyszerre egy kis tisztásba érkeztünk, igen keskeny volt az, de mégis akkora, hogy leheverehettünk. Nem tudom, megszánt-e gazdám, de annyi igaz, hogy ő volt az első, ki végignyúlt a mohával vegyes, fűszeres fűvön.

- Pihenjünk itt egy kissé - szólt -, mindjárt helyt leszünk. Elfáradt-e?

- Nem nagyon! - pedig alig szuszogtam.

A pihenés rövid ideig tartott, eközben gazdám műértőleg lábamra csatolta a vaspatkó alakú horgokat, azután felkölt, s én követtem.

Hogy a francia szólás szerint: *éve jött volna az étvágy*, nem mondhatom, ha ennyiből áll a mulatság, gondolám, ezért bizony kár volt a kolompot felkötni.

Nemsokára valahol kiérkeztünk a sziklák és hasadékok öblezeteiből, s láttam, hogy mind a patkók, mind a vashorgos bot nem voltak feleslegesek.

Nemegyszer oly meredélyek szélén s oly keskeny ösvényen haladtunk, hogy nem tudtam elég hálát adni Istennek, hogy nem szédülök, mert semmi sem lett volna könnyebb, mint itt nyakamat törni.

- Látja ön, hadnagy úr, azt a lapos kősziklát, ott elől jobbra tőlünk?

- Látom, hát mi van ott?

- Igen jó hely ön számára, hol szépen leülhet. Én majd továbbmegyek, s ha ön lövést hall, álljon fel, s nézzen körül, alkalmasint látni fog valamit.

- Nem mehetnék-e önnel?

- Nem, nem, nagyon szemes állat a zerge, ön pedig nem tud nesz nélkül járni.

- Megkísértem.

Emberem erre nem felelt semmit, hanem megindult. Talán később alkalmam leend megmondani, minő jó fejem volt, s minő keveset szédültem, úgyhogy valami meredély szélén állni s lenézni mulatságaim közé tartozott.

Mikor nagy bajjal megérkeztünk azon helyre, melyet a vadász számomra kijelölt; igen örültem, hogy leülhetek; mert azt hittem, hogy soha többé oda nem érek.

Gazdámnak a nyaktörő út olyan volt, mint a kacsának egy pohár víz. Intett, hogy üljek le, maga pedig továbbment a leggonoszabb utakon, szakadásokon és sziklacsúcsokon át. Most már annyi illusztrációja létezik e zergevadászatoknak, hogy mindenki meggyőződhetik állításom valóságáról, ha mondom, hogy a zergevadász, botja segedelmével, olykor öles szélességű meredélyeken ugrik át.

Jó félóráig vártam, de semmi lövést nem hallottam; azután eltelt egy-két óra! - Semmiből semmi! - Tökéletesen ki voltam pihenve, s megszégyenlettem magamat, hogy minő gyenge zergevadász vagyok.

Darabig okoskodtam, azután hallatlanul kezdtem magamat unni. - Egyszerre lövést hallottam, de oly távolról, miképp szó sem lehetett arról, hogy gazdám láthassam.

Én ezt ki nem állom! - gondoltam, s azon az úton, melyen gazdám haladott, megindultam én is.

Jó hasznát vettem az éles patkóknak, s még jobb hasznát ama vashorgos botnak. Haladtam, fellebb és mindig fellebb, egyszerre stopp! nem mehettem tovább, előttem oly meredek szirt állt, mint a kőfal.

Mit tegyek? Alig volt annyi hely, hol biztosan állhattam volna; nem maradt egyéb hátra, mint visszatérni; de hogyan? - a puskával vállamon meg sem tudtam fordulni. Végre nagy bajjal s több kísérlet után megfordultam, de alattam oly meredély ásított, hogy szemeim káprázni kezdtek.

Mindazáltal a szirtcsúcsokhoz s fenyőbokrokhoz fogódzva lecsúsztam oly helyre, hol legalább leülhettem, s hátamat a sziklához támaszthattam, míg lábaim aláfüggöttek a mélységbe.

E gonosz helyen ültem, várva, hogy gazdám valahonnan előkerül, s lesegít válságos helyzetemből; végre még egy lövést hallottam, ezúttal valamivel közelebb, de senki sem jött.

Három kísérletet tettem, hogy lejjebb ereszkedhessem: teljes lehetlen volt. Már borulni kezdett az ég, pár sas vagy kánya, magam sem tudom, mi, elcsapott a fejem fölött, mikor éhen-szomjan s kimerülve halálosan arra szántam magamat, hogy nem mozdulok egy tapodtat sem.

Egyszerre kiáltásokat hallottam, melyekre feleltem, ahogy tudtam.

Körülbelül egy óra telt el, míg nagy későn gazdám láttam felém felkúszni.

Bosszúságomra még pipa is volt a szájában, azután hosszú botját nyújtotta nekem, s annak segedelmével leérkeztem egy elég szenvedhető talajra; míg aztán szépen hazakerültünk.

A gazda a dolgot egészen természetesen vette, igen jó kedve volt, mert egy szép zergét hozott haza, állítván, hogy az állat igen messze elcsalta, azért késett el, tenyeres-talpas leánya pedig kinevetett.

Annyi igaz, hogy aki Tirolban zergevadászatra adja fejét, el ne maradjon vezetőjétől, vagy meg se induljon.

Másnap újra lovon ültem, s feledve volt minden. Csak később, még brüsszeli mulatásomkor jutott eszembe e kaland, s némi változásokkal ezután írtam le egy jelenetet *Sziklarózsa* című regényemben.

Egyáltalában, miként arról annak idejében szólandok, regényeim telve vannak oly kalandokkal s helyzetekkel, minőket magam átéltem, s nincs könnyebb olvasott embernek, mint a tapasztalás után író megkülönböztetni attól, aki csak képzeletből ír. Van egy-egy szó, egy-egy lehetlenség, mi azonnal elárulja az író ismeretlenségét emberekkel és világgal, s ami bosszantóbb, olykor a legmindennapibb dolgokban is hanyatt ejtő tudatlanságát. No de ez később jó elő, mikor irodalmi pályámról szólok, s elmondván, miként lettem író, s mily nemű rózsák teremnek az irodalmi mezőkön.

Ezen fellebb elég röviden vázolt tiroli marsnak főpontja volt azon pillanat, mikor egy igen hideg reggelen egyszerre Olaszhont pillantottuk meg alattunk.

Hegytetőn valánk, beburkolva köpenyeinkbe, átfázva a dermedtségig, habár hó már nem volt, midőn alatt egyszerre, mint valami álmkép, egészen más világból, zölden és zománcosan nyúlt végig elláthatlan messziségre a szép, délies, meleg vidék.

Úgy tetszett, mintha azon paradicsomból, mely lábaink alatt terjedett, lanyhább szellők s fűszer lengedeznének felénk.

Néhány percig időztünk a tetőn, a legénység leszállt lovairól, s mi, a tisztok, egy pontra gyűltünk, hogy onnan a bájos képet magunkba szívjuk.

Ott volt a szép Olaszország, Európa kertje, melyről annyit hallottunk és olvastunk, hasonlított az elragadtatáshoz, amit éreztünk.

Végre megindultunk, a trombiták vígan repedeztek, mintha üdvözlőnék a bájos vidéket.

Nemsokára levetettük a köpenyeket, meleg nyári lég volt, így érkeztünk meg, feledve minden múltat, tele jó reményekkel. Mivel nincs kedvem utazási leírást adni, melyet úgyis mindenki megtalál, aki keresi, híven rendszeremhez, életemnek e szakából egyes lapokat szaggatok ki.

Legelőbb is bevallom, hogy a citrom- és narancsligetek helyett, elláthatlan távolig csak eperfákat látván, melyek alá szőlő volt ültetve, füzéreket képező venyigékkal, s ezek alatt vereses, kavicsos földön tengeri és újra tengeri és mindig tengeri: Olaszhonnak e része az első benyomás varázsa után engemet meglehetősen hidegen hagyott. Később, mikor a hegységek közé jutottunk, s a szép Lombardiába, ez sokban változott, míg aztán Florenceben álmaim egész tündérzetükben teljesültek.

Mikor ezredem Olaszhonba lépett, akkor már a háború melegen folyt, s mindnyájan azt hittük, hogy néhány hét múlva ellenséget látunk.

Aki katona volt, tudja, mit tesz az a gondolat: ellenséget látni! ütközetben részt venni s azokhoz tartozni, kik, miként a katona mondja, löport is szagoltak.

Emlékszem egyszer, hogy néhányan fiatal alhadnagyokul egy butegában - kávéházban - ültünk. Harc- és háborúról volt szó, s abban állapodtunk meg, hogy ha a háború csak egy évig tart, mindnyájan századosok leszünk.

A szép remény csak rajtam teljesedett, legalább *tudtomra*.

Ezredünk igen jó állomásokat kapott.

Sok kisebb-nagyobb kalandom volt ez időben, elmondok néhányat ezek közül, fiatalabb olvasóim mulatságára, hogy lássák, miképp nem valék jobb a deákné vásznánál, s régi gyűlékony természetem egészen idáig kísért.

Vicenzában voltunk. Olaszország szebb, habár kisebbrendű városai egyikében.

Én az egyik teren, az úgynevezett casa Palladióban voltam szállva, hol egy tágas, igen magas kápolnaszerű szobám volt, roppant kandallóval.

E majdnem üres szobában vetettek nekem ágyat, mégpedig igen szélest s igen jót, mert jobb ágyak alig vannak valahol, mint Olaszországban.

E szoba jókora bolthajtásos előcsarnokba nyílt, melyben *állítólag* sok gyilkosság történt, régibb, sőt újabb időkben is.

Igaz, hogy ezen előcsarnok éjjel nem volt világítva.

Maga a ház valódi palota, azon remek építmények egyike, minőket jelenben keveset látunk, s a *Palladio* híres építőmester saját vezetése alatt emelkedett; miért is par excellence a Palladio nevét viselte.

Házigazdám azon kissé elszegényedett arisztokráciához tartozott, mellyel az ember, főleg a velencei királyságban igen gyakran találkozik, különösen *Paduában*.

Azon egykor gazdag családok, melyek dogékat is adtak Velencének, mint például a *Zeno*, most *Zen*, a *Mocenigo*, *Priuli* családok, s annyi más, csak árnyai azoknak, kik egykor ama híres márványpalotákat építették, nem is említvén, hogy egész sereg régi történelmi család kihalt, vagy a néppel vegyült össze.

Én egyelőre mindig fáztam Olaszországban, otthon - szobámban ti., míg végre nagyobb részét pénzemnek *venyigekötegekre* költöttem, ez lévén ott s akkor a fő fűtőanyag, most alkalmasint ez is változott: úgy látszik, hogy a német tudósok szerint bolygónk hűledezni kezd; legalább ez idén, 1864-ben alighanem sínlik valami makacs *gripben*.

Az öreg Biervogel folytonosan fűtött. Künn a szabadban a légmérsék kellemes volt; de még azon időben például Vicenzában híre sem volt a kemencéknek, s a kőszéneli fűtés a legnagyobb ritkaságok közé tartozott.

Óráim, szokásom szerint, fel valának osztva, ez volt mindig első teendőm, ha valahol megállapodtunk. A szolgálat után első dolgom lőn kilovagolni. Volt az időben egy *Vezér* nevű igen szép paripám, én ezt b. Gerliczytól vettem, ki őrnagy volt a vadászoknál, s ki maga e lovat atyámtól vette. Emellett volt egy kis úgynevezett pakklovam, a legkedvesebb kis póni, mellyel valaha bírtam. Akitől ezt, vakaratlan és keféletlen valódi vad lóhoz illő kinézésben vettem, távolról sem sejtette, mi rejlik e kis állatban, mely olyan volt, mintha mind acél-rugókból lett volna összeállítva. Hihetlen utakat tettem vele, s eladhattam volna tízszer, nagy nyereséggel. Többnyire a *Vezéré* volt az elsőség, s mindig örültem, mikor a mellettem elballagó vicenzai lionok felkiáltottak: Che bella bestia! Azután felültem szépen a kis *Agára*, mert ez volt a pónim neve, s ezt is jól elhajkorászván, otthon a lobogó tűz előtt olvastam, amennyi olasz könyvet csak keríthettem. Itt olvastam Dantét, Petrarcat, Tassót, s ha nem kaphattam mást, Metastasiót és Goldonit.

Mikor ez megvolt, írtam olasz szerelmes leveleket; mert már csak be kell vallanom, hogy Vicenzában egy kedves, fiatal, szőke hölgynek udvarolgattam. A dolog igen regényesen folyt; csudás hirtelenséggel megtanultam olaszul írni is. Nagy segítségemre volt ebben a francia nyelv, de különösen a latin. Hihetlen dolgokat tudtam összefirkálni - gondolat- és felkiáltó-

jelekkel. Első levelem felszólítása ez volt: *Ornatissima Signora!* azután később *cara A...!* s végre: *unico tesoro del mio core!*

Én e valóban kecses teremtéssel egy táncvigalomban ismerkedtem meg, s váltottam pár szót rettenetes sóhajtások közt, hiszen mondtam önöknek, minő ifjú valék fiatalkoromban, ami nem pleonazmus, s minő sokáig voltam ifjú. Többnyire később a piazza della Signorián találkoztunk, hol a *beau monde* összegyűlt és sétálgatott; az egész ismeretség köszönésből és mosolyokból állt. Végre elhatároztam magamat, hogy írok neki, s légyottot kérek, a legnagyobb ártatlanságban.

De mivel a leánya az előkelőbb családok közé tartozott, az volt a kérdés, miként fogom a levelet hozzájuttatni?

Annyit már tudtam, hogy egy szép palotában lakik, mely atyjáé, s hogy szobája a második emeleten van.

Én ezen ismeretséget szokásom szerint mindenki előtt titkoltam, Szentiványi barátomat kivéve, kinek előttem semmi titka nem volt, s ki már úgyis kitalálta bajomat.

Egy reggel, éppen mikor már kész voltam levelemmel, belépett Szentiványi, kinek leveletem átadtam.

Nagyon mulattatta, annyi igaz, s azt mondta reá: no ha ezt mind elhiszi neked, akkor nagy ember vagy! Csak ne járj aztán úgy, mint Nagyszebenben!

Mindig bosszankodtam, mikor barátim e kadétkori, nagyszebeni kázusomat előhozták. De hogy a t. olvasó is nevetessen rovásomra, Szentiványi barátom szavait meg kell fejtenem.

Restellem a dolgot, no de legyen, bele nem halok.

Szebenben, Erdélyben van egy ismeretes apáca kolostor és nevelőház egyszersmind. Azon időben, mikor még mint hadfi ott egyszerre két grófhölgyért lángoltam, történt, hogy a kolostor előtt elsétálgatván, egy igen szép, egészen fiatal apácát pillantottam meg, ki ablakában állt s virágait öntözgette.

Jugend hat keine Tugend! - mondja a német, nekem a kis apáca nagyon megtetszett.

Hallottam valahol, miképp megtörtént már olykor, hogy a kolostorban nevedő kisasszonyok cérnaszálat eresztettek le az ablakból, s annak segedelmével húzták föl magokhoz imádóik leveleit.

Többször elsétálgattam a kolostor előtt, s aligha a fiatal apáca nem sejtett valamit, mert mosolygott. Jó - gondolám -, nem sok, de valami; szállásomra rohantam, s egy dühös szerelmes levelet hevenyésztem, bízván jó szerencsémre, miként juttatom én azt az én szentségtörő lángjaim istennőjéhez.

Párszor ok nélkül jártam, mindig a levéllel a zsebemben, míg végre megjelent egy kannácskával a kis apáca virágjainál. Az ablak nyitva volt, most is igen jó szemem van, hát még akkor: jól kivehettem. Igazán szép volt, és oly kedvesen - *igaz, kissé csintalanul is* - mosolygott, hogy egészen fölmelekedtem. Kirántottam a levelet zsebemből, s mutattam neki, miről van a kérdés, várván, hogy no most egyszerre le fog a cérnaszál ereszkedni.

De az apáca tagadólag rázta fejét.

Mit tegyek? - hirtelen kellett határozni, mert attól tartottam, hogy bezárja az ablakot.

Lehajoltam, s egy kavicsot felkapván, azt levelemmel begöngyöltem, s míg a szép apácának ideje lett volna az ablakot bezárni, paff! a levél lábainál hevert, habár az ablakon - szerencsémre tág - rostély volt.

Ez megvolna! - gondoltam - s ha elolvassa: ellen nem áll.

Darabig vártam, egyszerre valami koppant lábaimnál, odanézek: levél volt.

Felragadtam tüstént, s a magam levelére ismertem, és - mi volt ebbe göngyölve?

Csak képzelje a t. olvasó: *három kis sütemény*, minőket kiválólag az apácák készítenek, s melyeknek igen furcsa nevők van.

Én szívet kértem, és ő nekem *olyant* adott, mégpedig hármat! - Azt gondoltam, hogy elsüllyedek: soha többé feléje se mentem a kolostornak. Hallgattam a dologgal, mint a nyúl, s még azt is megbántam, hogy később Szentiványinak elbeszéltem.

Tanácskoztunk új szerelmemről. Barátom a dolgot igen egyszerűnek találta, s én magam is, kinek már darab idő óta nem mondták, hogy *gyermek* vagyok, nem láttam abban semmi lehetlenséget. A fődolog azonban a kimély volt, nehogy a kedves, szép, szőke angyalnak meggyűjtsem a baját.

Ki Olaszthonban volt, tudhatja, hogy semmi sem könnyebb, mint ott valakit találni, ki jó szóért éppen *semmit*, de pénzért *mindent* megtesz.

Én is akadtam egy ilyenre, s igen ügyesen eljárt a dologban, sőt választ is hozott.

A válasz ez volt:

- *In Italia non e permesso un colloquio con una ragazza.*

Ez nem volt éppen tagadó válasz. Az első levelet egy második követte, ezt aztán a többi, míg végre egy szőke óraszineget leltem az egyik válaszban a leányka saját hajából.

Aztán párszor a palota hágsóin is találkoztunk, de a dolog nem tarthatott sokáig, mert Paduába ment a századom, s így egy desperatus levéllel végződött.

Később azután, mikor már százados voltam, Bécsben egy barátom a Savoy-ezredből beszélt, hogy az én *postillon d'amourom*, megszűnván a tallérok, a szép kisasszonykát kántálta meg; míg ennek atyja nyitjára jött a dolognak, a postát elkergette, s nagy spectaculum volt a háznál, míg végre minden lecsendesedett.

Igen rossz kedvvel érkeztem meg Paduába, hol a Mocenigo palotában a Brenta csatorna partján voltam szállva.

A háznak nagyobb része bérbe volt adva, rajtam kívül még egy igen csinos Seemann nevű főhadnagy volt ott szállva.

A *háziak* az öreg elszegényedett Mocenigo özvegyből, ennek fiunokájából és Parmegiani, még elég fiatal nőből állt, kinek férje mint százados az osztrák hadseregben szolgált. Neje becsületes, szelíd teremtés volt, s mindig férje után sóhajtozott.

Nagyon szegényesen éltek, s az egykor oly fényes márványpalota majdnem bútorzatlan állt.

Annak azon osztályában, hol Seemann volt szállva, egy még igen csinos olasz nő lakott, mintegy harminc-harminckét éves, kinek rettenetes féltékeny férje volt. Seemann azonban kevés tudomást vett e nőről, ki őt a veres fezért, melyet viselt: *mio cardinalnak* nevezett.

Én pedig kibusongván magamat, egy fiatal barna leánnyal ismerkedtem meg. Ez eredetileg görög családból származott, neve, családi neve, ti. igen ismeretes Piemontban.

Mintegy húszéves lehetett, igen csinos, de kissé akaratos; mindazáltal hamar összefértünk, s majd mindennap találkoztunk.

Kényelmes ezen ismeretségben két körülmény volt: első: hogy Szentiványi barátom a kis barna hölgynek legjobb barátnéjába volt szerelmes, és így ki nem jöttünk a *partie carrée*-ből: a második az, hogy hajlandóságom anyja különösen kegyébe vett: és engemet *mio ungherese-nak* nevezett.

7

Már félévet töltöttem Olaszthonban, voltam Páduában, Vicenzában, Milánóban, tettem egy utat Velencébe s onnan Triesztbe és vissza, végre Florencben is valék. Ezen hosszú idő alatt, az említett két viszony után volt még egy: az utolsó Olaszthonban.

Akkor Inzagóban voltam - miként Gorgonzolában is -, hol a híres *strahino* sajt készül, s ott egy sebésznek neje rabolta el szívemet. Igen szép, vidám menyecske volt, mintegy tizenkilenc éves, férje - már feledtem, mi okon - Milánóban mulatott, s így szépecskén összeszűrtük a levelet, míg újra megfűjták a trombitát.

Ezen időre esik az első komoly ütközet is, melyben részt vettem, s mely a történelemben a *Mincio* melletti ütközet nevét viseli, bár egyelőre *valeggiói* ütközetnek mondták.

Ugyanazon egy tárgyra nem akarván minduntalan visszatérni, nem maradtam a kronológia-rendnél, miként az emlékiratokban majdnem lehetlen, melyekben az érdek a változatosságban s a részletekben áll. Most azonban igen komoly cikk küszöbén állván, el akarom egész őszinteséggel mondani az első benyomást, melyet reám a legvéresebb ütközetek egyike tön.

Mielőtt ezt tenném, álljon itt fogalmam az igazi bátorságról, mint erényről.

Én kétféle bátorságot ismerek: az egyik a félelmetlen emberé, kit a gondviselés erős szívvel s hidegvérrel áldott meg. Igen szép, főleg katonában megbecsülhetlen égi adománya ez, de nem *erény*, nem olyan, amit bámulnunk kell, s amit az embernek érdemül lehetne felróni. Mi érdem van a bátorságban, ha az ember nem tud félni?

A másik nehezebb, a félénk emberé, ki kötelesség- és becsületérzésből vagy valami ügy s a haza iránti szeretetből legyőzi félelmét, urává lesz a helyzetnek, s megteszi a kötelességét szemhunyorítás nélkül, mint a legbátrabb.

Ezen második bátorság: *valódi erény*.

Én részemről e másodikkal, tehát a bátorsággal mint *erénnyel* nem dicsekedhetem: a gondviselés úgy akarta, hogy ne féljek, nem volt semmi szükségem a félelmet leküzdeni, mert nem ismertem azt, s nem ismerem azt mind ez óráig.

Bátran mondhatom tehát, hogy nincs ember széles e világon, ki engemet életem legkétségesebb pillanataiban is félni látott volna; s nem tartok attól, hogy e részben valaki megcáfolhasson.

Fájdalmat ez életben éreztem eleget, talán többet, mint a legtöbb ember: tudom, mi az aggodás a haza felett, mi a kín a szeretett tárgy betegágánál; de mi a félelem - ezt nem tudom.

Ezért, ha bátor voltam ott, hol mások fejüket vesztették, még meg is örültek, vagy a rettegés megölte őket, ebből én semmi érdemet nem tulajdonítok magamnak. Ki tudja: ha a természettől félénk, kicsinyszívű vagy gyáva lettem volna, le tudtam volna-e e félénkséget, e kicsinyszívűséget, e gyávaságot győzni, s ki tudtam volna-e állani a sarat?

Ezt egész őszinteséggel előrebozsájtván, visszatérek tulajdonképpi tárgyamhoz.

8-ik február volt 1814-ben: szép tavaszi melegek jártak, olyan idő volt, mint nálunk május elején.

Az ezredben már tudva volt, hogy másnapra alkalmasint ütközet lesz; de az egész tisztikar nagy bosszúságára tudtuk meg azt is, hogy ezredünk a tartalékseregben leend felállítva.

A legtöbbben azt hittük, hogy legfellebb ha ágyúszót fogunk hallani.

Reggel, vagy inkább hajnalban, Biervogel uram égő gyertyával lépett a szobámba. Hóna alatt valami vastag csomagot hozott.

- Hadnagy úr - szölt -, jó lesz fölkelni, hogy maradjon ideje jól reggelizni.

Felugrottam ágyamból, s azonnal öltözéshez fogtam. Fiatalember igen hamar el tud készülni öltözködésével.

Mikor a mellényre került a sor, Biervogel uram előállt azon csomaggal, melyet fellebb említettem, s mire aztán nem is gondoltam.

- Hát ez mi? - kérdém bámulva.

- Ez, hadnagy úr, igen jó dolog, mert ez egy egész könyv itatóspapiros; ha ezt mint valami mellvértet a mellény alá illeszti, legalább a szívét biztosítja a golyók ellen.

- Van-e ilyen golyófogója többi pajtásaimnak? - kérdém a sajátos mellvértre kacsintva.

- Hogyne volna! Amennyi vasas tiszt van, mind ilyet visel.

- Papirosból?

- Nem, vasból.

- Ugye? No, ez más, hordd el a papirosodat, ki nem fogom magamat pajtásaim által neveltetni.

- De ki látja azt?

- Akár látja, akár nem, elég, ha én tudom, hogy gyávaságot követek el.

- És a vasasok?

- Én nem vagyok vasas.

A dolog ennyiben volt, felvettem mellényemet, colettemet, spenceremet; aztán parancsoltam, hogy göngyölítse össze köpenyemet.

- Nem volna-e jobb, hadnagy úr, felvenni a köpenyt?

- Ugyan miért?

- Hát az is felfog pár golyót, aztán reggel híves van.

- Csak göngyölítsd össze szépen, ha megfázom, majd fölveszem.

Biervogel elégületlenül csóválta fejét, aztán mormogta: junges Blut!

Mikor a reggelit elhozta, igen jó kávét s szép olasz kenyérekét hozzá, sőt egy serleg veres bor is állt a kávéskanna mellett.

- Tudod, öreg, hogy nem iszom reggel bort - szöltam én leülve.

- Ej, hadnagy úr, jó lesz pár pohárral inni, mindig jó ez ütközet előtt.

- Csak volna ütközet, de félek, hogy az ágyúszóval érzük be.

- Nem kell a franciákkal tréfálni! - mormogta Biervogel.

- Töltsd meg pisztolyaimat - szóltam, megvizsgálván hosszú egyenes kardomat, mely oly éles volt, mint a beretva.

Néhány perc múlva lovon valék, de nem a Vezéren, pedig nagyon szerettem volna ám, hanem tisztí lovamon, szép fekete erdélyi paripán, a gróf Wass Sámuelné méneséből.

A negyedóra el nem telt, mikor az első trombitaszóra a gyűlhelyen valék csapatommal.

Velem együtt érkezett oda az első major, Opizzi százados vezénylete alatt.

Mikor a százados engemet megpillantott, elfordította fejét: pajtásaim beszéltek, hogy még Teschenben mindenképp azon volt, hogy helyettem mást nevezzen ki az ezredes hadnagynak.

Csak annak megmutatására, minő csekélységek által szerezhethet magának a fiatal, étellel s emberekkel ismeretlen ember ellenségeket: elmondom röviden, mi tette Opizzi századost ellenségemmé, holott azelőtt igen jó uramnak mondhattam.

Volt nekem egy nagy hibám, melyből, fájdalom, mind ez óráig nem gyógyultam ki egészen: e hiba a *szórákodottság*. Megtörtént rajtam nemegyszer, hogy felsőbb tiszteimmal találkoztam anélkül, hogy azoknak köszönjek, vagy a hozzám intézett kérdésekre feleljek; szóval, sok, mit a szórákodott ember elkövet, anélkül, hogy tudná. Az ezredben azt mondták, hogy büszke vagyok, fenn hordom az orromat, stb.

Mindebből egy szó sem volt igaz; mire lettem vagy lehettem volna büszke! - Egy kis hadnagyocská valék, sem szép, sem rút, sohasem volt sok pénzem, sohasem tettem semmit, mi megérdemelte volna, hogy az emberek figyelmét felgerjesszem. No de mondták.

Egy napon Opizzi százados az én századosomnál, Schalhardtnál volt - én is ott valék. Századosom mondta, hogy Opizzi minő jó színben van, s a hazai lég - mert olasz volt - őt egészen megifjította. Igaz, hogy ránézve alig látszott többnek negyvenévesnél.

- Aztán egyetlen ősz haja sincsen! - tevém hozzá nagy bölcsen.

Opizzi hozzám fordult, egy mérges tekintetet vetett reám, aztán mondta: van elég, csak hogy nem látszik.

A dolog annyiban maradt, s én azt hittem, hogy talán van itt-ott egy ősz haja.

Mikor Opizzi elment, századosom nekem rontott:

- Soha nem tettem volna fel önről, Jósika, hogy oly gyöngédtelen s nevetlen legyen!

Arcom rögtön felgyúlt, s elég nyersen kérdeztem:

- Mióta fedezte fel százados úr bennem e szép tulajdonokat?

- Ön tudja, hogy Opizzi parókát visel?

- Nem tudtam biz én! Ma hallom először.

- Igaz, hogy ezt mindenki észreveheti, titkolhatlan, de művelt ember nem szól róla.

Annyi bizonyos, hogy Opizzi ezt sohasem feledte el. Nagyon restelltem a dolgot, mert Opizzi jeles tiszt volt, s kitűnően bátor férfiú.

E napon szokatlanul halványnak s elmélyedtnak találtam.

Miként mondtam, ezredünk a tartaléksereghez (a réserve-hez) tartozott, s elég tágas látkörű helyen lőn felállítva.

A helység kissé halmos volt; de meddig a szem terjedt, semmi nyoma sem látszott az ellenségnek.

Többen szálltunk lovainkról, pipára gyújtottunk, s beszélgettünk egymással, senki sem álmodta, hogy egy negyedóra múlva mi fog történni.

Egy-két ágyúlövést, aztán többet és sűrűbben hallottunk, de igen távolról.

- Hány *harapott már a fűbe!* - szólt mellettem egy koros főhadnagy - de mi - folytatá mindig németül és németesen - aligha ma *kézcsókoláshoz* jutunk.

Közel hozzánk, ama szép sárga csapkás dzsidaezred volt felállítva, melyet ekkor gr. Mengen ezredes vezényelt. Nem messze tőlünk a Hohenlo-dragonyosok.

Egyszerre feltekintek s látom, hogy egy táborkari tiszt nyargalva közeledik hozzánk, s nemsokára utána a zöld halmok hosszában *Wilson* angol tábornok, mintegy negyvenöt éves férfiú s annak segédje, a fiatal *Janson* száguldanak.

Mind a két egyéniséget igen jól ismertük ezredünkben.

Wilson setétkék köpenyben volt, kis fehér sipkával fején, minden napellenző nélkül, hasonló főveget viselt *Janson* is, ki veres egyenruhájában azonnal feltűnt.

Még a negyedóra el nem telt, azon pillanat óta, hogy lovamról szálltam, s éppen készülöben valék a sűrű, zöld gyepen végignyúlni, mikor a táborkari tiszt már távolról kiáltott: - *Aufsitzen! Aufsitzen!*

Ugyane percben pillantottuk meg Mengen ezredest, ki nyargalva jött a balszárnny felől, s kiáltott ismeretes, vékony, de átható hangján: - *Attaquiren! Attaquiren!*

Kevesebb idő alatt, mint ezt leírtam, az ezred lovon ült: hosszú homlokzatot képezvén - szemközt a *semmivel*.

- *Marche!* - kiáltott az ezredes, utána a többi törzstisztek és századosok.

Néhány pillanatra a *Marche! Marche!* vezényszó s a trombiták támadója után, benn valánk közepette a legsűrűbb gomolynak, az ágyúk dörögtek, az apró fegyverek kerepeltek, ott volt a harc legélénkebb, legbuzdítóbb, leglélekemelőbb nagyságában.

Mi történt? Mi okozta, hogy a tartaléksereg jött legelőbb s ily öldöklő tűzbe?

Ezt fogom röviden megfejtetni.

Az olaszthoni hadsereg fővezére gr. Bellegarde volt, hidegvérű katona, s a legjobb *elméleti* vezérek egyike; de aki a *Fabius cunctatorokhoz* tartozott.

Kevés igazibb gentlemant s nyájasabb öregurat láttam valaha; azért áll, amit mondandok; hogy amennyiben szerették és tisztelték az öreg fővezért a hadseregben, oly kevés volt a bizodalom iránta a tettek mezején.

A hadjárat csökönyösen folyt, s a bécsiek, kik mindig készen állnak egy-egy jó vagy rossz élccel, azt mondták Bellegarde-ról, hogy a dobhoz hasonlít, melynek hangját csak akkor hallja az ember, ha verik.

Wilson angol tábornok ez időben sokat volt a főhadiszálláson, s Bellegarde gyakran bízta meg őt egy vagy más esetben: főleg olyanban, melyet a pusztá elmélet előre nem láthat, s hol gyors cselekvés kell.

Ez okon jelent meg most is a csatatér legváltáságosabb helyén, s pontban akkor, mikor angol hidegvérére legtöbb szükség volt.

Bellegarde ellenében Napóleonnak mostohafia s kedvence - Eugène de Beauharnais állt; egyike azon világhírű francia tábornagyoknak, kik a forradalmat végigélték, s kik hadi, mint polgári küzdelmek közt értek férfiakká. Ezek - különösen Beauharnais - a gyakorlat, a *kezdeményezés* s a rögtöni cselekvés emberei valának.

Miként láttuk, a csata a hadseregnek egészen más szárnyán kezdődött, s miként később tudva lőn, a támadás a franciák részéről jött.

Míg azonban Beauharnais ezen áltámadással mind a fővezért, mind a hadseregnek nagyobb részét egészen más irányban foglalatoskodtatta, ő maga legválogatottabb csapataival megfoghatlan hirtelenséggel átkelt a *Minción*, s az osztrák hadsereget hátulról támadta meg.

Ez az oka, hogy a tartaléksereg jött legelsőbb tűzbe.

Mielőtt elmondanám, ami ezen első csatában, melyben részt vettem, személyemet érdekli, nem levén s nem lehetvén célom ezen annyiszor és oly illetékes tollaktól leírt hadjárat történetét adni, legyen szabad röviden megmondani, mit nem másoktól hallottam, hanem aminek az ágyúk dörgése s a golyók zápora közt - szemtanúja valék.

Bármennyire hirtelen jött, s már magában is meglepő volt Beauharnais-nak e szép, lángészhez illő katonai tette, a tartaléksereget pillanatig sem zavarta meg.

A hősie gr. Mengen s a mindig hidegvérű, de rendíthetlen b. Gabelkoven, úgy viselték magukat, mintha mindent előre láttak volna.

Csatában alsóbbrendű (subaltern) tiszt nem sokkal tudhat és láthat egyebet, mint ami közvetlenül érzékei határában van. Mikor a Marche! Marche! hangzott, mikor a trombiták a támadót fújták, valami, a magasztaltsághoz hasonló árasztotta el egész valómat.

Hol az a nyomorú és gyáva ember, ki ilyenkor fél? Én azt hiszem, hogy nincsen lovas katona, még ha gyáva is, ki ilyenkor félne.

Miként nincs gyalog katona, ki akkor félne, mikor szurongszegezve megrohanja az ellenséget.

Vannak azonban esélyek és esetek, melyek a bátrak szívét is kemény próbára teszik.

Ilyen például az, mikor az ember a legöldöklőbb kartácstűznek van *tétlen* kitéve. Mikor áll, mint a köfal, s jobbra-balra hullni látja a népet, mikor a sorok összeszorulnak, mikor a haldoklók nyögése hat fülébe.

Ilyen, mikor ágyúfedezeten áll, s az ellenséges ütegeknek egész dühe feléje van intézve.

Ilyen, hogy többet ne említsek: az, amit katonanyelven *verlorener Postennek* neveznek. Mikor valaki őrzőjáratot tesz, elküldi embereit a jelentésekkel, miként ez szokásban van, s azután ahelyett, hogy az elküldettek felelettel térjenek vissza, soha nem térnek vissza, s az embert egyedül vagy pár emberrel az éj - az ellenség közepette lepi meg.

Mindezeket tapasztalásból tudom, mindezeket keresztülmentem, s ha még élek - az isteni gondviselés után -, hidegvéremnek köszönhetem.

De visszatérek a csatára, mikor századom megindult, én legalább nem láttam ellenséget, minek természetes oka a vidék halmos képezete. De egyszerre, mielőtt rágondolnánk, felérvén az emeltebb földnek gerincére, szemközt álltunk ama gonosz, kompakt *massákkal*, melyeket I. Napóleon hozott - az ismeretes carrék helyett szokásba.

Egy pillanatra körül valánk öntve a golyók záporától.

Nincs lovasság, mely a massák lövéseinek ellen tudna állni, főleg, ha ezek nincsenek elhamarkodva, s az ellenség be tudja várni, míg a lovak orra a szuronyokat éri el.

Ezek a francia tömegek, valódi sziklakockák, gonoszabbak a görög *phalanxnál* vagy a római *cuneusnál*, bevártak minket szépecskén anélkül, hogy egy lövés történnék; azután három ily massa felrobbant, mint valami lőportorony.

Nekem igen merész lovam volt; s ilyen a gyarló ifjúság, pillanatra azt hittem, hogy no most mindjárt rést török, s még Terézia-keresztet is kapok.

Ábránd! Lovam egy kis szúrást kapott az orrán, s oly hirtelen fordult meg, hogy azt hittem - kifordulok a nyeregből.

Azon pillanatban, mikor a massák az első hatalmas lövést megkezdték, mely meg sem szűnt többé, hézagaik közül, a francia lovasság rohant ki, mint valami darázsraj.

Minket egy szép francia chasseur-csapat üldözött, s a képek egyike, melyek mélyen bevésődtek emlékezetembe, egy roppant szőke barkójú és karikás bajuszú francia chasseur, kinek, midőn észrevettem, pisztolya nem volt arasznyira fejemtől; egy hirtelen fordulat mentette meg életemet, azután hosszú kardommal a francia után szúrtam, de aki ezt be nem várva, tovaryargalt.

Előrántottam pisztolyomat, s utána lövtem, de nem volt időm a lövés eredményét vizsgálni, ami a gomolygó tömegben lehetlen is leende.

Alig voltunk a massák lövésén kívül, az ezred azonnal képezte magát, s rögtön támadót fúvatott újra.

Tudom, hogy például *Klosius* százados e napon tizenkétszer támadott, s a mi századunk is annyiszor, hogy számát sem tudom.

E támadások egyike után történt, hogy századom visszaveretvén a massák közül, s a franciák csúnyául megtizedelvén minket, a század eszeveszetten futott, és sorai szétbomladoztak. E pillanatban sarkantyút adván lovamnak, előre rohantam, s elég szerencsés valék a századot megfordítani s visszavinni a csatába. Hogy mindenekfelett századosom, aztán többi tisztársaim is segítettek - magában értetik.

Egyébiránt kemény csatákban, főleg carrék és massák ellen, ily esetek oly gyakoriak, hogy nincsen oly igaz lovas katona, ki tettemben egyebet látna, mint szoros tiszti kötelesség teljesítését, minden nagy vitézség nélkül.

Ezredesem, b. Gabelkoven nem így vélekedett, s tanúja levén tettemnek, hozzám lovagolt, s ezt mondá: - Bravo, Jósika! Sie sind Oberlieutenant! - Így lettem soron kívül a csatatéren főhadnagy.

Ugyane csatában két eset volt, mely később bebizonyította, minő könnyen kiszalasztja a tapasztalatlan ifjú a kínálkozó szerencsét kezéből, melyet más, ki okosabb vagy önzőbb, igen jól fel tud használni.

Volt a században egy *Huber* nevű káplár; csinos barna fiú, pompás, rettenthetlen katona, de kinek vitézsége nagyon zajos és szájas volt. Én magam voltam tanúja mintegy kétszáz lépésnyi távolról, mikor Hubert a pusztá véletlen besodorta a francia töltéses szekerek közé, hol egy ágyú is volt, éppen készülöben a hátrálásra. Huber négy legénnyel, kik közelében valának, mint a darázs, nekiesett a franciáknak, néhányat levágtak ő és emberei, a többi kereket oldott, s Huber pokolbeli lármát ütve jött az elfoglalt ágyúval. Ha eléje sietek, mikor már a franciák futottak, nincs benne kétség, megkapom a keresztet.

Akartam is, nem tagadom, de csak pár pillanatig, aztán hozzám nem férőnek véltem, hogy a kész diadalból magamnak részt tulajdonítsak.

Nem így gondolkozott egy dzsidás törzstiszt, egyébiránt ismeretes vitéz férfiú, mert mihelyt ez a lármát, melyet Huber ütött, meghallotta, odarúgta, túlkiabálta Hubert, s maga nyargalt az ágyú mellett.

E törzstiszt keresztet kapott, míg csak kicsinyben múlt, hogy szegény Huber üres mellel nem maradt.

De én mint szemtanú zajt ütöttem, s Huber később csakugyan megkapta az aranyérmet.

Egy másik esetem ez volt: - mindig ugyanazon csatában, a támadások közti szünetek egyike közben, egyszerre jó távolról megpillantottam egy francia chasseur, ki a zászlóval kezében, áthasított a tágas téren, mely előttünk terjedt. - Egyedül volt; nekem, miként mondtam, jó lovam s emellett a tiszt pisztolyok helyett pár kuchenreiterem. Ej, mit! - gondoltam - még utolérhetem, s ha igen, vagy éppen lelövöm, enyim a zászló, s ezért Terézia-kereszt járja. Rögtön utánaeredtem, hajtván a franciát, mint az agár a nyulat, s mindig kisebbedvén a tér köztünk, ez az enyim, gondolám, s utána löttem, igen jókor és igen szelesen, mert mihelyt a lövés szólt, a francia hátranézett, aztán vesd el magad, úgy rohant, hogy teljes lehetlen volt többé még csak meg is közelíteni.

Lovamról szakadt a tajték, éreztem, hogy ingadozik: nesze neked, zászló! - gondolám, s igen lehangolva tértem vissza századomhoz. Szegény jó lovam azért inogott, mert sebet kapott: egy *Zinner* nevű közlegény megkínált lovával. Keményen löttek a franciák, mindazáltal jó nyergemet nem akartam nekik hagyni, s a *Zinner* lovára tétettem, mely aztán kiállta a sarat végig. Lovamat hátra vezettettem, kigyógyult sebéből, de megbomlott, azaz kollert kapott, s többé nem lehetett használni.

Zsombory pajtásomat pedig az a baleset érte, hogy támadás közben lova elbukott, gyakori eset az olaszországi csatatereken, hol olykor a lovasságnak az eperfasorok közt kellett átrohanni, s a szőlőfüzérek, melyek egyik fától a másikig nyúlnak, karddal szétvagdalni.

Mikor Zsombory feltekintett, két lépésnyire tőle egy francia ült, ez azonban kirántotta kardját, s nekirohant barátomnak. A két kard összezapódott, s a Zsomboryé eltört, úgyhogy csak a markolat maradt kezében; e markolattal verte le a franciát, azután a század jött, Zsomborynak lovát kézhez kerítették, s ő megint köztünk volt.

Egész sereg ily kép tűnik fel nekem most, mikor ama hevély- és veszedelemteljes, de reám nézve lelkesítő emlékezetű napok vonulnak el előttem.

Mikor a csata legnagyobb hevében volt: *Gvozdanovics* tábornok jelent meg az ezred előtt, b. Gabelkoven azonnal eléje sietett.

- Küldjön, ezredes úr - szólt hideg nyugalommal - egy tisztet s néhány embert egyenesen Villafranca felé azon parancsal, hogy a tiszt, mihelyt ellenségre bukkan, azonnal jelentést tegyen.

Én közel álltam ezredesem mögött, s csendesesen pipáztam. Klosius kapitány történetesen köztem állt s az ellenség közt, ő is dohányzott.

Egyszerre felkiáltott; - Ich werde ihnen nicht den Mantel machen - s lovát visszafordította. - Gut! - feleltem - so wollen wir die Rollen vertauschen - s én foglaltam el helyét.

Így hallhattam meg, miről volt *Gvozdanovics* tábornok s ezredesem közt a szó.

Rögtön az ezredeshez rúgtattam, s szóltam: - Ha ezredes úr velem parancsol, itt vagyok!

Gabelkoven mosolygott. Azután Gvozdanovics felé fordulván mondta: - Itt a tiszt, parancsoljon vele, tábornok úr.

Gvozdanovics ismételte parancsát, azután szólt: - Nehmen Sie einige Freiwillige, und versäumen Sie keine Minute.

- Freiwillige heraus! - kiáltottam igen büszkén, valami nagy embernek gondolván magamat.

Azonnal volt elég. Hat ügyes fiút, kiknek bátorságát már észrevettem - szemeltem ki, azután sebes vágatva indultam meg.

Mármost, hogy valaki e megbízás fontosságát felfogja, s lássa, hogy a fiatalember, főleg, ha heves vére van s dicsvággal bír, sokkal könnyebbnek vesz némely dolgot, mint aminő az valóban - elmondom az esetet.

Legelőbb is utam oly irányban vezetett, hogy kétszer egymás után jöttem *keresztűzbe*, úgy, hogy saját embereink golyói érhettek volna, hallottam őket szépen füttyölni.

Aztán az ellenségre bukanni körülbelül annyit tesz: mint vagy összeaprítani vagy kereket oldani.

És végre, ha embereimet a jelentéssel elküldöm, s ezek a faképnél hagynak - mi sem bizonyosabb, mint az, hogy elfognak: pompás alternatíva!

Márpedig semmitől sem irtóztam inkább, mint az elfogattatástól.

No de mindez eszembe sem jutott, habár legalább *részben* teljesült, de sietve teszem hozzá, hogy sem le nem vágta, sem el nem csíptek - egyéb történt.

Jó darabig haladtam már embereimmel, kiket a dolog mulattatni látszott.

Mikor végre balra tőlünk megpillantottuk a szép, széles és magas országutat.

Sehol semmi nyoma az ellenségnek! - Azonnal felkaptam az országútra, s ugyanazon pillanatban hallottam: *qui vive!* - s egy golyó füttyölt el fülem mellett.

Embereim rögtön mellettem termettek, míg mintegy három-négyszáz lépésre előttünk egy csapat, széles medvebörkalpagos csapat rohant fel az országútra, gyönyörű hadias zömet képezvén.

- Attaquirn wir die Kerl's! - szóltam egy mellettem álló vállas hanáknak.

No de - a felelet az lőn: - Wir sind zu schwach!

Igaza volt a hanáknak; azután eszembe jutott, hogy engemet nem támadni, hanem jelentést tenni küldöttek.

Még mielőtt elindultam az ezredtől, kérdeztem a tábornokot, hogy a jelentés után mit tegyek.

- Várja ön be a feleletet.

Világos volt tehát, hogy mozdulnom sem lehetett: mintegy öt óra volt, s az eget fellegek borították.

Két suhancot azonnal elküldöttem, rajzónnal jegyzőkönyvem egy lapjára írt jelentéssel, azután leszállván az országútról, közvetlen amellet - helyet foglaltam embereimmel.

Egyen sokáig bámultam, hogy azon harminc-negyven medvebőrös korhantó ránk nem rohant, s el nem fogott.

Világos, hogy ezek cseltől tartottak, s azt hitték, hogy őket magunkhoz akarjuk csalogatni s azután jól elverni.

Csak így lehetett a dolgot megfejtetni.

Az idő telt, már két hosszú óráig álltam ott négy emberemmel anélkül, hogy válasz jött volna.

A fegyverropogás régen megszűnt, csak koronként hallottunk egy-egy ágyúszót.

Mit tegyek? Világos, hogy ide feledtek.

Nem maradt egyéb hátra, mint a már terjedő homályban még egy jelentést írni.

Újra kiválasztottam két legényt. Ezek is ellovagoltak a jelentéssel; meghagytam nekik, sőt két tallért ígértem annak, aki első leend nálam a felelettel, hogy jelentésemet egyenesen az ezredesnek adják át.

Várhattam volna reájok! Később jóval tudtam meg, hogy elfogták őket.

Egészen besetétedett, éj volt! - Világos, hogy ottfeledtek szépen.

Gvozdanovics tábornok kevéssel azután, hogy engemet megbízott, lehanyatlott lováról, irtózatosságot kapott, melyből soha egészen ki nem gyógyult.

Közel volt éjfél - minden koromsetét, a két dragonyos, kivel maradtam, azt állította, hogy megtettük a magunkét, menjünk, keressük fel az ezredet.

Az ellenség nem mozdult; menjünk - mondtam: s gondolomra balra irányoztuk menetünket. Csak lépést haladhattunk, így is a hely egyenetlen levén, inkább csak botorkáltunk.

Párszor reánk kiáltottak: qui vive!

Kétszer utánunk is lőttek; de a setétség elfödött, míg egyszerre szemeink úgyis megszokván már a setétséget, négy lovas katonát láttam, csendesén lépve egyenesen felénk jönni.

- Mit diesen werden wir wohl fertig werden! - mond az egyik katonám, s mindhárman kardot emeltünk.

Mikor jó közel valánk már, láttuk, hogy ezek sárga csapkás dzsidások, kik eltévedtek.

Csak egyik tudott németül, s ez azonnal észrevevén, hogy tiszt vagyok, ajánlkozott, hogy velem jó pajtásaival együtt, kik már néhány óra óta bolyongnak, de mindig franciákra bukkannak s tiszta csoda, hogy el nem fogták őket.

Soha ennél a négy lengyelnél - vígabb fiúkat nem láttam: a félelemnek semmi nyoma sem látszott rajtuk, s azonnal a legjobb barátokká váltak katonáimmal.

A qui vive! kiáltásokat mindig bal oldalról hallottuk, s a dzsidások is azt erősítették, hogy ezen oldalról kiáltottak rájuk. - Tudjátok, mit, fiúk! - szóltam én - forduljunk jobbra, alkalmasint azon oldalon nem lesz ellenség, s valami osztrák táborra bukkannak.

Két dzsidás azonnal leeresztette dzsidáját, s előre nyargalt; a többiek szorosan mellettem maradtak.

Hosszas volna e veszedelmes utat, éjszétben, úgyszólván - az ellenséges hadsereg valamelyik szárnyán keresztül, leírni: azért rövid akarok lenni.

Mindamellett, hogy más irányt vettünk, néhányszor hallottuk a *qui vive!* kiáltást, s a lövéseket, melyek ezeket kísérték; de lehetlen volt lépteinket gyorsítani, így történt, hogy már jól közel lehetett a hajnal, mikor Montebellóba értünk.

Lovaink annyira kifáradtak, hogy mihelyt leszálltunk, leheveredtek a földre.

Montebellót ismertem, s ott egyenesen valami szegényes tekintetű fogadónak tartottam, melynek egész udvara tele volt szekerekkel, lovakkal s emberekkel, kik szalmára, szénára heveredve s köpenyeikbe burkolva aludtak.

- Van-e itt valami szoba? - kértem egy ott ácsorgó vezna fiútól.

- Van, a nagy ivószoba - szólt ez -, ott tiszt úr még talál helyet.

Lovamat az egyik katonára bízván, köpenyemet magamra kerítettem, beléptem egy sehogy sem világított terembe, s ott két alvó közt elég tágas rést pillantván meg - azonnal leheveredtem a szalmára, mert ebből s a száraz földből állt az ágy, s rögtön elaludtam. Igaz, hogy nagyon fáradt és éhes valék, de mindennekfelett az álom nyomott el.

Nem tudom, meddig aludtam; mikor végre a már egészen világos szobában felnyitottam szemeimet - két arasznyira tőlem, egy halottnak meredt szeme bámult reám.

Lehetlen ennél valami vérjégesztőbbet gondolni, annyival is inkább, hogy e még halva is szép arcra azonnal ráismertem.

A halott gr. Bánffy Ferenc őrnagy volt a dzsidásoktól: Bánffy Györgynek, az erdélyi kormányzónak fia.

Közel az *arcolei* híres kis hídhoz, előrelovagolván, egy golyó érte, s azonnal a földhöz terítette. A borzasztó az volt, hogy azon napon ezredéből ő egyedül esett el.

Nagyon megsajnáltam.

Egy óra múlva, s miután annyit reggeliztem, hogy ebédnek is sok lett volna, lóra ültem, s így értem el ezredemet.

Ezredesem igen jól fogadott, meg is dicsért kitartásomért - engemet főhadnagy úrnak szólítván, de hozzátette: - Ha máskor önt valahol odafelejtik, ne vegye a dolgot betű szerint. Egy órával azután, hogy a jelentést megtette, mely soha kezeimhez nem jött, ön visszatérhetett volna. Lássá, én azt hittem, hogy elfogták.

- Igen, de ez nem szabad! - jegyzém meg.

Az ezredes nevetett: - Igaz - szólt -, hogy ez szorosan véve, nem korrekt eljárás lett volna, de vannak kivételes esetek. Csakhogy itt van, s nincsen baja!

Ezzel búcsút vettem, s századomhoz érkeztem, hol a tisztek igen jó kedvvel fogadtak.

A századnak gonosz éje volt: le nem szállt lováról, úgy látszik, hogy gr. Bellegarde valami új meglepetéstől tartott; csak hajnal felé heverészett le a harmatos földre - váltakozva a legénység.

E csata a Minciónál nem tartozott ugyan az elhatározott győzelmek közé, habár a franciák azt erősítették. Az osztrák sereg megtartotta főhadiszállását - s nem hátrált, és sokan ezt tartották győzelemnek.

Az ezred százötven embert veszített: az első, aki elesett *Opizzi* százados volt, kit egy golyó homlokban talált.

Azt beszélték nekem a tisztek, hogy *előérezte halálát*, s többeknek még az első ágyúdurranáskor - s habár a tartalékseregben valánk - mondta: - Ha ma el nem esem, minden csatát túlélék!

Én egy lovat vesztettem, miként fellebb mondám, emellett valami udvariatlan francia behorpasztotta sisakom taróját; a kartács pedig nadrágom szárát alul, s egy darabot a csizmám szárából elvitt magával emlékül.

Köpenyemen később néhány lyukat vettem észre; alkalmasint összegöngyölt állapotában valami vándorgolyó fűrődött bele, s ki tudja - ha köpenyem nincsen a nyereg kápáján, nem engemet ért volna-e?

Innen eredt azon hír Erdélyben, hogy sebet kaptam.

Gr. Wass Györggyel, ki hadnagy volt a dzsidásoknál - összetalálkozván lóháton, azt kérdezte tőlem: - Van-e bajod?

- Semmi - feleltem én -, csak ez - s rongyos pantallómra mutattam.

Ő pedig azt hitte, hogy lábomat lötték meg - s ezt írta Erdélybe.

Rozália néném panaszkodva írta nekem, hogy ezt neki másoktól kellett hallani.

Később aztán - atyám gr. Esterházy Lajostól, ki már alezredes volt, egy levelet kapott azzal a jó hírrel, hogy semmi bajom, s a csatáéren főhadnaggyá lettem.

A minciói csata után, pár apró összeütközést kivéve, kevés történt, s jobbkor, mint vártuk, előbb fegyverszünet, aztán béke következett be.

Éppen szolgálatban valék, mint ordonánc tiszt, a fővezér gr. Bellegarde-nál, midőn oda, az első alkudozásokra, Souché francia tábornok megérkezett.

Igen tekintélyes úr volt, mintegy ötvenéves, valódi katona. - Pár óráig beszélgetett a fővezérrel - azután távozott.

Utána néhány napra herceg Beauharnais is megérkezett. Egyike volt ez azon embereknek, kiket az osztrák hadsereg tisztjei is becsültek, s kinek zsenijéről - miként mondták - sokat tartottak.

Ritka szép, elég magas - kissé tellett, de nem kövér férfiú volt, arca a legmegnyerőbbek egyike - éles kifejezésével az erőnek és bátorságnak: szebb katonát sohasem láttam.

Megjelenése nagy szenzációt csinált, s mivel ez időben senki sem kételkedhetett többé a békességen, minekünk - fiatalabb tiszteknek - egyáltalában nem tetszett; Beauharnais herceg iránt mindenki udvarias volt, s elfogadtatásával tökéletesen meg lehetett elégedve.

Ő és előbb Souché tábornoki egyenruhában jelentek meg; mely különösen herceg Beauharnais-nak meglepő férfias szépségét még jobban kiemelte.

Már az időben, Napóleon császárnak gyermeke nem levén, s mivel Beauharnais-t fiának fogadta, sokan benne Franciaország jövő császárát látták.

Nekem alkalmam volt a herceget igen közlről látni, s vele pár igénytelen szót váltani. Arca kifejezését búskomolynak találtam: világos, hogy nem volt a békével megelégedve; mindazáltal gr. Bellegarde irányában kitűnőleg udvarias maradt.

A béke után az ezred el lőn állandóbb állomásokra helyezve.

Az én századom *Villagio* nevű helységbe jött, e név olaszul annyit tesz, mint falu, s már a hegyek közt van.

Szép, rendesen épült helység, valódi képe Olaszhon előhaladt polgáriasodásának. Minden ablakban virág, minden ház előtt egy-egy szép hölgy - minők az olasz nők többnyire harmincéves korukig.

Villagióban volt nagyon kedves alezredesem, b. Spenz - hatalmas, vállas úr -, jó katona s mindig jókedvű.

Evvel a jó úrral furcsa egy kázusom volt, valahányszor gyakorlatok alkalmával, mint főhadnagy - az osztály zászlója után mentem, mely az illető törzstisztnél áll, az alezredes mindig talált valami kifogást eljárásom ellen, habár magamat szorosan a szabályokhoz s a reglement-hoz tartottam.

Mikor a kritikának vége volt, a legnyájasabban szólt újra hozzám.

Én azonban hallatlanul untam a dolgot, pajtásaim közt - mint aki franciául s olaszul is tudtam, s mindennemű becsület-comiténak tagja valék - némi kis tekintéllyel bírtam, s elmondhatom, hogy mióta az aranybojtot viseltem, igen ritkán történt, hogy valamiért megszólítottak volna.

Egy napon - újra belém kötölőzködvén alezredesem a zászlóért - kötelességem szerint szó nélkül elfogadtam a leckét, de úgy főtt és forrt bennem a bosszúság, miképp erősen feltettem magamban, hogy ennek a sületlen komédiának véget vetek.

Alezredesem, ki a legjobb pajtás volt szolgálaton kívül, anélkül, hogy valaha méltóságát feledné - mikor igen jó kedvében volt, velem magyarul beszélt, mégpedig igen jól, min nem lehet bámulni, miután ezredünk elláthatlan idő óta Magyar- és Erdélyországban állomásozott.

Gondoltam magamban, most jó kedve van a *principálisnak*, így neveztük őt - fiatal tisztek magunk közt -, rágyújtok! mi történhetik rajtam, legfellebb, ha a prófószhhoz küld, ez is tapasztalás - Isten neki.

- Ugyan - szóltam - mondja meg nekem, alezredes úr, miért mustrál engemet azért a *rúdért* annyit? Holott én szorosan úgy járok el, mint parancsolva van.

- Legelőször azért - felelt minden harag nélkül -, mert nekem úgy tetszik; másodszor pedig, mert ön mindig szeleskedik.

- Szeleskedem?

- Úgy van.

- Akkor kérem kell alezredes urat, lenne oly kegyes nekem elmondani, mit tegyek, és fogadom, nem leend több oka panasza.

Az alezredes elnevette magát: - Azt önnek az őrmester is elmondja - szólt, s ezzel vége volt az értekezésnek, de soha többé meg nem szólított a zászlóért; nagyon mulattatta őt, hogy én azt *rúdnak* neveztem: később még több jelét adta irántami rokonszenvének.

Villagióban egy kis emeletes házacsk a felső szobájában valék szállva. *Sagiotti* nevű özvegy nő házikójának emeletében. E nő, ki ópiummal élt, mindig álmos volt, de ha kiszundikálta magát, az ötven év dacára igen mulatságos s rémítő pletyka. - Egész Milánó botránykrónikáját ismerte, s midőn később századom Milánóba jött, azt a skandalumat követte el velem, hogy

Milánóba rándulván, a piazza al Duomo közepes közepette, pajtásaim nagy multságára összeölt és csókolgatott.

Tisztársaim sokat bosszantottak azzal, hogy minő ékes diadalt tettem villegiaturám alatt. Igaz, hogy Signora Sagiotti kitett magáért, s a legkábitóbb toalettben jelent meg, tollas kalappal s zöld napernyővel.

Volt neki egy igen csinos, karcsú leánykája, s azt mondta nekem, ha valamire szükségem van, csak toppantsak, majd feljö hozzám, vagy a leányát küldi föl. Történt azonban, hogy Szent-iványi, kedves barátom, halálosan beleszerett a leánykába, s én mint jó pajtás mindannyiszor toppantottam, valahányszor nálam volt; mivel pedig többnyire a leányka jött fel, el lehet gondolni, hogy milyen gyakori vendégem volt Náci barátom.

Ez egyelőre azon böjtös leves volt, mit a bécsi német *Techtlmechtlnek* nevez; mivé nőtte volna ki magát később, nem tudom, de ennek is, mint a többi katonai barangolásoknak a Royaume du Tendre-ban, a trombita vetett véget.

Az én szívem ez időben telve volt még paduai hajlandósággal, ki tőlem Villagióból vette a legérzékenyebb szerelmes leveleket.

Milánóról levén szó, elmondom röviden, minő kraval után érkeztem oda, éppen egy nappal az elbeszélendő katasztrófa után.

Volt akkor a francia rendőrségnek Milánóban egy rettegett feje - *Prina* nevű, ki közel a Scala színházhoz pompás palotában lakott, melynek egész lapos és vízirányos teteje szép mulatókertté volt alakítva.

A nép ezen urat ki nem állhatta, őt minden mértéket haladó zsarolásokkal vádolta, emellett bosszúállónak s kegyetlennek kiáltotta ki.

Mennyiben volt a népnek igaza vagy nem igaza? - nem tudom, emlékezem azonban jól, hogy e részben a vélemények meg valának oszolva.

Prina maga fel sem vette a dolgot, s folytatta - állítólag - elég fényűző életét, olykor lehetett őt családjával, mert családos ember volt, palotája tetején citrom- s narancsfák közt sétálgatni látni, s élvezni ama leírhatlan estéket, melyek Lombardia fölé borulnak, mint tágas turcois öböl - megrakva gyémántokkal.

Mihelyt a béke híre elterjedt, s a francia katonaság kivonult Milánóból, a nép csoportosodni kezdett, senki sem tudta, mit akar. Annyi bizonyos, hogy az arisztokrácia s a gazdag polgárság nem vett részt e mozgalomban.

Mihelyt a nép szelét vette annak, hogy az osztrák katonaság közeledik, s a szálláscsinálók már Milánóban vannak, mintha összebeszélt és csak erre várt volna - Prina palotája körül gyűlt, s ott jó olaszosan, nem kímélvén a bestiát s birbantét stb. Prinát piszkolni s fenyegetni kezdte.

Ez bezáratta a kapukat, s míg a nép felszaggatván a kövezetet, az ablakokat ostromolta, ő felsietett függőkertjébe. Tudta, hogy az osztrák sereg érkezőfélben van; s mint úgyis bátor és hidegvérű ember, még abba is nehezen egyezett bele, hogy családja valami hátulsó ajtón át meneküljön; állítván, hogy üres zaj az egész, s legfellebb az üvegesek fognak vele nyerni.

Egyszerre azonban betörték a kaput, a nép berohant, megtöltötte az egész palotát, s elkezdte [...] a polgáriasodás munkáját. - Mindent, de mindent összeromboltak, téptek, törtek, szaggattak.

Miként emeletről emeletre, szobáról szobára törtek, nem maradt semmi, a kárpitokat letépték, a függönyöket összehasgatták, még a szegeket is kihúzták a falból, s képeket, bútorokat, órákat - szóval, mire kezeiket teheték, s mit el nem loptak: mind kidobták az összevissza tört ablakokon. Valódi vásár volt a palota előtt, melyen aztán a nép szennye - hajba s ököltre kapott.

Prina - ha nem menekül, veszve van. Átlátta azt maga, s alkalmasint hálát adott Istennek, hogy családja megmenekülhetett, mielőtt a nép ama hátulsó ajtót észrevette, s azt is ostrom alá vette volna.

Egyébiránt e tömeg, amint mondtam, a nép szürdéke, mely tajtékzó dühvel - többen ittasan, kezdte meg itt a rombolás művét, fel sem volt fegyverezve: az ember legfellebb botokat, esernyőket és durva napernyőket látott: mert a legdühösebbek - valódi fúriák - a nők valának.

Mikor *Prina* már a közeledő dübörgést hallotta - ő is menekülni akart, el is bújt a palota valamelyik rejtekébe, de a dühös nép, mely már minden hézagát a palotának teletöltötte - ráakadt.

Mondják, *Prina* védelmezte magát, aztán ügyekezett a népet megnyugtatni: kért, ígért, rimánkodott, mit sem használt, összekötözték, s egy kötelen, melyet - ők tudják, honnan kerítettek, az egyik második emeleti ablakból leeresztették a nép közé, mely őt botok és esernyők végével halálra döfölte.

A nép izgatottsága annyira ment, hogy a függőkertnek minden fáját, egész földjét, virágait, végre még a rezet is, mely a kert alapját képezte, összetörve, ledobták az utcára.

A palota hasonlított valami századok óta idő-rongált romhoz - irtózat volt reánézni.

Én egy nappal e csúnya kraval után érkeztem Milánóba.

Akivel csak szóltam, szégyenlette, kárhoztatta e valóban baromi erőszakoskodást, hol százak és százak rohannak egyetlen ember ellen. [...]

Nekem Milánóban igen kedves szállásom volt, egy özvegy úrinőnél - a felsőbb körökből.

Jól túl lehetett önegysága a hatvan éven, de volt neki azért egy *cicisbeója*, ki vele kocsizott, sétált, a Scala színházba járt - hol nagy páholya volt.

Kedélyes öregúr volt - kissé pohos -, dagadt arcú, s ki pompás étvággyal bírt. Tőlem mindig azt kérdezte: ha van-e már szeretőm? S mikor tartozó kötelességem szerint mondtam, hogy nincsen, csóválta a fejét, s mondta: - *Lei e privo d'un grande piacere!*

Igaza volt: Milánóban pár futó kalandocskán túl - lelkiismeretem nem vádol semmivel.

Milánóból kimozdulván, *Casa Caporala* című majorban valék szállásolva - hosszú citrom-fákkal telt üvegházak és selyembogár-színek közt.

Itt életem egy napon - sokkal nagyobb veszélyben volt, mint a csatákban, legalább: kevés ember látta oly közélről a majdnem bizonyos halált, mint én.

A dolog így történt:

Gyakorlat alkalmával századunk egy rohanást (*attaque*) tőn, s az ottani egyetlen földön lovam elbukott.

Ennek természetes következése az lőn, hogy a mögöttem nyargaló dragonyos lovastól reám esett.

Ezt aztán a második sorbeli követte, szintúgy lovastól. - Én a két irtózatos zökkenést félig kábultan éreztem. Emlékezem, hogy a tisztek közül többen azonnal segítségemre siettek, s hallottam jól, mikor egy Göpfert nevű főhadnagy, két lépésnyire tőlem mondta: *mit dem ist es aus!*

Mindazáltal nem volt aus: alkalmasint az volt a szerencsém, hogy mikor lovam elbukott, félreestem, s így ama két rohanásnak egész súlya nem érhetett. - De annyi igaz, hogy mikor a lovak alól kihúztak s felállítottak, tökéletesen meg valék arról győződve, hogy tíz percig sem élek. Eszméletemet vesztettem azután, s nem tudtam, mi történik velem. Mikor már szálláson magamhoz tértem, mondták pajtásaim, hogy karabélyokon vittek haza, s már akkor csudálkoztak, hogy vért nem hánytam, s néhány oldalbordám össze nem tört. - Bodaut százados - mikor két hét múlva meglátogatott, azt mondta: - *C'est un homme de fer!*

Én megvallom, most sem foghatom meg, miként maradhattam élve: csak arcomon kaptam sérülést, mi pár hónapra - előmutathatlanná tőn.

Mikor századom később Veronába jött, meg nem állhattam, hogy Páduába ne lovagoljak. Megnyergeltettem kis Agámat, s késő este, mikor már jó setét volt - megindultam.

Két pisztolyt dugtam nyeregkapámba, az est kissé hűs lévén, gyakori dolog Felső-Olaszországban, köpenyemet magam körül kerítettem, s tele a legszebb álmokkal és előérzetekkel ügettem - egy mérföldet a másik után.

Lovacskám a leggyorsabb ügető volt az egész ezredben, s mindig jókedvű, fülét folytonosan hegyezte, még nyerített is, aztán, ha eszébe jutott, megállt - s kipihente magát.

Végre, fáradságos lovaglás után, csakugyan megérkeztem Páduába; ott néhány órát töltöttem, igen kellemesen pedig, mert nagy örömmel fogadtak; azután a kis Aga szépen hazaszállított.

Századosom - magában értetik - tudta a dolgot, és Szentiványi - más senki.

Még ez ideig minden párviadalt kikerültem; elvem az volt, csekélységekért senkit sem hívni ki; de ha más, bármi potom okon kihí, meg nem tagadni senkitől az elégtételt.

Veronában történt, hogy egy dzsidás tiszt - valami csekélységért - kihívott, s vele aztán két tanú előtt istenesen megverekedtem.

A dolog minden handabanda nélkül, a legnagyobb udvariassággal ment véghez, s részemről egy szúrással végződött egész kezemen keresztül, melynek sebhelye - annyi idő - az ötven év múlva még látszik.

Miután kardjainkból majdnem fűrészst csináltuk, s ellenfelem egy csekély vágást kapott a karján - segédeink szétválasztottak.

Miért kaptam én szúrást - ellenem pedig vágást, az az oka: hogy az utóbbi, lovagiasságból, beleegyezett abba, hogy egyenes dragonyoskarddal vívjon ellenem.

A legkülönösebb az, hogy e derék tisztet sohasem láttam többet - egész életemben.

Sebemmel igen sokáig kínlódtam, s a sebész már mutatóujjam lemetzéséről szólt, midőn egy olasz, fiatal sebész vette át az orvoslást, s három hét alatt annyira vitt, hogy újra írhattam egy lángoló szerelmes levelet Páduába.

Segédeink oly kímélyesek valának, hogy még századosom sem tudta, mi bajom, vagyis inkább egyebet gondolt, s én meghagytam hiténél.

Már egészen helyreálltam, mikor egy napon Veronában, térdem felől eső lovagcsizmáimban, rémítő szárnyas szarvasbőr kesztyűkkel, kardosan és tarajosan pipáztam egy butéga előtt.

- Jó reggelt! - szólt sajátos mosollyal Szentiványi barátom, ki éppen az ezredestől jött. - Nos, nem tudsz semmit?
- Valami történt? Nem hallottam semmit.
- Úgy hát örülök, hogy én vagyok az első, ki neked szerencsét kívánhatok.
- Szerencsét? Mihez?
- Éppen egy óra előtt érkezett az ezredeshez egy parancs, hogy jelenj meg új ezredednél, mert kapitány vagy.

9

Ez 1814-ben, *március* 24-én történt. A kinevezés, március 14-éről szólt, s mivel 1794-ben, április 28-án születtem, még csak tizenkilenc éves valék.

A kineveztetés első pillanatban reám kedvetlen benyomást tőn. Én ezredesemet nagyon szerettem, a többi törzstiszt is sok kegyességgel volt irántam, emellett annyi jó pajtásom volt, hogy én ezredemet majdnem olybá tekintettem, mint a szülői házat, fájt nekem a gondolat - mindezekről elválni.

- Úgy látom, pajtás - szólt Szentiványi meglepetve -, hogy nem is örülsz, pedig ez hallatlan szerencse! Egy év alatt kadétból kapitányig vinni, tizenkilenc évvel! Azt sem kérde, melyik ezredhez vagy kinevezve?

Mindkét kezemet nyújtám Szentiványinak, aztán meghatottan szóltam:

- Mindegy! Elég szomorú az, hogy töletek kell elválnom. Aztán elmondta röviden barátom, hogy *Colloredo Jeromos* gyalogezredébe vagyok kinevezve, s hogy még ebben is szerencsém van, mert nemcsak hogy a tulajdonos a legkitűnőbb tábornokok egyike, hanem ezredesem is b. Récsey, akkor körülbelül negyvenkét éves férfiú, a legbrilliansabb ezredes: maga pedig az ezred - híres a hadseregben. Ezenkívül - éppen most - Bécsben van *Aufwartungon* - miként ezt nevezik.

Mindez fel nem derített: lovasból gyalog, a szép Olaszhonból Bécsbe, a jó Gabelkoven helyett idegen: mindez nem tűnt fel nekem kecségető színben; nem valék pedig annyira dicsvágyó, hogy a széles paszomántot a csákón s a Herr Hauptmann címet többre számítsam barátim társaságánál és barátságánál.

Első gondolatom az volt: ha nem találnék-e *cserét*? Ez gyakori eset a hadseregnél; s ha nem maradhatnék-e ezredemnél.

Szentiványi értésemre adta, hogy jó lesz erről hallgatni, mert ezáltal új tulajdonosomat és ezredesemet sérteném meg, s hogy valódi örülség lenne ily szerencsét visszautasítani. - Azután kérdé:

- Nem mégy-e az ezredeshez?

- Én? Most? A világért sem! Ha szólni akar velem, majd hívatni fog. - Szégyenlettem volna túlbuzgónak tartatni az ezred változtatásában.

Meg kell itt még mint kuriózumot jegyezni, hogy ugyanazon időben, mikor gr. Colloredo kapitánnyá kinevezett - herceg Hessen-Homburg is, ki engemet személyesen ismert, kinevezett főhadnagynak a Hessen-Homburg-huszárokhoz, kiknek a híres *Simonyi* volt ezredesük. E kineveztetéssel három rangot nyertem volna, de mivel már százados valék,

szintűgy el nem fogadhatám, mint egy még elkésettebbet, ti. az alhadnaggyá kineveztetést az erdélyi vadászoknakál.

Az ezredes csakugyan magához parancsolt. Mikor beléptem, a leghidegebben fogadott, azután maga a kezembe adta a parancsot - illetőleg kineveztetésemet.

Mikor azt átolvastam, ezredesem - mindig igen hidegen folytatá:

- Százados úr tudni fogja kötelességét. Készüljön! De egyet el nem hallgathatok: nem vártam volna öntől, hogy titkon azon működjék, hogy ezredét elhagyja, melyben ön szerencsáját tevő.

- Becsületszavamat adom, ezredes úr, hogy az egésztől semmit sem tudok, s egy lépést sem tettem. Én a tulajdonos grófot nem ismerem, s b. Récsey is majdnem ismeretlen előttem, mert gyermek valék, mikor láttam. De tudom, hogy atyámnak jó barátja, s így fejtem meg magamnak a dolgot.

Gabelkoven hallgatott darabig, azután szólt:

- Ez más, de csakis az, amit öntől megvártam.

- Ez annyira igaz - szóltam eltitkolhatlan elfogultsággal -, hogy ha ezredes úr valami módot tud, mely által az ezrednél maradhatok, engemet örök hálára kötelez.

- Nem, nem, édes Jósika - viszonzá az ezredes kiengesztelt, szíves hangon -, ily szerencsét nem szabad visszautasítani. Készüljön ön, s ne halassza útját. Egyre azonban figyelmeztetem: önnek alkalmasint meg kell ott pár főhadnaggyal verekedni.

- Készen vagyok erre, ezredes úr!

- Úgy hát szerencsét kívánok.

Mikor azok, kik engemet szórakodottságomért *büszkének* neveztek: meghallották, amit hallatlan szerencsének neveztek, hogy századossá vagyok kinevezve, miképp nekem pajtásaim elárulták, azt mondták: ezért hordta oly magasan az orrát - bizonyosan tudta a dolgot.

Ilyen az emberek ítélete: míg én nem bírtam volna örömmel, ha e szép ezrednél maradhatok, addig mások azt hitték, hogy nem bírok büszkeségemmel, hogy onnan elmehetek.

Szomorúan tettem meg a készüléteket, mikor ólamba léptem, s kedves paripáimat, különösen a Vezért s a kis Agát láttam, annyira elbúsultam, hogy aznap enni sem tudtam.

Mind a két lovat azonban jól eladtam, sisakomat egy pajtásomnak hagytam, s miután pipát, gyűrűt, órát cseréltünk, nehéz szívvel indultam búcsút venni ezredesemtől s mindazoktól, kik Veronában voltak. Alezredesem, b. Spenz, közel Veronához, *Tombettában* volt állomáson: tőle nem akartam búcsú nélkül távozni. Vezért megnyergeltettem, s átnyargaltam az alezredeshez, ki szívesen ugyan, de káromkodva fogadott, állítván: hogy bárki mást neveztek volna ki, csak engemet nem.

Mikor visszaérkeztem, kedves paripám, kin utoljára ültem, szép, száraz fejét vállamra tette - mintha ő is búcsúzni akarna.

Hát még szegény Biervogel! Mennyire megsajnáltam, úgy sírt az öreg, mint a gyermek.

Végre útban valék, Szentiványi egész első napon elkísért, aztán búcsút vettünk egymástól - igen, igen nehezen.

Utam Karinthián vezetvén keresztül, s mivel még Veronából írtam új ezredesemnek, b. Récseynek, hogy az ezredhez csak körülbelül négy hét múlva érkezhetem meg: használni akartam az alkalmat, hogy egy régi szeszélyemet elégítsem ki.

Bátran nevezhetem ezt szeszélynek, mivel amit akartam, nem tartozott a kellemes tapasztalásokhoz.

Azonban tudja mindenki - miként azt most nem először mondom, hogy igen fiatal korban még a nélkülözés is gyönyör, ha újsággal párosul, s kissé a férfiaság hiúságának hízeleg.

Ezt előrebocsájtva elmondom, hogy én annyit hallottam az úgynevezett *Karsztról*, hogy e sajátos hegységeket s azoknak kezdetleges lakóit akartam meglátogatni.

Soha ember kevesebb poggyással nem utazott, mint én; elmondhatom, hogy e részben nem valék elkényeztetve.

Én ezen utat, részint egy fogadott, igen makacs és akaratos lovon, részint egy egérfogót áruló furlaner társaságában gyalog, részint egy kis csikorgó szekeren, melybe apró ökrök valának fogva, tevém meg, s meg nem bántam.

Nem utazási munkát írok, s oly bőségében vagyok az írói anyagnak, hogy igénytelen emlékirataim végüket nem érnék, ha életem minden egyes szakát, annak részleteivel együtt, le akarnám írni.

Innen van, hogy eddig is, miről azt hittem, hogy a t. olvasóra nézve semmi érdekléssel nem bír, elhallgattam: de röviden mégis szólnom kell e reám nézve emlékezetes kalandomról.

A Karszt-hegység a természet legcsudásabb és sajátosabb alkotásai egyike.

Ha az ember e szűk szakadásokat, e sziklaköbökkel elárasztott kopár mezőket, ezen szeszélyes alakú ormokat, csúcsokat és barlangokat látja, mintha a teremtető kezét kísérné munkásságában, oly valami magasztos és méltóságteljes - árasztja el a csudás vidéket.

Az ember meghiúsult áll - mintha saját szemeinek nem hinne.

Mihelyt a tulajdonképpeni Karsztra érkeztem, azonnal szekeret fogadtam; fogadott lovamat régen hátrahagytam volt, s furlaneremmel együtt gyalog hatottam e sziklahézagok közé, s istenesen el valék fáradva; úgyhogy szekeremen végignyúltam, gondolván, hogy majd alszom egy sort, azután szállást keresek.

Furlaneremet egérfogóival együtt magam mellé vettem, mert ő áruival gyakran megfordulván e bozontos, össze-visszakuszált vidéken - ígérte, hogy jó szállásra vezet.

No de istenes ember legyen, ki az ily szekereken, főleg a karszti görely s szikla hasadása közt alunni tud. Aztán nem vettem jól számot magammal is: mert mihelyt az első *dolinákat*, azaz mívelés alatt lévő *földmélyedéseket*, az azokból kizöldellő növényezetet s az egyszerű lakok örvénylő füstjét megpillantottam, vége volt az álomosságnak és fáradtságnak.

A nap éppen alkonyodóban volt, s messze nyugat fele búcsúzó sugárai egész veres palástot borítottak a távoli láthatárra.

Soha szebb naplementét nem láttam: mintha mindezek a vad sziklák egyszerre életet nyertek volna, viola- és rózsaszínben égtek, s a leáldozó napnak esthajnala, mint a halkal hánykódó fátyol, öntötte el az egész vidéket.

Nem hallottam egy madárszót, egyetlen ebnek ugatását, mindenütt ama rendítő siket csend, melyből csak az Isten lehelete párázott ki.

Minden lépten megállítottam a kis szekeret, s leszálltam, gyalog haladván a kis eleven szarvas tártosok mellett, kik fel sem vették az utat.

Háromszor akartam pipára gyújtani! - azután szemem behalt egy-egy felséges képbe, s mintha egyházban volnék, nem tudtam dohányozni.

Az én furlanerem azonban vaskos, vállas fickó, meredt szemekkel - jól aludt, s csak akkor riadt fel álmából, ha a kis szekér szírtől szírtre zökkent, s majdnem kilökte őt a kasból.

Vannak emberek, kik előtt a természet *szépségei* el vannak veszve, kik nem látnak, nem hallanak semmit.

Szegény furlaner! ki tudja, ha nem volt-e boldogabb, mint azok, kik értik az elérhetlent, és sóvárogni tudnak azután, mit soha el nem érnek.

Végre már az ég megtelt csillagokkal, mikor a karszti ember, kié a szekér volt, s a furlaner - balra mutatván - állították, hogy ott lakik az a becsületes, tehetős karszti ember, kihez engemet vezetni akarnak.

Néztem balra, jobbra, előre, hátra, nem láttam semmi egyebet, mint csudás alakú sziklacsúcsokat és csapokat, melyeknek árnyai, mint valami kísértetek látszottak e druidák romját körülbarangolni.

A karszti ember nevetett: nem tudtam őt kikérdezni, mert nyelvét nem értettem, a furlanerrel olaszul beszélgettem, s ettől tudtam meg, hogy az a dolina-birtokos, kihez szállni fogunk, németül is tud - olaszul is.

Mikor éppen azon dolina széléhez értünk, hol ideiglenes gazdámnak háza volt, a tekintet engemet levarázsolt.

E földmélyedés hossza és széle körülbelül száz lépés lehetett, s tökéletesen hasonlított valami gonddal művelt veteményes- és gyümölcsöskeghez.

Falai vagy inkább szélei, mert az egész valami kiégett kráterhez hasonlított, be voltak fákkal s bozóttal ültetve, s a fák közt igen szép magasak is léteztek.

A lakház, mely a dolinának napnyugoti oldalán nyúlt el, elég hosszú volt és hasgatott fenyőhasábokkal födve, melyeken jókora szikladarabok heverték, hogy a bóra - ama gonosz szélvihar őket le ne söpörje. A szobák alacsonyok voltak s csak gyéren világítva apró ablakok által.

A gazda - mintegy ötvenéves, vállas, karszti dolina-birtokos, számos családjával, nejével, két felnőtt leányával s egész sereg apró gyermekkel, a laknak minden - aránylag - apró s alacsony gerendatetejű szobáit elfoglalta: mindazáltal igen szívesen fogadott, s számomra azonnal egy apró, ferde négyszöget képező kamrácskát kiüresített; volt ebben két bölcső is.

Mondtam a velem jött karszti szekeresnek, hogy adja a gazda értésére, miképp én egy hetet szándékozom házában tölteni, s mindent ki fogok fizetni.

A szíves látás ellen nem is volt panaszom; a gazda már másnapra barátom lett, és harmadnapra példálózni kezdett: hogy van neki, nem távol oda, egy csak kevéssel kisebb dolinája, melyet idősb leányának szánt, ha az Isten számára kedve szerinti szerencsét rendel.

Hosszasan előadta annak minden előnyeit - s nem sok belátás kellett ahhoz, hogy megértsem, miben sántikál az én gazdám. Igaz - a leányka is, kisdud zömök, mozgékony teremtes, de legkevesebbé sem szép, igen jól kontrázott az atyus és maga hegedűje mellett, s olykor majdnem agyonkacsingatott, előtárván minden kincseit, melyek egy rosszul összerótt ládában pihentek.

Egy csöppet sem untam magamat: elhoztam volt magammal Goldoni néhány darabját azon esetre, ha a zápor vagy a bóra a dolinákba rekeszt; de ki nem vettem azokat köpenyzsákomból, mert meglehetősen idő volt, s mindennap már jókor reggel a sziklahasábok közt baktattam.

Egy jó kétszövényű fegyvert vettem volt magamnak Veronában, ezzel barangoltam most, legtöbbször a gazdával, ki mindig sarkamban volt, s kivel igen jól lehetett mulatni, mert egész sereg mondát tudott a vidékről.

Volt közel a dolinához egy sajátos alakú sziklagúla vagy csúcs, magam sem tudom, minek nevezzem, mely főleg este holdvilágnál meglepő hasonlatossággal bírt egy *páter Letavay* nevű piaristával, még imakönyv is volt kezében, ezt én el is neveztem Letavaynak, s a derék atya nevét belevéstem.

Ez volt többnyire a gazda leányaival a légyott; hajba is kaptak egyszer rajtam, hanem aztán újra szépen összebékéltek - látván, hogy egyiknek esélyei 99 fokon állnak, míg a másíknak egy híján százon.

Egyébiránt - mindenben éppen úgy éltem, mint a háziak, sőt a kertben is, vagy inkább a dolinában, segítettem a gazdának, ki azt állította, hogy igen *feiner Herr* vagyok, de gereblyélni nem tudok.

Meglepett, hogy kávé és cukor is volt a háznál, s a gazdának roppant nagy ezüstórája.

No de mindennek vége van, s az én karszti kalandom is véget ért.

Mivel azonban nem oly régen, a *Várt leány várat nyer* című regényemben részletesebben szóltam e vidékről, igen nagy és magasztos hazafi-tett volna önöktől, t. olvasóim, ha ama könyvet megvennék (*nem kölcsönöznék ki*), s abból a karszti epizódot kiolvasgatni méltóztatnának. Akkor elmondhatnám én is - mint Don Prosopopeos Pricolicos Sevillában mondta, mikor a mammutcsontok s a kolibritojások mellé Xefének választották, hogy: *bene meruerunt de patria*.

Meg kellett gazdámnak ígérni, hogy jövő évre meglátogatom: hol voltam én akkor! aztán gondoltam, hogy elég egy sütetből egy lepény.

Jó darab helyet bekalandoztam még gyalog és szekeren, ritkábban lovon, míg végre Laibachba jöttem, hol éppen ez időben egy század zöldcsákós, kék inges *velita* volt. Sisak helyett kis könnyű sapka volt a fejemen, és semmihez sem hasonlítottam kevesebbet, mint századoshoz.

A kávéházban azonnal megismerkedtem néhány tiszttel, s mivel mindig jó kedvem volt, meglehetősen szenvedhettek.

Emlékezem, hogy egy vastag, gyalog főhadnagy közeledvén hozzám, kérdezte, melyik ezredhez jövök?

- Colloredo Mansfeldhez - feleltem én.

- Mint zászlótartó?

- Nem, mint kapitány.

Szeme-szája elállt; nem szólt azonban semmit, de jól hallottam, mikor pajtásainak mondta: így van ezen nagy házakból eredt fiúkkal, még löport sem szagoltak, már századosok: *bis unser einer sich durch die Schwemme arbeiten muss*.

Két hadjárat s az 1812-i téli mars hevert ifjú vállaímon, másfél évig voltam kadét, a csatatéren lettem főhadnagy, s már csak négy volt előttem századosságra, mikor századosnak kineveztek. Ezt nevezte azon jó úr *ingyen malasztanak!*

Laibachból azután egyenesen Bécsbe mentem.

Új ezredesem igen szívesen, atyailag fogadott, s első nap nála valék szállva.

Mikor poggyászomat meglátta, felkiáltott:

- Hát ebből áll az egész?

- Ebből, ezredes úr - feleltem -, katonának nem sok kell.

- Majd segítünk ezen - szólt azután nevetve -, írok az öregúrnak, hogy nyisson erszényt. Ön fényes ezrednél van, legfiatalabb századosom, csinos fiú, tanult is valamit: úgy kell tehát fellépnie, amint illik.

- Je ne demande pas mieux! - feleltem én, s aszerint cselekedtem; mindazáltal egész kiállításom, még a polgári öltözetet is beszámítva, kétezer Einlösungsschein forintba került mindössze.

Mikor az első Wachtparádén megjelentem a széles paszománttal csákómon: megvallom, hogy engemet az Alser kaszárnya tágas udvarán - mert e laktanyában volt az ezred nagyobb része - a tisztikar betű szerint levarázsolt. Szébb, fiatalabb, csinosabban felkészült tisztikart sohasem láttam.

Mikor engemet ezen urak megláttak, azt mondták: *das ist ja ein Kind!*

Tökéletesen azt hittem, hogy pár főhadnagy belém fog akadni, s feltettem magamban, hogy megmutatom, hogy nem vagyok gyermek.

Mindazáltal, habár a párviadatok napirenden voltak a két lovagias ezredben, *Sándor* c. és *Colloredóéban*, pajtásaim, a századosok igen szívesen fogadtak, a főhadnagyk pedig azt mondták: *das ist ja ein prächtiger Kerl!* s nem bántottak, sőt barátaim lettek. Különösen *Lindner*, ki később - mint százados - egy *Hollaky* kisasszonyt vett Erdélyben nejül.

E Lindner kisdéd, de csinos tiszt volt s nagy zenész és vívó.

Igen jó és tágas szállásom volt: három szobám, mely közöl az egyik valódi terem, melyben vívtunk és testet gyakoroltunk, s egy előszobám, hol úgynevezett privatdienerem, kitanult kópé és igen ügyes *árjegyzékkészítő* volt szállva.

Engemet az ezredes, mihelyt egészen el valék látva, azonnal befogott. Hamar kibékültem sorsommal, s már hat hétre azután, hogy e gyönyörű ezredhez jöttem, számos barátom volt a brigádában.

Ezredemben b. Récsey mellett, ki feltűnő szép férfiú, híres katona s igen jó lovas volt, mint alezredes b. Dubszky állt, csinos - még elég fiatal ember, s b. Haugwitz, a legkedvesebb pajtásom pedig gr. *Bethlen János* volt, három évvel idősb csak nálamnál, s a legszebb tiszt az egész ezredben.

Emlékezem, hogy akkortájt Buchwieser, híres színész s gyönyörű szép leány, halálosan szerelmes volt Bethlen Jánosba.

Ő ezen - nem tudom - viszonyt vagy szerelmet nagyon titkolta. Történt azonban, hogy rosszul lett, s ágyát kellett őriznie; éppen nála valék, mikor egyszerre Buchwieser belépett a szobába: *Es ist Christenpflicht - Kranke zu besuchen*, szólt: én pedig búcsúztam, gondolván, hogy jobb lesz úgy.

Később aztán, talán évek múlva, egy fiatal hadnagy, Kuntze nevű, valami tisztviselő leányának udvarolt, s ezzel is furcsa jelenetem volt. - Gr. *Erdődy János*, később horvátországi bán - s a legcsinosabb ifjak egyike, ez időben Bécsben volt, s igen jó és kedves barátom.

Megtörtént, mert többnyire együtt mulattunk, hogy ő és Kuntze az én szállásomon háltak. Egy reggel mind a hárman még ágyban levén, egyszerre csak betoppan egy fátyolozott hölgy - mondván: hogy a világ ítéletének tette ki magát, de meg nem állhatta, hogy barátját, Kuntzét meg ne látogassa.

Az utóbbi hirtelen kiugrott ágyából, magára rántotta kabátját, és kérte a kisasszonyt, hogy csak pillanatig várjon, míg szobájába fut, hogy lássa, otthon-e katonája, s nem vitte-e el a kulcsot.

Látszott egyébiránt Kuntzén, hogy restelli az egész dolgot.

Erdődy - ki körülbelül egyidős vagy még fiatalabb volt nálamnál - integetett nekem, hogy én is elmehetek; no de a tréfa nem sokáig tartott, s Kuntze visszatérvén, elvezette donnáját.

Volt még ezredünkben két - Bécsben sokat bámult százados, szép férfiak, harminc és negyven év közt: az egyik *Thanhausen*, a másik *Stelzer* s egy *Budisowszki* nevű, szőke, még fiatal százados, ki a legügyesebb *dorombos* volt, kit valaha hallottam - s kilenc egy vankosra fektetett kisebb-nagyobb dorombbal valóban elragadó dallamokat tudott játszani.

Annyi volt egyébiránt ezen ezredben a művelt tiszt, hogy elő sem tudnám hirtelen számítani. Még két költő is volt köztünk.

Emlékszem jól - minő nagy kedvem telt bele -, midőn az első Wachtparádét vezényeltem, s azután *musique en tête* - egy gránátos csapattal a Hoff nevű térre haladtam, hol akkor a főörhely volt.

Mikor azelőtt setétszürke kabátomban álltam, mindig egy rakás tátongó ácsorgott körülem.

Annyi bizonyos, hogy nem szépségemet bámulták, hanem nagy ifjúságom lepte meg őket. Egyébiránt századosi méltóságomba igen hamar beletaláltam magamat.

Előttem itt egészen új élet nyílt: huszonegy éves valék, mikor gr. Bethlen János és én kamarások lettünk, és igen sokat valánk udvarnál, főleg én, kit az udvari szolgálat nagyon mulattatott, s kinek ott a page-ok közt két, velem egykorú barátom volt: gr. *Bethlen József* - az ismeretes 1861-i követnek atyja, és gr. Nemes János, ki most is él.

Akkor a kamarások - ha tetszett - az úgynevezett Marschallstafelnál ettek, volt külön páholyunk, a kamarabálokból soha ki nem maradtunk, s mi tagadás benne, nagyon jól mulattunk.

Mikor a híres kongresszus bekövetkezett, Bécs ünnepies színt öltött.

Itt voltak a császárok és királyok együtt, itt egész sereg kisebb-nagyobb fejedelem s Európa első nevezetességei s hadi, mint polgári tekintélyei.

Számtalan érdekes egyéniség tehát, kikkel közvetlen érintkezésben is valék olykor.

Jellegek, jellemek, különösségek, melyektől az érdeket senki sem fogja megtagadhatni.

Ezekkel tehát s Béccsel a kongresszus idejében megismertetni a tisztelt olvasót - leend emlékirataim jövő kötetének feladata; hogy a mulatságokat - a szép hölgyeket különösen - és azt is, mi csekély személyemet közelebb érdekli, nem fogom feledni, előre ígérem.

Minő befolyással volt egész életemre, még későbbi írói pályámra is a bécsi mulatás - arról a könyv fog tanúskodni.

Miképp a t. olvasó látja, szép és érdekes volt, legalább magamra nézve, ifjú életem. Sokat láttam, sokat tapasztaltam, mindenekfölött pedig igen sokat olvastam és tanultam.

Életem e szakában olvasmányaimmal nem sok rendet tartottam, s bevallom, mint aligha dicsérendő dolgot, hogy mindent összevissza olvastam, ami kezeim közé jött, s amit az *Armbruster*-féle kölcsönkönyvtárban felhajhászni tudtam.

Ha oly könyvről vagy oly íróról hallottam valamit, kit nem ismertem, s ily ifjan időm sem volt megismerni: azonnal mindent elkövettem, hogy megkaphassam. Atyámtól mint százados nyolcvan pfirtot kaptam egy óra, a kapitányi fizetés nem volt nagy; ebből vígan is élni - s könyveket is venni lehetlen volt.

Mindazáltal életem e szakában ismerkedtem meg a francia irodalommal. Senki sem fog bámulni, hogy Rousseau, Voltaire, Hoche, d'Alembert, Diderot, Rabelais munkái ingerelték föl legelőbb is tudnivágyomat s ifjú képzelőtehetségemet - *A pálmirai romok*, *Dianasore* s egész sereg nehezen hozzáférhető s részben tiltott könyvek ígézték le. - Ez időben egyetlen francia regényt sem olvastam. Később aztán, többnyire éjjel az ágyban, Staël-Holstein, Cottin s egész sereg másod- és harmadrendű regényt költöttem el. Ez annyira ment, hogy Mlle Scudery s Anne Radcliffe regényein is átúsztam, az utóbbiakon francia fordításban, sőt még *Argenisse*-t s *Astreá*-t is elszállásoltam emlékezetemben.

A német irodalommal is körülbelül e rendszert követtem el, elolvastam a régibb bölcsészeket, Kantot, Leibnizot, azután a régibb költőket; Kleistet, Herdert, később Wielandot, Goethét, Schillert, újra az éjjeli órákban.

Ha útban valék, rá került a sor *Lafontaine*-nek siralmas, érzelő regényeire, melyeknek éppen jelenben annyi utánczója van anélkül, hogy egy is oly híres lenne; mert *Lafontaine* a maga idejében - Kotzebueval együtt a legolvasottabb s népszerűbb írók valának. Azután jött *Kramer*, *Meissner*, *Spindler*, *de la Motte Fouqué*, s azon egész hó- és vízzuhamra az émelygős olvasmányoknak, melyekből semmi sem marad hátra - mint az elpazarolt idő emlékezte.

Legkedvesebb olvasmányom kettő volt: a történelem és utazások. Az előbbire nézve jó készüléssel bírtam, s aligha valamit olvasatlan hagytam, mennyiben ti. korom és időm engedték.

Különösen hazai krónikáink érdekeltek, s már ez időben úgy teleszedtem fejemet hazám regényes múltjával, mintha valami titkos szózat és ösztön előre sejtette volna irodalmi pályámat.

Olykor aztán írogattam is, de csak a magam számára.

Spanyolul Bécsben tanultam meg, olaszul, franciául, németül, latinul tudtam, s anyai nyelvem a magyar levén, mely ez időben kezdett ébredezni, volt elég nyelvismeretem arra, hogy négy-ötfféle forrásból merítsek.

Legjobban cselekszem azonban, ha ez elég rövid s hiányos vázlat után a t. olvasót olvasmányaim lelettárával megkímélem.

Az olvasás egyébiránt családom azon ágában, melyből én jövök le, a szenvedélyek közé tartozott. Atyám is szeretett olvasni, főleg szépirodalmi műveket: nővéreim folytonosan olvastak; öcsémben, Samuban író veszett el - ki már tizennyolc éves korában mint zászlótartó - Voltaire *Micromégas*-át fordította le, s egy igen elmés kis értekezést írt az *önzésről*. Öcsém Imre is szeret olvasni. Fiaim közül pedig a három idősb - csak amúgy falja a könyveket. A negyediktől akkor váltam el, mikor tizennégy éves gyerek volt, de leveleiről ítélve azt kell róla hinnem, hogy sokat olvas, és nem feledi, amit olvasott.

Később aztán, mikor életem komoly napjai beköszöntek, mikor az oly szépen átélt első ifjúságom rózsáiból a tövisek kezdtek kimeredezni, akkor ama zűr, melyet ennyi rendszerezetlen olvasás gyűjtött fejembe - rétegezni kezdte magát, s elmém irodalmi tekintetben erős, ingathatlan irányt vett.

A szilárdság és kitartás nálam ösztönszerű levén, ennek így kellett történni.

De elég ennyi e tárgyról, melyre később írói pályám leírásakor okvetlen vissza kell térnem.

Élvezzük most az ifjúkort - álmaival, reményeivel, csalódásaival -, mert mint a hajós a tengeren, egy fekete foltot látok, melyből aligha vihar nem fog keletkezni. De távol van, még szele sem lengedez, még mindig sima a tenger, mint a tükör.

BÉCSBEN

1

Egy új korszak állt be. Egyszerű életem mellett - a világ történelme óriási lépést tett.

Napóleon Elba szigetén volt, még mindig a történelmi szürke kabátban, de kalapján, a világhírű Lampionon, a háromszínű rózsza helyett egy kis méh ült fehér mezőben - Elba sziget címere. Szép örökség az ajaccioi ügyvéd fiának, de egy csepp a napóleoni dicsőség és szerencse tengerében!

Mennyi történt a híres bécsi kongresszus előtt, csak egy év alatt!

Egész Európa - kevés kivétellel - szövetekezett Napóleon ellen, s ott Lipcsénél nyerttetett meg a nagy népek csatája.

Az öreg XVIII. Lajos bársonycsizmáiban a Tuileriákban ült: divatba jöttek a régi címek, a régi emberek, s felülkerekedtek azok, kik semmit sem feledtek és semmit sem tanultak.

Franciaország le volt verve, mint az elvérző gladiátor - és a párizsi színházakban a nép, mely köpenyét szélnak fordította, dühös magasztaltsággal énekelte: Vive Henry IV. - vivez vaillants héros! - s a híres vieille garde, a győzelmek törhetlen fiai elásták a sasokat, s kaján szemmel nézték a filiszterek handabandáit.

A tábornokok ingadoztak, vártak, reméltek, és olykor kétségbeesve a jövőn - szegre függesztették kardjaikat.

Európa térképe mély szakadásokat kapott, a határok színei összefolytak, s a jó németek, a Deutscher Michel s a Ján Hágel ünnepelték Európa szabadságát. Hol volt az? - hol van az?

A nemezis sem nyugodott, hány szó- és esküszegő hevert a véres gyepen; hányak, mint Moreau-nak, szedte el a haza elleni harcban két lábát, fúrta át álnok szívét, hányat terített a földre, hogy ott vesszen mint áruló.

Szegény Toussaint Louverture, a fekete Hannibál - miként őt Napóleon maga nevezte egykor, a hideg besançoni boltívek alatt várta a halált: míg mások, mint Bernadotte, a svéd korona-herceg, sajkáztak az örvény körül, s nem voltak tisztában magukkal, mit kellessék tenniök.

Poroszország most először a lipcei csata után, s miután a szövetségesek Párizst bevették, emelte föl újra fejét, melyet a jeni ütközet után hamuval hintett be, s kezdett újra, mint most - mint mindig - egy-egy filleng föld, egy-egy elvesztett tartomány után sóvárogni, a másodrendű apróbb királyok rovására.

Legbűszkébb volt az éjszaki coloss, akkor I. Sándor - személyére nézve a legszeretetre-méltóbb fejedelmek egyike s Napóleonnak személyes barátja.

Ott Moszkva alatt tört meg a varázs, s mikor a rémséges visszavonulásnak Berezinánál híre átfutotta Európát, az orosz birodalom és hadsereg volt az, mely első dicsekedhetett, hogy Napóleon erejét megtörte.

Emlékezem jól, mint fiatal tisztecske, mikor Moszkva szándékos felgyújtásának híre Bécsbe érkezett. Tudva van, s magam említettem, hogy az osztrák állam 30 000 embert, az úgynevezett *auxiliaire corps*-t küldte Napóleon seregéhez. Szövetséges volt tehát, s a bécsi *Beobachter* első számai egész hírlapi méltósággal nekirontottak az oroszoknak: hallatlan barbárságnak nevezvén az agg főváros elhamvasztását. - Aztán be sokat neveltünk ezen a hadseregben! A jó Beobachter s a többi bécsi lapok szép lassacskán, mindig szelídebbek és

szelídebbek lőnek, s végre amit csak tegnapelőtt mint a vadság kárhóztos példáját hozták föl - előbb mint kényszerült védelmet, azután mint egyedüli lehetőséget, végre mint a lángész ötletét s a hazáérti dicső áldozatot kezdték kiemelni, míg a harsonák felriadtak, s Moszkva égése mint nagyszerű haditett kezdett fényleni.

Egyébiránt ez szokott dolga volt a véleményerős, jellemteljes német lapoknak, különösen a Beobachternek. Így a múlt háborúban, mikor még Napóleon távol volt Bécsből, nem volt más neve, mint a korzikai zsarnok, aztán miként szép csendesen vagy inkább szép sietve közeledt Bécshez, a Beobachter is lapról lapra ildomosb lőn a címezésekben, míg végre csakugyan kisült, hogy őfelsége Napóleon francia császár Schönbrunnban van. Vanitas vanitatum!

Párizsban ez időben a Bourbonok árnya alatt nőtt a kis ibolya, melyet százan és ezren viseltek kabátjuk gomblyukában, nevezvén magukat *les fédérés* s kacsintván egyik szemmel Elba felé, s másikkal magok körül, s halkán, láthatlanul s megragadhatlanul előkészítvén a híres száz napot, melyre később rájövünk.

Bécsben addig a kongresszus együtt ült, együtt lakomázott, táncolt, szánkázott, soha Bécs fényesebb, soha elevenebb nem volt. Mindazok, kik ez időt Bécsben átélték, egy hanggal erősítették: hogy ennyi fényt, ennyi ünnepies zajt senki sem űzhet úgy, mint az osztrák császár.

Minő lángésszel s tapintattal fogták fel a bécsi lapok ama nagy horderejű tényét a kongresszusnak, s miként fűjtak a harsonákba a külsőségekért, elhallgatván a javát, azt legjobban kiveheti a t. olvasó *Hoffmann von Fallersleben* verséből, melyet ideiktatok.

Was sie jeden Tag vollbrachten,
Ob sie scherzten, oder lachten,
Wird genau erzählt.

Wie sie standen, wie sie sassen,
Dass sie tanzten, dass sie assen,
Wird auch nicht verhehlt.

Wenn sie hin zu Bette gingen,
Wenn sie an zu tanzen fingen,
Ob das Schauspiel sie zerstreute,
Ob sie das Ballet erfreute,
Wie sie glänzend banquettierten,
Ob sie ritterlich tournierten,
Ob sie grosse Heerschau hielten,
Oder Schach und Damen spielten,
Ob sie ritten oder fuhren,
Ob in Frack, ob in Montouren,
Wie sie sich der Menge zeigten,
Wie sie gnädigst sich verbeugten,
Wird genau erzählt.

Doch ihr sonstig' Thun und Rathen,
Was sie für die Völker thaten,
Wird genau verhehlt.

Ob sie sonst was Gutes dachten,
Überhaupt was Gutes machten,
Wird auch nicht erzählt.

Mit naponta elkövettek,
Hogy tréfáztak, hogy nevettek,
Meg van írva mind.

Hogyan álltak, hogyan ültek,
Hogy táncoltak, hogy dőzsöltek,
Nincs titkolva itt.

Mikor tértek nyugovóra,
Szökdelték-é nótaszóra,
Szindarabon unatkoztak,
Vagy baletten szórakoztak,
Lovagi módon tornáztak,
Vagy banketten lakomáztak,
Seregszemlét hogy tartottak,
Sakkot vagy Dámát játszottak,
kocsiztak, vagy lovagoltak,
Frakkban vagy mundérban voltak,
Megjelentek a tömegnek,
S kegyesen hogy integettek,
Meg van írva mind.

De oly tettük e dicsőknek,
Mit a nép üdvére tőnek
Eltitkolva mind.

Hogy volt-é egy ép eszméjük,
Bár csak egy jótéteményük,
Nincs megírva itt.

(Jékely Zoltán fordítása)

Miből világos, hogy valami vámospírcsi vagy ököritói lap is többet tudott volna a kongresszusról írni - ha igaz.

Napóleon Elba szigetében az volt kicsinyben, ami Franciaországban nagyban, uralkodó, rendező, gondos mindenre. Hogy le nem mondott, s hitte, hogy újra a seregek élére lép, bebizonyította azzal is, hogy ama toronyszerű szétszedhető faalkotmányt, melynek tetejéről darabig Waterloonál vezényelt - Elba szigetében gondolta ki.

Előérzet volt ez, ösztön, mely ragadta, hogy a végzet teljesüljön, s amit mint fiatal tábornok kezdett - Helena szigetének vendégszeretetlen szikláin végképp enyészni lássa.

Ez időnek történelmét egyszerű emlékirataimban adni, helyén kívül és kisdéd életpályámmal szemközt, majdnem nevetséges volna; azért miként eddig tevém, életemet mereven elválasztván a nagy eseményektől, melyek ily életnek keretül úgysem szolgálhatnak, csak azt mondom el, amit részint szemeimmel láttam, részint amiben egy vagy más módon részt vettem.

Legelőbb is úgy hiszem, lesznek, kiket érdekelni fogja, ha a különbséget az *akkori* és mostani Bécs közt kiemelem, ha az ottani életnek vázlatát adom, ha az olvasóval azon embereket megismertetem, kiket magam láttam s ismertem, s ha itt-ott egy-egy adatot s adomát csúsztatok be, melyet történelmi munkában hasztalanul keresne.

Ekkor még Bécsben megvoltak a bástyák (Basteien) s a szép, kies glacis-k - Bécsnek egyik fő szépsége.

Sok épület, mely most Bécs utcáin, térein s az egykori glacis-kon emelkedik, nem létezett, s habár Bécsnek kicsiny területe dacára (a belső város területét értve) akkor is fővárosi tekintete volt, most sokkal inkább olyan van; miről az, aki Bécset a kongresszus óta vagy csak tíz évig nem látta, azonnal meggyőződhetik.

Akkor a vidám, kedélyes népnek, melynél alig van egy, mely irántunk, magyarok iránt több rokonszenvvel viseltetnék, legkedvesebb mulatóhelyei voltak a Prater - kevesebbé az Augarten, a gyönyörű, gyepes glacis-k s azon száz meg száz mulatóhely, kert, vendéglő, hol a bécsi nép oly kedvtelve s kedélyesen tud mind ez óráig mulatni. De ami mind ez ideig fő-fő mulatságai közé tartozott, az a kirándulás a zöldbe. Sok zöld van ott! No de most csak a fákat és mezőket, a hegyeket és völgyeket értjük, s azt a sok, egészen polgáriasodott tekintetű helységeket, melyek Bécsnek úgyszólván természeti keretét képezik, s melyek roppant területekre nyúlnak el. A mödlingi völgy, a Helena-völgy, a sok szép kert, ültetvény, gazdaság, a körülfekvő közeli és távoli helységekből emelik Bécs érdekét és értékét.

Meg ne ütközzék senki azon, ha a *bécsiek rokonszenvéről* szólok *irántunk, magyarok iránt*. Nem értem én itt a magyarfalókat, nem azokat, kiknek köpenyük a napokban, melyekben élünk, a nap sugarát szeretnék előlünk felfogni, nem azon önző fajt, mely élni szeret, de élni nem hágy, én a tulajdonképpeni bécsi népet, a lakosság zömét, a kedélyes, ügyekező, becsületos polgárságot s azon seregét az intelligens művész, tudós, iparos polgároknak értem, kik az elláthatlanul nagyobb többséget képezik. Öt évet töltöttem Bécsben, ismerem a bécsieket, mint kevés ember jobban, mert zsenge fiatalokomtól óta az emberisme, az ember tanulmányozása volt legkedvesebb foglalkozásom.

A sürgést, mely a kongresszus alatt Bécsben volt, sokan leírták már, de élethíven ez alig sikerült valakinek: ez hasonlított valami folytonos ünnepélyhez, és néhány utcán és téren, például a Kohlmarkton, a Kertner-Strassében, a Grabenen s az udvari (Burg) bástyákon olykor oly eleven és sűrű volt, hogy az embert az ár betű szerint megállította vagy magával sodorta.

Én magam világosan emlékezem, hogy egyszer visszatértem a Kohlmarktról, mivel teljes lehetlen volt előrehaladnom.

Soha ennyi szép hölgyet, ennyi választékos népet, ily elláthatlan színvegyületét az egyenruháknak, annyi fejedelmet, annyi híres, annyi érdekes embert a társadalom minden rétegeiből Bécs nem látott.

Bizonyos rendszert kell követnem, hogy egyrészt szorosan az igazság mellett maradjak, másrészt az olvasót nevek halmazával ki ne fárasztam.

Azért gondolom, legjobban célt érek, ha egy sétát teszek a béketűrő olvasó társaságában, s amennyiben eleven emlékezőtehetségem - mely magamat is meglep néha - engedi, a cicerone szerepét vállalom magamra.

Ez időben, miként mondtam, az Alser külvárosi laktanyában levén szállva, induljunk el onnan, válasszunk egy szép napot, tiszta, habár híves léget s a reggeli órákat.

Ha ezen elég téres laktanyából, melynek főudvara nagymérvű négyszöget képez, hol hadigyakorlatok is tartatnak néha, a jobb kézre eső kapun kiindulunk, igen hamar elérjük a glacis-t, *nem feledvén, hogy 1815-ben vagyunk*.

A glaxis széles tért képez, melynek ezúttal velünk szemközti oldalát Bécsnek bástyái s agg épületei szegik be.

Ezeknek egyik fő szempontját, a Szent István egyháznak tornya képezi, a másik torony, miként tudva van, két építőmester vetélye és versenyzése miatt kiépítlen maradt, s hallom, most ezt is készülnek felépíteni, mi ha meglesz, a Szent István egyház a legszebbek egyike levén máris a világon, akkor kevés lesz, mely megelőzze.

Mikor én Bécsben valék, e toronynak kellő teteje félreállt, azaz meg volt hajolva, mintha köszönni akarna: a jó élces bécsiek azt állították, hogy valóban meghajtotta magát - az első ártatlan leányka előtt, melyet a magasból megpillantott - már csak fel is gondolni!

Sétánkban legelőbb is egy fényes csoportozattal, különböző színekbe öltözött tisztekből, találkozunk.

Egyik ezek közül kétségtelenül igen nagy úr, mert ki lófővel hátrább - oldala mellett lovagol, nagy tisztelettel felel, kissé nyers és gyors hangon kiejtett kérdéseire.

Nem csatlakoztunk, ez *Konsztantyin* nagyherceg, az orosz cár öccse, osztrák vasas törzstiszti egyenruhában, mely, miként tudva van, fehér, és ezúttal zöld négyszegű posztólapocskára jelzi a hajtókát. Ez a Konsztantyin-vasasok ezrede, melynek tulajdonosa az orosz herceg volt.

2

Konsztantyinnál meglepőbb alakot ritkán lehetett látni: aminő arányos, habár kissé köpcös volt termete, oly egészen fenomenális rút volt arca: széles, túl piros, akkora orrocskával, melyet csak igen-igen közlelől lehetett egy meghasított mogyorótól megkülönböztetni; ehhez élénk, erélyes tagmozdulatok, nyers és gyors beszéd járultak.

Pár adomát mondunk itt el róla. Mikor Konsztantyin herceg Bécsbe érkezett, azonnal a Burgba sietett, hol Sándor cár szállva volt. Miképp a Burg-kapun belépett, ott volt közvetlen a kapu mellett az udvari őrség (Burgwacht), ezúttal pompás gránátosok a Colloredo ezredéből.

Konsztantyin egyszerűen levén öltözve, habár katonásan, az őrnekek eszébe sem jutott az őrséget fegyverbe kiáltani: a cárevics eközben az őrhöz siet, s kérli, miféle kereszt csügg mellén: a leipzigi vagy ágyú-kereszt, felelt ez.

- Ide vele! - szölt a herceg - nekem még nincsen ilyen - ezzel egy rántással leszakította a keresztet a katona melléről.

Mondtam, hogy ez magyar gránátos volt, s ha az őrség vezénylője történetesen nincsen közle, s rá nem ismer a félreismerhetlen hercegre, nem tudom, mi történt volna.

Egy más jelenete Konsztantyinnak Windischgrätz herceggel volt, ki éppen most, mikor vele találkoztunk, lovagolt mellette.

Konsztantyin parancsolta Windischgrätz hercegnek - az osztrák hadsereg egyik leghíresebb ezredesének, hogy ezredét meg akarja vizsgálni, s néhány hadi gyakorlatot maga óhajtana vezényelni.

Mindenki tudja, hogy Konsztantyin, mint a legtöbb herceg a Romanov-házból, szenvedélyes katona volt, főleg béke idején; kinek legfőbb mulatsága a katonai gyakorlatokból állt, s emellett igen sokat tartott arra, hogy a katona ne csak szépen és tisztán, hanem szigorúan a szabályok szerint legyen öltözve s felkészülve.

Herceg Windischgrätz - magában értetik - engedelmeskedett, s az ezredét felállította, majdnem szemközt a Dunával, s Konsztantyin azonnal átvette a vezényletet, mégpedig németül s oly szakértőleg, mintha az osztrák hadseregben nevelkedett volna fel.

Egyszerre homlokmenetet (Front-Marche-t) parancsolt, s az ezred egyenesen a Duna felé tartott. - Marche! - kiáltott Konsztantyin. Még csak pár lépés, s ezred bemegy a Dunába.

Ekkor Windischgrätz figyelmezteti, s ez azzal felel, hogy Marche! Marche-t! vezényel.

Windischgrätz pedig látván, kivel van dolga, az ezred elé nyargal s kiáltja: Halt! Az ezred megállt, mint a kőfal, ideje volt: a Duna partjához ért.

Konsztantyin emelt karddal rohant Windischgrätznek, ki hidegen bevárta, s mikor a cárevics pár lépésnyire volt tőle - ő is felemelte kardját.

Ki herceg Windischgrätzet ismerte, tudhatja, hogy bizony nem leende tanácsos - hozzávágni.

Konsztantyin hüvelyébe eresztette a kardját, s elkacagta magát.

Ezzel vége volt a tréfának.

Sándor cár azonban nem úgy értette a dolgot, s az elbeszélt két eseményt meghallván, Kosztantyin parancsot kapott, hogy Bécset elhagyja, el is ment.

Pedig az egész csak egy kis tévedés volt, a herceg azt hitte, hogy Oroszországban van.

Herceg Windischgrätz mellett az osztrák hadsereg egyik legszebb katonáját látjuk, ez herceg Liechtenstein Alajos. Szintoly hősies, mint szeretetreméltó férfiú, kit a hadseregben nagyon is szerettek.

Kevés ember volt úgy összelövdözve, mint e szép, ez időben körülbelül negyvenéves altábornagy.

Csizmái mindig fűzve valának, másként fel nem vehette volna, de pompás lovas volt.

Miként önök látják, ez katonai csoportozat. Hessen-Homburg Filep is köztük volt, szép, egészen ép férfiú, valamivel fiatalabb herceg Liechtensteinnál. A segédtszteket nem is említve.

Sajnálom, hogy herceg Deligne-t nem vezethetem elő, ez akkor táborszernagy volt (Feldzeugmeister), és betegen feküdt.

Kevés emberről keringett annyi adoma, annyi elmés ötlet s rögtöni találó felelet, mint róla.

Adomás könyvet kellene írnom, ha ezeket itt csak részben is fel akarnám jegyezni. Aztán nehéz is, főleg a francia szójátékot, calembours-okat jól visszaadni: mindazáltal álljon itt néhány. Azon igen ismeretes mondása például, mikor már orvosai tudtára adták, hogy meg kell halnia, s a herceg mosolyogva mondá: minő a maga idejében jő ez! most már az itt egybegyűlt uralkodók - a többi mulatság közt - egy osztrák táborszernagy temetését is látni fogják.

Talán a kevésbé ismeretesek egyike az, mikor egy kisdéd, pohos ismerősével haladván fel a széles hágcsón, ez figyelmeztette a herceget, hogy ő minő könnyen és gyorsan halad, s a herceg nevetve felelt: - Je le crois bien, vous allez ventre à terre (hasával a földön vagy vágatva). - Egy kissé élesebb s aligha nagyon ismeretes az, mikor az előcsarnokban J....é századossal találkozván, neki mondta: - Uram, szarvakat raktam ön homlokára!

- Hogyan, herceg?

- A nőmtől jövök.

Mondják, hogy mikor valaki a herceg előtt úgy nyilatkozott, hogy a franciák most szabadok: azt felelte reá: oui - ils ont pris la liberté de me prendre tout. Azt a szabadságot vették maguknak, hogy tőlem mindent elvegyenek.

De hagyjuk a fellebb vázolt csoportozatot haladni, miután annak főszemélyeit szemügyre vettük, s fordítsuk szemeinket jobbra, hol úgy, miként mi az elébb, egy Bécsben igen ismeretes alak kísért szemeivel Konsztantyin herceget.

Ez Lindenau tábornok volt: a legmerevebb katona, kit csak látni lehetett; egész Bécs ismerte. Porozott fővel, hosszú copffal járt, s oly mereven lépett, mint egy papirosvágó olló.

Nem volt a legszerencsésebb katona, hanem a bécsiek szerették, mert úgyszólván fel sem nyitotta ajkait anélkül, hogy valami olyat ne mondjon, min aztán a vitor bécsiek jóízűen el tudtak nevetni.

E jó úrról, kit személyesen ismertem, s ki engemet mindig hundsjunger Hauptmannak nevezett, majdnem annyi élcet s úgynevezett bonmot-t tudnak az emberek, mint hajdan Bièvre-ről vagy Deligny-ről.

Igen ismeretes az, midőn a leopoldvárosi színházban, helyét üresen találván, azt egy idegen foglalta el.

- Ez az én helyem! - szólt Lindenau - keljen fel ön!

- Ön talán nem is tudja, kivel beszél: én gr. Fuchs vagyok.

- Hogy ön az állatok országához tartozik - felelt Lindenau rögtön -, azonnal észrevettem, de rókának (Fuchsnek) nem tartottam volna.

Egy más mondata jól megnevettette - állítólag Ferenc császárt magát. Tudva van, hogy Lindenau, míg tetteles szolgálatban volt, János főherceg mellé lett rendelve. - A főhercegnek egy ismeretes csatavesztése után ez Lindenauhoz fordulva - bosszúsan mondá: mit fog már most a világ mondani? Azt, királyi magasság, hogy ön fiatal főherceg, én pedig vén számár vagyok.

Egy feleletének én is halló tanúja valék, csakugyan a fellebb említett lipótvárosi színházban.

Bizonyos neme a calico dámáknak, ha valaki őket zaklatta, azt mondták, hogy őket Lindenau tábornok vezette a színházba. Egykor a rendőrtiszt megszólít egy ilyen cifra kisasszonykát, ez is azt felelte, amit a többi.

A rendőrtiszt, ki kötve hitt a leánykának, megpillantván Lindenaut, hozzáíetett, kérdezvén, ha igaz-e, hogy a kisasszony az ő védelme alatt van?

- Hol van az a kisasszony? - kérdé Lindenau.

- Amott, tábornok úr.

Lindenau a rendőrtiszt kíséretében odament, megnézte jól állítólagos védencét, azután nyugodtan szólt: - *Be* nem vezettem, hanem *ki* fogom vezetni.

A tábornok csinosan lakott, szobái szépen valának kárpitozva, annyira, hogy értékükben nyertek, s a bécsi háziúr igen alkomszerűnek vélte az úgysis magas szállásbért még feljebb emelni.

- Hát költségeimet vissza fogja-e ön téríteni? - kérdi Lindenau.

- Azt nem tehetem, nekem mindegy, akárminők a falak, én a helyet fizettetem.

- Jól van - viszonzá Lindenau -, más szállást keresek, elmehet ön.

Másnapra a tábornok egy falmázolót kerített, s az egész szállást feketére mázoltatta vele.

A házigazda majdnem kiugrott mérgében a bőréből, de mit sem tehetett, s a nevetők Lindenau részén maradtak.

Miként mondtam, nem volt száma az idegen, császári, királyi s másféle hercegeknek; a legfeltűnőbbek a két orosz cárevics - Miklós és Mihály - valának, magas, karcsú ifjak, rendkívül szép termettel és vonásokkal. Az első, nem szükség mondanom, hogy a később annyira híres és nagy szerepet játszó Miklós orosz cár volt.

Élete történelme, halála, minden rejtély mellett, mely azt szintúgy körözi, mint Sándor cárát, nagyon ismeretes. Sebastopol bevétele előtt a világ nagy része őt tartotta a legnagyobb s leghatásosabb uralkodónak.

Mondják - a magánéletben igen kellemes és nagyon hozzáférhető úr volt: például álcás táncvigalmak alkalmával, ha valamely álcás nő megszólította, azonnal társalgásba elegyedett vele, s a nők társalgását igen elevennek s kellemesnek találták.

Ki sokat vegyült a nép közé, Károly bajor herceg volt, igen csinos ifjú, ki hatgalléros, özszín köpenyében most is előttem áll. Mennyire tetszett a nőknek! Hány Schuster és Kasstecher kisasszonyka vágyott a bajor hattyú-nyakas hercegi koronára! Partout comme chez nous!

Sándor cárt s a porosz királyt, hegyes periklesi fejével, egyszerű szürke kabátban gyakran lehetett Bécs utcáin látni.

Sándor cár oly szép férfiú volt, hogy akárhol s bárminő egyszerűen öltözve feltűnt volna, de vele majd más alkalommal találkozandunk.

A porosz király elég magas és az időben még karcsú férfiú volt, értelmes s rokonszenves arccal, a bécsiek nagyon szerették, mert állítólag sok jót tett. Én a porosz királyt nemcsak udvarnál, hol ez időben gyakran valék, hanem utcán s különösen a lipótvárosi színházban is láttam, mert ide sokszor eljárt, és Schuster Ignác és Raimund bohóságain igen jóízűen el tudott nevetni.

Egyébiránt mindig oly igénytelenül volt öltözve, miképp aki személyesen nem ismerte, sohasem gyanította volna, hogy király. A nagyobb nevezetességekre nemsokára élénkebb világot deríték.

Mulatságos volt ez időben Bécsben az, hogy mindenkit fellebb címeztek, mint az őt megilletné: különösen az utcaseprő gyermekek és fiakerek csak amúgy vesztegették a hercegi, sőt császári királyi herceg címet.

Einen kleinen Kreuzer! Euer kaiserliche Hoheit! vagy Herr Fürst! General, Excellenz! magam is fiatal úrficskai létem dacára annyiszor voltam kaiserliche Hoheit és Excellenz, hogy számát sem tudom.

A bécsi élet ez időben nekem többbe került, mint amennyi jövedelmem volt: de hasztalan! mikor az ember húsz-huszonegy éves, emellett százados és kamarás, nagy kedve van mindent látni, mindent tapasztalni.

Szokásban volt, hogy az udvari bálókra az embert, az úgynevezett Kammerherrnansager hívta meg, mint szintén az udvari szolgálatra is; egy ilyen meghívás *húsz* forintba került, s négyszeri meghívásra az én nyolcvan forint havibérem elsétálgatott.

Mindazáltal nem tudnám megmondani, miként: de ez időben, pár szabó-árjegyzéket kivéve, nem volt adósságom, később aztán, nem tagadhatom, hogy e részben is, mint minden egyébben, nem voltam jobb a deákné vásznánál.

Igaz, hogy két nagy költségtől ment valék, a *játéktól* s azon bizonyos *tartósabb* viszonyoktól, hol az ember még azt is megfizeti, ha az embernek jó reggelt kívánnak.

Különösen őrizkedtem mindattól, ami a színházhoz tartozott: színésznők, énekesnők, táncosnők és kar-személyzettől.

Ismertem pedig a legkitűnbőbbeket, nagyon szerettem velek társalogni s enyelegni, de aztán mikor észrevettem, mit találnak vagy - szabatosabban szólva - sejtenek bennem a legszeretreméltóbbnak, szépecskén és ildomosan három lépésnyi távolban maradtam.

Csak nevetnem kellene, ha valaki ebből azt hozná ki, hogy erényhős valék, s hogy itt holmi *futó* kalandoskáról is azt mondhatnám, mit fellebb - a *tartósabbakról* mondek.

Igen kedves színésznők, ide értem az énekesnőket és táncosnőket is, voltak vagy fordultak meg ez időben Bécsben.

A színésznők közt *Adamberger* kisasszony volt a legszebb, legkedvesebb s legfeddhetlenebb.

Éppen ez időben volt mély és benső szerelmi viszonya Németország egyik legzseniálisabb költőjével - Körnerrel -, kinek arája volt, s ki az ő számára írta *Tonny* nevű drámáját, melyben Tonny *Adamberger* kisasszony játssza, s a hallgatóságot betű szerint elbájolta.

Körner nehéz szívvel vált el a szép hölgytől, mert igen szép, karcsú alak volt, a legbájosabb vonásokkal, s csapott fel vadásznak, a Lützow-féle híres, olykor kissé hírhedt szabadcsapatba.

E seregben, melyet Körner lángoló verseiben *Lützows wilde, verwogene Jagdnak* nevezett, szolgált nőm nagybátyja, Nostitz und Jänkendorf Eduard, később szász miniszter. Atyja ellenzette a dolgot, nem adott neki egy fillért is. De mit sem használt, Nostitz eladta óráját, aranyláncát, gyűrűit, egész ruhatárát, s felcsapott a fekete vadászok közé. Szegény Körner ott veszett, Nostitz még sokáig élt - ismertem én is: beh kedves, kedélyes öregúr volt!

Igen csinos asszonykák voltak *Koberweinné* s *Korné*, főleg ez utóbbi, majdnem felülmúlhatlan szende szerepekben.

De annyi kedves és szép hölgy volt akkor a különböző színházaknál, hogy az egész pesti jurátus-kart - el lehetett volna látni velök.

A többi közt volt a józsefvárosi kis színházban egy *Walla* nevű népszínésznő, csinos személy, ki később Pesten is nagyon tetszett.

Egy jó barátom udvarolt neki, s mindig azon panaszkodott, hogy ötlet az eau de Cologne öli meg. Annyi igaz, hogy fürdőnek olcsóbb a Duna-víz.

Volt aztán egy *Laucher* nevű fiatal színésznő - igen szerelmes természetű -, ki a Sándor c. gyalogság egy századosába volt, de csakugyan halálosan szerelmes.

A nő igen eszes volt, a százados ellenben - e részben - miként a német mondja: *sok kívánnivalót hagyott hátra*. Annyi bizonyos, miképp mindamellett, hogy *Laucher* asszony minden mesterségét a tetszelkedésnek elővette, s a százados is szerelmes volt: a dolog sehogy sem haladott, s igen furcsán, bár nagyon természetesen végződött. *Laucher* egy este a színpalak mögött nagyon ostromzár alá vette a lángoló, de kissé ügyetlen századost, s gyakran mosolygott reá, mintha mondaná, no de kérem, szóljon már.

A százados is mosolygott, s egyszerre közeledik a szép nőhöz s kérdi: *Was lachens Laucher?*

Lehetlen hirtelenebb változást csak képzelni is, mint e fiatal nő arckifejezésében e sületlen kérdésre feltűnt: azután hátat fordított, és soha többé egy tekintetre sem méltatta a századost.

(Úgy látom, hogy kifogytam a helyből, s így e tárgy bevezetését a jövő kötetre kell halasztanom.)

HARMADIK KÖTET

A KONGRESSZUS ALATT

1

Ha valaki, miként én, oly sokáig él, s annyi mindenféle és mindennemű emberrel találkozik, néha összeütközik - a többi jó és szomorú tapasztalások közt egy van, melyet akarva sem fog mellőzhetni.

Miből áll e tapasztalás? Abból, t. olvasó, hogy ez az élet valódi színház, melyben jó és selejtes színészek működnek, hol víg és szomorú darabokat adnak, a nagyszerű spectaculumokat ki nem feledvén.

E színházban is a népkegy úgy változik, mint régen: megtartja azon *aura popularis* természetét, melyet szeszély, változott lég, a hévmérő különböző fokozatai emelnek s ömlengetnek, mint a ködöt.

Ki erre számít, homokra épített. Akkor rántják ki alóla a szőnyeget, mikor nem is álmodja.

E színházban sem szeretik az illetők a nagyságot, kitűnést - s ha darabig felcsigázzák kegyeltjeiket a hír és handabanda zenitjéig; ha egyszer azt hiszik, hogy elég, s igen magasra nőtt a koma, lerántják szépségesen: állítanak szemközt vele egy más idolumot, melyet aztán az egykor ünnepeletnek hátán, olykor rovására, éig emelnek, agyontömjéneznak, míg lassacskán elérkezik a Hiob-posta, és ezt is a lomkamrába iktatják.

Nézzünk körül, nemde így van ez? Lehet-e ezt tagadni, s nem a napfénynél világosabb, hogy azok, kiknek egész élete a haza szolgálatában folyt le, kik nem is vágnak magasztalásokra, nemegyszer megkapják az Aesopus által elmesélt rúgást.

E nagy színházban is vannak makrancos színésznők, kik Jutkán kezdik s Aspasiával szeretnének végezni. Énekesnők, kik kiabálnak, énekesek, kik akkor kezdenek követelőkké lenni, mikor már semmi hangjuk nincsen.

Hát még kötelen-táncos, szemfényvesztő, stb. mennyi van!

De legyen elég ennyi a nagy színházról, hol mindnyájunknak kisebb-nagyobb szerep jutott: térjünk vissza oda, hol az előbbi kötetben előadásomat megszakítottam.

Még mindig a színházban vagy inkább a színházakban vagyunk. - A szép *Buchwieser* kisasszonyt, a valódit már említettem, mert volt egy *más* is, kit egész Bécs *Falsche Buchwieser-nek* nevezett; megnevezek most egy más európai, sőt világhírű nőt - *Catalani asszonyt* -, habár ez csak hangversenyekben énekelt.

Én öt többször hallottam, s elmondhatom: valódi elragadtatással. Ily hangterjű énekesnőt azóta sem hallottam - pedig Sontaghot, Malibrant és Lind Jennit is volt alkalmam bámulni. - E nő igazi csoda volt az énekesnők közt.

Külseje nem volt kellemes - azon férfias tekintetű (*hommasse* - mint a francia nevezi) hölgyek egyike volt, mint Staël-Holstein és Ristori.

Nála a hang volt minden, de annak aztán nem is volt párja.

Igen kedves énekesnő volt akkor az olasz operában Burgondio kisasszony, kinek énekéről az olaszok azt mondták, hogy *tocca proprio al cuore*, egyenesen szívig hat. - Burgondio leginkább tetszett Rossininek *Tankréd* című - akkor igen híres - azóta babérjain szunnyadozó

operájában. Ő hozta az orgonkászok és hárfa melletti énekesnők paradicsomát, a *Di tanti palpiti* dalt divatba.

Kisded, kissé telett, arcban nemigen szép hölgyecske volt - s a színpadon igen rosszul öltözött. - Emlékezem, hogy mint Tankréd, fekete papos dalmatikában jelent meg, az illető nagy bojtokkal, és ódon sisakján két oldalra hajlongó rémséges nagy strucc tollak lóbitáztak.

E szép operának egy nagyszerűen sületlen paródiáját adták ez időben a lipótvárosi színházban, s a bécsiek kegyence, Schuster Ignác játszta a Tankréd vagy inkább Burgondio k. a. szerepét; mennyit nevettem! no de egész Bécs nevetett.

Történt pedig, hogy Burgondio egyik előadásában - pár ártatlan gixert azzal mentett ki, hogy szíve fáj, és kedélye le van nyomva, mivel anyja halálának hírére vette. Szegény színésznők! - fájdalmát úgy fejezte ki, hogy szívére s könnyes szemeire mutatott.

Pár napra azután a fellebb említett paródiában - Schuster Ignác - dalmatikában ő is, és roppant tollakkal - jobbra, balra lógatván fejét - míg a *Di tanti palpiti*-t a falzett legélesbikén eldalolta: néhány szándékos gixer után, melyek az egész hallgatóságot derűtségbe hozták, saját mentségére szemeire és szívére mutatott.

Volt taps és kacagás! Szegény - szegény színésznők! nemcsak nektek kell a gyilokkal szíveitekben a bolondját járni, hanem az emberek fájdalmatokból is gúnyt űznek.

Nevezetes egyéniség volt ez időben - hogy ki ne jöjünk a lipótvárosi színházból - *Raimund*, a népszínművek atyja, kinek darabjai a bécsiek mind ez óráig jól el tudnak mulatni, s melyekben a legkedélyesebb komikum mellett nem egy sugára - a bús humornak világít.

Én Raimundot személyesen ismertem, középtermetű ember volt, és akkor - 1815 - meglepőleg hasonlított *Liszt* hazánkfiához, minő ez a harmincas években volt.

Zseniálisabb embert Raimundnál nem sokat láttam: többnyire derült, s nemcsak igazi népköltő, hanem kitűnő, jeles színész is volt, darabjaiban a főszerepeket mindig ő adta és teremtette, mások aztán jól-rosszul utánózták őt.

Egyszer találkoztam vele a Jägerzeileben; csendesen jött szemközt velem, s egészen kimerültnak látszott.

- Guten Abend, Herr von Raimund! - szóltam én; Bécsben minden ember *Herr von* - honnan jó, egészen kifáradtnak látszik.

- *Wie soll man nicht müde sein, wenn man den ganzen Tag auf den Parnassus sitzt und dichten thut* - felelt bécsies németségével, mert mindig így beszélt.

Egyébiránt vele, több színésszel és néhány irodalmárral és kritikussal gyakran találkoztam a Lothringer nevű sörházban, mely ez időben a pays latin volt Bécsben, s hova mi fiatal tisztekül gyakran betekinttünk, kárpótlásul, mikor Csórics ezredesnek, ki a rokkantak lak-tanyájában, általunk, vásott fiatal úrfiak által *Wasserbaln* elnevezett ártatlan táncvigalmakat adta, hova aztán közülünk mindig oda parancsoltak pár kifáraszthatlan táncost: a rokkant kisasszonyok, vagy mit is beszélek! - a rokkant tisztek kisasszonykájának mulatságára.

Igen csinosak voltak közöttök, annyi bizonyos.

A Lothringerben láttam először színen kívül - az öreg, híres *Lange* színészt, a bécsi udvari színház tragikai hősét.

Az öregúr meglehetősen túl volt a hetven éven, mikor Péter cár szerepét játszta, - s tartása oly egyenes volt, s magát oly ügyesen tudta megifjítani, hogy a csalódás nem sokat vesztett. - Valamikor kitűnő szép férfiú lehetett mind arcra, mind alakra.

Én Talmát is láttam, még 1815-ben Párizsban, s aztán később évek és évek múlva az *örökifjú Emil Devrient*-t, Németország első színészét: ki valami tizennyolc év óta mindig hatvanéves; mert emlékszem, hogy őt mintegy tizennyolc év előtt Pesten látván, s vele Horváth Lázár páholyában találkozáskor s beszélgetéskor, már akkor egész parókát viselt, hatvanévesnek mondták, s oly közelben ez jól is látszott rajta, bár elegánsabb és kicsiszoltabb színészt soha nem láttam: de ami a művészetet illeti - Lange mind a kettőn túltett, legalább annyiban, hogy oly korban, mint ő, Talma és Devrient úr is szájalmas Péter cárok leendőnek.

Időzzünk még egy kissé - a Lothringerben, mely miképp mondtam, a bécsi pays latin volt, hol az írók és írói káplárok - ti. a kritikus urak - egy csésze pörkölt vese s egy kanna Kaiserbier mellett mulattak, olykor farkasszemet nézván egymással, máskor megsúgván szomszédjuknak, hogy X. Y. és Z. - kontárok és filkók.

Egy este igen kellemetlen jelenetnek valék tanúja. Az irodalom egyik kolomposa - nekem azt mondták, hogy *Bauernfeld*, de biz én ezért tűzbe nem teszem kezemet - első helyen ült, s éppen egy Y lábú, pápaszemes fiatalurat vezettek eléje, bemutatván őt, mint egy nemrégien megjelent dithyrambnak költőjét.

Es freut mich ihre Bekanntschaft zu machen - szólt B. -, offen gestanden, ich habe Sie bis jetzt für einen Esel gehalten, aber nun bin ich ganz anderer Meinung. A lefőzött lángész ötölközt, azután egyszerre csak elpárolgott.

Lássuk már most egy másik példáját - azon igen selejtes portékának, melyet *deutsche Gelehrten Grobheit*-nek hívnak, s melyet egy bizonyos harapós egyéniség hazánkba is akart importálni, de kevés követőre talált.

Én ezt a históriát csakugyan a Lothringernél hallottam valami meredt szemű költőtől - s aztán az illető költeményt magam olvastam.

Volt ez időben Bécsben egy szépirodalmilap-szerkesztő - *Liebl* nevű -, nagy handabandamester és kritikus. Valami fiatal kópé, kit alkalmasint lerántott, egy költeményt küldött *Liebl* úr lapjába, melyben őt egekig magasztalta s a kritikusok királyának nevezte. A magával eltelt hiú *Liebl* hűségesen beiktatta e költeményt lapjába. Már a számok az olvasók kezei közt valának, mikor *Liebl* úrnak egy barátja figyelmeztette őt a versek *első betűire*. Ki írja le a kritikus dühét, mikor azokat összeolvastván, e szép legendát fedezte föl:

O du Erzesel Liebl.

Annyi részint érdekes, részint csak nevezetes egyéniség tolul fel emlékezetemben, hogy kényszerűen gazdálkodnom kell - a nevekkal.

Miként mondám, mihelyt a vörös palástot vállamra vetették, s elmondtam a kamarási esküt, gyakran megfordultam az udvarnál; pár bejelentés alkalmával Ferenc császár is intézett néhány alkalmi szót hozzám, s nevemet jól tudta; de volt ez időben egy kissé nevetséges, azaz csak az én részemre nevetséges jelenetem a kamarások szobájában, hol azon a napon egy köpcös - simára borotvált - igen tisztos és komoly steier Landstanddal valék szolgálatban.

A császárné - Mária Lujza - a legkecsesebb s legérdekesebb nők egyike volt a világon; igen gyakran láttam, s szép halvány arca a búskomolyság félreismerhetlen kifejezésével most is előttem áll; annyi igaz, hogy amennyiben egyszerű alattvaló - távolról - beleszerethet egy császárnéba, én magam legalább húsz embert ismertem, ki bele - ismétlem: a *távolból*, mégpedig igen nagy távolból - szerelmes volt.

A császárné - bizony nem tudnám hirtelen, ment-e vagy jött az egyházból, vagy csak átment saját lakosztályába, de a kamarások szobáján haladott kíséretével keresztül - reám nézve a legalkalmatlanabb pillanatban: mert éppen a nagy tükrök egyike előtt álltam, s akkor valódi szöcske derekamra illesztvén kezeimet, mint olyan gyarló fiatalember, mondtam a steier kollégának: - Ich bin doch ein recht hübscher Kerl!

A császárné meghallotta, s elmosolyodott, én pedig nagyon elpudeáltam magamat; habár öndicséretem csupán csak karcsúságomhoz volt intézve.

Sokat beszéltek ez időben azon készülletekről, melyeket a magasb és legmagasabb körök - egy az udvari redoute-teremben adandó álcás táncvigalomra tesznek, s mely Bécsnek úgyszólván egész iparos osztályát igénybe vette, még mi tisztül is polgári öltözetben jelentünk meg, és pompás gyerekek valánk, magamról ítélve. Volt nekem egy fekete frakkom, ehhez fekete selyemmellényem és fekete selyem - úgynevezett Hosenzeug - térdig érő nadrágom, cipőim, olyan aranyozott csatokkal, melyeket a cipőkre rá kellett csak nyomni, s azok ott szépen megmaradtak, mivel alatt éles horgocskákkal valának ellátva; volt aztán egy tollakkal szegélyezett l'apító-kalapom. Egy Harbeitlim - valódi, nem afféle, és hátul az illető helyen a kamaráskulcs, a gomblyukban pedig az ágyú-kereszt e felírással: *Europae libertate asserta grati Princeps et patria*.

Meglátjuk nemsokára, mennyire biztosítottuk Európa szabadságát.

Leírom ez álcás ünnepélyt olvasóimnak, hogy őket később egy kamarabálba vezethessem, hol akkor Európa nevezetességeit fogják színről színre látni.

A terem tömve volt Európa s illetőleg Bécs legválasztékosabb népével. Ennyi ízletes, jól gondolt és ügyesen létesített álcást együtt látni - a legritkább ritkaságok közé tartozott. Voltak ezek közt minden festőibb nemzeti viseletnek képviselői, a beduintól kezdve a kalotaszegi oláh ficsorig. Egész sereg szeszély-maszk, választékos fehér, veres, kék és fekete dominók, kiknek palástja csak amúgy susogott, még néhány débardeurt is - nagy ritkaság ezidőben - és egész sereg úgynevezett Fledermaust, denevért lehetett látni, kik úgy iregtek-forogtak, sürgöttek és bonyolódtak, hogy nem könnyű volt e zömén a tarka világnak keresztülszárni.

Az ünnepély főpontjait azonban éppen azon gyönyörű - festői álcásmenet képezte, melyről fennebb mondtam, hogy Bécsnek egész iparos osztályát igénybe vette, sőt aligha Párizs és London is nem adóztak hozzá.

E menet a négy elemet képezte.

Mindegyikét az elemeknek egész sereg, legalább húsz-harminc személy képviselte, s tekintete valóban leigéző volt.

Nekem a lég (Luft) tetszett leginkább, különösen a hölgyek, a legbájosabbak, akik akkor Bécsben voltak. Ha valakit felszólítottak volna, hogy tessék választani, betű szerint megállt volna az esze.

Ezen egész menetet oly lenge és átlátszó, de sűrűsége miatt mégis szemérmes öltözet fődte, hogy valóban légi alakoknak látszottak. Az egészben a fehér és kék szín volt a kitűnőbb.

Igen szép és hatásteljes volt a tűz is - ezen csoportozatban főleg a férfiak s a fiatal geniusok, kik nagy s drága vedrekben égő lángot vittek kezeikben.

A föld bőségszaruival; a víz az öreg Neptunnal, najádjáival, tritonaival, szóval az egész menet, mely többször megkerülte a teremet - ez időben a legszebb volt, mit Bécs e nemből valaha látott.

Hogy az embernek fogalma legyen az egészről, arra igen eleven és üde képzelődőtehetség kell, a rendszeres pedáns leírás és részletesség csak rontaná az egésznek hatását.

Volt *később* Bécsben még egy ily híressé vált és sokszorosan leírt álcás menet, melyben *Don Miguel* is részt vett, s melyben a fiatal gr. Károlyi György, mint Le Sanglier des Ardennes - a legszebb alakok egyike volt.

Megemlítvén Don Miguelt, kinek életéből a történelmi részt mindenki tudja, s mi emlékirataim keretén túlesik, ez időben egy utat tett Erdélyben, s ott több vadászatban részt vett.

Mennyire, de mennyire különbözött az akkor kisdéd, de karcsú és igen csinos portugál herceg azon elvénült, összeesett, elhanyagolt kinézésű Don Migueltől, kit az ötvenes évek egyikében, Ostendében láttam.

Don Miguel oly szép és vakmerő lovas volt, hogy az e részben tökéletesen kompetens Kendeffy Ádám és Wesselényi Miklós bevallották, hogy saját szavaikkal éljek: miképp respektusok volt iránta, mint lovas és vadász iránt.

Ha valami makrancos erdélyi folyamom kellett átgázolni, Don Miguel felállt a nyeregre, s a meder egyenetlenségei dacára sem nem ingadozott, sem nem hunyorított.

Az erdélyi kormányzó oly férfiakat rendelt melléje, kik közül az egyik, gr. Csáky József tökéletesen beszélt franciául, a másik, gr. Bánffy Dienes jól angolul. Egyébiránt Kendeffy, Wesselényi Miklós és többen, kik Don Miguel társaságában valának, jól beszéltek franciául, s így a herceg, ki vidám társalgó, szenvedélyes vadász és lovas s a legtüzesebb, élénkebb ifjak egyike volt, Erdélyben igen jól mulatott.

Mindez mennyire megváltozott! - ki gyanította vagy csak álmodta volna, hogy e csinos, eleven és nyájas ifjú, valaha azzá a Don Miguellé nővi ki magát, kit a zaklatott Portugália történelméből az egész világ ismer.

Erdélyben párszor keresztatyja is volt, egy ily lelki rokonságát tudom: gr. *Esterházy Miguelnek* - Dienes fiának ő a keresztatyja.

De térjünk vissza Bécsbe.

Egyike a legfényesebb multságoknak a nagy szánkázás volt, melyben a fejedelmek mind részt vettek. Szemfényvesztő volt a pompa, mellyel szánok, cselédek, lovak ki valának állítva.

Legdíszesebbek az udvari szánok voltak, a szokott bőrtakarók helyett veres bársonyból, melyekre az osztrák címer volt hímezve.

A lovak majdnem be voltak nehéz arany skófiumba hálózva.

Egész sereg más szán követte az udvari szánokat, egyik szebb a másiknál, nehéz volna ezeknek csak kis részét is leírni. Nekem ezek közt egy gr. Zichynek a szána s fogata tetszett leginkább. A fő szín ebben a legszebb égszín volt, a térdtakarón, kék bársonyon a Zichy-címer - és szán, cselédek, lovak ragyogtak az ezüsttől.

Beh jól mulatott a bécsi nép!

Herceg Deligne temetése is teljesedett, miként az öregúr megjósolta. Igen szép nap volt, de mikor már az egész garnizon fel volt állítva - jött egy borzasztó zápor, s kicsinyben múlt, hogy az ünnepélyt meg nem zavarta. Szerencsére, nemsokáig tartott, mindamellett nekem egy újdonszerű fehér frakkomat tönkre silányította, mert elébb egy vörös esernyős, utána rögtön egy másik zöld esernyővel állván hátam mögött, el lehet gondolni, be szépen betarkáztak.

Én ez időben többeket vezettem be az udvari ünnepélyekbe, mint kamarás tehettem ezt, s ezeknek legalább reám nézve két főérdeke volt: először az a sok híres ember, kiket ott színről színre láttam, s azután az a sok, igenis sok, sőt túl a rendén sok szép és bájos hölgy, kik ezen ünnepélyek fényei s díszai valának.

Túl a rendin, soknak neveztem számukat, mivel legalább én nem jutottam hozzá, hogy az erdőtől a külön fákat láthassam, s egész őszinteséggel bevallom, hogy bécsi mulatásom közben semmi bensőbb viszonyban nem valék, s lelkiismeretemet semmi sem nyugtalanítja.

Nem, hogy ily fiatalon s ily körözetben végigjátszhattam volna a József szerepét - ezt nem merném állítani: volt nekem ez időben is pár rövid kalandom, a többi közt egy német színész-nővel is; de mindez szívemet hidegen hagyta, s elpárolgott, mint az őszi köd a nap első éltető sugarától.

Majd ha a sor életem nehéz napjaira kerül - a t. olvasó meg fogja érteni lényegemet, megfeythet sokat, minek jobban, okosabban lehetett volna talán történni, de azt is, hogy hajlamaim, elveim, talán makacsságom következtében alig lehettem se jobb, se rosszabb, mint aminő voltam és vagyok.

Mindaz, amit eddig elbeszéltem, természetes, hogy reám nézve a legnagyobb érdekekkel bírt, és a sok érintkezési pont ily történelmi korszakban, reám s egyszerű életemre nézve nem lehetett mély és tartós hatás nélkül.

De haladjunk!

Udvari kamarabálban valék, egyenruhában, mint a többi osztrák és külföldi tisztek, s azért választottam e napot, mivel éppen e kamarabál volt az, melyben nemcsak a Bécsben tanácskozó és mulató fejedelmek, hanem Európa, mondhatni, a világ legnagyobb nevezetességei jelen valának.

Ezek közül a legkitűnőbbekről fogok most szólni.

A kamarai bálók, akkor - gondolom most is - művelt s a nagyvilághoz szokott embernek, főleg ifjúnak sok élvezetet nyújtottak.

Ezt könnyű indokolni. Bécsben ama mozgalmas időkben sok érdekes ember fordult meg, s ezek közt az udvarképesek (*hoffähig*) ritkán maradtak el a kamarabálokból.

Azután egész sereg gyönyörű hölgy volt ott - természetesen csak az *udvarképesek* - mert a *menyország-képesek* közül sok - a java pedig - ide be nem juthatott.

A zene jó volt - az öltözetek csinosak, olykor pompásak, mert kevés helyt lehet annyi értékes ékszert, különösen keleti gyöngyöt látni, mint a bécsi felső köröknél - főleg a magyar családoknál. Aztán ez időben annyi idegen volt, s ezek közt annyi fejedelmi személy, hogy igen kis fáradságba került volna - itt egy-egy zöld boltot (*das grüne Gewölb*), minő a drezdai lelettározni.

A sok egyenruha, érdemjelekkel lemezett mellek s az ékes magyar nemzeti viselet, az ily táncvigalmakat valódi élő szivárvánnyá tevék, melytől az ember fiának - főleg az újoncnak szemei kápráztak.

Az otthoniak ezáltal, az állambelieket értem, közelebb álltak egymáshoz, a politikai szétválások nem valának oly szembeszökők, s egyik ember a másiknak jobban tudott örülni, mint most - hol mindnyájunknak fáj valami, hol mindnyájunknak van egy kis való vagy képzelt

panaszunk, s hol annyiszor és annyi esetben vestis facit monachum. Ez okozta, hogy főleg a magyar nagy és kisebb arisztokráciai családok közt szenvedhető béke és egyetértés létezett.

Igen jól meg tudták akkor is az emberek egymás tetteit bírálgatni, felebarátjokat nevetségessé tenni, megvolt a vagyoni s fényűzési vetély is, mint mindenütt a széles világon: de kevesebb volt azon elhatározott ellenszenv, mely olykor gyűlölséggé fajul, melyet most tapasztalunk, ha a gondviselés vaksággal nem *vert* meg, vagy meg nem *áldott* minket.

Annyi azonban bizonyos, hogy az udvar ez időben nagyon válogatott vendégeiben, s a baron Sansquartier-k és comte Sansterre-ek nemigen páváskodhattak az udvari szalonokban.

Egy tűnt volna fel a mostani kor emberének, főleg aki az angol és francia udvart ismeri: az, hogy alig volt valahol a szaktudomány, a felsőbb művészet, különösen pedig az úgynevezett fináncársaság és az haute bourgeoisie kevesebbé képviselve, mint itt.

Voltak ez időben Bécsben kitűnő írók, népszerű irodalmárok, jeles festők, pár szobrász is - a zene is, a tulajdonképpeni német klasszikus zene, melyért most annyi *magyar* rajong, több jeles zenészben volt képviselve; de mindezen ég- és paradicsomképes nép nem levén udvarképes, nem emlékszem, hogy udvarnál csak egyetlenegy is pillantottam volna meg: természetesen az udvarképes dilettánsokat s ezek közt, főleg énekekben, néhány igen kitűnőt ide nem számítva.

Ha valaki oly társaságba lép, hol körülbelül tudja, minő nevezetességekkel találkozand, mindenkinek van egy bizonyos vizsgasági tárgya. Senkinek érdeméből vagy nevezetességéből le nem róván semmit, kinek-kinek némán kiadván illetőségét, mégis van, ki tudnivágyát s kíváncsát főleg s első helyen felingerli.

Ez időben, saját tapasztalásom után ítélve, különösen két férfiú volt, kit mindenki szeretett volna színről színre látni: *Talleyrand* és *Wellington*.

Az utóbbit könnyű volt kiismerni; erre cicerone sem kellett, oly sajátos külsejű volt, melyet alább le fogok vázolni.

Az első ti. *Talleyrand* s ki a többséget mint az újabb kor Machiavellje s francia kitétellel élve, egyik legnagyobb fezőrje élénken érdekelt, a lehető legigénytelenebb külsővel bírt, s már ez okon is, annyira elvegyült a társasággal, hogy a szem nehezen s némi hülemmel, azaz *désappointement*-nal akadt meg rajta.

Mikor e nevezetes embert, ki Napóleon körözetében éppen oly hatással bírt, mint később XVIII. Lajoséban, e kamarabálban megpillantottam, herceg *Metternich*-hel beszélt, e kor egyik nevezetességével.

Talleyrand olyan costume de fantaisie-féle udvari öltözetben volt, királyvörös, ódivatú frakkban, fekete bársonygallérral, fehér, térdig érő nadrágban, a kissé száraz portékát fedő fehér selyemharisnyákkal. Haját, mely fekete vagy legalább setétbarna volt, oly hosszan viselte, hogy az gallérát elfödte.

Egyenes, elég egyszerű gyíkleső függött oldalán, s melle tele volt érdemjelekkel.

Termete valamivel kisebbnek látszott a sok szálas férfiú közt - főleg ha a fiatal Miklós és Mihály cárevicsek árnyába került - a közepesnél, aztán biccentett is egyik lábával.

Arca első tekintetre két dolgot árult el, átható ész és ravaszságot, elég szabályos volt, de sem szép, sem rút, s legalább nekem olasz jellegűnek s félreismerhetlenül *paposnak* tűnt fel.

Wellington herceg egészen ellenkezője volt, legalább külsőleg *Talleyrand*-nak.

A herceg jó magas, száraz férfiú; még ez időben nem is öreg, halvány, kissé sárgás arcszínnel bírt s szabályos, kiválólag angol vonásokkal. Hosszabb felső ajkot ritkán láttam, talán a később elég híressé vált *O'Brient* kivéve, álla is a hercegnek feltűnően hosszú volt.

Egészen véve tekintélyes férfiú, s vonásai elhatározott szilárdság mellett jóakaró kifejezésűek valának.

Ő is vörös egyenruhában jelent meg, s melle oly tele volt rendjelekkel, hogy bal oldalon bizony kevés posztó látszott.

Mindketten úgyszólván másodpercig sem valának egyedül, bár főleg Talleyrand-on jól látszott, hogy kissé unja az igen nagy figyelmet, melynek tárgya, s én öhercegségét párszor rajtaértem, hogy valami feléje vitorlázó nagyság elől a társaság gomolyába vegyült.

Mindamellet, hogy kissé óvatosnak kell lennem a leírandó személyiségek választásában, mégis - mielőtt - a jelenlevő uralkodók leírását kockáztatnám, még néhányat a nagyok közül levázolok itt, mennyiben tehetem anélkül, hogy útlevéli részletességbe tévedjem.

Íme, itt mindjárt a már fellebb megnevezett, híres osztrák diplomata, herceg Metternich - ki ez időben a legszebb férfiúkorban volt, s igen megnyerő s tekintélyes, emellett nagyon sima külsővel bírt.

A herceg inkább magas, mint közép nagyságú férfiú volt, karcsú vagy éppen száraz. Arca reám déli olasz benyomást tőn, főleg az arcél - kissé előálló - állával s hegyén legörbült orrával. Mindazáltal megvallom, nem tudok *Disraeli* úrnak nézetében osztozni, ki Metternich herceget zsidó származásúnak állítja [...].

Metternich herceg, miként mondtam, érdekes délolaszhoni külsővel bírt, csak hogy nem volt barna, sőt arca igen fehér - s az egész fő nagyon is polgáriasodott tekintetű.

Igen csinos, hímzett udvari öltözetben volt, egyenes, hosszú törrel oldalán, s hóna alatt fehér tollakkal szegélyezett kalapban. Melle - magában értetik - tele csillagokkal és keresztekkel.

Most nézzünk egy magyar úrnak, legrégibb s - híresebb családaink egyikéből szemei közé, íme, éppen itt - őfelsége alkotmányos királyunk intézett pár perc előtt néhány nyájas szót hozzá: ez gróf - később herceg *Koháry*, a magyar korlátnok.

Igen szép férfiú, ezúttal a fényes magyar kamarási egyenruhában, mely setétzöld és gazdagon van arannyal hímelve.

Mint titkos tanácsos - *Koháry* az aranykulcson vastag, rövid zsinóron függő, kerek bojtokat viselt.

Tudva van, hogy leányát herceg Coburg, akkor fiatal, csinos osztrák tábornok vette nejül, s e házasság által a praeficiált *Koháry* hercegnővel a *Koháry* melléknevet vette föl, de melyet fiai nemigen használtak, s nem nagyon kedveltek. - E Coburg-Koháry hercegnek fia vette el Don Pedro braziliai császár leányát, s lett Prince Consort, mint Albert herceg - Angolhonban. Fiai egyike a mostani portugál király. Az öreg nővére gr. Haller Józsefné volt - Haller Lajos, Ignác és Ferencnek, az altábornagynak anyja, s változtatva Kolozsvárt és Györgyfalván lakott. Igen nem szép, de kedves öreg nő volt.

Magam jelen valék egyszer, tulajdonosunk gr. Colloredóval, kinek neje *Koháry* herceg nejének nővére volt, mikor már a grófhölgy jegyben járt Coburg herceggel. Ez alkalommal paradicsommadarakat hoztak oda mutatoul a fiatal, valóban gyönyörű grófhölgy számára; de herceg *Koháry* azt mondta erre, hogy leányának fehér ruha s ágynemű kell, nem paradicsommadár.

A korlátnok igen jól és tisztán beszélt magyarul, mit a bécsi magyar nagyurakról általánosan mondani akkor még nem lehetett.

Igen tekintélyes alak, egészséges angol farmerképpel volt *Lord Stuart*, az angol követ, ki nekem azonnal feltűnt, mivel vörös huszárijelmezben volt, két nagy fehér selyem szalagcsokorral a vállain.

A nemes lordról sok adoma kerengett Bécsben, egyszer a fiakerekkel is meggyűlt a baja, de lebokszolta őket.

Mikor tőle kérdezték, minőnek találja a bécsi társaságot, ezt felelte: hogy ott igen sok a grand seigneur, de kevés a gentleman.

Változatosság kedvéért felemlítem itt a *berezinai* hőst, Csernisov tábornokot, kiről ez időben sokat beszéltek. Ezen úrnál merevebb, összefüzetebb katona nem volt Bécsben - az ember meg nem foghatta, miként ehetik, annyira be volt pólyázva, pedig jó étvágya volt, többször ültem közelében a Marschallstafelnél.

Segéde egy *Jakubov* nevű fiatal tiszt, azzal különböztette meg magát, hogy nem volt orra, legalább arcélben ennek semmi nyomát sem lehetett látni. Nagyon szépnek hitte magát, folytonosan a szép hölgyek körül forgott [...].

Csernisevről nevezték el a férfiú füzővállakat. Mieder à la Csernisev. Volt egy vastag gróf, Wurmser, ki példáját követte; két inas füzte be - alig szuszogott -, igazán mondom, a szívem megesett rajta.

2

Most a fejedelmeket ecsetelem, mennyiben tudom és *szabad*: a másodrendű fényképekkel nem fárasztom önöket.

Megvallom, hogy midőn annyi híres európai nevű s világhírű ember közepette találtam magamat, sajátos érzés lepett meg. Mi voltam én - kicsinységemben ennyi nagy ember közt! Aztán valami neme a sóvárnak kapott meg, nem merem csüggedésnek nevezni, mikor magamtól kérdeztem: - Vajon kimerülök-e én is valaha a nagy számból - s hol és hogyan fog a pálya végződni, melyet ily ifjan, mindamellett, hogy nagyon is alárendelt szerepben, de mégis oly szépen kezdettem meg! s ha a napok, melyek a képzelet prizmáján át tekintve a hit, remény és kegyelet színét öltözték magukra, nem vonják-e fel a késő vagy a közeli jövőben a fekete csuklyát, s vetik a diadalmasok lakomája közé az Eris almáját?

Az első hely a házigazdát illeti - alkotmányos királyunkat, az osztrák állam császárat, Ferencet, ki ez időben már elég előhaladott korú férfiú volt.

Nekem egy kitűnő nagynéném élt, ki az udvarnál is mint palota- és kereszteshölgy gyakran megfordult később: b. Jósika Jánosné, gr. Csáky Rozália, ez mindig azt állította, hogy neki Ferenc császár jobban tetszik, mint az orosz cár, Sándor.

Ha valaki kérdezte, miért - nagynéném kedélyes modorában azt felelte rá, mert császáribb, s több méltóság van benne, mint az orosz cárban.

Legyen ez bármiként, én alkotmányos királyunkat igen gyakran láttam, s mindig nyugodtnak, nyájasnak találtam, s tagadhatlan, hogy azokra nézve, kik közvetlen közelében valának, valami fascinálo volt - éppen egyszerűségében, mert Ferenc császárnál öltözetben, modorban, szokásokban alig lehet egyszerűbb embert gondolni.

Íme két példa.

Ferenc császár a szép schönbrunni kert ódon, nyírett gyepűi közt sétálgatott egyesegyedül, szürke kabátban. Egy idegen jött, ki a császárt a felügyelők egyikének nézvé, kérdezte, merrefelé van az állatgyűjtemény.

A császár arrafelé mutatott ujjával.

- Nem vezetne-e oda, barátom? - kérde az idegen.

- Szívesen! - felelt a császár, s hallgatást intett azoknak, kikkel találkozott, mindent megmutatott az idegennek, ki aztán *egy húszassal* ajándékozta meg.

A császár otthon jót nevetett, mondván, hogy ez az első pénz, melyet szerzett.

Ismeretes az is, hogy egykor újra Schönbrunnban egy temetéssel találkozott, de a szegényes koporsót senki sem kísérte; a császár aztán a sírig követte, s az első marok földet vetette reá.

Én itt csak személyes benyomásról szólván, s mint emlékiró s nem történész, a császár életét - mint osztrák császáret s magyar alkotmányos királyét - a történelemre utasítandónak hiszem.

Annyit tapasztaltam, hogy a jelenlévő idegen fejedelmek nagy tiszteletet tanúsítottak iránta, s a bécsiek nemegyszer fogták ki lovait, s fogták be magukat hintájába.

Hogy mint magyar, miként fogtam fel e királyunk uralkodását, azt ezen emlékiratok olvasása előtt is könnyű kitalálni.

A császár ez ünnepélyen az osztrák tábornagy egyenruhájában volt, mely fehér és széles paszománttal van díszesítve, ehhez vörös nadrág járult, míg kezében paszomántos kalap volt zöld tollakkal.

Sokakkal beszélt a tekintélyesebbek közül, s úgy látszott, ez este igen jó kedve volt.

Megható alak volt mellette a szép, csendes, halvány császárné, valódi túlvilági kép, szintoly ízléssel, mint pompával öltözve, minden túlterheltség nélkül. Egyébiránt kevés rokonszenvesebb alakot láttam életemben.

Sándor cár ez időben a férfúkor teljes épségében és férfias szépségében tűnt fel, főleg, ha kalapja volt a fején, melyet bizonyos sikkal viselt, mit az orosz tábornokok híven utánoztak. Hajadonfővel a cár fejének egész felső része hajtalan volt, s azt csak hátrészában körítette elég sűrű és még elég széles szőke hajkoszorú.

Tartása merev volt, mi talán onnan is jött, hogy erős férfú lévén, derekát nagyon befűzette, s rajta minden redőtlenül és feszesen állt.

Osztrák ezredesi egyenruhában jelent meg: saját ezredének jelmezében, mely neki feltűnően jól állt: fehér frakk sárga hajtókával, s világoskék nadrág aranypaszománttal.

Több rendjel díszesítette mellét, különösen az osztrák Terézia-rend - széles fehér-vörös szalagja és csillaga - az ismeretes legendával, *Fortitudini*.

A cár a csendes lengyelben mindig az előtáncos volt, s azt szépen elsétálgatta, minden koreográfiai hevélyek nélkül.

Az orosz quadrille-t, mely akkor nagy divatban volt, hasonlóul szerette, s ebben a legszebb fiatal hölgyekkel táncolt; párszor gróf Nemes Ádám rendkívül érdekes leányával, később Kopp altábornagy nejével, kivel egyáltalában nagyon szerettek a fejedelmek táncolni és társalogni; igaz, hogy sok esze volt vagy inkább most is van - s igen jól táncolt. A cár többi táncosnéit itt elsorolni felesleges.

Sándor cár, ha egyedül járt a bécsi utcákon, többnyire szürke télikabátban volt, egyszerű köcsöskalappal s egy kis nádpálcával, no de mindenki ismerte.

A porosz király, Frigyes, ez este a legderültebbnek látszott a fejedelmek közül, ő is osztrák, de huszárezredes jelmezben volt, hanem legkevésbé sem huszár alak. Sokat társalgott és táncolt is, de ez utóbbit egész nyugalommal tévé, illemből inkább, mint mulatságból. - Tudva van, hogy a porosz király a legtanultabb férfiak egyike volt.

Még két királyról szólok - mindkettő egészen feltűnő alak: az egyik a *dán király* - közép-magasságú, világosszőke hajú, cingár férfiú, kit vörös dán egyenruha fődött, a legegyszerűbb, melyet csak gondolni lehet.

Őfelsége is jól mulatott, igen derült volt, s szeretett a legszebb hölgyekkel táncolni.

Volt ez időben, de nem a kamarabálban ám, hanem Bécsben, egy elég csinos, fiatal, szőke hölgy, kit a bécsiek - ők tudják, miért - die Königin von Dänemarknak neveztek. Sokszor láttam, eleven hölgyecske volt - villogó kék szemekkel - annyi bizonyos.

Ismételjem-e, amit már egy X. kötetes munkámban oly elhatározottan kimondtam: hogy mindezekben semmi hízélgés nincsen? Miért hízelegném én, ki semmit sem kérek, semmit sem várok, és semmit el nem fogadok. Nem sok ember mondhatja ezt.

Akit most utoljára hozok fel, az Maximilián, a württembergi király, rangra a jelenlévő nagy és kisebb hatalmasságok közt úgyis az utolsó.

Maximilián királynak széles, kissé duzzadt és duzzogó piros arca volt, melynek kifejezése sok akaratereire mutatott. A jó stuttgartiak egyébiránt tudják, hogy ez akarat Maximilián királyban nem is hiányzott. Ízléséről s a szépítési ösztönről, mely benne volt, a stuttgarti fényes és ritka műízléssel épült és felkészült palota, a számos ültetvények s a város maga tanúskodtak.

Mondják, Stuttgartban úgyszólván mindenkit ismert, s körülbelül mindenki életnemét s erkölcsi értékét tudta. Gyakran megtörtént, hogy ha valami iparos nyárspolgár a király majmainak kalitjai előtt elment, mert a legszebb majomgyűjtemény az időben egész Európában a stuttgarti volt, a király kiizent a polgárnak, hogy ne ácsorogjon, hanem menjen haza csizmát szabni vagy bádogkannákat csinálni, mert ennek több hasznát veendi családjá, mint zoológiai ismereteinek.

Maximilián királynál én legalább sohasem láttam kövérebb embert; mellénye inkább hasonlított függönyhez, mint mellényhez; aztán szembetűnően restellte, hogy mikor a fejedelmek valami terembe beléptek, ő volt mindig az utolsó.

Mikor később a dob és trombita engemet Stuttgartba vezetett: apróra megnéztem az egész királyi palotát, a király nagyon szerette, ha mások bámulták, amit teremtett, s mikor ily látogatások alkalmával a palotában volt, mint akkor is, mikor én Stuttgartban valék, tért hagyott a vizsgaságnak, s egyik szobából a másikba vonult, úgyhogy az ember vele sohasem találkozott.

Egyébiránt nagyon rendtartó és szigorú uralkodó volt.

Mármost a hölgyekről is kellene valamit mondanom, mert ha a vagyonos urak a fényt és tekintélyt képviselték a társaságban, a hölgyek annak virágai és zománca valának. Igen, de ez már igen nehéz feladat: mindazáltal megnevezek néhányat.

A legszebbnek én herceg Koháry leányát találtam, magas, szőke hölgy volt ez, igen szelíd és kedves kifejezésű arccal, s emellett kecses és választékos. Volt ott ez időben egy fiatal gr. Somsitsné, ki valódi furorét csinált, mintegy huszonkét-huszonnégy éves, barna nő, szép,

kissé csintalan kifejezésű arccal, mely a férfiaknak sok ébergéseket és hevélyeket okozott, bár sohasem hallottam, hogy a kecses, derült grófnő valakit közülök megkülönböztetett volna.

Egy gyöngéd, szelíd arckifejezésű Hojós grófhölgy is nagyon tetszett, mint szintén a Bécsben szépségükről híres két Kristalnik grófhölgy.

De volt e kamarabálban különösen két magasrangú nő, kiket csak azért hagytam utoljára, mivel a javát akartam utoljára felmutatni, ezek a *weimari* és *oldenburgi* hercegnők valának, Sándor orosz cár érdekes nővérei.

A *weimari* hercegnő szőke hölgy volt, az időben még fiatal, de úgy tudom, már özvegy, az orosz cár szerfelett szerette és becsülte, s igen gyakran meglátogatta. Nálunk - hölgyeink közt - a tulajdon megvan, de nincs jellemző magyar kitételünk arra, amit a francia *comme il faut*-nak nevez, s ami körülbelül oly értékű, mintha férfiúról - azt mondják -, hogy az tökéletes gentleman. Ily *femme comme il faut* volt az egyébiránt is tudományosan művelt, eszes és elmés *weimari* hercegnő.

Az *oldenburgi* hercegnő - később württembergi királynő - jóval szebb és bájosabb alak és arc volt a *weimari* hercegnőnél, s mindenkit első tekintetre elvarázsolt.

Minő kegyelettel udvaroltak a két kecses hölgynek a fejedelmek maguk, alig kell említenem, s ezzel a rovatot befejezem, nehogy túlradással vádoltassam; csak azt teszem még hozzá: amit úgyis mindenki kitalálhat, hogy e kamarabálban az osztrák császári családon kívül többen jelen valának a főhercegek közül. Ezek közt legderültebb s legnyájasabb *Antal* főherceg volt: ez időben Hoch- und Deutschmeister.

Aminő szépen és ildomosan végződött e kamarabál, hol elég alkalmam volt kitáncolni magamat, oly egészen váratlan és meglepő vége volt egy másik nagy udvari bálnak, melyben hasonlóul részt vettem, több ezredbeli kamarással, mert öten valánk.

A mulatságot magát s a fényes társaságot nem akarom másodszor leírni; ez ismétlésekre vezetne, azért csak annyit mondok, hogy ez a legszebb zene kíséretében és a legnagyobb bőségben hordott üdítők és csemegék közben igen élénken és derülten folyt.

Éppen egy orosz quadrille-t végeztek be, s a táncosok hölgyeiket szülőikhez vezették vissza, midőn én, ki e pillanatban gr. Bethlen János pajtásom mellett álltam, azt vettem észre, hogy valami csendes sűgás és pusmogás keletkezett, olyan, minő a méhkasban van, mikor lakói rajzani készülnek, vagy minő a csendes permeteg, mely a könnyű fedelet verdesi.

- Miféle zsinat ez? - kérde Bethlen körülnézve.

Mindketten láttuk, hogy a társaság, mely eddig rendezett gomolyként mozgott körben, egyszerre csoportozatokba csomósodik, s pár előkelő úr keresztülhasít a tömegen, mintha valami igen siető teendője lenne.

Engemet a vizsgaság bántott; menjünk, János, szóltam: nézzünk körül, talán valaki rosszul lett?

Az első, ami nekem rögtön feltűnt, az igen komoly, majdnem erőltetett arckifejezés volt, melyet az orosz cár, ki éppen herceg Metternichhel beszélt - láttatott.

Kérdeztük jobbra, kérdeztük balra, senki sem tudta, mi történt; de hogy valami, mégpedig igen nagynak s váratlannak kellett történni, azon a zaj keletkezése után tíz perccel senki sem kételkedett.

Én azt hittem, hogy talán a császárné lett rosszul, mi elég hihető volt, miután a gyengéd idegalkotású nőt a zaj igen könnyen kifáraszthatta volna.

- Ej, mit törjük ezen a fejünket! - mond Bethlen - éppen amott áll gróf Kewenhüllerné, egyike a legbájosabb hölgyeknek, odamegyek, hát te mit csinálsz?

- Én várom, hogy ráhúzzák, aztán táncolok. - Bethlen ezzel távozott - mikor egy dán tiszt, többnyire szomszédom a Marschalstafelnél, mellettem haladt el.

- Vous le savez déjà? - kérde franciául.

- Ma foi, major, je ne sais rien! - feleltem.

- Napoléon c'est évadé! il est en pleine voile vers la France!

No, ez gonosz hír volt - *post asservatam Europae libertatem*, s következményeit lesz alkalmam később leírni.

Most még bécsi mulatásomról s az ottani életről kell szólnom.

Ez időben én az udvarhoz, miként mondám, igen gyakran jártam, de nem az úgynevezett nagyvilágba. Más szavakkal: úgyis eléggé el levén katonai teendőimmal foglaltva, nem vezettettem be magamat a felsőbb körökbe - e bevezetést *általánosságában* vevén. Hogy ezt valaki tehesse, főleg Bécsben, ehhez több pénz és több idő kellett, mint amennyivel én rendelkezhettem. Aztán megvallom egész alázattal, hogy nem bírtam a felsőbb körökbeni otthonosság hiúságával.

Fiatal, majdnem gyermekember levén, amit szabad óráimban kerestem, az a multság volt, ezt pedig Bécsben igen könnyű feltalálni.

Mindazáltal néhány elsőrendű háznál ismerős és olykor meghívott vendég valék.

Ilyen a herceg Koháry háza, ilyenek valának a gr. Pálffy-féle ünnepélyek s a herceg Trautmandorf háza, melyekbe engemet s gróf Bethlen Jánost - tulajdonosunk vezetett be.

Volt ezeken kívül akkor Bécsben, reánk, tisztekre nézve néhány ház, hol az ember igen jó társaságban, kedélyesen mulathatott, főleg sokat táncolhatott.

Ilyen volt a *Bedekovics*-ház, mely, szorosán véve, nem tartozott a felső körökhöz; de hol az ember olyanokkal is találkozott, kik a felső körökbe s az udvarhoz is eljártak.

Mi, tisztok, szerettük a táncvigalmakat, mert egész seregével találkoztunk ott a szép kis-asszonykáknak s fiatal nőknek. Olykor lehetett itt az úgynevezett *finance* és bankár társaságból is látni férfiakat és hölgyeket, aztán itt művészek is megjelentek hében-korban. Bedekovicsné kissé éltes nő már, a legkedélyesebb háziasszony volt, kit csak kívánni lehet.

Ami a bécsi bankárkört illeti, ez volt talán a legfényesebb, de én a nagyon is kitárt fényt ízléstelennek találtam.

Aztán az ily házak olyanok, mint a hajó a tengeren, az ember csak arra ébred, hogy elsüllyedtek.

Egy [...] bankárról hallottam, hogy pompás művészi becsű billikomot vett nejének ajándékkul.

És ez két kézzel emelgetvén az ezüstbillikomot, azt kérdezte: *Was haste dafür gegeben?* csak a súly érdekelte - íme a finánc szellem, azért nem kellett nekem.

A táncünnepélyeken Bedekovicséknél, ki nem találnák önök, ki volt az előtáncos en titre?

Ez nem volt más, mint a kedves, jó öregúr később, s egykor fiumei nagyon szeretett kormányzó, *Ürményi Ferenc* barátom.

Ő ez időben igen deli férfiú volt, s habár keresztlevelét nem láttam, alig hiszem, hogy több huszonkilenc-harminc évesnél. Egyébiránt mindig hajporozott fővel járt, pompás, kifáradhatlan táncos volt, és *állítólag* valódi *Hahn im Korb* a szép nők közt.

Mondom, állítólag: mert Ürményinek nem volt szokása azokat megnevezni, kiknek udvarolgatott, s így e részbeni bizodalomával nem dicsekedhetem, aztán ez időben még csak ismerőm volt - s nem barátom, mint később.

Egy másik ház, melyről már fellebb említést tevék, a rokkantak tanyájának parancsnokáé volt, hol az úgynevezett Wasserbalok tartattak, melyek Lotringernek oly szépen jövedelmeztek.

Ezeket - mi tagadás benne - kissé untuk, mivel odaparancsoltattunk, s néha oly időben, mikor máshol jobban mulattunk volna. De ha egyszer ott valánk, eltelt jól az idő, mivel a kisasszonykák, többnyire tiszték leányai, legkevésbé sem valának rokkantak - sőt!

Mindazáltal tudtomra a Bedekovics és az utóbbi - féle mulatságok, minden tragikai katasztrófok nélkül folytak le - s mind a táncosok, mind a táncosnék megtartották étvágyukat és csendes álmukat.

Egy harmadik mulatságról ezt nem merném állítani s ezért kezemet a tűzbe tenni. Minden évben egyszer farsangban - az ismeretes, jóhírű *hernalsi leánynöveldében* táncvigalom tartatott - hová mindig el valának a fiatalabb s jó táncos tiszték híva. Természetesen minden a legnagyobb illemmel folyt, mert a nevelőnők mindig sarkukban valának a tüzes kisasszonykáknak - s emellett valódi saskeselő ellenőrséget tartottak fölöttünk, tisztecskéik fölött.

Annyit mondhatok, hogy biz itt nem egy kézszorítást kaptunk, s a szemek is kiváló ékesenszólással bírtak, sőt levélkéik is cseréltettek ki; de mindezen vétkes törekedések dacára soha egyetlen megszöktetésről sem hallottam; hanem igen - itt en herbe - kezdett ismeretségről, melyek aztán házassággal végződtek. Egyébiránt tudva van, hogy ez intézetből kerültek ki a legjobb nevelőnők - s én legalább senkitől sem hallottam panaszt, pedig több ily nevelőnőt ismertem.

Volt tehát multság elég, s a laktanyában is jól eltelt az idő, mikor szolgálatban nem valánk, reám nézve pedig szolgálatban is, melyet nagyon kedveltem.

Szállásomon vívtunk, olykor még hangverseny is volt, hol én valék a fuvalás, Lindner a gitáros.

Hatan együtt ebédeltünk szállásomon, s az étkeket a szemközti kávéházból hozattuk.

Vígabb ebédeket alig lehet gondolni, a többi közt egy állandó tréfánk volt, mely mindig derűtségbe hozott bennünket, az abból állt, hogy nem volt szabad *régi élcet* mondani. Aki ilyet mondott, azonnal fejére kapta a nagy, hegyes, vörös papirosból készült sipkát, rémséges, fehér papirosbojttal. - Beh sokszor fején látta volna e sipkát egy fogat vicsorító tudós, kit meg nem nevezek, s kinek igen sok, de egyetlen új élcét sem hallottam vagy olvastam soha.

Ha szép idő volt, kimentünk sétálni, többnyire polgári öltözetben, vagy dohányozni a szemközti kis kávéházba, hol többnyire b. Wetzlar nevű századost találtuk *tartlizva* egy nyugdíjas pajtásával.

E százados, jól túl a hatvan éven, egész parókát viselt, és magam is találkoztam vele párszor hó- és záporban, roppant zöld esernyővel, *de kalap nélkül*.

- Hát a kalap? - kérdém.

A jó öreg úr fejéhez kapott, elszakramentírozta magát, hogy a páróka minő csúffá tette őt, s vele kalapját feledtette.

Az említett kávéházban egy napon ez a furcsaság történt, hogy oda egy magyar fiatal ember jött, nagyban kancsal és ipszilon-lábú, kit, nem tudom, mi okon, a tisztek titkos rendőrnek s kémnek tartottak. Talán éppen rossz kedvében volt egy-kettő közülünk, elég annyi, hogy a szegény fiút galléron csípték s betű szerint kidobták az ajtón.

Másnap aztán az ifjú megérkezett atyjaurával - valóságos táblabíróval - rémséges tajtpipával kezében, s ez belépve a kávéházba, míg fia ura széles háta mögött állt, egy hatalmas speech-et tartott, állítván, hogy fia becsületes ember, mert ha az volna, amiért oly hevenyén ki-menettetett, maga kitekerné a nyakát.

Mindnyájan neveltünk, aztán kezet szorítottunk atyjával és fiával, s a dolog visszatért a napirendre.

Nagyobb bajom volt ám ennél s bizony most is bámulok, hogy rosszabbul nem végződött.

Sietve futottam át a laktanyából a kis kávéházba, mikor egy ott elrohanó fiaker kocsijának rúdja belém ütközött, s engemet a földre terített.

Ha lélekjelenlétemet csak pillanatra veszttem, igen hihető, hogy soha fel nem kelek. Szerencsémre ez nem történt, s esés közben megragadtam a lónak kantárát. A tisztek kirohantak, megállították a kocsit, s nekiestek a fiakernek. Én eközben fölkeltem, éles fájdalmat éreztem a mellgödör táján, szemem körül homály borongott, de átláttam, hogy a fiaker semminek sem volt oka, és az egész bajt saját szelességemnek köszöntem.

Így menekedett meg közbenjárásomra, néhány puffal, a fiaker - s a dolog annyiban maradt, én pedig még azon estve, csinosan kiöltözve, az udvari színházba mentem, s annak fagylaldájában csaptam a levét, a fagylaltáruló kisasszonykának.

Hány ily kisebb-nagyobb életveszélyben voltam életemben! s mennyire tudtam minden bajt feledni, azt nehéz volna t. olvasóimmal elhitetni. De mindennek egy megfejtése van, igen fiatal valék, s ezidőben az életet könnyű oldaláról vettem.

Vallomásaim nem volnának teljesek, ha fiatalkori indulatosságomat említetlen hagynám. Mennyi, de mennyi öntagadásba és senkitől sem sejtett kisebb-nagyobb öngyőzelembe került nekem, lassanként s az élet keserű iskoláján keresztül, ingerlékenységemet legyőzni s a hirtelen harag démonának fejét összetörni - ezt én tudom. De hogy ez sikerült, arról további életem tanúskodik. Azonban akkor is, mikor még vérem így buzgott, engemet az első jó szó kiengesztelt, s elmondhatom szerénytelenség nélkül, hogy mind ez óráig ellenségeimnek s rosszakaróimnak, kinek ne volnának ilyenek, mindent megbocsájtottam.

De *megbocsájtani és feledni* - ez két különböző dolog. Nem tehetek róla, hogy oly élénk emlékezőtehetségem van, mely semmit sem feledhet, még ha akarná is. E részben csak akkor vádolhatnám magamat, ha bosszúálló volnék. Márpedig későbbi életem legfájóbb napjaiban sem lehet reáfogni, hogy magamat megbosszultam volna.

Ha engemet valaki megsért, de sértését vissza nem veszi, nekem egyetlen engesztelő szót nem mond, és semmi kilátásom nincsen, hogy elégtételt kapjak, akkor sem forralok senki ellen bosszút, de eszébe juttatom, hogy nem feledtem, s hogy várom az elégtételt. Nem jó, nem okosság feledni, *hogy a csalán éget*, s nem árt kesztyűt húzni, ha csalánhoz nyúlunk. No de e tárgyra majd visszatérek, mikor írói pályámra kerül a sor.

Mielőtt újabb események elé mennénk, még elmondok önöknek, mivel nem fogok, úgy hiszem, senkit meglepni.

Hogy Bécsben is volt e nevezetes történelmi napokban *elég lángész*.

Nem azt a *lángészt* értem ezúttal, melyet a francia *génie*-nek nevez, hanem azon *másikat*, melynek neve *girouette*.

A világtörténelem több oly időszakot mutat elő, hol a színes véleményváltoztatás napirenden volt. Az én élettapasztalásom keretében, két ily időszak szerepel, az úgynevezett *restauráció* s *III. Napóleon trónra lépte*. - Soha a legrégibb időktől e pillanatig, több palinodiának tanúja az emberiség nem volt, főleg Franciaországban.

Ha erősíteni akarnám, hogy Bécsben ily köpenycsavaró szélkakasok nem léteztek - úgysem hinné el nekem senki, s ha ezeket meg nem nevezem, megbocsájtja nekem mindenki, mivel életet és kort ismerő olvasó úgyis tudja e neveket; a műveletlen- vagy félig műveltek árva compendiumát csak nevekkal szaporítnám, s ez felesleges. Az aprórendű, tintás és szurkos palinodiákat a magukat lángésznek nyilatkoztató, minden hínárban kedvtelve kuruttyoló kurta köpenyforgatókkal pedig, kiknek száma légió, tollamat be nem szennyezem [!]. Az ilyen kópé, miután se bora, se búzája nincs eladó, a legselejtesebbet, amivel bír, teszi eladóvá, saját személyét. Ha az ily ember eszes és ügyes, annál alábbvaló; mert ugyebár, t. olvasó, többet ér egy *becsületes* tökfilkó húsz ily lángésznél.

III. HADJÁRAT

Mindenki átláthatta, hogy a híres *enjambade imperiale* után, mikor Napóleon egyik lábával még Elbában, a másikkal Belle-Alliance-nál a szárazra lépett, nem fog az első wé-nél maradni, s azok, kik azt hitték, hogy Napóleon elég messze van, ha Elbában van, gyorsan át fogják látni, hogy vannak emberek, kik más emberek megnyugtatóására soha elég távol nem lehetnek.

Most, mikor még a lámpásos és peremes fiú sem biztos, hol fogja az éjet tölteni, könnyű kitalálni, hogy az első, amit a Bécsben egybegyűlt fejedelmek tettek, a visszahatás s ellenműködés volt.

Vannak, kik azt állítják, legalább azt állították akkor, hogy Napóleonnak hatalmas föllépése el volt hamarkodva, hogy neki várni kellett volna, míg az idegen hadosztályok végképp kitakarodnak Franciaországból, s akkor lépni fel a híres sasokkal s a napóleoni név prestigiumával.

Akik ezt állítják, nem ismerik Franciaországot, melyet a XVI egymás után következő Lajos s másnevű Bourbonok soha nem ismertek úgy, mint I. és III. Napóleon.

Nincs rosszabb politika, mint egy könnyű kedélyű, híg erkölcsű, palinodiákra hajló nemzetnek időt engedni, hogy a változást, még azt is, mely jóból rosszra, dicsőségből s fényárból lealáztatásra megy át - *megszokhassa*. Vannak emberek, kikről talán lehetne azon véleményt kockáztatni, hogy a rosszat, ha nem egyenesen égeti saját bőrüket, hamarabb megszokják, mint a jót, mely munkával és áldozattal jár.

Én Franciaországban egy *Rebillot* nevű nyugalmazott ezredessel találkoztam - igen beszédes úr volt, s talán valami négy hetet töltöttem azon kis bourgade-ban, melyben lakott, s őt mindennap láttam, de sohasem tudtam kisütni, ha a Napóleon vagy a Bourbonok részén van-e. - Ezen úr, ki jelen volt, mikor Napóleon kiszállt Franciaországban, beszélt nekem, hogy közel e helyhez egy francia huszárezred volt felállítva, melyet éppen egy tábornok, név szerint La Bedoullier jött megtekinteni.

- Il faut crier, *vive le roi!* - szólt az ezredes.

Az ezred engedelmeskedett, s kiáltott, ahogy a torkán kifért: *vive le roi!*

Egyszerre vágatva érkezett a sereg homloka elé egy fiatal törzstiszt; a tajték szakadt lováról, s már távolból kiáltott: *Criez: vive l'Empereur!*

Azonnal kiáltottak: *vive l'Empereur! vive Napoléon!*

A többi a történelem feljegyezte, s a többi közt Horace Vernet legsikerültebb képei egyikében örökítette.

Mihelyt a váratlan esemény az egész világ titka lőn, én az ezredeshez siettem, s vissza akartam venni kérésemet, néhány héti szabadságra Erdélybe, három év óta nem láttam atyámat, testvéreimet. Az ezredes azonban megnyugtató: - Ha ezredem parancsot kap indulásra, ön tudja, hogy ez állomásonkint megy, s ebbe idő telik (akkor még híre sem volt a vaspályáknak); ha tehát ön és Bethlen, ki hasonlóul szabadságot kért, nem mulatnak tovább két hétnél Erdélyben, nincs könnyebb, mint az ezredet utolérni azon esetben, ha már elindult.

Ez igaz volt - s így Bethlen Jánossal együtt élveztük a rövid szabadsági időt, de habár mindketten siettünk, mikor Bécsbe visszaérkeztünk, az ezrednek hűlt helyét találtuk, az ezredes egy levelet hagyott hátra számomra, melyben kitűzte a napot, mikor az ezred Linzbe érkezik.

Szerencsére ott nyugnapot ünnepelt, s mi ennek esti órájában csakugyan az ezrednél valánk. Mindazáltal az ezredes jól lehordott, mégpedig minden ok nélkül, mert a késedelemnek sem én, sem Bethlen nem valánk okai.

Aznap, mikor szabadságomról jöve Bécsbe megérkeztem, nagy hetykén sétálgattam a Grabenen, csörgetvén kardomat a kövezeten. - Egyszerre megpillantottam az orosz cárt, ki egy szép curriclé-ben ült, s maga hajtotta a lovakat.

Mikor a jármű mellett elhaladván, megálltam s köszöntem, a cár is megállította lovait, s engemet magához szólított.

- Ön a Colloredo-ezredben szolgál? - kérdé.

- Igen, felséges uram! - feleltem.

- De nem marad itt?

- Sőt, felséges uram, ha lehet, még ma indulok.

- Köszöntse ezredesét, et bonne chance! - szólt a császár.

Én e találkozást azért hoztam fel, hogy megemlíthessem, miképp az orosz cár ezredesemet nagyon szerette, ismerte őt még az 1812. hadjáratból, hol az ezred Podubninán nagyon kitüntette magát, de igen sok népet vesztett.

Miként mondtam, még aznap indultunk, s így az egész 1815-iki hadjárat idejére búcsút vettem Bécsből.

Nem nagyon fájt a szívem, aztán azt hittem, mint olyan gyarló ifjú - huszonegy éves valék -, hogy majd paszamántos kalappal térek vissza. No de bevallom, hogy rövid erdélyi szabadságom dacára volt biz ott egy kis szerelmi kalandom, és szorgalmasan írogattam haza a legsustorgóbb szerelmes leveleket.

Mielőtt elkezdeném az előttünk álló hadjáratból leírni azt, ami személyemet illeti, elmondom még, hogy nekem Bécsben, ez időben egy párviadalom volt, mely igen gonoszul üthetett volna ki; ha az egyetlen segéd, ki abban tanúskodott, nem lett volna a leghidegebb vérű s -bátrabb ifjak egyike, ez nem volt más, mint gr. *Erdődy János*, kit már itt megneveztem.

A párviadal oka semmiség volt, mint többnyire mindig, s mivel én és ellenem elég heves vérrel bírtunk, nem akartuk azt másnapra halasztani. Még azt sem néztük, ha kardjaink jól ki vannak-e fenve.

Erdődy, ha jól emlékszem, tanácsolta, hogy a dolgot halasszuk másnapra; no de beszélhetett, mindketten már meztelen karddal álltunk szemközt.

Közel volt éjfélhez, a szobában egyetlen gyertya égett, s nekirontottunk egymásnak. A vívás igen dühösen folyt, s oly szépen kanyarogtunk egymás körül, hogy egyszerre mindketten az ablakmélyedésben valánk. Én igen-igen veszedelmes, bár magában csekély sebet kaptam, egy késfoknyira a jobb szememtől, melynek forradása még látható. - A vér elborította a szememet - alig láttam, s mint az eszeveszett vagdaltam jobbra-balra, s ellenfelemnek két ujját annyira megsebeztem, hogy csak függött.

E pillanatban ragadta meg egyik kezével az én, a másik kezével ellenfelem karját Erdődy, s mivel szintoly bátor, mint erős fiú volt, széttépett minket egymástól, míg kifűjtük magunkat.

Most is bámulom, hogy a sustorgó vágások egyike nem érte Erdődyt, annyi bizonyos, hogy kevesebb hidegvérrel s bátorsággal bíró segéd póru járhatott volna, de még rosszabbul mi ketten, ellenfelem és én, kik az ablakmélyedésben csúffá tehattuk volna egymást örökre.

Mikor a dolognak vége volt, s láttam, hogy szemem ki nem futott, megvallom, nagyon megörültem, minden haragom elmúlt, s azonnal kibékültem ellenemmel - míg Erdődy gyorsan sebész után küldött.

A dolog titkolhatatlan volt, s ezredesem, sőt - Hessen-Homburg Filep herceg is, jól megleckéztek, de aztán megbocsájtottak mindkettőnknek.

Erdődy nekem később egész őszinteséggel azt mondta, hogy minden jól ment, csak a hirtelen kibékülést nem tudta helyeselni, mivel nekem volt igazam.

Mivel gr. Erdődyről szólok - álljon még itt róla az, hogy ő nemcsak ezen alkalommal mutatta magát önzéstelen barátomnak, hanem egy másnemű igen nagy bajból is kirántott, négyszáz frtot kölcsönözvén nekem, habár akkor neki nem sok volt.

Ez a baj volt az első és utolsó ilyenemű könnyelműség s meggondolatlanság, mellyel magamat vádolhattam.

Akkortáiban a tisztek szép járulékot kaptak, az úgynevezett francia kárpótlási pénzeket, nem volt az sok, de mégis fizetésemet s mit hazulról kaptam, hozzátéve - sohasem volt annyi pénzem. Ez könnyelművé tett, s mivel éppen ez időben vártam hazulról pénzt, egyszerre csak azon vettem észre magamat, hogy majdnem üres a pénztár.

Este volt, másnap tíz órakor okvetlen ki kellett ötszáz frtot fizetnem, s a pénztárban csak százötven forint volt.

Megmondottam bajomat Erdődynek, ki rögtön segített, s a baj el volt hárítva. Igaz, hogy ha ezredesemhez folyamodom, ki atyámnak barátja volt, s engemet is szeretett, a bajt szintűgy elháríthattam volna, no de nem szerettem a leckézést, s mivel senki sem leckézhetett volna meg ez alkalommal inkább, mint én magamat, nagyon örültem, hogy ezen az úton szabadultam.

Oly szűkké vált a fellebb említett meggondolatlan költekezések következtében erszényem, s oly szépen benne valék egyrészt másokért felvállalt szabó-árjegyzésekért, hogy sok idő kellett, míg tartozásomat vissza tudtam fizetni.

Én életemnek ezen egyetlen, valóban könnyelmű tettét annál kevésbé vonakodtam ide feljegyezni, mennyivel ismeretesebb az, hogy főleg jelenkorunkban nemcsak egyesek, mégpedig a leggazdagabbak, hanem egész államok puffra élnek s a más pénzéből. Én legalább fizettem, *s mieux vaut tard que jamais*.

Párviadalról levén szó, emlékszem, hogy éppen ez időben egy kemény, a párviadal ellen kiadandó rendeletről volt szó.

Egy gróf Wartensleben, ki akkor a hadseregben szolgált, híres, bátor ember, hallván a rendelet hírét, felkiáltott: *da werden es die H-ter am besten haben!* - A párviadatok tilalmáról s párviadatok elleni szövetezésekről annyi íratott pro et contra, hogy e részben nem akarok szót szaporítani. De azt hiszem, hogy a társaság legelébb is azokat rekesztené ki, kik ily non combattans szövetségbe lépnének.

Helyesen? - ez más kérdés. Megszüntetni a párviadatok előítéletét, mert ez előítélet még most alig lehető: erre idő kell.

De van mód arra, hogy ezek ne legyenek gyakoriak.

A fődolog az, hogy a párviadal szűnjék meg komédia lenni, s legyen nagyon is komoly.

A másik az, hogy annak minden szabályai szigorúan megtartassanak.

Az úgynevezett *amerikai párviadatok* pedig egyenes *gyilkosságnak tekintessenek*, s mint ilyenek büntetessenek.

Végre ami a párviadatok ellen a legjobb óvószer, az a jó nevelés, az egymás iránti udvariaság.

Lássuk már most ezen idők egyik kuriózumát, s mely a jó bécsieknek annyi anyagot és alkalmat nyújtott igen sok rossz, de néhány jó élcre is.

Nem oly régen egy francia szeleverdi valami elsőrendű hírlapban tudatta a világgal, hogy a lipcsei vásárba egy német herceg érkezett, ki még egészen középkori lovagok modorában él, lakik, ruházkodik és mulat, s hogy Lipcsébe egész kíséretével s annak minden lovagkori attribútumaival tanyát ütött.

Az egésznek ártatlan megfejtése az, hogy egy *Fürst* nevű könyvtáros oda egész halmaz *lovagregénnyel* érkezett meg, s ez valami német lapban említve volt, s a lángeszű gallus a dolgot betű szerint vette.

Azon időben, mikor én Bécsben valék, nem távol Béctől, csakugyan élt és uralkodott egy német *Ritter*, kinek kis lovagvára előtt felvonóhíd volt, szögletében őrtorony, alsó, pinceosztályában pedig *várfenék*, Burgverlies.

A lovag úr magát így nevezte: *Ritter von der blauen Erde*, s nemcsak ő maga s igen tisztességes egészen régi német modorban valának öltözve, hanem a cselédek is. Mindezek aztán azon ódon irányban beszéltek, melyet Götz von Berlichingen és Haspar a *Spadá*-ból, mit szintén az akkor még igen olvasott más lovagregényekből vagy drámákból minden kissé olvasott ember ismert, habár így senki sem beszélt.

Az említett Ritter úr várában az annyira szokásban volt, s az illetők úgy beleokultak, hogy a csalódás majdnem tökéletessé vált, s az egész komoly szint kapott.

Lassacskán a vendégszerető háziúr egész kis szövetséget alkotott maga körül, s a részeseket elnevezte. *Die Ritter der blauen Erde*.

Elég vendéget hozott oda a kíváncs, s ezek tréfából aztán mind *kétföldi* lovagoknak csaptak föl.

Ha valaki jött, okát kellett jövetelének adni, hogy például az útonálló (Wegelagerer) kifosztották, vagy nejét, leányát, aráját szöktette meg valami istentelen rablólovag, stb.

Mindez igen komolyan folyt, s még az emberek a várban voltak, bona fide elfogadták a középkort s a vár urának ódon szokásait. Csak mikor búcsút vettek, kezdtek élcezni és nevetni.

Magában értetik, hogy minden új vendég magának valami lovagnevet adott.

Egy alkalommal barátom b. Wesselényi Miklóst többekkel együtt odavezette a kíváncs. - Wesselényi magát *Ritter Nunquamretrónak* nevezte, igen jól tudott a gazda nyelvén, s miképp azt nekem később elbeszélte, pompásan mulatott.

Ugyanakkor valamivel később érkezett oda egy gróf *Lassanszky*, valami dörgedelmes cseh nevet vevén fel, s mihelyt Wesselényit megpillantotta, felkiáltott: Hah! Schänder meiner Ehre! du hier! Azután szemeszöktében ráfogta az ártatlan Ritter Nunquamretróra, hogy ez feleségét megszöktette, s őt elégtételre szólította föl.

A gazdának s gazdasszonynak igen komoly közbenjárása semmit sem használt, végre abban egyeztek meg, hogy a két vetélytárs ügyét istenítélet döntse el az első *regensburgi Reichsrath* alkalmával.

A mi ezredünkben is volt néhány Ritter der blauen Erde.

Ami figyelmet érdemel, az, hogy ezt a komédiát az udvarnál is jól tudták, s az erre vonatkozó adomákon és élceken felsőbb helyen is nevettek; a rendőrség pedig a jámbor lovagot nem zaklatta.

Történt azonban mégis, hogy egy szerencsétlen napon valami félszemű és karikalábú úr vetődött a várba, s éppen rossz órában, mert több tréfára felkészült fiatal uracs lévén jelen, ráfogták a jámbor németre, hogy a titkos *Wehmgerichthez* tartozik. Eleget protestált, de biz az semmit sem használt, az úrfiak közül pár pikós volt, s a karikalábú vendéget szépen beiktatták a Burgverliesbe, honnan aztán titokban a kedélyes háziasszony szabadította ki.

Beszélek most önöknek egy más kuriózumot, melyben én valék fiatal ésszel a korifeus.

Ez időben az egyesületeknek még híre sem volt, miként tudjuk, főleg hazánkban, hol azokat gr. Széchenyi István ismertette meg, s hozta divatba.

Én ilyen eszmére jöttem Bécsben, a cél az volt, hogy nem a maguk hibája által bajba került tiszteken segítsünk, vagy pénzzel, vagy azáltal, hogy egyik a másikért jótálljon.

Én néhányokkal közlöttem az eszmét, mely sokaknak tetszett, s azonnal megkezdtek a toborzást, a tagokat *Cometák*-nak neveztük, én voltam a *Grosscomet*, volt aztán néhány *Untercomet*, és a többi közönséges *Cometa*.

A Grosscomet megkülönböztető jele aranygyűrű volt, felül fekete zománcban egy üstökössel, az Untercometáké fekete vasgyűrű ezüstüstökössel felül, s az egyszerű tagoké fekete vasgyűrű kis ezüstkerezzel.

Mindenki arra kötelezte magát, hogy a Grosscomet parancsait teljesítendi, egyszer s mindenkorra fizet egy forintot, és tartozik *conditio sine qua non*, két tagot toborzani.

Eskü helyett az adott becsületszó lőn elfogadva.

Világos ezen egyszerű szerkezetből, hogy az egésznek hordereje *a tagok nagy számától függött*, s hogy e tagok a megtartott feltételek következtében úgynevezett aritmetikai arányban szaporodtak, s ha a szövetség fennáll, és rendszeresen működik, az egy forintból ezrek kerültek volna ki. - Annyi igaz, két hét alatt többen valánk kétszáznál.

Egy megbocsájthatlan hibát azzal követtünk el, hogy ezen egészen *ártatlan* s minden politikai iránytól ment, csupán jötevő egyesületet *titokban* tartottuk. Azt hittük, hogy ez regényesebb.

Mármost, a sok fekete gyűrű, mely Bécsben készült, vagy mivel az adott szó ellenére valaki a dolgot feljelentette, vagy végre, mivel a toborzók rosszul választattak, annyi bizonyos, hogy körülbelül már hat hét múlva az ezred tisztei felszólítottak, hogy írást adjanak arról, hogy *semmi titkos társasághoz nem tartoznak*.

Én akkor még nem valék kamarás; tudva van, hogy ezeknek esküt kell arra tenni, hogy semmi titkos társasághoz nem tartoznak és ilyenbe lépni nem fognak, első gondolatom tehát az volt, hogy tulajdonosunk gróf Colloredónak fedezzem fel a dolgot, s tőle kérjek tanácsot. No de ezt az ijedősebbek ellenezték, s így, miután később magam is kamarássá lettem, az egész egyesület szépecskén feloszlott.

Többen azok közül, kik a magyar testőrségnél voltak ez időben, s mások is, ha még élnek, emlékezhetnek a fiatalkori nagy cometai méltóságomra.

De ideje már most, hogy ne feledjük, miképp Linzben vagyunk, útban Franciaország fele.

Nekem ez időben atyám kivételes kedvezményből két, valóban szép paripát küldött fel Bécsbe, egy seregélyszürke mént, melyet én hadfikori hűséges szürkém emlékezetére *Darunak* neveztem, és egy *Fanny* nevű barna kancát, feltétlenül a legszebb lovak egyikét, melyek Erdélyből kikerültek. E szép és kedves állat, melyet az egész ezred ismert, később a württembergi király istállójába került.

Ezredesemnek mind a két paripa nagyon megtetszett, s egyszer jókedvében cserét indítványozott. Volt neki két fiatal zsufafakó hámos lova, és egy kitűnően szép fekete méne, a hármát ajánlotta az én két lovamért, de azon feltétel alatt, hogy amivel a lovak árából egy gazdag nagynénémnek tartozik, kitől azokat vette, én fizessem meg. Az összege elég tisztességes volt.

Mindenki tudja, hogy ha valakinek ezredese vagy tábornoka ily cserét ajánl, igen nehéz az alól kibújni, főleg, ha az ajánlott lovak megérték azt, mit ezredesem tőlem követelt. E vásár azonban csak a hadjárat végével teljesült.

Most jó egy kis lecke azokra nézve, kiknek túlbuzgó hitők van a gazdag nagynénék nagylelkűségében.

Mint olyan gyermekember azt hittem, hogy ha nagynénémnek egy szíves levelet írok, ő bizonyosan várni fog a pénzzel, melyet úgysem tudtam volna rögtön lefizetni. Aztán beh nagy gyermek voltam! Így okoskodtam: ez a nagynéném nekem soha még egy piskótát sem ajándékozott, hátha - hátha? Azt írja, hogy elfogadja a nagyharangot kezesül.

Pompásan felsültem! Kaptam egy vértezett levelet, nagynéném atyámnak is bepanaszolt, s az összeget szépen meg kellett fizetni, s amellet még atyámtól is néhány leckét elfogadni.

Lovaim levén, a marsot igen nagyon megkönnyebbíthettem volna magamnak: de látván, minő terhes ez a szegény közlegénységre nézve, kik a nehéz fegyver mellett még a borjút is cipelték hátukon, elmondhatom, hogy alig ültem a hosszas marsok alatt háromszor lovon, mindig gyalog mentem századommal.

Fannyt az öcsém, Samu, ki akkor hadfi volt az ezredben, használta legtöbbit.

Volt öcsémnek egy Gál nevű, igen szép gyerek hadfipajtása, s mikor öcsém nem ült lovon, abban egyezett meg Gállal, hogy egyik útszélben álló keresztől a másikig egyikök mind a két nehéz fegyvert vigye, aztán a másik váltsa fel.

Emlékezem, hogy egyszer herceg Liechtenstein Alajos, kiről már szóltam, s ki öcsémet, Samut nagyon megkedvelte, így találta őt fehér zsebkendővel borított fővel a nagy melegben, félrevágott csáköval s a két fegyverrel a vállán.

Megállította s beszélgetett vele, aztán ezredesünkkel találkozáskor, mondta. Das ist ein wahrer Musquethier.

Míg Württembergben s Bajorországon át igen lassan s itt-ott pár heti nyugvás közben haladtunk, semmi különös nem történt rajtam; mikor *Reitlingenben* állomásoztunk, egy *Gottlob* nevű polgárleány rabolta el szívemet, ez volt az egész. Igen szép gyermek volt, alig tizenhat éves, és mindig diminutívumokban beszélt.

Mikor aztán távoztunk, sírt egy kissé, de nem ugrott a kútba.

Egyszer ezen utazásaim alkalmával egy kedélyes, már öregrendű protestáns papnál voltam szállva, kinek három kedves szép és vidám leánykája volt, mind a háromnak csaptam a levét, a legfiatalabbnak még egy gyűrűt is ajándékoztam, de hiába, csak huszonnégy óráig tartott a dicsőség, továbbhaladtunk.

Mi történt ez időben Franciaországban, miért mondanám el önöknek, kik éppen úgy ismerik a száz nap történelmét, mint én.

Minő képet váltott Franciaország? - már azt jobban el fogom mondhatni, mikor ottani mulatásomra s párizsi utamra kerül a sor.

Mikor Franciaország határait átléptük, már jó meleg volt, mindazáltal ezredünk jól kiállta a dicsőséget, vidám, harcra kész volt, s alig maradt hátra pár betegünk. Volt fellebb alkalmam említeni, hogy soha semmibe sem szenvedtünk szükségét, s hogy ami a hadsereg ellátását illeti, Schwarzenberg herceg ritkította párját.

Először e hadjáratban *Schlettstadt* falain pillantottuk meg az ellenséget.

A határvár kicsiny, Hünningennél is kisebb, de őrsége igen jó volt, s ez egyenesen a császár mellett nyilatkozott.

Okvetlen körül kellett a várat venni (*cernírozni*), mivel a hadsereg továbbhaladt.

Ekkor ilyenforma kázusom volt.

Châtenois egy kis helység, mely igen közel van Schlettstadthoz, alatt a Benyovszky-ezred egy része tanyázott, s a [...] közlegénység kissé igen túlbuzgón gazdálkodott a faluban; úgyhogy a megrémült lakosság egyenesen herceg Liechtenstein Alajoshoz fordult panaszával.

Én éppen akkor, mikor az ezred első zászlóalja Schlettstadttal szemben volt felállítva, s már az ágyúk dörgése kezdetét vette - *Châtenois* előtt valék századommal.

Nagyon rossz kedvem volt, mert attól tartottam, hogy zászlóaljunk a második az ezredben, nem jó tűzbe. Mindenki természetesnek találandja, hogy mint fiatal tiszt, s ki új ezredemmel még nem valék tűzben, restelltem az egész dolgot.

Néhány sort írtam ezredesemnek, s igen szívesen kértem, hogy ha lehet, küldjön engemet előre.

Egyéb történt, herceg Liechtenstein a vett panasz után haragra lobbanva, kíséretével *Châtenois* felé száguldott, s engemet a lehető legunatkozottabb képpel századom elején megpillantván, megállította lovát, s reám kiáltott: - Herr Hauptmann, besetzen Sie mit Ihrer Compagnie *Châtenois*, und wenn in einer Stunde dort ein einziger Marodeur die Leute beunruhigt, lasse ich sie Tod erschiessen!

Mikor én e lakonikus parancsot elbeszéltem ezredesemnek, elnevette magát. Kissé tüzes a herceg, szólt, de nincs katona, ki ne szeresse, ez igaz volt: de a parancs, ha nem is betű szerint veendő, a legkellemetlenebbek egyike.

No de parancs volt.

Egy félóra nem telt bele, mikor már egyetlen Benyovszky-katona nem volt a helységben. A többi közt e razzia alkalmával egy fiatal tisztecske, alkalmasint zászlótartó a Benyovszky-ezredből, látván, hogy *Krigel* nevű őrmesterem kissé kellemetlenül dorgálja a puska agyával embereit, hozzám sietett, s mivel könnyű viaszosvászon csákóm volt, alkalmasint engemet is zászlótartónak gondolván, reám kiáltott: - Pajtás, kérem önt, csináljon itt rendet, mert az ily bánás rossz vért fog okozni.

- Tiszt úr! - feleltem rögtön - éppen abban járok, hogy rendet csináljak, s ha ön ki nem vezeti innen embereit, rögtön magát is elfogatom. Nekem szigorú parancsom van.

Csak reám nézett, nem felelt semmit, hanem látván, hogy nem tréfálok, maga is könnyítette feladatomat.

E Châtenois-i kravalban báró Kemény György, erdélyi hazámfia s hadnagy ezredemnél, csak egy hajszálnyiban múlt, hogy bátorságának áldozata nem lett.

A benyovszkyak nekirontottak egy tehetős fermier pincéjének. [...] Összeölelkeztek és csókolódtak, többen már a csap alatt heverték; mikor báró Kemény György egyszerre megjelent az ünnepélyen, kíséretében nem volt senki más, csak a már említett Krigel nevű [...] őrmester az én, azaz a tizenkettedik századból. [...]

A parancsra, s látván, hogy tiszttel van dolguk, meg is indultak, de azután észrevevén, hogy csak két ember hetvenkedik, nekirontottak Keménynek, ki kardot rántott, s védte magát, ahogy tudta, Krigel azonban fonákul nyúlt a dologhoz, megfordította fegyverét, s annak agyával vagy tusával oly romlást idézett elő, vagy tízen már a földön heverték, s ő Keménnyel együtt kiszabadult a gonosz kelepcéből.

Később herceg Liechtenstein megdicsért, mondván, hogy rövid processzust csináltam a maraudeurökkal. Igaz, hogy kettőt, erős fiú levén, magam kidobtam egy házból, az egyiket azon pillanatban, mikor *regényes* kezdett lenni.

A legnagyobb bosszúságom az lón, hogy zászlóaljam egy része már tűzben volt. Az ily várbekerítést nem lehet ugyan nyílt ütközethez hasonlítani, hanem azért ritkán múlik el áldozat nélkül.

Így e napon legkitűnőbb tiszteink egyike, s ki, miként hallottuk, már századosnak volt kinevezve, báró *Vécsey elesett*. Egy golyó, a kis várból kirohanó francia gyalogság részéről mellbe érte őt. Nagyon megsajnáltam, igen jó barátom volt. Még ezredemmel nem voltam tűzben, s nekem olybá jött, lehet, hogy tévedek, mintha ezredesem kímélni akart volna ezúttal.

Azon törtem az eszemet, miként juthatnék egy kis lőporhoz s golyózúgáshoz? - Századomat felállítottam Châtenois mellett, de a vár felőli oldalon; átadtam a vezényletet egy *Mussinger* nevű jeles főhadnagyomnak, felültem lovamra, s egyenesen a vár felé vágtattam. Hibát követtem el, annyi bizonyos, de senki sem adott fel, s később magam elbeszéltem e prouessemet az ezredesnek, ki lehordott érte, de láttam, hogy nem haragszik.

Azon tájon, mely felé siettem, volt egy szép zöld halom, s ez alatt két század, mely már csak-ugyan lőtt, hanem az ellenség távolsága miatt kevés sikerrel. Az egyik század *Budisowszky* századosé volt, a másik *Geroldé*. Mikor odaérkeztem, s nekik jó reggelt kívántam, csak reám néztek.

- Nézd csak, barátom - szólt Budisowszky, legfiatalabb századosaink egyike, ki már említve volt -, min mesterkedünk.

Tudni kell, hogy a kis Schlettstadt körfalai tele voltak bámész néppel, látcsővel igen jól ki lehetett venni, hogy köztük egész sereg nő is van, kik szemüvegekkel s látcsövekkel nézték s várták a kirohanás eredményét.

Mivel a várat nem ostromoltuk, csak bekerítettük, részünkről az ágyúk hallgattak, az apró golyók pedig nem értek a várig, ez tette a körfalon összegyűlt polgári nézőséget oly vakmerővé.

Ezt előrebozsájtva elmondom, minő szépen megtréfálták pajtásaim a vizsga nőket és kisasszonykákat.

Valahonnan egy fasudart kerítettek, s ezt az ácsok egyike a végén simára faragván, feketére mázolta be, mégpedig csizmakenőccsel, azután egy más tőkére fektetvén, a vár felé irányozta.

Egyszerre a tömeg a várfalon hullámozni kezdett, azután általános *sauve qui peut!* állt be. Budisowszkynek jó látcsőve levén, tisztán kivehettük, miként dulakodnak s tolonganak oda-fenn. Néhány perc múlva egy lélek sem volt a falon, a katonaőrséget kivéve, a tuskót ágyúnak nézték.

Ritkán nevettem annyit életemben, s két pajtásomat csudálom, hogy oldalnyilallást nem kapott. Igen nevetséges komédia volt.

Miután két tanút szereztem arra, hogy csakugyan tűzben voltam, mégpedig parancson kívül, visszalovagoltam századomhoz.

A bekerítés tökéletesen sikerült.

A katonaéletben sok van, mit az ember hiába keresne könyvekben.

Így például ugyanakkor, mikor én ama nevetséges *vesd el magadnak* tanúja valék: Bethlen János sem volt jelen a csatában, hanem századát szegény Vécsey mint főhadnagy vezényelte.

Az ezredes valahova küldte, magam sem tudom, hová, s mivel a katonaélet sem ment a pletykaságtól, az a hír keringett, hogy Bethlent kímélni akarta. Megvallom, magam is e véleményben valék.

Azonban Bethlen János nem úgy értette a dolgot. Gyanítván, hogy a vár bekerítésekor százada alkalmasint tűzbe jő; csudás hirtelenséggel megtette az utat, és sietett vissza. Lova ki volt fáradva, Bethlen leugrott, s hallván távolról a várbeli ágyúszót, gyalog nem ment, hanem rohant századához. A csizma leszakadt lábáról, porosan, verejtékben úszva, végre megérkezett, s a vezényletet tüstént átvette.

Ezek azon tettek, melyekért nem osztanak keresztet, de melyek a legjobban érzett becsületről tanúskodnak.

Most elbeszélék - nem *elmesélek*, mert mesélni csak mesét lehet - egy mulattatóbb hadi jelenetet.

Mikor az ezred Mühlhausen alá ért, és ott a tág szabadban tanyát ütött, kissé már besetétedvén, embereink, [...] megpillantván a város szélén a fehéríteni kiterített rémséges sok gyolcsot, vásznat, perkált az ottani gyárakból, ellen nem tudtak állni a kísértetnek, s szép csendesen a vászontelepig lopóztak - s míg mi tisztékül észrevettük a dolgot, egész tanyánk körül volt a gyepre terített vászonnal borítva.

Mihelyt erről az ezredesnek jelentést tettek, haragra lobbant, lóra ült, s szigorú parancsot adott, hogy az így elsajátított vásznat rögtön visszavigyék oda, honnan hozták.

Háború idején s főleg a franciák ellen, kik ellenség földén sajátos fogalmakkal bírnak az *enyim és tiéd* felől, elég, hogy valaki bolond fővel azt a hírt terjessze, miképp a város vagy falu prédára fog bocsájtani, s az odavetett, meggondolatlan szó tetté válik.

Aki katona volt, tudhatja, hogy ellenség földjén kétszeres fegyelem kell, s a közkatonával nehéz elhitetni, hogy nem minden az övé, mire kezét teheti.

A vászon pár pillanat alatt eltűnt, az ezredessel nem volt üdvös tréfálni; mindazáltal, mikor már jó távol voltunk Mühlhausentől, magamat is megkínáltak néhány vég finom gyolccsal katonáim, mégpedig potom áron.

Még Olaszországban történt, a valeggiói csatában rajtam, hogy két lovat vettem, egy szép sárga mént s egy szürkét, egy-egy talléron. Ezek elfogott lovak voltak. Magamnak jó lovaim lévén, szép nyereséggel, de mégis nevetségesen olcsón engedtem azokat át másoknak.

Az említett gyolcs-jubileumon kívül két más nevetséges jelenetet említek itt még, melyek szintén a nem történelmi leírásokhoz tartoznak.

Volt századomban egy *Goncsik* nevű pancsovai közember, nagy mestere minden kigondolható csínyeknek, kinek esze folytonosan bohóságokra járt. S még akkor is, mikor valami gázságot elkövetett, kisült, hogy azt csupa bohóskodásból tette, minden haszon nélkül.

Csendesen pipáztam sátram előtt tábori székemen, midőn egyszerre egy torz alak jött egyenesen felém. Dereka körül cifra, arannyal átszőtt szoknya - vulgo kabát - volt kerítve, fején aranyos fejkötő, s vállát, derekát újra valami cifra szoknya fődte.

Goncsik volt. Mihelyt közelebb jött, azonnal reáismertem. Látszott rajta, mennyire meg van elégedve magával.

Bosszankodtam, de végre lehetlen volt nem nevetni. Megkínált a szép toalettal, de én ehelyett kurta vasra tettem. A szoknyák pedig, nem tudom, hova kerültek. Ugyanezt az embert később elfogták a franciák, s a *Goncsik* nevet oly sajátosan és illetlenül ejtették ki, hogy azonnal utána tették: Quel f... nom!

Egy más reám nézve kedvetlen eset is adta elő magát.

Rémítő hőség volt, miként mondtam, én többnyire gyalog mentem századommal, a szegény katonák vízbe mártották zsebkendőiket, s ezzel borították be fejeiket a hőség ellen.

De a vizet többnyire árkokból és pocsolyákból merítették. Órákig haladtunk anélkül, hogy egy ital hideg vizet kapjunk.

Éhséget párszor éreztem, mégpedig igen nagyot Olaszországban, ha sokáig kellett haladni, de szomjat soha életemben olyat, mint e gonosz napot. Mindazonáltal nem panaszkodtam.

Derék őrnagyunk, báró Haugwitz is sokat szenvedett, s egyes-egyedül, megelőzván zászlóalját, előrelovagolt, hogy ha valami majort vagy vadászlakot megpillant, egy ital vizet kérjen, s aztán jó hírrel várja be embereit.

Csakugyan talált is egy magányos, magas léckerítéssel kerített udvart, melynek kapuja nyitva állt.

Az udvarban, közel a kapuhoz, egy köpcös, széles vállú francia állt kék blúzban, roppant fejszével kezében - éppen fát hasgatott.

- Kaphatnék-e egy ital vizet, barátom? - szólt az őrnagy.

- Nincsen! - felelt a francia durván, miután látta, hogy az őrnagy egyedül van.

- Hát ott a kútban?

- Nincsen, mondom! - kiáltott fel a francia, azután nekirontott az őrnagynak, kinek alig maradt ideje kardot rántani.

E pillanatban hangzott a dob, s a francia azonnal futásnak eredt, mint a legjobb agár, átvette magát a kerítésen, s ment, mintha szemét kiszedték volna.

Mihelyt az őrnagy elkiáltotta magát: utána, fogjátok meg! néhányan a fáradtság dacára utánairamodtak; de a francia jól szaladott, akármelyik nyíri vörös nyúlon túltett volna, míg végre az egyik katona fegyvertusával leverte, s azonnal körülfogták.

A francia, ki kemény ütest kapott a fején, fölemelkedett, s dacosan rákiáltott az őrnagyra - *faites moi fusiller!*

No, ez nem történt, hanem more patrio, mindamellett, hogy én s többen közbeszóltunk, hogy az ütés fején elég büntetés, s jobb lesz őt futni hagyni, megkapta a huszonötöt.

Nemtelen, de furcsa, rejtélyes érzés a bosszúé. Igaz, hogy ha a dob nem szól jókor, egyik legjobb törzstisztünket elvesztjük, s a francia még saját szempontjából tekintve is gyilkosságot akart elkövetni, de ez nem menti ki ama seb után a huszonöt botot, mi a makacs és büszke embernek több volt a halálnál.

Mindazáltal e rögtöni eljárás az egész zászlóaljat felvillanyozta. Minden fáradtság feledve volt. Az emberek nekiestek a kútvedernek, majd kiitták az egész kútat, melyben igen jó, jéghideg víz volt, azután pörgött a dob, s továbbhaladtunk.

Mi lett a franciából, nem tudom.

Annyi azonban igaz, hogy még azon este egy szép, tágas malomban valánk tisztülk beszállásolva, s a katonák közt azon hír terjedt el, hogy éjszaka a feldühödt nép meg fog rohanni.

No de vigyáztunk magunkra, s nem történt semmi. Bennem az egész dolog rossz benyomást hagyott, annyit mondhatok.

Álljon most itt egy másik história, mely bizony igen ebül üthetett volna ki.

Előrebocsájtom, amit a már fellebb mondottakból is láthatni, hogy bármit mondjon a történelem, a tulajdonképpeni nép Napóleont sóvárogta vissza, s éppen ez időben nagyon felfingerelt állapotban volt.

Századom egy szép bokros berekben pihent, az emberek falatoztak, s én egy setét bokor alatt szépen elaludtam. Egyszerre felébredek, körülnézek, s a századnak sem híre, sem hamva, egyes-egyedül valék.

Szépen vagyunk! - gondolám; védelmemre egyebem nem volt könnyű gyalogsági kardomnál.

Nagyon bosszankodtam az inasomra, tiszteimre, de különösen magamra. Nézem az órát, hát, hat felé jár. Ha a századot utol nem érem, még itt lep az éj, nem lehet késni! - mormogtam magamban, félrevágtam csákómat, pipára gyújtottam, s egyenesen az országút felé intéztem lépteimet, mely alig volt egy lövésnyire.

Miképp elég gyorsan, de mégsem futva haladtam, nehogy az emberek észrevegyék, hogy sietek - jobbra-balra, közel az úthoz, hol egy, hol több blúzos embert találtam, kik mezei munkával voltak elfoglalva, vagy teheneket őriztek.

Ezek utánam bámultak, aztán csoportosodni kezdtek, s párszor hátratekintvén láttam, hogy beszélgetnek vagy tanácskoznak. Eszembe jutott az őrnagy esete, s gondoltam, hogy bizony most mindjárt körülfognak. Feltettem magamban, hogy védem magamat, amíg csak lehet.

A helyzet nagyon fenyegető lőn, de nem volt szabad gyengeséget elárulni; haladtam tehát, még nem is gyorsítván lépteimet.

Egyszerre kiáltást hallok, s azután nemsokára látom, hogy egy katona lóháton s vezetékekkel felém vágat az országúton.

Inasom volt - kedves paripámmal, Fannyval.

- Hát kapitány úr, az istenért, hol volt? - kérde az inas alig szuszogva.

Én fel voltam indulva, s reáiasztottam: miként tudott engemet odahagyni.

- Ki gondolta volna! - mentegette magát a katona - kapitány úr többnyire gyalog jár, s a tiszt urak, kik elől mentek, azt hitték, hogy a század túlsó végén van, azok pedig, kik hátul valának, azt, hogy a század elején halad.

- És te, számár?

- Hát én láttam, hogy Fanny nyugtalankodik, s végigszalad párszor a század hosszában, aztán egyszerre csak kiáltást hallottam, hogy kapitány úr elveszett, és siettem vissza.

Végre a mentség bevehető volt, s nem folytattam a vitatkozást, hanem felültem lovamra, és siettem a század után.

Kinek netalán feltűnt, hogy Fanny a század sorain végigszaladgált, éppen mintha keresne, meg kell itt jegyeznem, hogy ennél sajátosabb állat nem volt. Mint az eb, úgy szaladt utánam, és sohasem kellett kézen vezetni. - Ha meguntta magát, végigfutott a sorok előtt, s ha nem volt fáradt, a legmulatságosabb capriolokat csinálta.

Nemcsak a század, hanem az egész ezred ismerte. Az emberek nevén szólították, simogatták, jól tartották kenyérrel, szóval tökéletesen elkényeztették.

Mikor Reitlingenben valék, Fanny kisasszony élt szabadságával, és olykor kiment egyedül sétálgatni, aztán a sütők ablakai előtt megállt, szép, száraz fejét benyújtotta az ablakon, s mindig adtak neki valamit, s meg is cirógatták a fejét.

Tiszteimmal mindig a legjobb barátságban éltem. Igaz, hogy derék, kedves fiatalemberek voltak - s mindennemű becsületes tréfára készek.

Így például, egy nyugnapot töltvén *Ipsben*, e valódi *Krähwinkelben*, elosztottuk magunk közt Kotzebue ily című darabjának: *Die deutschen Kleinstädter* szerepeit, és ezeknek szellemében társalogtunk. Én voltam der Bau-, Berg- und Weginspector-Substitut Sperling. Mussinger főhadnagy volt - a polgármester és így tovább. - A tréfa még az ipsieket is mulattatta.

Ezredünk nem jött többé tűzbe, hanem csendes menetekben haladott Párizs felé - anélkül, hogy odáig jönne.

Hosszas lenne minden állomást leírni, habár majd mindenütt történt valami; de említék néhányat.

Egy éjet töltöttünk Grée-ben, hol egy, egész Franciaországban híres malom van; kissé más molnárral, mint B[...] L[...] Szurdokon. Ez valódi úriember volt, s grófi módon élt, volt neki egy kedves tizenennyolc éves leánya, Laure - s egy gyönyörű, alig tizenhét éves nièce, Mlle Jenny D. - Ezen utóbbiba szerencsésen beleszerettem, s egyik tisztet a másikba.

Jenny vidám, eszes gyermek volt, s igen művelt, elmondhatom, hogy egész Magyarország s Erdélyben alig hiszem, hogy ehhez fogható molnárkisasszony léteznék. Azonban meglehet, hogy van.

Fáradtak valánk, mindazáltal estebéd után a kisasszonyokkal maradtunk. Egyik sem volt álmos, s Jenny párszor mondta nekem: Quel beau rêve - quel dommage que vous partez demain; mais vous reviendrez j'en suis sure - par ce que vous m'aimez, je le vois bien!

Most, mikor már minden pincér tud franciául, restellem lefordítani e néhány szót, no de legyen. Minő szép álom, minő kár, hogy ön holnap megy; de visszajő - meg vagyok róla győződve, mert ön szerelmes belém, jól látom.

Mikor végre búcsúztunk, s én pár csókot is kaptam, két óra volt éjfél után.

Reggel hajnalban pörgött a dob, Jenny az egyik ablakban volt, elragadó szép fehér pongyolában.

Meg nem állhattam, hogy közről ne búcsúzzam, felfutottam hozzá, összeöleltem, aztán mentem. Igazat szolt, szép álmom volt az egész, sohasem láttam többé.

Egy igen kedves állomásom volt Chaumont La Giarban, Vincent nevű tehetős úr szép, tágas kastélyában, hol a zászlóalj egész tisztikara szállásolt.

Kedves ember volt az öreg, nagy legitimista, s bennünket pompásan fogadott.

Volt a kastélyban egy nagymérvű terem, melyben tekeasztal mellett néhány játszóasztal, vívó fegyverek, plasztronok és álcák s mindennemű játék, ostábla, sakk, sat.

Az estét mindig itt töltöttük együtt Vincent úrral. Egy nagy hiba az volt, hogy Vincent úrnak neje s egy leánya Párizsban valának, hol szintúgy házat bírt.

Innen Bethlen pajtásom, egy fiatal gróf Isenburg, a legszebb fiúk egyike, csakhogy kinézése egészen leányos volt, hadnagy és én, saját költségünkön, miután erre engedelmet nyertünk - Párizsba mentünk néhány hétre szabadsággal.

Oly mozdonyon utaztunk, mivel akkor még híre sem volt a vaspályáknak, melyet *coucou*-nak neveznek. Ez túlsz akármely orosz kibitkán és havasi oláh karucán. - Az ember a coucou fenekén ül, lábai pedig keskeny fonott kosárba lógnak alá. - Ennél rázóssabb és alkalmatlanabb jármű alig képzelhető.

Mikor a postakocsis - mert postán utaztunk - megeresztette a gyeplőt, hogy minket train de prince vigyen, a coucou elkezdett a kövezett úton táncolni: szegény Isenburg, ki az egykor uralkodó Isenburgoktól származott, majd kiadta lelkét.

Bethlen János pedig, kinek az éppen nem volt szokása, a szenteket is előhordta; én álltam ki a sarat legjobban, de minden oldalbordám meglódult bele.

Végre aztán coucou-ból coucou-ba szállván megérkeztünk, nem tudom, hány darabban, de melyek még elég jól összetartottak, Fontainebleau-ba.

Ott szépen kipihentük magunkat, aztán elmentünk a fontainebleu-i kastélyt megtekinteni.

Mennyi régi s újabb visszaemlékezés, mennyi nagy és kis cselszövény, mennyi fény és ünnepély emlékezete tódult itt össze!

A benyomást, melyet reám e szép és ízlésteljesen felkészült, habár, fejedelmi arányokat véve, nem nagyszerű kastély tön, nehezen tudnám leírni. Vannak dolgok, melyeket csak átérezni lehet, míg leírni, visszaadni teljes lehetlen.

Voltak többen már, kik e történelmi, királyi és császári lakot meglátogatták, kik ott a *trónba ültek*, a képeket nézték, aztán csak homályos sejtelmük levén a régi királyok történelméről és életéről, továbbmentek, mint a bőrönd, melyet egy szobából a másikba visznek.

Több ily látogatás leírását olvastam, de őszintén! az ember elpirul némely ily látogató gyerekes fogalmain.

Mikor én Fontainebleau-ban valék, még minden, de minden Napóleonra emlékeztetett. Képek, bútorok, a palota egész díszítése, a sok N minden oldalon, mutatta, hogy a Bourbonok fehér liliomai lehervadtak a bársonykárpitokról és szőnyegekről.

Franciaország egész történelme, mint annyi árny, képletekben vonult el az emlékezet előtt.

XIV. Lajos nagyszerű, de nem utánzásra méltó alakja; a szép, életvidor XV. Lajos, ki után, miként maga megjósolta, az *özönvíz* jött, a szerencsétlen Marie-Antoinette; aztán az a képmutató, kegyvadászó, elvet, köpenyt cserélő nép, mely itt a szép, eszes, de rothadásig romlott némberek közt tárta ki a pávakarajt.

Itt uralkodott a vén, cselszövő, szenteskedő, bigott és kéz alatt oly bosszúálló *Maintenon*, kiről hazánk fiai annyi szépet tudnak írni, hogy az ember elbúsul az újabb kor erkölcsi fogalmain.

Itt sepletett, mint a pipiske, *Odette de Champ-d'hiver la petite reine* és annyi bíborral fődött szenny, romlottság és piszok.

Mindez itt volt, mintha e fényes teremnek egész lége tele lett volna szellemekkel, kik a túlvilági élet kiábrándultságával visszatértek a hiú, mulandó életre, melyet itt olykor egyetlen parancsszavára valami hatalmas miniszternek vagy maitresse-nek a Bastille-ban végeztek.

És mindezek közt mogorván és setéten haladott a megbukott, de bukásában is nagy *Caesar*, ki itt e kis szobában egy kis kerek asztalon írta alá lemondását.

Az öreg concierge, ki mindezt megmutatta nekünk, elfogult hangon s könnyektől fényes szemekkel szólt: Quel grand homme! Talán ha tudta volna is a tisztos öreg, hogy úgy jár, mint Ney vagy Labédoyère - meg nem állhatta volna, hogy ne mondja: quel grand homme!

Párizs hasonló fényképe volt még ez időben - a hanyatlásnak indult nagy napoknak.

Annyi tanúskodott az archimedi s prometheusi szellemről, mely itt épített, rendezett, szépített, hogy úgyszólván minden nyomon találkoztunk a nagy ember árnyával, ki itt hatott és teremtett.

Az utcák szögletén még ott volt az N betű, itt-ott még háromszínű lobogók foszlányaival is játszott a szél: még Napóleon-kori egyenruhákat is lehetett látni.

Csak a nép, különösen az úri osztály változott, öltött más ruhát, nyert más arckifejezést, cserélt bőrt, hangot, elvet, köpenyt, s megvallom, hogy reám és Bethlen Jánosra e nép nem tette a *nagy nemzet* benyomását.

Ez időben a Palais Royal még egész nimbuszával bírt, s valódi Babilon, valódi világbazár volt.

Itt voltak a szép üveg-galériák, éjfél után két óráig kivilágítva, mintha a nap vett volna ott éjjeli szállást.

A temérdek ragyogó bolt, tele a világ áruival, csudáival, haszontalanságaival.

Ott volt még akkor a játékszelunka és sok egyéb, miről e palota híres.

Most nem az többé, ami volt, mindamellett, hogy sokat szépült.

Soha életemben annyi némbert egy bizonyos osztályból nem láttam együtt, mint ezekben a galériákban. Fehérek, mulattok, quarteronne-ok és feketék, mint a jáspis, villogó szemekkel - erélyes tagmozdulatokkal, és szemtelenek a cinizmusig és botrányig!

Teljes lehetlen volt tíz lépést tenni, főleg este s az éji órákban, hogy néhány e szilfidák közül az embert betű szerint ostromzár alá ne vegye.

Többnyire fiatalok és csinosak voltak, termetre különösen a feketék, de nem túlzok, ha mondom, hogy egyetlen egy valóban szép személyt nem láttam, mi annyival feltűnőbb, mivel Angolhonból is voltak ott kurzuson és patvarián.

Sok nevetséges jelenetet lehetett látni.

Emlékezem a - többi közt - két rémségesen hosszú derekú, sovány, magas angolnéra, kiknek fogaik valódi verőcék voltak. Hosszú hajfodrokat viseltek, mint az árva fűz, s az egyik oly ostoba képű kis angol fiút vezetett, hogy mindenki utána nézett. A párizsi torzítókra ez tiszta lelemény, *trouvaillie*, miként mondják, s már másnap ott volt a két hölgynek pompásan eltalált képe a kis pufók gentleman-nel együtt, ily aláírással: Les grâces et l'Amour arrivés de Londres.

Nagyon mulattatott minket egy igen vékony és magas, alig tizenkilenc-húsz éves angol tisztecske, alkalmasint valami fils de famille, akin látszott, hogy először van a kontinensen. Ezt a szerencsétlen fiút a Palais Royal kellő közepén két fekete hölgy ragadta meg - egyik jobb, a másik bal karján, s vitték magukkal a sokaságon keresztül. A tisztecske, kinek arca oly vörös lett, mint frakkja, mindenképp szabadulni akart, már nagyon alacsony, hosszú és keskeny kalapja, mely csónakhoz hasonlított, egészen félre volt tolva, mikor végre valami rendőr a szilfidákhöz lépett, s igen udvariasan szólt: pas tant d'espièglerie, mes belles demoiselles, s'il vous plait. Laissez circuler monsieur! (Ne annyi csintalanság, szép kis-asszonykáim, ha úgy tetszik, hagyják sétálni ezen urat.)

Álljon itt még valami a torzképekről. Soha sem volt annyi Párizsban. Ezek közt néhány elmés is, de többnyire szennyes. Az úgynevezett *serment de nez* nagyon ismeretes. Ney tábornoknak, kit Napóleon maga - le brave des braves-nak nevezett -, orra (nez) e képen kellemetlen kaptányban volt, míg kezét fölemelvén esküdött: *je jure que cela sent la violette!* Hányan esküsznek most így!!

A Bourbonok mindig *gyertyaoltóval* fejükön voltak rajzolva.

A csiklandósabbak egyike volt: Le désespoire de madame Bertrand, ki a hajóból a tengerbe ugrik - míg Napóleon szemüveggel nézi őt felülről.

Ez a madame Bertrand, a tábornoknak neje, ki Napóleont St. Helenába kísérte.

Mulatságos volt még *la curiosité des dames*, kik a szoknyás highlandereket bámulták, mikor ezek fegyvereiket a földre fektették.

A legkedvesebb tárgyak voltak az orosz tisztek, kiknek derekát egy *vonal* képviselte: különösen pedig az angol tisztek en bonne fortune.

De elég ennyi, csak azt teszem hozzá, hogy *mindenkinek* jutott a malasztból.

Hogy az időt, melyet Párizsban töltöttünk, mindenképp felhasználtuk, magában értetik. Amit csak aránylag rövid mulatásunk közben megnézhattunk, még a hírhedt katakombákat sem véve ki, megnéztük.

Voltunk a különböző színházakban, láttuk *Talmát*, *Mlle George*-ot, *Potier*-t, *Déjazet kiasszonyt* s egész sereg más színészt.

Talma még ekkor, főleg a színen, gyönyörű alak volt. Nekem játéka kissé affektálnak tetszett, de tudva van, hogy a francia ritkán tud álpátosz és túlzás nélkül játszani, Talma mindemellett a legkitűnőbb színész volt, kit láttam.

A nagy operában akkor egy látványos darabot adtak: *La rovina di Balthasare*, s hozzá egy tündérien szép balettet. A díszítményeket, öltözéket, változásokat leírni igen hosszas volna, habár a darabot magam előtt látom, akkora hatást tőn ifjú képzelőtehetségemre.

A felvonások közben alkalmasint a Bourbonok egyike jelen levén, oly dühösen énekelték a *Vive Henry IV*-t, mintha mind ki akarnának a bőrükből ugrani.

Mennyit nevettem a *grande nation* e rögtöni színváltozásán! De annyi igaz, hogy e régi himnusz dallama, habár csak néhány ütenyből áll, még a csigát is tűzbe hozná, oly hatalmas.

Páholyan voltunk, s Bethlen Jánost jó- vagy balszerencséje egy szép eleven, de nem afféle hölgy szomszédságába hozta, kivel szép csendesen össze is szűrögették a levelet.

Legalább azt hiszem, hogy János barátom ki nem állta volna a rigorosumot a *Rovina di Balthasare* taglalgatásában.

Mi volt e kaland eredménye és vége, nem tudom, mert szokásaim közé tartozik a mások dolgába nem elegyedni.

Én Párizsban másnemű diadalt arattam.

Mivel mindent látni, tapasztalni akartam, elmentem a játékházba s megkísértettem szerencsémét a ruletten.

Jó csomó pénz volt velem, s egy szép aranyat tettem az *impair*-re (páratlan), gondoltam: no, ezt sem látom többet! - de tíz aranyat kockáztatok, ha ez elmegy, otthagynom a játékot.

Egyszerre érzem, hogy egy hannoverai huszártiszt, kivel Verinél, a vendéglősnél megismerkedtem, megveregeti a vállamat.

Azonnal megfordultam, s beszélgetésbe elegyedtem vele. - Igen udvarias fiú volt, körülbelül az én koromban, de csak alhadnagy.

Jó ideig beszélgettünk, ezalatt a játék folyt. Hallottam a bankár szavát: *messieurs faites le jeu!* s gondoltam - szervusz, arany! A rulett még néhányszor megfordult, s ismerőm kérdezte, ha nem akarom-e szerencsémét megkísérteni?

- Nem bánom - feleltem, az asztal felé fordultam, s ott az *impair*-en egy csomó aranyat találtam. Az *impair* folytonosan nyert, ki is fizették a tételt, mely mindig kettőzván magát, szépen felszaporodott.

Én sem késtem, bezsebeltem nyereségemet, meg sem számlálván azt, s újra egy aranyat tettem, csakugyan az *impair*-re.

Ideje volt! Az arany elsétált, s a varázs meg lett oldva.

A legfurcsább az, amit pár szomszédom beszélt, hogy többen is tettek az *impair*-re, s természetesen, mind nyertek.

Ezzel az én első és utolsó rulett-játékomnak vége szakadt.

Mikor szállásomra, a Rue St. Honoréba megérkeztem, megnéztem nyereségemet, százhuszonhét aranyat tett: hétszer egymásután nyert az *impair*.

A hannoverai huszárokról levén szó - mondok ezekről is valamit. Én sok mindenféle huszárt láttam, de ahhoz a meggyőződéshez jutottam: hogy igazi huszár csak a magyar, vagy szabatosabban szólva, a magyarhoni, Erdélyt is ide értve. Mert huszárezredeinkben a magyar fajon kívül a szláv és oláh is képviselve van; még a székely huszárok közt is vannak oláhok, és ezek mind igazi huszárok.

A hannoverai ezred, mely ez időben Párizsban volt, kék mentét, dolmányt s veres nadrágot viselt, s nagyon magyarosan volt kiállítva, a kalpagot kivéve, mely oly magas és széles volt, mint egy gönci hordó, no, ez mégis sok lesz, s a mi szirupirodalmunk s cukrozott noszpolya novellistáink reám foghatnak, hogy túlhajtok, egyébiránt e túlajtásra is *reá jó a sor*.

Visszatérve a hannoverai huszárokhoz, kalpagjuk volt oly nagy, mint egy jókora dézsa.

No de ezek mégsem voltak huszárok, a szemök sem úgy állt; nem úgy jártak, különösen nem úgy lovagoltak; aztán mind szőkék, sőt szösz- és kenderhajúak valának.

Egyébiránt gyönyörű nép, fiatal, erőteljes és jó katona.

Reám azt a benyomást tették, mintha valami osztrák vasasezredet huszárlemezbe dugtak volna.

Ha esetleg egy József- vagy palatinális huszár ment el mellettök, rá nem lehetett a hannoverai huszárra nézni. Huszáraink egyet pödörítettek bajuszaikon, aztán jót nevettek rajtuk.

Mikor a párizsiak, a poros, szennyes, kissé rongyos palatinális (akkor így mondták) huszárokat, kik ez időben a császárt kísérték, s majdnem testőri szolgálatot tettek, bevonulni látták, felkiáltottak: Voilà la troupe aguërie! Nagyon tetszettek Párizsban.

Rómában levén, a pápát is láttam, más szavakkal: XVIII. Lajost láttam egy napon, kocsin, katonafödözettel. A kocsi nyitva volt, s így őfelségét, a háromszegű rokokó kalaptól kezdve a bő bársonycizmáig, jól ki lehetett venni. Igen széles arca volt, a kövérségtől bennszorult szemekkel, folytonosan mosolygott, bár nem sok foga volt. Vonásai XVI-ik Lajosra emlékeztettek, és lefeszültek valának. Néhány vive le roi-t is hallottam, de nem sokat.

Vincent úr nejének ajánlott bennünket, ki igen szívesen látott. Kedves, éltes nő volt, fiatal korában igen csinos lehetett, leánya is nagyon megtetszett nekünk, eszesnek s vidámnak találtuk.

Ez alkalommal eszembe jut egy adoma, melyet nekem a palatinális huszárok - Pesten igen ismeretes, kedélyes - egykori századosa beszélt.

Franciaországban ebédnél ültek ő és több tisztársai. A százados és egy pajtása közt a házi kisasszony ült, szép, de hallgatag személyke.

- Ugyan - kérde a százados pajtásától -, miért nem udvarolsz egy kissé?

- Miért tenném - felelt ez -, miután *nem beszél*.

- *Imbecile* (pipogya) vous même! - szölt a leány haraggal, míg aztán megfejtették előtte, hogy ez mit tesz, s maga is nevetett a félreértésen.

Legkedvesebb állomásom *Faverney* volt, közel Auxerre-hez.

A helység vagy bourgade csinos és kies, változatos vidéken fekszik.

Igen kedves embereknél voltam szállva, a maire-nél - mr. Depoint -, kinek gyönyörű szép neje volt, született Champ-d'hiver márkinő. Atyja, az öreg, kedélyes márkí is hozzájuk jött *pacsirtavadászatra*, mi nagy mulatsága a franciáknak. Egy törben végződő eszközt ásnak a földbe, melynek tetején jókora s tükördarabokkal elárasztott gomb van, melyet vékony zsinór által forgó mozgásba lehet hozni.

A vadászok bokrok mögé rejtőztek, s mikor a nap fényesen süt, a gomb tükördarabjai úgy csillognak, mintha mind gyémántok volnának.

Ez nagyon mulattatja a pacsirtákat, melyek seregestől odagyűlnek, s a kis csillogó eszköz körül röpdesnek, hallatlan zajt ütve. Mikor aztán legsűrűbb a gomoly, a vadász kásasréttel közikbe lő; egyszer magam is kilencet ejtettem egy lövésre.

Itt ismerkedtem meg leginkább a francia falusi élettel, melynek meglepő hasonlatossága van főleg az erdélyi élettel.

Nem volt ez gazdag család, de igen csinosan élt, egyébiránt minden fényűzés nélkül, s mivel nemcsak a kedves márkinő, kit megnevezhetek, miután csak *à distance* bámultam, igen derült személy volt, hanem a maire - maga még fiatalember - s az öreg márki pompás magyar táblabírák voltak. Ezenkívül egy régi ezredes, Rebillot úr, akit már említettem, mintegy ötven-éves férfiú, igen kedves ember, ki mindig magával hozta egy kék papagáját, nagyon beszédes úri madarat s mindenki kegyencét - és mr. Bourgeois, faverney-i lakos, jártak a házhoz.

Néha kártyáztunk, máskor sakkoztunk, olykor a még fiatal Bourgeois úr felolvasott, többnyire vígjátékokat.

Pajtásaim is, különösen *Samu öcsém*, vitéz zászlótartó már - meglátogattak, s igen jóízűen telt el az idő.

Depointné asszony szerette inderkedni - mi neki igen jól állt -, s nemegyszer mondta, öcsémre vonatkoztatva: - *Chamou!* est il possible d'avoir un nom comme cela?

Engemet pedig nemegyszer hordott le, ha egy szürke házi spenceremben talált, azt erősítvén, hogy én *à la paysan* vagyok öltözve, pedig oly csinos, választékos egyenruhám van.

Egyszer - mindig csupa inderkedésből kérdezte: - Est ce que vous autres savez danser là-bas? - hazámat értette.

Azután a márki nagy multságára eltáncoltam zene nélkül a keringőt, a mazurt, az orosz quadrille-t a márkinővel, ki igen jól táncolt. Végre megkísértettem a magyart, ekkor az nem volt divatban, s mikor néhány bakugrás után átkaroltam karcsú derekát, s istenesen megforgattam, felkiáltott: - Mais c'est étourdissant, c'est une danse barbare!

Egyszer egy napon tűz támadott, s én és öcsém Samu századommal eloltottuk a tüzet, s azon pillanat óta nagy kegyben valánk az egész helységben.

Nekem egy gerenda esett fejemre, szerencsére nem nehéz, Samut pedig egy rocska szenes, hamvas vízzel öntötték le.

Mivel arcomat vér borította, volt sepletés a háznál, a márkinő maga kötötte be fejemet, beh szerettem volna megölelni, no de nem minden lehet az életben, amire az ember huszonegy éves korában vágyik!

Hogy e kedves nő is kissé gyermeknek nézett, pedig nem voltam már az, onnan világos, hogy búfeledésre jó karaj kenyeret pirítottatott számomra, maga megkente vajjal, s a vajon fölül a legfinomabb lépes mézzel. Soha ennél valami jobban nem ízlett, igaz, hogy működés közben kezeit párszor összezúskoltam, mire mindig azt mondta: polisson! s kezeit visszarántotta.

Nehezen váltam el e kedves családi körtől, mindamellett, hogy ezúttal nagy csudálkozásomra szerelmes nem valék.

Itt Faverney-ban találkoztam egy magyar emberrel, ki egykor mint fogoly megházasodott, s Franciaországban rekedt.

Tehetős földész volt már, négy jó lovat tartott, s pár borsos fia volt. Neje megtanult kissé darabosan magyarul, még a fiúk is beszéltek honi nyelvünket. Hasztalan! a vér vízzé nem válik. Egyébiránt tökéletes francia lett, blúzban s facipőkben járt, s reggel annak rende szerint kávézott.

Ha többi állomásaimat le akarnám írni, mindenütt tudnék olyasmit felhozni, mi engemet érdekelt, de mivel én e nagyszerű történelmi drámában még statiszta is alig valék, nem hiszem, hogy ez az olvasót érdekelné. Azért egyik szebbik állomásomat, Bourbon les bains - híres, de nemigen mulatságos fürdőhelyet, csak azért említem meg, mivel itt a fürdő

igazgatójának nem szép, ezt nem mondhatom, hanem igen kedves, eszes leányával, aki rút sem volt, egy kis Techtl-mechtlem volt; de nemsokáig tartott, mert a katona, mint a vándor fecske, léget, vidéket változtat.

Hanem ami érdekesebb, mondok valamit a híres dijoni lágerről (táborozásról).

Mikor a waterlooi véres csata után Napóleon mindent elvesztett: *sauf l'honneur* - miként maga mondta, s XVIII. Lajos újra bevonult a Tuileriákba, s Európának ügye arra a kedves zöld asztalra került, hol a térképek nyíretnek, a nevek, címek változnak, s az emberek a közmondás szerint a szelet vetik, mely után vihart aratnak - az osztrák sereg vagy legalább annak nagyobb része táborot ütött, pompás tág mezőn, mely a Hortobággal vetekedik, Dijon alatt.

Dijon Franciaországnak szebb és élénkebb városai egyike.

E táborozás minden tekintetben a legérdekesebb volt, melyben valaha részt vettem.

A cél az levén, hogy a lehető fény és pompában jelenjünk meg - az ezredesek sokat elnéztek, amit máskor el nem tűrtek volna.

Így például mind gömbölű (*ponpon*) rózsákat viseltünk csákóinkon - az ezüstszinór is a kék nadrágon szélesebb a szokottnál.

Volt ezredünkben egy *Stokanovics* nevű ezermester, hegedűs, fodrász, szükségből szabó; ez különös ügyességgel bírt a pödört, hosszú bajuszok készítésében, s ezeket aztán oly jól fel tudta ragasztani, hogy este nem csekély bajba került lefejtteni. A kisebb bajuszokat kenderrel hosszabbította meg, s úgy kikente-fente, hogy a csalódás tökéletes volt.

Én egész századomnak ily bajuszokat készíttettem, a nép fiatal volt többnyire; mikor aztán ezredesem előtt felállítottam századomat, s e marciális tekintetű fiúkat meglátta, szeme-szája elállt.

A következő az lőn, hogy a dijoni hadgyakorlatok első napján ezredünk egész első sorában ily bajuszok valának.

Pompásan néztünk ki, igaz, hogy ez a legszebb gyalogezredek egyike volt.

Ki hadi jelenetekben gyönyörködik, nem csekély élvezet talált volna egy egészen felséges látványban, mely az orosz cárt magát elragadtatásba hozta.

Hat osztrák vasasezred - egy homlokzatba, *frontba* volt felállítva; alig lehetett e hosszú-hosszú homlok egyik végétől a másikig ellátni.

A hadseregben legalább akkor az első sorban mind setét színű lovak voltak.

Ha ehhez a legénység fehér colettjét, a fekete mellvasat, a római alakú sisakokat vesszük, a tisztek arany sisakjaival tarkázva, alig lehet valami impozantabbat gondolni.

Volt e táborozásban még egy nevezetesség, melyet a fejedelmek maguk is megtekintettek.

Az erdélyi vadászok egy buchs-erdő mellé jutottak, s ennek örökzöld leveleiből sátrakat készítettek, melyek zöld földélhez hasonlítottak, s szépen és műértőleg meg valának nyírva. A tisztekéi nagyobbak voltak, az őrnagyé valódi kis lombpalota. Azután egyenlő távolra oszlopok emelkedtek, s ezek közt zöld füzérek nyúltak el. Minden ily oszlop tetején valami állat volt, csakugyan buchs-lombokból igen ügyesen alkotva: *szarvasok*, *vadsertések*, *medvék*, *sasok* stb. Csak vad *ártányok* nem léteztek, ezeket nemrégén egy édes, cukros, szirupos novellistánk fedezte föl egy erdőben, hol alkalmasint vad *kappanyok* is valának.

E tábor valóságos régi francia-kert volt, és akárkit meglepett volna.

E szép vadászzászlóaljnak egyik századosa *Székely János* volt, a régi Székely Mihál-féle családból, Erdély egyik legnépszerűbb embere, tréfás, vidám, valódi eredetiség, s kit fiatal, öreg szeretett.

E kedves pajtásunkat akartuk felkeresni, s én és Bethlen János lóra ültünk, s átlovagoltunk a vadászok tanyájára.

Székely Jánost sátora előtt találtuk széles jókedvében, török pipából dohányozva, mint a basa.

Mikor táborát megdicsértük, jókedvvel mondta: - Barátom; én vagyok ennek a kompániának a kapitánya, azért kacsolároznak embereim.

Szívesen látott, pipával, pálinkával megkínált, aztán elvezetett az egész táborban. Igen jól mulattunk.

A többi közt azt beszélte nekünk, hogy a vadásznak leschernek (legérnek, könnyűnek) kell lennie; azért, tévé hozzá, meg is parancsoltam huszonöt bot büntetés alatt, hogy a defilírozáskor (elvonuláskor) senki se merjen lépést tartani.

Ez meg is történt, magam valék tanúja; de mivel az emberek nem tartottak lépést, hasonlított mozgásuk valami ványoló malom kalapocsaieához, s az egész igen rosszul sikerült.

Volt Székely Jánosnak egy elég csinos, igen jó háztól való, de fejes és akaratos neje. Egy napon, nem tudom, miért, megszólította Székely János, ki a legjobb emberek egyike volt, a nő felcsattant, s reákiáltott: - Talán azt gondolod, hogy félek tőled?

- Nem kedvesem! - felelte Székely - nagy szó! soha senkinek sem mondtam: de én félek tőled.

Nem tudom, él-e még az öregúr, de ez egyike azon át meg át becsületes, férfias s emellett kedélyes jellemeknek, kiknek az ember örök életet kívánna! - Nagyon apad e jó erős szövetű magyar jelleg száma köztünk.

E látogatás alkalmával egészen rendkívüli eset adta elé magát.

Egy fiatal úr egyszerre csak eléem lép, s azt kérdi tőlem: ha ismerem-e?

- Nincs ez a szerencsém - feleltem.

- Kérem, százados úr, nézzen meg engemet jól.

Megnéztem jól. - Nem ismerem önt - viszonzám.

- Én P - - - vagyok, ki nagyságtoknál Fenesen mint chef (első szakács) szolgáltam. - Ebben még semmi rendkívüli nincsen, de most jó a java vagy inkább a darabosa.

Atyámnak, miként már mondtam, nem volt nagy könyvtára, hanem volt igen csinos és válogatott fegyvergyűjteménye; ez sem valami nagyszerű, mert mindössze kétszáznéhány darabból állt.

Voltak ezek közt az akkor leghíresebb mesterektől: *Lazaro Lazarinik*, *Lazaro Comminázok*, *Spirkenpiklerék*, *Kuchenreiterek*, *törökfegyverek*, *ódon tölcséresek*, *kurtányok* stb. s ezek közt néhány - értékes, gazdag ezüst lemezésekkel.

Történt egy napon, hogy abbé Wicht, akkori nevelőnk egyikét e szép és művészi beccsel bíró fegyvereknek le akarta horgolni, hogy közelebbről lássa, midőn a fegyver nagy roppanással elsült, s a golyó alig késfoknyi távolban az ájuldozó abbénak lábaitól a padlóba fúródott.

Atyám a durranásra kirohant a mellékszobából, s szigorú hangon kérdé: mi történt? Én elmondtam.

Az atyám azonnal lehordta istenesen az abbét, azután vadászát hívatta elő, s figyelmetlenségeért azt is leszidta jól.

- Hadd lássam azt a fegyvert! - szólt az atyám, ki nagyon fel volt indulva.

Mikor kezébe adták, ki írja le mindnyájunk meglepetését, midőn észrevettük, hogy a fegyvertusájáról minden ezüst eltűnt, s helyett az ezüst színét igen jól utánzó tapasz volt illesztve.

De ez nem volt elég, a figyelem fel volt idézve, s kisült, hogy nyolc, a legszebb fegyverek közül volt így megbírhpfefereztve.

Hosszas volna a sok motozást elősorolni, melyet e pótolhatlan kár előidézett, s csak annyit mondok, hogy dominus P - - - chefnek ládjában megtalálták még egypár fegyvernek ezüstjét, melyet nem volt ideje eladni.

Atyám első haragjában láncra akarta tétetni a szakácsot, kit pedig nagyon szeretett, mert a legjobb francia szakácsok egyike volt, és aztán vasvillás emberek közt *more patrio* Kolozsvárra kísértetni, egyelőre azonban bezáratta.

De P - - - uram megérezvén a sáfrányillatot, éjjel megszökött, és soha többé nyomába nem lehetett akadni.

Az udvarban azt állították, hogy a komorna s a szobaleányok szöktették el, igaz, hogy csinos fiú volt - valami huszonnégy-huszonöt éves.

Ez volt azon P - - -, aki magát előttem felismertette, előbb becsületszavamat vevén, hogy a dolgot el nem árulom.

- Lássá ön - szólt -, most főhadnagy vagyok, megjelenhetek akárhol, becsületem helyre van állítva. (???)

- Hát atyámnak elbeszélhetem-e e találkozást?

- Igen, sőt óhajtom, hogy elbeszélje; fiatal valék még akkor.

- Ön most is az.

- Igen, de fiatalabb mégis, s ember meg nem bánta a dolgot úgy, mint én, e gyónásom is büntetés, melyet magamra szabtam, s csak az az óhajomásom van, hogy a kárt mielőbb megtéríthessem.

Szavamat tartottam, s nevét tőlem nem fogja senki megtudni, még azt sem mondom, melyik ezredben szolgált, sőt azt sem, az egyesült hatalmasságok közül kinek volt alattvalója.

Mikor a dolgot később atyámnak elbeszéltem, csak annyit mondott: - Szerencséje ezen szentimentális zsványnak, hogy veled és nem velem találkozott. Ami a visszafizetést illeti, hegedült erről Szt. Dávid. - Igaza volt az öregúrnak, tudta a dörgést, most már én is tudom.

Az 1815-i hadjáratnak eredményét mindenki tudja, le van ez történelmileg, le van ez hiperbolákban írva - Victor Hugo versbe, regénybe foglalta, én csak tarlózhatnék.

Ez okon s mivel visszatérő utunkban semmi oly kalandom nem volt, mely a t. olvasót érdekelhetné, engedje, hogy állomásról állomásra szép csendesen visszavezessem őt Bécsbe.

Mikor a laktanyából kiindultam, azt hittem, hogy paszomántos kalappal térek vissza, oly gyorsan haladtam századosságig, hogy e kissé vérmes remény legalább indokolható. Igaz, hogy senki sem hitte, hogy e hadjáraton oly gyorsan átéssünk, pedig egy báró *Echardshausen* nevű százados egy hosszú, hatalmas költeményben megjósolta.

Az én nyereségem néhány rang volt, és sóvárgásom az, hogy a gránátosokhoz jöjjenek, hol akkor az egyik százados *Kurtz* volt - Terézia-lovag -, a másik *Pfersmann*, Szt. Anna-lovag, ez utóbbi régen tábornok, s a forradalmi harcokban jelen volt Erdélyben.

Mikor a három világhírű hadjáraton s mindazon, amit önöknek, t. olvasóim, elbeszéltem - túl valék; huszonkét éves voltam.

Gondolom, eddig is zajos ifjúság volt.

Egy visszatekintés gyermekéveimre és az utóbbi serdülőkoromra - tanúskodik arról, hogy mindamellett, hogy gyermek szigorúbban nem tartatott, mint én, s fiatalságomban eleget nélkülöztem és szenvedtem, *magamat sohasem játszom ez életben, sem emlékiratomban a victime-re.*

Pedig ha jó magyar vér helyett szörp lett volna ereimben, már eddig elég okom leende világfájdalomra, sőt később, még több - de a gondviselés e rokkó nyavalyától megmentett.

A sok fáradság után jólesett az is - amit én pihenésnek neveztem. Ez pedig abból állt, hogy míg az idő engedte, vasárnapot kivéve, reggel négy órakor keltünk fel, s a semmeringi gyepre mentünk hadi gyakorlatokra.

Ez bizony jó messze van gyalog, s mikor a gyakorlat után a poros utakon - *musique en tête* hazajöttünk, első dolgom volt végignyúlni pamlagomon.

Bécsben régibb életemet folytattam. De mielőtt ezt felüdíteném emlékezetemben, egy esetet beszélek itt el, mely engemet hosszú időre elkésértett, s melynek följegyzése most is átrázza egész valómat.

Többször említettem öcsémet, Samut, ki ez időben már hadnagy volt. Mondtam, hogy ritka szép fiú volt, s bátor a vakmerőségig. Egyébiránt három évvel fiatalabb nálamnál, valódi gyermek, de korán ért és igen művelt fiú.

Egy hibája volt - talán több is -, de ezen egy volt a *fátum*, mely őt élete végső *katasztrófá*-ig vezette: hevesesség.

Ez időben két párbaja volt, melyek egyike halállal végződött: de sietek odatenni, hogy e halált nem a sebek okozták, hanem egy régibb elhanyagolt baj.

Öcsémet, ki hevesége dacára a legjobb szívű fiú volt, e haláleset nagyon leverte, s ez idő óta jókedve majdnem egészen megszűnt. Ehhez járult az, hogy e két párbaj - pedig nem újság az akkor Bécsben tanyázó két lovagias ezredben, akkora zajt ütött, hogy nagyobb baj kikerülésére az ezredes öcsémet és segédjét, Bája Ignác hadnagyot a prófoszhoz küldötte.

Ezt mindenki helyeselte, mert egy dologért nemigen szokás az embert kétszer büntetni.

Mindazáltal öcsém a dolgot nem úgy vette, lehet, hogy attól is tartott, hogy mégis ha vád emeltetik, haditörvényszék elé kerül; elég annyi, hogy magában zárt s mogorva lőn.

Mielőtt továbbmennék, pár szót kell Bájáról mondanom. Ez Bája Istvánnak fia volt, csinos, ügyes, erélyes fiú - sok és alapos műveltséggel s öcsémnek benső barátja.

Kevés embert láttam, kiben a kalandos szeszély, a vállalkozószellem annyira ki lett volna fejtve, mint benne.

Egyszer tengerész akart lenni, máskor Amerikába készült, néha hazavágyott, hogy ott ipar és szorgalom által gazdag ember legyen, aztán meg akart házasodni, valami gazdag zsidóleányt, pár millióval, nejlül venni s így tovább.

Öcsémrel egyben találkoztak, ez is kalandokra vágyott, s ezt is könnyű leende a legvakmerőbb merényekre rábeszélni.

Én többször meglátogattam öcsémet - a hűvesben -, hol Bájával együtt unatkoztak, s tervekkel morfondíroztak.

Egy ily látogatás alkalmával Samu azt mondta nekem: - Ha egyszer hűlt helyemet találod itt, számítok reád! De ez köztünk marad.

Annyiszor hallottam ily nyilatkozatokat öcsémtől s Bájától, hogy az egésznek legkisebb fontosságot sem tulajdonítottam.

Néhány nappal azután meglátogatván öcsémet, őt és Báját rendkívül jó kedvben találtam, mit én annak tulajdonítottam, hogy champagniztak, mert egy ily serleget láttam az asztalon.

A társalgás közönyös dolgokról folyt, s én derülten távoztam.

Másnap reggel öcsémnek privátienere berohan hozzám, oly halványan, mintha a sírból kelt volna fel.

- Mi a baj, Zabcsák? - kérdém.

- A hadnagy úr és Bája hadnagy úr megszöktek. Reggel a prófosz a szobát üresen találta, s két levelet az asztalon: az egyik az ezredesnek szól, a másik nagyságodnak.

Alig hittem füleimnek; felöltöztem hirtelen, s a prófoszhoz siettem, ki dühösen fel volt ingerelve, s azt mondta nekem, hogy ennek rossz vége lesz, mert már megtette a jelentést, és az ezredes dühös. Ezt gondolhattam; azonnal az ezredeshez siettem, s az engemet megtámadott, merőben állítván, hogy én tudtam a dolgot, s neki fel nem jelentettem. Nem csekély bajomba került ezredesemet az ellenkezőről meggyőzni.

Öcsém - miként azt később maga elbeszélte nekem - Bájával együtt maguknak francia útleveleket készítettek, azután egy kis csomagban csak az elkerülhetetlent s egy-egy törkést vivén magukkal, a kéményen át szabadultak s értek a laktanyának kisebb udvarába, hol aztán a kantonon keresztül az utcára érkeztek.

Nagy vakmerőség s ügyesség kellett e veszedelmes megszökésre egy népes laktanyából; de sikerült mégis, talán egyelőre a katonai kabát mentette meg őket.

Öcsém röviden azt írta az ezredesnek, hogy *lemondását* adja be, mert esküszik arra, hogy ha üldözik, drágán fogja életét adni, sőt mindenesetre csak halva hozzák vissza, mint szintén Báját is.

Nekem még rövidebben írt, s csak ennyit:

„Isten veled! Eszközöld ki atyám bocsánatát. Nem örökre búcsúzom: viszontlátásra! Samu.”

Bája úgy tele volt kalandjával, hogy senkinek sem írt.

Az ezredes nem akarván atyámat megszomorítani, csakugyan beadta öcsém lemondását, de egész Bécs tudta a valót.

Meg nem foghattam, merre vette a két kalandor útját. Akkor még nem volt oly könnyű Amerikába menni, általában az utazás - kevés pénzzel - nagy nehézségekkel járt, mert vaspályák még nem voltak. Igaz, hogy *távírók* sem, mi a szökést biztosabbá tette.

Mintegy hat hét telt el, mikor az első hozzám intézett tudósítást vettem Bajorhonból, mégpedig nem öcsémtől, hanem egy báró Zobeltől - ki velem Bécsben egy napon esküdt fel kamarásnak.

Ezredünkben akkor három b. Zobel volt: *Edvin*, ki később odahagyta a katonaságot mint főhadnagy, *Tamás* (Tommi), ki most altábornagy, akkor alhadnagy volt, és *Rináld* hadfi. Kinek később egy elég zajt ütött regénye volt Bécsben.

Ezeknek atyjához ment öcsém, hol őt igen szívesen fogadták, s nagyon megszerették - igaz, hogy kedves fiú volt: a Zobel urak azt találták, hogy klasszikus nevelése van.

A kamarás báró Zobel, ki egyszersmind polgári *apát* volt, megírt nekem apróra mindent, s hogy öcsémnek, ha azt akarom, hogy visszatérjen, legalább száz aranyat küldjek.

Írtam atyámnak, ki azon reményben, hogy fia visszakerül, elég hamar kibékült, s nekem a pénzt megküldte.

Így a dolog tant bien que mal - nyélbe volt ütve.

Egy este már setétben s mikor éppen készültem kimenni, megnyílt az ajtó, s azon egy magas ember lépett be, kinek egyik szeme fekete kendővel volt bekötve. Öltözete, valami zsibvásáron vett kőce, poros és piszkos volt, kalapja betörve, s kezében egy görcsös botot tartott. *Öcsém volt.*

Egy lovamat eladtam, s árát öcsémnek kézbesítvén, végre, pár napi sequestratio után szállásomon - hazament Erdélybe.

Hát Bája?

Ennek is elmondom sorsát.

Öcsém így adta elé a dolgot, hogy egy napon, már setétben, s mikor minden pénzükből kifogytak, Bajorországban egy kurta kocsmába szálltak be. Éhesek voltak, mit tegyenek?

Bája rántottát (omlettet) rendelt, s mikor azt előhozták egy kanta serrel - a sert kiitták, azután öcsém a rántottát kalapjába borította, s az első kedvező pillanatot használván, illa berek nád a kert!

Hanem egyet feledtek, légyottat kitűzni, s így történt, hogy a mély setétben eltévesztvén egymást, az egyik jobbra, a másik balra futott, míg öcsém fáradtan rogyott össze - s a rántotta felét megette, gondolván, hogy majd reggel ráakad pajtására. No de ez nem történt, s öcsém soha róla addig egy szót sem hallott, míg Bája két évvel öcsém után, összetörve s hályoggal egyik szemén, vissza nem került Erdélybe.

Mondják, atyja rá nem akart ismerni, de aztán nagy bajjal kibékült.

Bája sok viszontagság után, mely ezen emlékirat keretén kívül esik, Hamburgba érkezett, s beállt matrónnak a nyugat-indiai társaság szolgálatába.

Így jött Jávába, hol akkor a megszökött szerezsen rabszolgák ellen (maron vagy bush néger) - éppen javában folyt a hadjárat.

Ezeket akkor egy fiatal szerezsen nő vezérelte - valódi nő-tigris -, ki az elfogott fehéréket iszonyú kínok közt gyilkoltatta meg.

Itt - szárazföldi szolgálatot vevén Bája, mint őrmester, s közel ahhoz, hogy tisztté kinevezessék, megkapta azon borzasztó jávai szembetegséget, mely többnyire halállal végződik.

De meggyógyult, s a három év, melyre szegődött, eltelvén, hazajött. Fiatalon halt meg, szép-reményű ifjú volt, ilyen ez élet.

Öcsém Kolozsvárt maradott atyám mellett, ki őt a maga módja szerint szerette, annyi bizonyos, hogy igen sokat tartott róla.

Öcsém ez időben - miként már fellebb egyszer említettem, halálosan szerelmes volt Erdély egyik legszebb és -gazdagabb hölgyébe. Házasságról is álmodozott, s ezt atyám is nagyon óhajtotta; - lett volna-e ebből a vallás különbsége miatt valami, nem tudom.

De fájdalom, idő sem maradt erre, öcsém egy L. nevű gyalogtiszttel kihívott, állítólag nem is magán, hanem máson történt sértésért.

A párviadal előtt öcsém nyugodt, sőt vidám volt.

Mikor a segédekkel együtt másnap a helyszínre érkeztek, öcsém ellenfelére kiáltott: lőj! de ez vonakodott - az egész párviadal ellenére volt, s átengedte a lövést öcsémnek.

Ekkor szemtanúk állítása szerint öcsém ellenfelének mellére tette a pisztolyt, s szólt: lőj rögtön! vagy véged van.

A tiszt pisztolya elsült, s öcsém egy szisszenés nélkül halva rogyott össze.

Tagadhatlan, hogy *meg akart halni*. Általában volt e fiatal, nagyreményű életben valami setét pont, melyet sohasem valánk képesek kitalálni. Elvitte magával.

Leírni nővéreim fájdalmát, atyám keserűségét, mikor reggel öcsémet halva hozták a házhoz, nem bírom, s bocsánatot kérek, ha itt a függőnyt leeresztem.

Én rögtön, mihelyt meghallottam az iszonyú eseményt, Erdélybe készültem öcsémet megbosszulni.

De a tiszt már fogva volt, engemet pedig meggyőztek arról, hogy a hibás ezúttal az öcsém volt.

Mi lett a szegény tisztből, nem tudom.

Együtt s egyszerre akartam életemnek ezen egyik legszomorúbb epizódját elbeszélni, hogy ne legyek kénytelen e régi, de sajnó sebet újra felszaggatni, s most visszatérek előadásomhoz.

Mondtam, hogy Bécsben régiebb életemet folytattam, s akkor még nem is álmodván arról, amit fellebb öcsémről elbeszéltem, eléggé könnyű kedéllyel. Jártam a nagyvilágba, a kicsinybe is egy kissé. Apró kalandoskái is voltak, pár bonne fortune is, melyek aztán mauvaise fortune-öknek mutatkoztak, de őszintén bevallom, hogy szívemet senki sem érdekelte, *papillonom* volt, miként e portékát a francia nevezi - *voilà tout*.

Sokat jártam a színházakba is, főleg az akkor annyira híres udvari színházba, hol olykor még a régi Iffland s Weissenthurm-féle darabokban és a sokat író Kotzebue vígjátékaiban az utolsó mellékszerepeket is művészek adták. Azért volt a színházba járás valódi élvezet.

Azon időben néhány darab elég nagy zajt ütött. Ilyen volt például a *Schuld*. E darabot talán tízszer adták anélkül, hogy figyelmet gerjesztett volna, míg *Heurteur* vállalta magára *Erindur* gróf szerepét, s egész forradalmat okozott s fulladásig telt színházakat csinált: a kritika maga felismerte, hogy e szavakat: *Einen Finger dürft ich rühren - um Elviren heim zu führen*, teljes lehetlen több hatással mondani.

Nekem e darab túlzott szentimentalitása miatt soha sem tudott tetszeni. *Erkläret mir graf Erindur diesen Zwiespalt der Natur* - közhellyé vált, s százszor lön többnyire tréfásan idézve.

Egy hazai *Vielwesserünk* ezt egy helyen nem oly régen így idézte: *Saget mir Graf Erindur - diese Zwiespalt der Natur. Ez semmit sem tesz jól németül*, aztán *Zwiespalt* nem feminini, hanem masculini *generis*. No de e sokat és sokfélét tudó úr a franciában sincs tisztában a névelőkkel. Egy másik darab: *Das Leben ein Traum*, elláthatlanul jobb és drámaiabb az

elsőnél, hasonlóul nagyon tetszett. Mint szintén Grillparzertől az *Ahnfrau* azzal az érzelgő zsvánnyal, *Jaromirral*, és *Ein Traum das Leben* - pendant-ja a fellebb említett *Das Leben ein Traum* darabnak, a gondolat eredeti s igen jól ki van víve, de nem sírhattak a kedves bécsi hölgyek annyit, mint annak a sokat beszélő és semmit sem tevő Jaromirnak sorsán, azért kevesebbé is tetszett.

Egy igen jó dráma, *Clementine von Aubigni* is nagyon kinyerte a bécsiek tetszését, ez, ha emlékezetem nem csal, *Weidmann*tól van, aki azután egy másik darabbal, *Erasmus Schleicher*, elvesztette rövid népszerűségét. Pedig e darabnak tárgya - az utolsó német lovag - egészen alkalmas arra, hogy ügyes kéz által színre hozassék.

Többet is előszámlálhatnék, de csak annyit mondok, hogy Shakespeare darabjait, különösen *Lear*-t, *Macbeth*-et, *Hamlet*-et, mint szintén Schiller és Goethe darabjait többször - és jól adták. Jobb *Hamlet*et *Korn*- és *Heurteurnél* nem lehet kívánni.

Operák közül ez időben Rossini *Tankréd*-je csinált legtöbb furorét, és *Jean de Paris* vagy *Párizsi Jancsi*, ha ez szebb.

Egyébiránt a *Freischütz* Webertől és egész sereg másod-harmadrendű opera mozgásban tartotta - a zenét annyira kedvelő és értő bécsieket s azt a sok idegent, ki búfelejtésre Bécsbe jó, rántott csirkére és kaiserbierre.

Ekkor még a *Zauberflöte*-t és *Don Juan*-t is gyakran adták. Sok jó énekesnő volt, de valami egészen rendkívüli, mint Catalani vagy később Malibran, egy sem. Nekem *Burgondio* tetszett leginkább, szép alt hangjával, habár karika lábai voltak és igen nagy feje.

Ami ez időben érdekes és sajátos szemlét nyújtott, s míg a komoly diplomata urakat is nagyon mulattatta - az a *gyermekbalett* volt: a többi közt egy *Chevalier Dup*, mely valami ritka szabatosággal működő óragéphez hasonlított.

E sok szép, kecses, *korán kacér* gyermeket együtt látni - valódi élvezetnek mondható. Ezek közt volt az akkor még gyermek Fanny Elsler - később világhírű táncosné.

A már kész táncosnék közt a szép, komoly, szobrászi arányokkal bíró *Brugnoli*-nak egy sem hágott nyomába.

Ha színháztörténelmet írnék, jó és eleven emlékezetem segedelmével egész könyvet teleírhatnék nevekkal, de így, gondolom, az akkori idők képének kiegészítéséül ennyi is elég.

Más mulatságom a lovaglás volt, s a kirándulás a zöldbe. Elmondhatom, hogy egész Bécs környékét összekalandoztam.

Ez időben, csak kivallom első irodalmi bűneimet: három keserves drámát írtam.

Megmutattam azokat *Raimundnak*, nem tudom, volt-e annyi béketűrése, hogy elolvassa, de mikor véleményét kérdeztem, megdicsért a *nemes érzésekért*, melyek a darabokban nyilatkoztak, de hozzátette, hogy a darabok *sind keinen Pfifferling wert*. Látta ön, szólt, egy van darabjaiban, mi nekem nagyon feltűnt, a *leleményesség*, önből jó regényíró lehetne, de arra még igen fiatal. Regényt - jót ti. - csak az írhat, aki az életet ismeri; a teória igen szép dolog, de ha a regény nem vág a gyakorlati életbe, nem ér semmit.

E darabokat incunabulum érdeklődés fogva - s mint ifjúsági bűneimet sokáig tartogattam, később aztán Szurdokon felhasználtam őket fidibuszoknak; igen jól égtek.

Ekkortájt gyakoroltam be magamat a spanyol nyelvbe, s eredetiben olvastam el *Don Quijote*-t és *Gil Blas*-t. Mert a spanyolok merőben állítják, hogy az eredeti *Gil Blas* is spanyol, és azt *Padre Izla* írta. Vettem húsz angol leckét, ez volt az egész: nem igen értem többre, mert

együttal *Kunike* történelmi festőnél, ki egyszersmind nagy lavaterianus és azonfelül frenológ volt, rajzórákat vettem, s olykor belém hagyám a Lavater és Gall rendszerét is oltani. Az utolsó elég jól megfogamzott.

Ez a Kunike darabig a nassau herceget is tanította - s *Baumbach* ezredesnek, az akkor fiatal herceg nevelőjének benső barátja volt.

Nem tudom, mert a dolog keveset érdekel, melyik német diminutív herceg számára Kunike éppen az időben egy érdekes, legalább sajátos munkát illusztrált, melyben Lavater és Gall rendszere egyesítve, s egyik a másik által megfejtve volt. A zseniális, olykor a bonctanba vágó rajzokat gyakran láttam, de megjelent-e e munka valaha? Biz én nem tudom. Így telt el egy év, valamivel több, mikor egy egész életemre válságos és végzetszerű ismeretséget tevők, mire reá fogok jöni.

De hogy e részben, mint a francia mondja, szabad könyökem legyen, és minden félreértésnek előre már útját álljam, elkerülhetetlen, hogy némely dolgokra és érzelmekre nézve nyíltan és tartózkodás nélkül kimondjam véleményemet. A t. olvasó előtt nem szükség ismételnem, hogy *én nem ítélek*, csak vélekedem. Nem érzem magamban azon gyermekes viszketeget, hogy véleményemet másra tukmáljam, vagy éppen azon hahotára fakasztó gyengeségbe essem, hogy az ellenvéleményt el ne tűrjem, vagy éppen megharagudjam érette.

Legelőbb is ki szeretném magyarázni azon eszmét, mely a szebb és jobb nem iránt lelkenben hervadatlanul él.

Bármi fiatal legyek szívben, hej, öreg, igen öreg legény vagyok én már arra, hogy mint a hölgyek lovagja lépjek föl.

Van azoknak elég lovagjuk, több, mint kell, s a valódi lovagok mellett elég hitvány kópé, ki még azt sem sejtí, minő kincs van egy jó és becsületes nő szívébe lerakva.

Nem csalódom, ha kimondom hímezés nélkül, hogy elég nő és leány van, ki hálát adna két kézzel az Úristennek, ha néhány lovagot lerázhatna magáról, főleg a *genus verselőből*, nincs tehát sem szándékom, sem hivatásom arra, hogy e hölgyekért - *nolo acerbam summere* rókákkal lándzsát törjek; de senki sem fog azon bámulni, ki emlékirataimat átfutotta, hogy akinek nagyanyja Bornemissza Anna Mária, anyja Lázár Eleonóra, nővére Jósika Rozália és Zsuzsánna voltak, s végre ki mellé az irgalom istene - neje Podmaniczky Júliában - egy anglyalt rendelt; hogy annak a hölgyekről, *mindig a jókat és lélekemeseket értve*, magasztos fogalmai vannak.

De éppen a mély, imályhoz hasonló tisztelet a jobbak és nemesebbek iránt, fejti meg, hogy én a fokozatokat felismerem, s nem vagyok sem oly igazságtalan, sem oly arszlánként hízelgő, hogy az egész asszonyi nemet egy kalap alá dugjam.

Ha tehát általában hölgyekről szólok, tessék mindig odaérteni: *hogy a jobbakat értem*.

Hosszú élettapasztalásom megtanított arra, hogy azok, ti. a jobbak a többes szám, a palotától a gunyhóig. Ebben semmi túlzás, semmi hízelgés nincsen; sokáig kell élni, s jól körül kell a világban nézni, s e meggyőződéshez jutunk.

Van több osztálya a hölgyeknek, a mindennapias közepszerűektől kezdve le a mélységek mélységéig - a földi gehennába. Hiúk, könnyelműek, irigyek, szóhordók, vesztegetők, kicsapongók és aljasak. Ezekre én a hölgy nevet nem szeretem vesztegetni, ezeknek gyöngeségét, önzését, mélabúját s úgynevezett *öntudatosságát* nem tömjénezem. Megbocsájtok nekik, mivel érzem, hogy mindnyájunknak e világon nagy szükségünk van a *kölcsönös bocsánatra*.

De ha a hölgyekről szólok, nem ezeket értem. Általában bizonyos kalandokat holmi *drôlesse*-ekkel nem tartom *szerelmi* kalandoknak. Ez mindössze is *vásár*, nem egyéb.

Van ezeken a hibásokon kívül elég más hiányos némben ez árva világban, hát még férfiú!! - Ilyenek például az úgynevezett *femme incomprise-ek*, a félművelt, a tudós, a *megtért Magdolnák*, a nevetséges, a rossz ízlésű, makacs, fejtes, akaratos és az, aki mindig azt hiszi, hogy őt lenézik, pedig ő nézi le az embereket, a gyöngédtelen, nyafogó, magát a victime-re játszó, tapintatlan, kárörvendő, úrnőt játszó, de ahhoz nem értő, a zörgő, bongó, affektált, a duzmadt, s ki mindig *póz*-ban van, mindig szerepel - s a hebehurgia, stb.

Van aztán egész sereg valódi vagy képzelt beteg, ki sokat szenved s mégis valami nemét a gyönyörnek érzi, mikor a chaise longue-on végignyúlhat, s a világ sajnálkozik rajta.

Ezek - főleg azok, kik magukat érdekesnek tartják: pedig hány meleg szív, hány forró részvét elhamvad körülök, s hány, de hány képzelt, álmodott boldogság párolog el, mint a lenge köd.

Íme egy kis mutatvány, melyet mindenki saját tapasztalásából kiegészíthet. Mindezek az életből vannak véve, meg lehet őket nevezni, ujjal lehet rájuk mutatni, de egyet sohasem kell és sohasem szabad feledni, hogy a nőnem, gyöngédebb, ingerlékenyebb, impresszionabilisebb, mint a férfiú; hogyha szép és kitűnő, ezer császnak van kitéve, s ha őrangyala elfordul - ha megbukik -, mindig ott a férfiú, a valódi diabolus rotae, s azért semmi sem lovagiatlanabb, semmi sem férfiatlanabb s illik kevesebbé ajkainkra, mint azon divatos kikelések a nőnem ellen, melyek napirenden vannak.

Ha valaki tőlem kérdi, kik azon nők, kiket én leginkább becsülök, megmondom: azok, kiknek kedélye van kiművelve, kik jók ösztönből, mert képtelenek arra, hogy rosszak legyenek. - Azok, kikben a házi erények, anyai, szülői, női érzet van leginkább kifejtve. Kikben semmi negély, semmi póz, semmi tempó nincsen, kik természetesek, s úgy adják magukat, mint aminők.

Kiket utálok leginkább, megmondom azt is, mert ez nem ítélet, csak nézet. Azokat, kik férjeiket, gyermekeiket, szülőiket pirítják meg magukviseletével, kikben szemérem és becsületérzés nincsen, végre, kiknek fő fegyvere a mulandó szépség s a botrány.

De ember nincsen, ki hajlandóbb lenne a nők gyöngeségeit eltűnni s megbocsájtani, mint én. Valami elhallgattatlan ösztön van bennem, mely súgja, hogy az egyedüli, mit férfiúnak nőben feltétlenül kárhoztatni lehet, a *kitartás a rosszban* - csak az erényt megillető követelésekkel.

Az élet engemet arra tanított, hogy még a könnyelmű, szenvedélyes, minden császnak engedő nők közt is, tévedéseik közepette, van valami engesztelőbb és simább, mint bennünk férfiakban. Olykor az életben egy szerencsés választástól függ, hogy a fiatal, rosszul nevelt leánya, kinek gyöngédségről legkisebb fogalma nincsen, lassanként meggondolt, gyöngéd, hű és csatlakozó nő legyen.

Nem voltam soha barátja a megtért Magdolnáknak, de vaknak kellene lennem, ha tagadnám, hogy ezekből nem egyszer hű csatlakozó, áldozatkész nők válnak, s bizony olykor boldogabbá teszik férjeiket, mint valami erényhősné, de aki kellemetlen, nyafogó, másokat lenéző, pedáns, a tudóst affektálja vagy nevetséges, pedig hány van ilyen!

Ha itt elmondtam önöknek, t. olvasóim, elég röviden, s amennyiben tettem és *tenni akartam*, nézeteimet a nőkről, elmondom most újra magánvéleményemet a legnagyobb, legirigylendőbb boldogságról, a *jó házasságról*, s elmondom nézetemet a legiszonyúbbról, ami becsületes embert érhet, a *szerencsétlen házasságról*.

Ne csudáljon engemet senki, ha én nem ismerek föl *rossz*, hanem csak *szerencsétlen házasságot*. Amit a világ rossz házasságnak tart, az saját meggyőződésem szerint - *nem is házasság többé*.

Egy másik meggyőződésem az, hogy nincsen valami igazságtalanabb s tévesztettebb, mint a szerencsétlen házasságban minden hibát, minden okát a bomlásnak csak az egyik félre, *különösen a nőkre* fogni.

Higgyék önök nekem, experto ruperto, hogy szerencsétlen házassági viszonyba annyi mellékes méreganyag foly be, melyről sem egyik fél, sem a másik nem tehet, hogy végelemzésben kisül: hogy az a nő, ki B-t szerencsétlenné tette, A-ból a legboldogabb férjet csinálta volna. *Hogy az, amit itt a nőkről mondok, a férfiakról is áll - magában értetik.*

Nem tagadom, hogy elhibázott vagy hiányos nevelés, rossz, talán aljas társaság, a véralkat különbsége, mely eluntságot idéz elő, vagy nagy hasonlatossága, mely magát jókor felemészti, mind olyan dolgok, melyek, mint a rozsda, örlik a házassági élet alapját; de másrészt áll az is, hogy férj és nő, akaratlanul vagy öntudatlanul, vagy olykor éppen jót akarva idézik elé az elidegenülést; annyira pedig, miképp egyszerre csak arra ébrednek, hogy a házasság a szó nevesebb értelmében megszűnt, s csak együttlakássá változott, hogy az álmodott költőiség sivár prózává lett.

Hát még olykor valami nyers, műveletlen, gyöngédtelen rokonság s néha azon serege az irigy, rosszakarató vizsga s kíváncsi nőknek mennyi romlást okozhatnak, s mennyire elmérgezik a házaseletet!

Mikor aztán a házasság így a jégponton áll, az istennek két szerencsétlen áldozata van egy börtönbe zárva, s vonja együtt a legszégezőbb gályarabság láncait.

Talán egyik sem oly hibás, egyik sem gyűlöli a másikat, mindketten megbocsájtani is tudnak, de víz és tűz össze nem férnek soha, s végre, ha erőszakosan együtt kell szenvedniök, a tűz elpárologtatja a vizet, vagy ez eloltja a tüzet.

Azért soha - de soha ne vessük a követ az ily szerencsétlenek fejére, szenvednek azok eleget, és olykor azon mély meggyőződéssel, hogy más viszonyok közt boldogok lenni és boldogítani tudnának.

Én nem tagadom, hiában is tenném, mert elég ismeretes dolog, s elég életrajzolóim kimondták már, hogy első házasságom el volt hibázva, és a legszerencsétlenebbek egyike; de az Isten, ki szívembe lát, tudja, hogy én a szerencsétlenség okát sohasem toltam egyedül első nőmre, s minden utógondolat nélkül, amit tudtommal vagy tudtomon kívül ellenem vétett vagy vétetett, megbocsájtottam neki. Soha egy csöppjével a bosszúnak vagy rosszakaratnak nem vádolhatom magamat, s örömet felismerem, hogy első nőm oly emberrel, ki egészen másként gondolkozott és érzett volna, mint én, még boldog is lehetett volna.

Így nyíltan kimondván véleményemet, engesztelt szívvel s minden utógondolat nélkül, mint fellebb mondtam, könnyebbült lélekkel foghatok életem legkeserűbb, legszerencsétlenebb szakához, mely húsz szép és *jelentőségteljes évet szakított ki erőszakosan életemből*, hol a szórakodás, a magam bemámorítása s a kapkodás közepette - haj! nagyon is mulandó gyönyörök után - minden nyereségem neme a kábultságnak és szellemi ittasságnak volt.

Meglehet, hogy ezer ember közül egy sem küzdött volna oly erővel fájdalomra és sorsa ellen, mint én, hogy míg rajtam a bánat, búskomolyság jeleit csak az vette észre, ki olykor az utcán találkozott velem, vagy magános óráimban lepott meg: addig annyi igaz, hogy e húsz év alatt nemegyszer voltam oly hangulatban, hogy áldottam volna a kezet, mely hátulról lelő, hogy legyen vége mindennek!

De jellemem győzött, éreztem, értettem, hogy férfiúnak nem szabad magát a sors által összetöretelni engedni, míg egy csepp meleg vér foly ereiben.

Ez okon két dologban kerestem részint szórakozást, részint vigasztalást: a munkában és mulatságban. Szórakozásból kerestem a társaságot, mulatságot, levertem, mint a gladiátor, a bűt, s élveztem annyit, hogy el nem tudnám s el nem akarnám beszélni.

Azért írta emlékkönyvembe jobbjaink egyike, a már fájdalom, néhai Fáy András: „*Ne vadászd nagyon magadon kívül az örömet és gyönyörűséget; mert elszokol azt magadban lelni föl.*” Pest, 1839.

Arany szavak! de amelyekre én *több mint százharminc kötetnyi munkával feleltem.*

Még tisztelt barátom, b. Eötvös József is azt mondta nekem, hogy blazírozott ember vagyok. Bizonyos nézetben igaza lehetett.

Annyi áll: hogy életemnek e húsz mámoros évére *carte blanche*-t adok a t. olvasónak mindazon tévedésekre nézve, melyek egyébiránt a becsülettel megfértek.

Nevezzen engemet Don Juannak, Lovelace-nak, kissé Valmont-nak is, mondja, hogy virágról virágra szálltam, s hogy a királyi rózsa s a szerény ibolya közt olykor csalánra is bukkantam. - Ne zsenírozza magát, legkevésbé sem! nem fog igen nagy igazságtalanságot elkövetni. De egyet bátran merek erősíteni, hogy mindezen kalandok, megszőktetés, agyonlövés, örültség és vízbefúlás nélkül végződtek, s Aeneas, mint Dido túllábolták a Royaume de Tendre-nak minden kátyúit és szirteit anélkül, hogy nyakukat törték volna.

Aztán áll az is, hogy ha csak egyharmada annak, amit barátaim s ellenségeim rólam fecsegték és meséltek - igaz lett volna, nagy ember lettem volna bizonyos tekintetben, de biz ennek aligha fele volt igaz - és ez is nagyítva. Végre is sohasem vágytam nagyságra, minden vigaszom mind ez óráig az, hogy becsületes ember vagyok.

Ha mondanám, hogy szívem mindezekben nem talált *valódi* vigasztalást - önök talán el sem hinnék, pedig ez így volt, aminő hamar gyúltam, oly hamar feledtem.

Mielőtt e húsz év leírásához fognék, meg kell fejtenem, miként van az, hogy a szerelmes viszonyok s *bonne fortune*-ök közepette a szerelem sohasem ragadott meg azon hatalommal, melyet tagadni teljes lehetetlen.

Fiatalokhoz szólok most, hölgyek- és férfiakhoz. Nem volt-e önöknek a világ örömei és elragadtatásai közepette, s míg virágról virágra szálltak, mint a színes lepke, távol a képzelet országában, körülsugározva túlvilági fényártól, valami eszményképük?

Nem gondolták-e olykor, ha holdvilágos éjeken valami halmon, rezgő nyír- és nyárfák közt pihenve, tekintetük a kék végtelenbe merült: hol vagy? honnan fogsz egyszerre előlépni? mely oldalon jelensz meg, mintha onnan a magasból ereszkednél le, mint Luna Endymionhoz, te kedves, sóvárgott *eszménykép*?

Bizonyosan tudom, hiszen én is voltam ifjú, igenis ifjú, sokáig ifjú, hogy a képzeletet a való ritkán elégíti ki; s hogy még fiatalok vagyunk, míg vérünk forr, míg lelkünk lobog, keressük mindenha a bölcsesség-követ, a titkos szót - mely sóvárgásaink lakatját megoldani képes.

Aztán olykor azt hisszük, megtaláltuk, ő az, nem lehet más! és szenvedélyünk elsodor, mint a vész a sárga levelet, mely a patak sodraín úszik.

Csalódás! nem! nem! Milliomok látják az árva földet, ezer meg ezer arcot látunk, de *ideál*, eszménykép csak egy van széles e világon.

Azért keressük mindig és nem találjuk, azért rázzuk hihetetlenül fejeinket, ha néha azt hisszük, hogy felénk közeledik, aztán pár óra, pár nap, pár év kiábrándít, a varázs megtört, s mi visszatérünk, bűnbánó feledők! ama szent valamihez, mi lelkünkben él, s minden összehasonlítással dacol.

Azon időben s jobbkor, még úgyszólván serdülőkoromban, valami titkos, talányos sóvárgás volt bennem, sőt több, sokkal több, valami *előérzet* és elvitathatlan meggyőződés, hogy valamikor akkor, de meglelem eszményképemet!

S minő volt ez? Talán valami tündérkirályné? Valami fényes némben, valódi *porphiro geneta*, ki bársony leplek alatt pillantotta meg a világot? Vagy tudós nő, olyan Mme Malleschott-féle? Vagy a világ legnagyobb szépsége?

Nem! az én eszményképem egészen más volt, egyszerű, természetes, követelés és negély nélküli. Arca sem volt az, amit a világ *szépségnek* nevez; ezen arcok engemet mindig hidegen hagytak. Csendes, ha hallgatott, komoly, ha szólt derült, emellett az, ami a hölgyben legszebb s legritkább, a *kecs* előmölve egész természetén, és szép szemek, nagyok, lélekteljesek, melyeknek tekintete a szívig hat, melyeket feledni nem lehet, melyek oly tüzet gyújtanak, mely ellen sem a magyar, sem a trieszti társaság nem biztosítanak. Emellett jellem, meleg szenvedély, ingatlan csatlakozás, világos ész és műveltség.

Ilyen volt az én eszményképem, ezt hordtam szívemben, erre sóvárogtam, mint a hívő Mekkára.

Sok szép szem nézett az enyimbe, s miért tagadnám, miután annyi ember él még, ki ifjúságom tanúja volt, hogy elég szép karok öleltek, elég ajkak csókoltak, elegen, talán igen is sokan szerettek, így mondták legalább, sőt esküdtek is, de ha mindezeket összehasonlítottam eszményképpemmel, ráztam a fejemet, s egy szózat sügt nekem - *nem ő! keress tovább!*

Íme egyszerű és természetes megfejtése annak, amit emlékirataimban el fogok önöknek - most már - szabadabb lélekkel, minden *pruderie* nélkül beszélni. Igaz, hogy botrányt ne várjanak önök tőlem, nem vagyok én ama gorillaféle tudós, hogy olvasókat a botrány érdekében kívánnék toborzani.

Jobbaknak, gyöngédebbeknek hiszem önöket, mint hogy kimélytelenségben gyönyörködni tudnának, de azért nem fognak semmit veszteni.

Ez okon hallgatom el a *neveket*, mégpedig úgy, hogy *sejteni se lehessen azokat*; de kalandjaim közül az érdekesebbeket el fogom önöknek beszélni - név nélkül.

Egy kis tanulmány lesz ez a nők világában, fényképek az életből - valóhíven kikapva - s minden követelés nélkül elbeszélve.

Volt nekem - vagyis inkább van, mert még él - egy joviális barátom, vidor életembere, okos, de nem ravasz vén róka, ki többi eredeti és sajátos állításai közt így nyilatkozott előttem, mégpedig nem egyszer, mert kedvenc témája volt ez:

- Látod, Miklós barátom, az egész élet csupa sportból áll; van, aki lovagolni, vívni, vadászni, halászni szeret, más löni, párbajokat idézni elő; van aztán tudós, ki a tudást hajhássza, van színész, énekes, zenész és a többi, mindez, barátom, fáradtsággal jár: egyik a lovát bénítja el, a másik esztét hajtja túl, mindegyik fut, mozog, keres, s így foly le az élet, míg az utolsó sport jó - egy salto mortale a másvilágba. Ilyen sport, édes barátom, az udvarlás és széptevés is, én szeretek sakkozni, te szereted a nőket elbolondítani.

- Ohó! - szoltam én - elbolondítani!

- Ne akadj meg a szavakon, s ne hidd, hogy kárhoztatlak: igen szép multság ez, míg könnyek nélkül jár. Nem ismerek *férfiasabbat*.

- Mint a kötények körül járni?

- Világos, barátom Miklós, már csak azért is, mivel az ily udvarláshoz elkerülhetlen, hogy valaki férfiú legyen, minél inkább férfiú, annál több szerencséje van. Mered-e tagadni, hogy egy szép, lelkes, tüzes nő, százszorta, ezerszerte kellemesebb s nemesebb tárgy, mint a legszebb telivér ló?

- Minő összehasonlítás! Szégyelld magadat.

- Nem szégyellem biz én, mert most csak a multságról szólok: vannak emberek, kik még a szerelmeskedést is komolyan veszik, ez aztán más! de vannak, kiknél az ily kalandok, bonne fortune-ök, szerelmeskedések csupa szórakozásból vagy hiúságból történnek, én ezekről szólok, s állítom, hogy multságnak ez férfiasabb, mint a kártya, zongora, nyúl- és rókakergetés.

Nevettem, pedig egyben e barátomnak igaza volt, nem is ő fedezte fel a dolgot, hogy vannak emberek, *kik a szerelmet szeretik*, kik el sem lehetnek egy kis viszony nélkül. Én magam is ismerem ilyeneket. Olykor, az igaz, nagyon kevéssel beérik; elég nekik, ha a világ mondja: beh szerencsés kópé! miként futnak a hölgyek utána. Ha aztán a világ sehogy sem akarja bennök a Lovelace-t felismerni, s hallgat diadalaikról, sebjaj, majd beszélnek ők! Még leveleket is írnak maguknak, aztán elmesélik a kaszinóban - többek előtt nyíltan, hogy ez és ez - mennyire odavan, minő szerelmes beléjük, hány légyottjuk volt s így tovább.

Szerencsétlenek, ha ki nem kürtölhetik szerelmi kalandjaikat, mégpedig megnevezvén a neveket, leírván a körülményeket, s úgy bánván a nők jó hírével, a férjek, szülők nyugalmaival s becsületével - mint a Csáky szalmájával.

Még olykor semmiből semmi nincs, éppen semmi, s már az egész világ nyelvén van a dolog.

Szegény nők! ha tudnák, ha sejtenék, ha álmodnák, mi vár rájuk! - No de jobbak, nemesebbek, mint hogy csak sejtenék is, igaz, hogy kissé gyengék is.

Azt mondják önök, hogy ez kivétel, s hogy az ily férfiú hitvány fickó! Aláírom mind a kettőt. Hanem aztán ne feledjük, miről az élet szintügy tanúskodik, hogy e részben is nagy igazságtalanság az első követ a férfiúra vetni.

Nincsenek-e, *persze kivételesen*, hölgyek, kik maguk dobra ütnek - ha inkább tetszik - affichiroznak mindent, kiknek ferde fogalmait a dicsőségről az legyezi, ha egész udvaruk van, ha karonfogva sétálhatnak a népes utcákban - valami szép vagy előkelő férfiúval -, kiknek álmatlan éjeket okoz, ha a világ nem bámulja a romlást, melyet a férfiak szívében tesznek.

Hányat ismerem ilyen! Hány ejtett majdnem kétségbe e harsonás viszonyokkal, s okozta, hogy rövid kiábrándulás után áldottam sorsomat, ha menekülhettem.

Innen van, hogy én soha, de soha sem képzeltem magamnak sokat az ily szerelmi diadalokról.

Kinek ez a szenvedélye, vagy ezt választja szórakozásul, annak nincs könnyebb, ha ügyes és csinos ember, mint ily *mangeur de coeur* hírbe jöni. Csak egyre vigyázz - szolt barátom -, ne játssz a szívekkel! Ezer meg ezer nő van, ki úgy, mint te, vigaszt, szórakozást keres, ki mulat, mint te, ég és feled, mint te, *maradj e körben!*

Nem ott a dolog éle, hogy valakinek szerelmi viszonyai legyenek, hanem ott, hogy mélyen s bensőleg szerettesék; hogy akit szeret, szintoly képes legyen nagy szenvedélyeket előidézni, mint az ilyeneket érteni s osztani.

Igen, de ily *szerelem* az életben csak egy van, s minden egyéb csak *szerelmeskedés*, nem több. Azért tart oly rövid ideig, azért változik, mint az idő aprilban, azért válik folytonos láncolatává a csalódásoknak, önámításoknak s kiábrándulásoknak. Az ember elszomorodik, ha néha azon özönét a frázisoknak és szerelmes verseknek elolvassa, melyeket egynémely járatlan trubadúr oly hölgyekre pazarol, kik addig valami titkos légyotton mulatnak szeretőjükkel, s együtt nevetnek a skriblerek és poéták hyperstheniáján. Láttunk ilyet, ugye, urak?

Az események folyamában, s mikor *in mediis rebus* leszünk, alkalmasint itt-ott visszatérek még ezen őszinte gyónásomra. Nehéz tárgy ez, s nagy nyugalmat s megfontolást kíván. Aztán egyet nem szabad felednem, a hetven évet.

Vannak emberek, kik ily előhaladt korban is úgy beszélnek az életről, mintha az örökké tartana. Vannak, kik hosszú utakat terveznek, kik öt-tíz, ki tudja, mennyi évre csinálnak tervet, még olyan *golyhóval* is találkoztam, ki nem oly régen valami hírlapi cikkben, mely nagy kétséget okoz, ha nem fordult-e ki valami karika a helyéből, betű szerint ezt mondja: *ha valamikor talán meghalok*.

Azt mondják önök, hogy ez *tréfa*, meglehet, hogy *mondva* tréfa, *írva* sületlenség: de aki ezt mondja, sohasem tréfál, mert mindig harap és döf, pedig jaj be árva matador!

Ezeknek a bajában nem sinlem, igen meg tudom gondolni, hogy még gyöngynek is minő szép sor az a XXXXXXX - hát még éveknél. Azért szeretek tisztában lenni magammal.

Ha, miként később reájövünk, nem kontárkodtak volna annyian életrajzaim szerkesztésében, ha nem teremtett volna annyi árva legény, ki engemet nem ismer, talán nem is látott, egy-egy peperkuk Jósika Miklóst a maga képére vagy személyére, ha nem bánt volna velem egynémely magával eltelt üres hólyag úgy, mint valami *primánussal*, bizony nem tudom, mi bírt volna reá, hogy emlékirataimat leírjam!

Így legalább egyet senki sem hozhat kétségbe, hogy aki első ifjúságától kezdve késő öregségig - ily valóhíven, ily mesterkéletlenül adja át egész életét a világnak: az nem lehet más, mint becsületes ember.

És most e szükséges kitérés után térjünk oda vissza, hol a fonalat félbeszakítottam.

Éppen azon időben, mikor - miként fellebb mondtam - egy válságos és mennyire *válságos* ismeretséget csináltam Bécsben, ott több erdélyi fiatalember mulatott, s ezek közt a néhány évvel ezelőtt meghalt, Pesten igen ismeretes *Bánffy Pál*.

Ő alig volt két évvel fiatalabb nálamnál, s aki őt fiatal korában ismerte, nem tagadhatja, hogy arcbán a legszebb fiatalember egyike volt, oly klasszikus vonásokkal, oly tiszta, majdnem szobrászi arcéllal, hogy ennek még akkor is, mikor Bánffy Pál aránytalanul elhízott, igen jól ki lehetett nyomait venni.

Víg fiú volt, sokszor találkoztunk; mit csinált Bécsben, meg nem tudnám mondani, hanem igaz az, hogy szerelmes volt, legalább ő azt hitte.

Sokat hallottam arról a fiatal, tizenöt éves, de teljesen kifejlett hölgyről, kinek udvarolt, s kit az ismerősök olybá tekintettek, mint aráját, miután ő és a hölgy egymást *tegeztek*, s a mama is tegezte Bánffyt, ki egészen otthon volt a háznál, sőt nekem - arájának igen csinos miniatűr képét is megmutatta.

Egy napon megszólít Bánffy, ha nem akarom-e őt arájához elkísérni?

- Igen szívesen! - Éppen semmi dolgom nem volt, s kissé a kíváncs is bántott, mert éppen aznap állította valaki, hogy e hölgnél - *Kállay Erzsébetnél* - soha szebbet nem látott.

Mentünk. Kállay Leóné, mintegy negyvenkét éves nő, igen csinos arcú, habár egy kissé elhízott, egy, a Tuchlaubenből nyíló utcácskában lakott: a *Schultergasse* nevűben.

Az első emeleti szállítás legkevesbé sem volt arisztokráciai, s mindössze egy nappali, egy háló s egy cselédszobából állt, a lehető legegyszerűbben bútorozva.

Már útközben beszélte nekem Bánffy, hogy arája nemcsak szép és ügyes, hanem igen jó parti is annyiban, hogy a Kállay család összes birtokainak egyhatod része reá néz, s hogy a Kállay család a legfényesebb ős-törzsökös nemesszalád egész Magyarországon.

Elhittem mindent szépen, és szerencsét kívántam Pali barátomnak.

Kállayné engemet a legszívesebben fogadott, vidám, beszédes nő volt, s egy rövid órát igen jól mulattam. *Lizit* - így nevezte leányát - csinos-, sőt szépnek találtam, s ez időben mindig jó kedvem levén, jól megnevettettem néha.

Egyet azonnal észrevettem; hogyha áll, hogy a Kállayak oly fényes urak, e két hölgy a legegyszerűbb volt, kiket csak gondolni lehet, s legalább a lakás és öltözet semmi arisztokráciai követelésekre nem mutatott. Ez - nem tagadom - nekem tetszett, s jó véleményemet a családról növelte.

Később aztán - egyszer egy héten - minden érdek nélkül meglátogattam Kállayné, kinek férje, Kállay Leó, nem volt Bécsben, s nejétől évek óta elkülönözve élt; Bánffyt kivétel nélkül mindig ott találtam, de mások is jártak a házhoz - például *Szentmarjay* somlói birtokos, kinek anyja a régi időkben igen gyakori látogatója s nagy tisztelője volt nagyanyám báró Jósika Imrénének.

Egyszer Tisza Lajossal, Tisza Kálmán atyjával is találkoztam ott, mint szintén Aszalayval, a *Szellemi omnibus* szerzőjével, ezeken kívül egy fiatal Pécsy, szatmári fi s egy Lövey nevű magyar testőrök, mindketten gyakran jöttek a házhoz.

Én eközben csak úgy eljártam udvarhoz, színházakba, néhány úri házhoz, hova be valék vezetve, s kisebb gondom is nagyobb volt, mint Pali barátomat háborgatni szerelmi boldogságában.

Azonban azt az észrevételt tettem, hogy a kis Lizi - igen csendes tűzben égett, s habár Bánffy arcban elláthatlanul szebb fiú volt, mint én, arája inkább szeretett velem mulatni, mint vele.

Furcsa! - gondoltam; de egyebet nem, s eszembe sem volt ebből következtetéseket lehúzni.

Hanem létezik-e vagy létezett-e valaha azon igen hasznos és ruganyos portéka, melyre a jó görögök drámáikat fektették - értem a *fátumot*; annyi bizonyos, hogy én ebbe a *fátumba* vagy inkább *fatalitásba* szépen belepottyantam.

Bánffynak Erdélybe kellett menni. Úgy látszik, hogy derék szülői nem valának választásával megelégedve, mivel a presumpatív ara katolika volt. Egyéb kifogás ellene alig lehetett.

Én Bánffy eltávoztása után szépecskén elmaradoztam a háztól; történt azonban, hogy egy napon a Grabenen találkoztam Kállaynéval s leányával, jól lehordtak elpárolgásomért, s Lizi, kinek igen jó kedve volt, mondta, hogy másnap az *Augartenbe* mennek, akarom-e őket odakísérni?

A legnagyobb készséggel, feleltem én, el is mentünk, s egyszerre, meg nem tudnám mondani, miképp, csak karonfogvást találtam magamat a szép gyermekkel.

Benne valék! Nem is búsultam nagyon, sőt egy cseppet sem, s elkezdtem őt nagyban vigasztalni, hogy a *Palika* bizonyosan vissza fog térni, és én majd, ha szabadsággal hazamegyek, meglátogatom a fiatal ménage-t Szilágysomlyón, hol az öreg Bánffy Pál mint főispán lakott.

- Sohase vigasztaljon olyan nagyon, édes Jósika - szólt a kisleány nevetve -, nem vagyok én szomorú, s nem vágyom Somlyóra.

Szervusz, Pali! - gondolám -, a kisleány másba szeretett. Ez baj, no de nem az enyim.

Mindazáltal felhagytam a vigasszal, s elkezdtem őt és anyját mulattatni, még aztán haza is kísértem. Felhívtak, felmentem, ott is vacsoráltam, aztán jó hosszú tété à tété után, mert Kállayné a mellékszobába ment, állítván, hogy feje fáj, elbúcsúztam.

Mikor alant az első lámpás alatt órát megnéztem, egy óra volt.

Nem először történt az, ha valahol udvarolgattam, s marasztaltak, mert sohasem volt szokásom marasztás nélkül az embernek nyakán ülni.

Igen, de nem udvaroltam - és mégis!

Ezen idő óta gyakrabban jártam a házhoz, Kállayné, ki ellen sohasem volt panaszom, igen megkedvelt, sokat tudakozódott Erdélyről, s nemegyszer hagyott órákig leányával egyedül, állítván, hogy én okos fiú vagyok.

Mindezeknek vége az lőn, hogy egyszerre csak azon vettem észre magamat, hogy szerelmes vagyok.

Egy napon ezredesem, ki éppen akkor érkezett vissza Erdélyből, hol szabadságon volt, magához hívatott.

- Tudja-e, Miklós, hogy atyja nem ellenzi, hogy a szép leányt nejlül vegye?

- Micsoda szép leányt? - kérdém én, meg nem foghatván, hogy atyám honnan tudja a dolgot.

- Hát a szép Kállay kisasszonyt. Akar-e engemet megismertetni vele?

- Amikor parancsolja, ezredes úr!

Ez meg is történt, s én egyszerre csak azon törtem a fejemet, hogy miként lesz az már.

A katonaságot el nem akartam hagyni, s már tervezgettem magamban, hogyan fogom szállásomat kibútorozni, zongorát venni, egy-egy kis ebédet adni, stb.

Ez 1817-ben történt - s Lizi nélkül, hogy valaha megkértem volna, arám lett, mégpedig atyám beegyezésével. A katonaságot annyiban még el nem hagytam, hogy *századosi rangomat* megtartottam, s csak később, pár év múlva hagytam magamat arra bírni, hogy arról végképp lemondjak.

Atyám beegyezését házasságomba, illetőleg csak később tudtam meg azután nővéreimtől, hogy atyám azt hitte, hogy én Kállay Péternek, ki ez időben Eszláron lakott, egyik leányába vagyok szerelmest[!]. Tudta, hogy Kállay Péter igen vagyonos ember, s gondolta magában, hogy jó lesz így. Mikor aztán megtudta, hogy Lizi a Kállay Leó leánya, nem lehetett többé a dolgon segíteni.

Kállay Leó feljött Bécsbe, őszintén megvallom, hogy reám nem tőn kedvező benyomást, én vén dandyt láttam benne.

Ő is szíves volt irántam, s mivel éppen ez időben néhány héti szabadságot kaptam, Badenbe kísértem a családot.

Még ez évben aztán arámmal leutaztunk Szabolcsba Napkorra, hol akkor ipam lakott, ki minket jóval megelőzött.

Ezen út közben egy nevezetes eset adta elő magát, mely az egész hazában roppant keserű szenzációt csinált.

Estefelé megérkeztünk Pilisre, hol, miként tudva van, a gróf Beleznay családnak két kastélya van.

Én igen sokat hallottam az öreg Beleznayról, ki ez időben olyanforma hírben volt, mint a múlt század végén a gróf Dujardin, francia eredetű erdélyi birtokos család.

Mondták, hogy kegyetlen és indulatos ember, s egyik fiskális akcióból a másikba jó, még gyilkossággal is vádolták.

Én egyetlen tagját a családnak nem ismertem, habár az öreg Beleznaynak nővére nagynéném, báró Jósika Dánielné volt, és közel Branyicskához, *Rápolton* lakott.

Mikor a kis fogadóhoz értünk, mely alház volt, hosszú fatornáccal, az udvart tele találtuk bámész néppel, a tornác is tele volt férfiakkal és nőkkel.

Azonnal észrevettük, hogy valami rendkívülinek kellett történni. Az emberek fel s alá bolyongtak az udvaron, mintha eszüket veszítették volna, a tornácon pedig élénk vita folyt.

Éppen mikor szálltunk a kocsiból, ment el előttünk egy öregasszony. - Bizony - szólt haraggal -, még meg sem hűlt jól, máris osztoznak.

Ki írja le meglepetésünket, mikor a fogadóstól, ki élénk jött, hallottuk, hogy néhány órával ezelőtt az ifjú Beleznay grófok egyike, úgy tudom, a legidősb - atyját szándékosan agyonlőtte, s már el is fogatott.

E borzasztó história után igen természetes, hogy azonnal meg akartunk fordulni s más szállást keresni, mivel megtudtuk, hogy az egész család, két kényelmes kastély birtokosa, azon eredeti gondolatra jött: e kis fogadóba vonulni, pár vidéki úrral.

No de nem lehetett. Mihelyt a gróf urak egyike - meglett tekintélytelen férfiú, kit *Jánoskának* hallottunk nevezni, megtudta, hogy *Jósika* vagyok, atyafiság jogán - nem akart elereszteni, jó tágas szobát nyitattott, még estebédre is meghívott, s akarva, nem akarva ott kellett az iszonyú tanyán a vérjegesztő atyagyilkosság napján meghálnunk.

Nagy bajba került az estebédétől szabadulni, de fáradtság ürügye alatt sikerült végre szobánkba bezárkózni.

Addig cselédeink - egy öreg vadászom s a két szobaleány - tele hagyták magukat pletykálni, úgylőgy reggelre kidüllyedt a szemők.

Hálát adtam Istennek, mikor Pilis mögöttünk volt.

A szobaleány - a hallottak után - így adta elé a dolgot.

Az öreg gróf, mint haragos ember, igen csekély okon megtámadta fiát, egyik szó a másikat adta, s az ifjú gróf - gyönyörű szép fiú - s kiben legkisebb nyoma a vadságnak nem látszott, darabig mentegetőzött, de miután atyja azt mondta, hogy huszonöt botot veret reá, egyszerre az eddig szunnyadó Beleznay-hevesség a forrpontot érte el, s az ifjú egy töltött fegyvert ragadott, s atyjára lőtt, ki azonnal szörnyethalt, de az ifjú annyira magánkívül volt, hogy még egyszer lőtt, fölkiáltván: vessz, kutya!

Az emberek beszéltek, hogy egykor vízi vadászon a gróf egy vadkacsát lőtt, s mikor azt az úszni nem tudó vadász, habár bement a vízbe, kihozni nem tudta, a gróf dühbe jöven, fiának - ugyanannak, ki őt megölte - parancsolta, hogy a vadászra lőjön. Lőtt-e, nem tudom.

Azt is mondták, hogy az öreg grófnak egy szolgálója volt, kire huszonötöt veretett, s mivel ez szisszenés nélkül kiállta a büntetést, ez annyira megnyerte a gróf szívét, hogy nejlű vette.

Vége-hossza nem volt azon zsarnokságoknak s kegyetlenkedéseknek, melyekkel az öreg grófot vádolták, voltak sokan, kik erősítik, hogy ő és fivére, ki a másik kastélyban lakott, akárhányszor lőttek egymásra.

Mindezt a szobaleány a pilisiektől hallotta, s egész úthosszában ki nem fogyott az adomákból.

Az ember nem hinné, hogy a XIX. században még ilyesmi történhetik; no de ez annyira ismeretes esemény, hogy ezen senki sem kételkedhetik.

Mikor az ifjú gróf rémítő tettét végrehajtotta, mintegy ittasságból ébredve, darabig szava elállt, azután egy mellékszobába sietett, ott egész sereg fegyvert töltött meg, bezárta az ajtókat, azután egy székre ereszkedvén, fegyverrel a kezében, pár pisztollyal az asztalon, szótlan és mogorván várt.

Tökéletesen meg volt, úgy látszik, győződve arról, hogy elfogják, de mindvégig védeni akarta magát.

Mondják, nem csekély bajba került, míg végre megrohanták, lenyomták s elfogták.

Itt a tragédiának, melynek az ifjú gróf feje esett áldozatul - emlékirataimra nézve vége szakadt.

Tudva van, hogy jóval később a lefejezettnek egyik öccse kevesebb okon s teljes hideg elhatározással fivérére lőtt, s még pár embert megsebesített.

Mikor a tett után hazament szállására, s ott éppen kávéhoz űlt nejével, *Zlinszky*, akkor Pest megye ismeretes erélyű egyik főszolgabírája, a szobába toppant.

- A gróf foglyom! - kiáltott fel.

Beleznay felugrott székéről. - Tűstént követni fogom - szűlt, s a mellékszoba ajtaja felé sietett, hol már jó előre, még a tett előtt, töltött fegyvereket helyzett.

- Elég a tréfából ennyi! - mond *Zlinszky*, s erős kézzel galléron fogta s lerántotta a grófot.

Akkor statárium levén Pest megyében, mindenki azt hitte, hogy a gróf három-négy nap múlva függni fog, vagy fejét vesztű. Ő maga erre számított, s nála is teljesedett az, ami az életben gyakran történik, hogy őt bátyjának sorsa nemcsak el nem ijesztette, hanem még fellelkesítette, s ő is ily nyilvános halált keresett. - Íme egyike az élet anomáliáinak.

Neje azonban majdnem a lehetetlent tevén lehetővé, ritka hűséggel s önfeláldozással Bécsbe sietett, mondhatni repűlt, s onnan az utolsó percben egy paranccsal érkezett meg, mely a gyilkossági pert a törvény rendes folyamára utasította. *Ez mentette meg férje életét.*

A törvényszék a grófot tizenöt évi börtönre ítélte, mely büntetést ki is állta, s azóta hűltebb vérrel elvonulva él, hacsak eddig meg nem halt.

Fiát, kit derék embernek mondanak, de kiről ítéletem nincsen, mivel sohasem láttam, habár atyjával s anyjával később ismeretségben valék, József főherceg nádorunknak jó szűvéről és vallásosságáról ismeretes neje vette szárnyai alá, s Némethonban neveltette.

A harmadik gróf Beleznay, az előbbiek öccse, állítólag hasonlóul megkedvelte a lövöldözést s *Sztrokaira*, gyámjára lőtt, de siker nélkül.

El akartam itt az egészét mondani, hogy e tárgyra többé vissza ne térjek.

Pár napra azután szerencsésen megérkeztünk *Napkorra*, s mielőtt tulajdonképpeni első házasságom tribulációit leírnám, elbeszélem önöknek a sok csalódást, melyeken szabolcsi hosszas mulatásom első napjaiban már átmentem.

Említettem fellebb, hogy nekem azt beszélte Bánffy, hogy a Kállayak *fényes urak* - s ennél alig van *úribb család* a nemesi renden.

Már útközben találkoztam egy tótos orvossal, ki, egy fiatal Kállay büszkeségéről levén szó, talán tízszer ismételte totósan: Hja, báró úr, *tudja, hogy Káláy!*

Én ezt igen természetesnek találtam, én is tudom, hogy Jósika Miklós vagyok. Hanem aztán az is igaz, hogy nekem a nagy úrról, grand seigneurról igen hibás fogalmaink voltak, mert azt hittem, hogy aki igazi úr, sőt fényes úr, annak szép kastélyban kell lakni, annak pompásan bútorozott szobái vannak, s egész sereg műtárgy, értékes képek s szobrok, mindenütt szőnyegek, falkárpitok, kapunyi tükrök, csillárok, stb.

Emellett cifra vagy legalább csinos cselédjei, francia szakácsa, pompás fogatok, s elegáns asztala van. - Hogy az igazi úr európai műveltséggel bír, nyelveket tud, megjelenhetik úgy udvarnál, mint egy szép asszony budoárjában. Hogy olvas, könyveket, hírlapokat tart, magában értetőnek hittem: szóval, az urat úgy képzeltem, mint az Esterházyakat, Batthyányakat, Károlyiakat, Hunyadyakat, stb.

Ezen egészen hibás fogalmamnak az igazi úrról s igazi gentlemanről kell tehát tulajdonítani, hogy én *akkor, most az bizonyosan másként van*, majd kinéztem a szememet a fejemből, és sehogy sem tudtam csak egyetlen grand seigneurre akadni. Ha nem hallottam volna oly gyakran - minő vagyonos urak vannak a megyében, s ha főleg a Kállayak nem lettek volna annyira rátartók, s nem emlegették volna oly unalomig az uraságot, alkalmasint az én várakozásom sem lett volna annyira felcsigázva.

S mit találtam?

Mindenütt a legdicséretesebb, olykor kezdetleges egyszerűséget, de egyszersmind sok vendégszeretetet és szívességet. - Igaz, hogy csak rávitelesen, mennyiben ez engemet érdekelt, miként ezt mindjárt látni fogjuk. Mert egy része a családnak, most csak a *Kállayakról* szólok, irántam kezdet óta elhatározott ellenszenvet mutatott.

És később, mikor de meo et tuo lőn köztök s általuk kifosztott gyermekeim közt a szó, ezek még jobban megismerkedtek velök, s alkalmasint, most már tisztában vannak aziránt, mi okon igyekeztem e jó atyafiaktól végképp megmenekedni, s miért kérem a jó Istent, hogy gyermekeim hurcoltatásának általuk még egy minden fórumon át *évek óta végképp megnyert* pör után mielőbb véget vessen. Hányszor ítélték volna a régi időkben e drágálatos atyafiakat morozításra!!

Volt nem Kállay is, ki ezen ellenszenvben osztozott, többi közt egy *Zoltán István* nevű derék úriember, mit itt csak közbeszórva is említék. Ezen úrral egyszer, ha nem csalódom, egy derék özvegy úriasszonynál, Kállay Istvánnénál valék. Sok vendég volt, s igen vígan tivornyáztak. Egy hiányzott, *Pálfî* nevű tekintélyes úr - ezután küldöttek, de ő pár udvarias szóval mentette magát, s nem jött. Erre aztán nagy ének kerekedett.

Nem kell nekünk egy vagy két sor!
Maga jöjjön az Assessor!

No de nem jött. Volt a megyében akkor egy *Finta Márton* nevű volt katonatiszt, elég művelt férfiú, de kit, úgy látszik, nemigen szerettek az urak - s így énekeltek róla:

Mit ér a subickos stibli!
Ha az ember hibli-hubli!
Haj, az ember - haj, az ember - hibli-hubli!

Ez a *hibli-hubliság* - Finta úrnak kevés számú *őseire* s kissé kajla nevére vonatkozott.

Az ital nyíri bor volt magas cilinderekben és zöld sziksós kállai víz. Mert a bort vízzel vegyítették az urak. Én a legjobb akarattal sem valék képes - ez iszonytató lőréből sokat inni: ekkor közeledett hozzám Zoltán István, s nagyúri lenézéssel szólt: - Et documenta damus, qua sumus origine nati.

Mondtam, hogy tüzes fiú valék, szigorú hangon kérdeztem tehát: - Hogyan érti ezt a tekintetes úr?

A jó úr ötölt-hatolt, aztán mentegetőző hangon felelt: Csak úgy, hogy a báró úr nem akar velünk inni!

- Ha csak ez a baj - szóltam -, ide avval a borral! - azután ittam az urakkal, hogy majd kidülledt a szemem.

Amint mondtam, a Kállayak egy része, az urak ti. név szerint a napkori ágból - *mert a hölgyek ellen nincsen panaszom* - maguk közt, a hátam mögött persze, azt mondták: hogy *koldus báró* vagyok, s mivel gazdag Kállaynak a leányát vettem el - hozzátették: *hadd boldoguljon szegény!* A legfurcsább az, hogy nekem mindezt a hölgyek maguk súgták meg.

Na hiszen szépen boldogultam én, és boldogultak gyermekeim! - annyi bizonyos.

Már Bécsben mondta nekem *Szentmarjay*, ki igen becsületes úr volt, hogy nem mind fenékgig tejfel, s hogy arám ellen semmi kifogása nincsen, de - tart tőle, hogy abban a légben sohasem fogom magamat boldognak érezni.

Házassági életem - eleitől óta azon prózai, költészet nélküli színt öltötte magára, mely a szívet üresen hagyja. Én voltam-e hibás? - meglehet, de annyi bizonyos, hogy nem voltam boldog, hogy már az első két-három év után vigaszt, szórakodást, foglalatosságot, ha tehettem, a házon kívül kerestem. Éreztem, hogy hibás lépést tettem, s jobb lett volna nekem szépecskén az Alser-kaszárnyában a paszomántos kalapra várnom.

Én nem hiszem, hogy volna ember, kit, ha sarokba szorítanak, apróra el tudná beszélni - miért szerencsétlen. Lassanként nő az ár, sarjadzik fel a dudva az élet virágai körül - üli meg a penész a csendes tüzelő körét - s az ember arra ébred, hogy szeretne fel sem ébredni.

Talán egyik - a fő - ok bennem volt, megmondom miért. Annyi művelt körben fordultam meg, annyi kitűnő emberrel, annyi érdekes, szellemdús nővel jöttem össze, hogy bizonyos tekintetben igen *finnyás* és *válogató* lettem. E finnyáság sohasem vonatkozott rangra, előkelőségre, hanem belső értékre. Egy nagy szerencsétlenségem az volt, hogy akaratlanul, de rögtön ráismertem az emberek nevetséges oldalaira, az *affektációra*, a *pózra* - a szereplések különböző nemeire; s habár egy belső szózat gyakran súgta nekem, hogy sem jogom, sem érdemem nincs arra, hogy követelő legyek, az voltam mégis. Ezer nő közül alig tudtam akkor s tudnék még most is eggyel kijönni. Oly magasztos fogalmaim vannak a nőkről, hogy én közölök csak

azt szerethettem, kiről azt hittem, hogy tökéletes. Szerelmeskedni, udvarolni - ez egészen, de egészen más dolog!

Innen van, hogy én nőben oly dolgokat szerettem, miket nem egy férfiú sehogy sem szeret: például az *akaraterőt*, a *következetességet*, a *jellemet*.

A teddide-teddoda nő, s ki férjének rabszolgája - előttem borzadály volt minden időben.

Mindazokban, amit eddig mondtam, megtalálhatja az olvasó - házi szerencsétlenségem okát. Nem kívánom, hogy sajnáljon! - hányan, de hányan eveztek már e sajkában. De kívánom, hogy az első követ senki se vesse első *nőmre*!

Kiszenvedett szegény - hadd pihenjen! a nagyobb részt a szenvedésben pedig, mely nekem jutott, az Isten oly irgalmas volt egy angyal által feledtetni s kiengesztelni, ki ellen sohasem vétettem, véteni nem tudnék, s kivel életem össze van forrva.

Nem fogom tehát a szerencsétlenség okát taglalgatni és fürkészni, hanem mivel már a szép, hazafias, magyaros Szabolcsban vagyunk, hol körülbelül hat évet töltöttem, az ottaniakat vezetem előtérbe, s aztán fogok majd emlékirataim legnehezebb részéhez, azon mámoros életszakhoz, melynek leírása annyi óvatosságot, annyi kimélyt kíván; s minek mégsem szabad emlékirataimból kimaradni, mert tanulságot foglal magában.

A Kállay urak közt ez időben három nagybirtokos volt - természetesen, e birtokot távolról sem lehet ama roppant birtoköszletekhez hasonlítani, minők magyarországi nagyuraink kezei közt vannak. Annyira, hogy Rothschild vagy Pereire ha egy reggel arra ébrednének, hogy csak annyiok van, mint a Kállay család összes birtoka - aligha meg nem háborodnának.

E három Kállay: *Ignác*, *Péter* és *Leó* - ipam - voltak. Én földterületre nézve Kállay Pétert tartottam a legtehetősebbnek, kinek három fia s két gyönyörű leánya volt. *Ignác* a Kállay-javak egész hatodának a valódi birtokosa - s kinek egy, de pompás leánya volt, később gr. Desseffy Kálmánné s a három közül legúrabb módon lakott, neje b. Szepesy leány, szép és művelt nő volt, leánya a legjobb nevelést nyerte, vendégszerető is volt, habár házáat kevesen látogatták.

Engemet az lepett meg, hogy Kállay rokonságától úgyszólván elkülönözve élt. - Ipam, az őt illető Kállay-javak egyhatod részét sok küzdés és fáradtság után tudta másoktól visszaszerezni, miután már ezeknek egy részét atyja és anyja váltogatták ki.

Mikor én leányát elvettem, alig hiszem, hogy az öregúrnak hatezer ezüst forint jövedelme lett volna. Világos, hogy ebből nagy urat nem lehetett játszani. Anyósom Szatmár megyében bírt, különösen Csengerben, hol egy kis házikója is volt, s a többi részbirtokokkal együtt - jövedelme ritkán haladott meg ezeröttszáz-kétezer forintot.

Ebből világos, hogy első nőm vagyoni állásánál fogva aránylag jó parti volt, de a világért sem *nagy parti*. De mit gondoltam én ezzel?

E három legtehetősebb Kállaynál a háztartás, bútorozás, cselédség, szóval, minden oly dicséretes egyszerűséggel bírt, hogy egyiknél sem láttam egyetlenegy, még az akkori fogalmak szerint is elegáns szalont. Művészi tárgyaknak, mint képek, szobrok stb. sehol semmi nyoma. Magyar hírlapnak sem híre, sem hamva, a cselédség piszkos, az asztal közepszerű, híres magyar borainkból egy csöpp sem.

Egyébiránt, miként már mondtam, vendégszeretet és szíveség igen sok volt.

Le nem írhatom, mennyire meglepett Kállay Leó toalettje, mikor őt Napkoron megpillantottam. Fején egy kissé piszkos, lekonyuló, zöld sipka volt, széles arany paszománttal. Egy igen rövid nanquin spencert viselt, hasonló, kissé rövid pantalonnal és tarka mellényt.

A legfurcsább az volt, hogy tarka zsebkendője vállán felül s hónalján áthúzva, valódi lódingot képezett, s kezében oly rémséges zacskó - sallongos, persze -, hogy benne egy hétre elég dohány volt.

Sok erőltetésembe került, hogy szemébe ne nevessek.

Hány ily kosztümöt írhatnék le! Az öreg Kállay rémítő sok mérget étetett meg velem! de igazságtalan volnék, ha mondanám, hogy valaha szándékosan megsértett volna. Nem ott volt a baj! hanem egyébiránt a jó öregnek az a tulajdona volt, hogy akkor találta az ember shockingnak, mint az angol mondja, mikor szeretetreméltó, különösen pedig tréfás akart lenni, ily esetben kiállhatatlan volt.

De hiszen tisztelt olvasóim bizonyosan ismernek egy oly embert, ki betű szerint érthetetlen és sületlen, mikor nagyon szépen akar írni - s ismernek nem egy oly harapós rüpöket, ki, mikor kivételesen nyájas akar lenni, hasonlít ahhoz, aki egy örbódéval (*faköpennyel*) hátán gavotte-ot táncol.

Volt az öregúrnak egy mignon gyöngesége. Sokat tartott arról, hogy az insurrectionál alezredes, miként maga nevezte: *Obeslájtnant* volt, s minden lehető alkalommal insurgált. - Egykor az egri érsek Pyrker, híres német költő s nagy pártolója a német irodalomnak, egyébiránt igen katonás úr, megyéjét látogatván - ipam azonnal insurgált, felkötötte a fringiát, az érsek elé sietett, s el sem hagyta többé, míg vissza nem tért Egerbe, hol éppen akkor írta szép költeményét - *Die Perlen der heiligen Vorzeit*.

Mint műveltség-történelmi esetet felhozok itt egyet.

Ipammal s nőmmel együtt egy igen derék magyar úri házhoz valánk meghíva. Sok vendég volt, s ezek közt a gazdag *Beck Pál* is, Téglás stb. birtokosa - szép, tisztos öregúr, túl a hatvan éven, emellett ismeretes művelt és eszes ember, nejével, ki Bárczay leány volt, s egy gyönyörű fiatal rokonával, Stössel kisasszonnyal, ki később gróf Tigehez ment férjhez, s Pesten igen csinos, elegáns házat tartott.

Volt a vendégek közt egy nagy fejű, kellemetlen külsejű, ripacsos K - úr, a középbirtokosok egyike. Ez, miután néhány palacknak - mert itt jó borok voltak - nyakát a késsel leütötte, egyszerre csak nekirontott Beck Pálnak, s példálózni kezdett, hogy az öregúr *spion, kém*, s kiki vigyázzon magára!

El lehet a derék háziúrnak tétováját s bosszúságát gondolni.

Beck Pál felkölt, s kezeskedem róla - hogy így nyilatkozott: - Tekintetes urak! én szeretek a tükörbe nézni, s ha onnan reám egy kémnek feje nézne ki, magamat utálnám meg.

Kimondhatlan kellemetlen jelenet volt ez. Mindnyáján csitítottuk K - urat, ki egy kissé már nyakban volt, s siralmas hangon szólt:

- Itt a fejem: tessék leütni - stb.

A dolog úgy végződött, hogy Beck Pál faképnél hagyta a társaságot. Ugyanerről a K - úrról beszéltek, hogy egy restauráció alkalmával egy jeles rokonának házat kiraboltatta, persze nem azért, hogy amit elvittek megtartsa, hanem pusztá bosszúból, később látni fogjuk, hogy ez vérében volt.

Igen untató volna, ha mindazokat, kikkel hat év alatt ismeretségbe vagy érintkezésbe jöttem, itt elősorolnám, hanem néhányról szólok mégis - mint ama kort, azaz a vidéket negyven-negyvenkét év előtt jellemző személyekről.

Ismétlem, hogy én tökéletesen meg vagyok arról győződve, hogy most, mikor e régi visszaemlékezéseket leírom, ott sok - igen sok - változott, idő elég volt reá, annyi bizonyos.

Senkiről sem hallottam annyit beszélni akkor, mint Szabolcs vármegyének híres első alispányáról, Kállay Miklósról.

Mindenki egyhangúlag mondta, hogy az már igazi úr, s hogy a megyében úribb házat senki sem tart.

Megbocsájtható nekem, hogy ekkor is a nagy urat - csak úgy tudom gondolni, miként azt fellebb leírtam.

Összebeszéltem legjobb, mondhatom, egyedüli barátommal a Kállay urak közt, *Kállay Ágostonnal* - Péter fiával -, kiről elmondhatom, hogy tökéletes gentleman volt, szép műveltséggel bírt, nyelveket tudott, és sokat olvasott. Egyébiránt is igen csinos szőke férfiú volt - s a legrokonszenvesebb emberek egyike, kiket ismertem: mondom, összebeszéltem vele, hogy a híres alispányt látogassuk meg. Ha Guszti barátomtól kérdeztem egyet is, mást is Kállay Miklósról, csak annyit felelt: majd meglátod magad!

Kállay Miklós fényes kastély helyett, miként én képzeltem, Nagykállóban, közel a megyeházához, egy vályog alházban lakott, melynek elől olyanforma kertcskéje volt, mint a lipcsei vagy boroszlói Kaffégartenek, néhány halvány akácfával.

Volt egy zenekara is pár énekesnével, *Bräuer* vezetése alatt, kit később Pesten is láttam. Hallottam e kintornyát, de rendén túl gyengének és rokokónak találtam.

Talán ezen nagyon is egyszerű lak nem tetszett volna nekem oly szegényesnek, ha tele nem töltötték volna fejemet Kállay Miklós nagy uraságával.

Mikor a házba léptem, abban semmi különöst nem találtam, szőnyegnek semmi híre, a háznál egy csillár vagy nagymérvű tükör sem volt; aztán az igazat megvallva, nagy hiányát láttam ama vidító tisztaságnak, mely például Hollandiában annyira jólesik a szemnek, s úgy látszik, az egyszerű fenyőpadlók nem sok vizet láttak.

Tökéletesen ki valék ábrándulva, legalább a lakásra nézve. A két megyehusár azonban tisztán volt öltözve.

Kállay Miklós igen szívesen és nyájasan fogadott, s reám kellemes, rokonszenves benyomást tőn. Szép, tekintélyes férfiú volt, nyílt, értelmes vonásokkal, s *külsejét tekintve*, kissé ízléstelen öltözete dacára odaillett volna akármely palotába. Ezen imposant külső már magában megfejtette a nagy tekintélyt, mellyel a megyében bírt. Ami a valódi műveltséget illeti, *miként azt most értjük*, ez kissé biccentett, de kevés embernek volt annyi rutinja a megyeügyekben, mint neki.

Azonnal ebédre marasztalt, s Guszti barátomat, kit jól ismert, kikérdezte híres szép nejéről és derék szülőiről.

Igen jó és bő, de egészen egyszerű magyar ebédünk volt, hanem a *nyíri bor járta csak*.

Én, ki az egyszerűséget szeretem, igen jól találtam magamat az öregúrnál, bizony nem tagadom; azt gondoltam, hogy ez derék úr - de *nem nagy úr* -, annál kedvesebb magyar ember, s ez többet, sokkal többet ér.

Délután aztán az öregurat kikísértük kocsin a városon jóval kívül eső kertjébe, melyet maga *Elíziumnak* nevezett, de a megyei rabok, kik ott néha dolgoztak, *éhezőknek*.

Útközben az öregúr sokat beszélt a kertnek esztétikai elrendezéséről, s néhány tervét annak további szépítésére nekünk elmondta. Mindjárt láttam, hogy e kert kedvenc tárgya; s nagy kíváncssal vártam - mint magam is szenvedélyes kertész - a sok szépet, amit majd látandok.

Csalódások csalódása! - A kert mindenféle veteménnyel beültetett négyszögekből állt, mint a mostani potagerie-k. - E négyszögek körül valának szép, karcsú jegenyékkal ültetve. Ez volt az egész!

Annyi bizonyos, hogy ha a túlvilági Elíziumban annyi szép káposzta terem - az aztán *nem éhezők*.

Volt e kertben néhány gödör, tele vízzel, s ezek közepén egy-egy sziget - a többi közt egyben s legnagyobbban magas földpiramis és ennek tetején egy kis épületecske.

Ide keskeny, szédületes meredek hágcsón jutott fel az ember, s fenn a kis épület egészen tele volt *hímzett* képekkel, melyeket igen középszerűeknek találtam. Volt aztán pár asztal apró négyszegű hazai márványdarabokkal kirakva, szép kis gyűjtemény - és gondosan tartva.

A kertben még néhány ily épület volt, s ezek közt egy, melyre fel volt írva: *Bakatel - K* betűvel.

Szóval ez igen nem szép kert volt - legalább az én gyarló ízlésem szerint, melyben Guszti barátom, ki igen víg cimbora volt, osztozott, csipkedvén olykor karomat - mikor az öregúr kérdezte, hogy tetszik-e nekem e kéjhely.

Azt feleltem, hogy igen jól: nem is fillentettem, mert a káposzta nekem valóban tetszett, s a jegenyéket is szeretem, főleg, ha nem állnak sorban, mint a katonák.

Említve levén Kállay Ágoston barátomnak *atyja*, Kállay Péter, kit a megyében *kamarásnak* címeztek (ugye, furcsa?). - Egyébiránt derék öregúr, s kit az *Elek család* ki nem állhatott és perzekútorának nevezett, mivel ellenük a *simai* pört nagy tüzzel és szerencséjével folytatta, elmondom, minő kázusom volt *Eszláron*, hova egyszer látogatóba mentem.

Ez igen szép birtok, hol Kállay Péter, különösen pedig neje, Majthényi Lucia, szép és jövedelmes gazdaságot folytattak.

A csak most említett kamarási címezésről eszembe jut azon derék hazánkfia, ki Franciaországban látogatási jegyeire ezt nyomatta: *Chambellant actuel de sa Majesté l'Empereur de toutes les Autruches*. Autruche franciául strucc madarat tesz.

Én megérkezvén - leszálltam könnyű bricskámról, s megindultam a ház bolthajtásos tornáca felé.

Ez is alház volt s azon stílusban épült, mint Szabolcsban a legtöbb úri lak - a kastélyokat ide nem számítva.

Néhány mezítlábos szolgálón kívül nem láttam senkit, de ezt már megszoktam volt akkor, mert ezek Napkoron is a legtöbb háznál folytonos mozgásban voltak a szakácstól az úrnőig és vissza.

Továbbhaladtam tehát, míg egyszerre szemközt egy felém csendesen érkező kisdéd, vastag némbert vettem észre. Ez alkalmasint a kulcsárné vagy gazdasszony, gondoltam magamban. Valami szürke lebernye volt rajta, s egy égbekiáltó fejkötő a fején.

Hallottam, hogy az öregúr nincsen otthon, s azért a nőhöz fordulva, ki gyanús szemeket vetett reám, kérdeztem: - Lehetne-e szerencsém a nagyságos asszonnyal szólni?

- Ki légyen uraságod? - kérde a nő.

Megmondtam nevemet.

- Na! - szólt - Isten hozta, édes Jósika, jól tette, hogy meglátogatott, sok jót hallottam magáról.

- Azután apróra megnézett, mintha meg akart volna venni.

Meghajtottam szépen magamat; ez volt Kállay Péterné - Majthényi Lucia.

Talán a mostani hetyke urak közül egyik sem szólította volna másként, mint: mondja csak, jó asszony, otthon van-e az uraság?

Beh jó! - gondoltam - hogy udvariassághoz szoktattak otthon.

Az öregasszony előttem kacsázott, s én követtem lépteit.

Ez akkor igen kellemes ház volt, s különös jó napot választottam, egyébiránt egészen véletlenül, e látogatásra. - Nőm, nem tudom, mi okon, csak délután jött Eszlárra, hol őt is szívesen látták.

Még egy igen kellemes vendég volt a háznál, Kállay Kristófné - Ibrányi leány. Tudva van, hogy az Ibrányi család egyik ága az ős-törzsökös *nemes* és újabb báró s még újabb grófi Vay családnak. Kállay Kristóf, Miklósnak, a híres alispánnak fia, később közép-szolnoki főispány és kamarás - derék, igen tisztos, akkor még elég fiatal úr; a nő férje nem volt jelen.

A házi kisasszonyok, meg kell vallani, igen szépek és kedvesek voltak, főleg az idősb - de akkor alig tizenkilenc éves -, a legkedvesebb barna hölgyek egyike: előbb Majthényiné, később Marczibányi Lőrincné, keresztes- és palotahölgy. Sokan az ifjabbat - ez szőke angyal volt - tartották szebbnek, ízlés dolga.

A háztartás itt is igen egyszerű volt s a nagy uraságnak itt sem látszott semmi jelensége; állítólag a tárca s a pénzesláda jobb állapotban valának, mint sok nagy úrnál.

De gondolom, elég volt ennyit ezúttal megneveznem a Kállayak közül. A többiek közép-birtokosok voltak - s az európai műveltség színvonalától elég távol.

Volt ezek közt egy, ki egész nap pipázott a hosszú folyosón: aztán megállt, és mondta:

Hej, haj - Bagamér -

Majd eljáróm magamért!

Irigylendő - ártatlanság! - Egyébiránt mindig a kamaráskulcsra vágyott, nevezvén azt: *Kammer-Schisslinek*.

Nekem, senki érdeméből le nem vonván, leginkább Kállay Tamás - Ferenc fia és családja tetszettek. Igen kellemes, derék, erényes neje volt - Reviczky leány. Ez úr volt - ha nem is vagyona -, s bizony ő és szép családja bármely palotába beillettek volna.

A szabolcsiakról levén szó - még megemlítek néhány családot azok közül, melyekkel többet valék együtt, s melyeket magyar szívességükért becsülni tanultam. Nem fogok e részben sem rangi, sem kronológiai rendet tartani.

Igen derék úri ház volt az Ibrányi Antalé, ki maga is tekintélyes férfiú volt, s amennyire tudom - igen szeretett és tisztelt úr a megyében. Ugyanott lakott egy szerfelett kellemes háznép: Kelcz János családotól; neje Zoltán kisasszony volt - nővére a később annyira kedvelt *Zoltán János* szabolcsi alispánnak, a legműveltebb férfiak egyikének a megyében.

Kelcz János kitűnően szép férfiú volt, s mindig jókedvű - mindig kész minden becsületes tréfára -, műveltebb s simább a legtöbbnél; neje kised, de csinos asszonyka, jó nevelést kapott, s később egész sereg szép és kedves leánya volt.

Gróf Dessewffy Kálmánt, kinek, miként mondtam, Kállay Mária - vulgo *Mici* - volt a neje, ritkábban láttam, egyszer egy fürdőidényt töltöttem e minden tekintetben előkelő és szeretetre-méltó párral, Bártfán.

Ez alkalommal - a társaság néhány tagja egy színdarabot adott elő - a *Zsebkönyv* (Taschenbuch) Kotzebuetől -, melyben én játsztam a *primo amorosót*. Megtapsoltak istenesen. De az ismeretes kolosszális *Szinyei*, igen jó barátom, ki maga is játszott - azt az észrevételt tette, hogy az életben jobban tudom a szerelmest játszani, mint a színfalak közt. Bizony ez meglehetett akkor: mert már házasságom oda nőtte ki magát, hogy az örömet ott kerestem, hol a jó öreg Fáy András később mondta, hogy azt keresni *nem kell*.

Évek folytán lassacskán igen sok ismeretséget tettem. Voltam a debreceni, mádi bálokban, még a nyíregyházi borzadalmas dálidókban is. Ezen ismerők közt volt egy G. úr - rengeteg magyar! - ki télben báránybőr kozsókban járt. A legszebb férfiak egyike hét megyében, igen csinos, katonás nejecskéje volt, eleven, mint a pipiske. Most is látom a debreceni vásárok alkalmával hat-hét tüzes udvarló kíséretében végigmenni az utcán. Ezen G. úr később valahogy és valamiképpen beleszeretett egy már öregrendű vastag, gazdag úrhölgybe - s a szobaleányokat majdnem kétségbe ejtette, mert folytonosan ájuldozott, úgyhogy nem győzték ecettel és tarka füstölővel.

Hanem mármost lássuk az érem túlsó részét is.

Volt ez időben Szabolcsban két Niczky úr, az egyik *László*, ki Kemecsén igen jó és tágas házban lakott, a másik *István* - Magyon - egy putriban s később Pócspetriben, egy faluvégi alházban.

Ezekről egy szabolcsi elménc úgy nyilatkozott, hogy az egyik, ti. *László* komikus bolond, a másik pedig, az öreg *Pistuka*, furiózus.

Annyi bizonyos, hogy ezek originálok voltak, de nem a legszeretetre-méltóbb fajból.

Én egyszer a többi közt csupa kíváncsból meglátogattam László urat Kemecsén - ki igen szívesen látott, s ebédre is marasztalt. - Egyébiránt többen is voltak ott.

A már öregrendű László úrnak - ki mindig vastag, zöld, úgynevezett *Zöld Marci* zsebkendőt viselt nyakravaló helyett - széke mögött egy tizennégy-tizenöt éves pofók fiúcska állt. Ezt az öregúr sohasem szólította másként, mint: *eszem a szádat, édes lelkem, Andriskám!* adj egy pohár vizet! Azután hozzám fordult, és németül kérdé - jól beszélt németül -, mondja csak báró, látott-e valaha életében ennél szebb fiút és szellemdúsabb arcot?

Én azt feleltem erre: *Er ist einzig in seiner Art*.

Látszott, mennyire legyezi és boldogítja feleletem az öregurat.

Tökéletes igazat szóltam: mert én soha életemben ostobább képű mámyást nem láttam, mint ez a *csibukcsi*.

A két Niczky Szabolcsban egy Miss Braddon-féle rémséges regényt játszott le, éppen az időben, mikor én Napkoron laktam. Az idősb István abba a gyanúba jött, hogy öccsét, Lászlót agyonlövete, mert csakugyan egy reggel agyonlőve találták, később aztán azt mondták, hogy nejét is megölte, s be is fogták. Pere sokáig folyt - s úgy tudom, nem érte végét, mert a börtönben meghalt.

Így pusztultak el - a komikus és a furiózus bolond.

Nekem István úrral az a furcsa esetem volt, hogy mindjárt-mindjárt meglátogatott.

Meg nem foghattam sokáig, minő ok hozhatja ezen annyira visszataszító s ellenszenves embert hozzám. Később, aztán tudtam meg cselédeimtől, hogy valahányszor tőlem hazamegy, szekérét úgy megtömeti szénával, hogy lovai egy hétig is megérik vele. - Ezen aztán segítve lőn, az öregúr széna nélkül tért vissza a putriba.

Lássunk még két originált. Ezek egyike Jármy Ábrahám volt. Derék, okos, becsületes úriember - de sok sajátsággal. Copfot és aile de pigeonokat viselt, haját poroztatta, s fodrásza derék, vastag felesége volt. Soha egyebet süteményeknél és gyümölcsnél nem evett.

Egy nagy asztal állt szobájában, tele ily isten áldásával s reggeltől estig falatozott.

Fiait Jázonnak, Jordánnak stb. nevezte, minden név J betűn kezdődött.

Egy igen szép erdeje volt, melyben a vadkörte- és almafákat a legnemesebb gyümölcsökkel oltatta be és sokat ültetett. Ez volt a fő mulatsága.

Egy másik nevezetesség is lakott a megye szélén egy szép, árnyas erdőben, hol kényelmes háza volt. Szártory nevű. Igen okos, olvasott embernek mondták, de ki magát mesterségesen kiéhezette, s lat számra evett. Egy ismerője azt beszélte nekem, hogy amit huszonnégy óra alatt megeszik - alig volna egy jóra való havasi pintynek elég. Mit gr. Lázár Kálmán jobban megítélhetne, mint én.

Alig szükség mondanom, hogy az akkori hírhedt szabolcsi restaurációkon mindig jelen voltam, s magam is rekedtségig kajibáltam.

Ezeket azonban le nem írom, megmondom önöknek miért, mert mint alkotmányos ember sajnálom, hogy megszűntek, habár ez akkor gyakran történt kihágásoktól, melyek olykor gyilkossággal végződtek, borzadtam. Én azt hittem s hiszem most is, hogy azok a handabanda-mesterek, kik ősi szabadságaink egyik legszebbikét ebbe a botokut vágásba zökkentették, hozták be az adminisztrátori rendszert, s ezeknek lehet első helyen köszönni azon hirtelen lehempredést - a szabadságból a kaptányba, melynek íze most is a szánkban van.

Ideje már most, hogy négy falaim közé visszatérjek, hol most azon *trilógia* vette kezdetét, melyről, majd a jövő kötetben szólok.

Trilógiának azért nevezem, mert három válságos mozzanat vette életemben úgyszólván egyszerre kezdetét. *Házi egem lassankénti elborulása, életem mámoros szaka és irodalmi kísérleteim.* - Remélem - mind e három tárgyra nézve az olvasó sok olyannal fog találkozni, mi új leend előtte.

NEGYEDIK KÖTET

ÚT AZ ISMERETLEN FELÉ

1

Igazán elmondhatom, hogy első házasságom út volt az ismeretlen felé. Idő kellett - pedig nagyon akartam - egy előttem ismeretlen és szokatlan atmoszférába beleokulni.

Különösen a férfiak társasága volt egyelőre igen terhes nekem. Az örökös adta-teremtette, a mindig tele borcylinder, a mértékfeletti pipázás igen rossz dohányból, a köpködés, udvariatlanság, szóval mindaz, amiben tulajdonképp semmi rossz nincs - legkevésbé rossz szándék -, de ami mégis a jobb, azaz műveltebb körökhöz szokott embert, ha gyöngédségről, illemről fogalma van, a kínzópadra feszítő. Hát még azok az irtózatok férfiú-csókolódások!?

S ami igen fájdalmas és szomorító, hogy az emberek többsége azt, ami a jobb nevelés egyenes eredménye, *büszkeségnek* - különösen a büszkeségek legsütlemlenebbikének, a *rang és születés* büszkeségének tartja. - Furcsa az nagyon, hogy a legkevesebb embernek, ki magát mellőzve hiszi, vagy azt állítja, hogy lenézik, jut eszébe magához azon igen egyszerű kérdést intézni: ha vajon azért kerül-e őket a műveltebb körök emberei, mivel *szegények vagy kurtanemesek, mivel őseik száma csekély*; vagy pedig azért, mivel *ügyetlenek, neveletlenek, pöffeszkedők, üres fővel szögletesek, rossz manírjaik vannak, nevetségesek, vagy csekély kompendiumukat káptalannak nézik; mivel a szőnyeget összeköpdösik, sztentori hangon társalognak, mivel pedánsok*, s egész sereg sületlen szokásaikkal mindenütt láb alatt vannak. Pedig hamar rájönnének, hogy 1865-ben nem kérjük az embertől, ki volt atyád? - hanem ki vagy te!

És mi aztán ennek következése, ha az ember durva társaságba kerül? Az, hogy az ember lassankint s észrevétlenül azoknak a színvonalára süpped le, kikkel folytonosan társalog: mégpedig azon mérvben, melyben kevesebbé büszke, s valami bennszülött kimély s gyöngédség mások iránt, őt arra ösztönzik, hogy követeléseiről lemondjon, s a nagy számhoz asszimilálja magát.

Én megvallom, hogy e hadjáraton keresztülmentem, s alig telt el egy év - bizonyos mértékig senki szemét nem sértettem finnyassággal. - De nyertem-e valamit vele? - Ez más kérdés.

Ezen időben látogattam meg először mint házas ember, fiatal, igen szép nőmmel atyámat, töltöttem egy telet Kolozsvárt - s mivel nőmet mindenütt előző szívességgel fogadták, s ő úgy látszott egyelőre, hogy jól találja magát a kedves, művelt, barátságos Kolozsvárt, azzal kezdtem magamat kecsegtetni, hogy atyám valami csinos jószágot ad - volt neki elég -, s ott aztán csendesesen fogok eléldegélni. Hímporát a világ úgyis elvesztette már előttem. Jókedvemben nem volt többé azon entrain - mely azt egykor oly rokonszenvéssé tette. Egy kis tövis fészkelte már szívemben, olyan, mint a kaktuszé, melyet ha bolygatsz - mélyebbre hat.

Atyám - az igaz, hogy átadta nekem *Csetelkét*, ez a mi legrondább erdélyi mezőségi falvaink egyike, hol a kis oláh viskók szanaszét vannak építve, kert és kerítés nélkül, s hol ez időben atyámnak egy tisztiháza volt - mindössze három kis szoba -, majdnem bútortalan, s tele rémséges sok poloskával.

Napkoron - a szebb helységek egyike Szabolcsban - az udvarház már akkor is jó volt, habár kissé hanyatlásnak indult, később azonban a legcsinosabb nemesi udvarok egyike a vidékben, miután azon sokat igazítottam s részint építtettem. Nem tagadom, szégyelltem nőmet abba a csetelki boszorkányfészekbe vezetni.

A jószág maga - mint birtok - nem volt megvetendő: a legjobb földje volt, jó bora s emellett egy kevés erdeje is, mi a ritkaságok közé tartozott a Mezőségen. Jövedelme mindössze 2500-3000 váltóforint volt.

Húgom, még akkor hajadon - Zsuzsánna, elkísért minket új birtokunkba.

Nőm megrémült, mikor a helyiséget látta, amin én legkevesbé sem csudálkoztam. Napkor és Csetelke közt ég és földnyi különbség volt - a falut s lakást értve.

A tisztartó is azon specialitáshoz tartozott, melyet magunk - a földesurak - kényeztettünk s rontottunk el. Mikor azt kérdeztem tőle, mennyi pénz van a kasszában, azt felelte - hogy tíz forint.

Ijesztett a jószágtól, állította, hogy ott semmi sincs - s hogy a levegő rossz - a nép nem ér egy pipa dohányt; szóval olyan szívesen látott, hogy az orrára volt írva, menjetek, ahonnan jöttetek!

Nőm három napnál tovább ki nem állta a dicsőséget, folytonos rosszkedvét látván, szó nélkül megtettem a készületeket, s már harmadnapra útban valánk Ófenes felé.

Igaz, hogy atyám ezen ajándékának ily brevi manu visszautasítása - nekem rosszul esett. Előre láttam, mennyire meg fog az öregúr neheztelni, s hogy egy kis öntagadással, néhány hetet eltenghettünk volna Csetelkén, s aztán egy helyett tíz ürügyet találtunk volna arra, hogy visszatérjünk Napkorra.

Ez volt - úgyszólván - az első *egyednemértés* köztünk, melyet elárultam; mert apróbb s holmi lényegesebb csalódásaim lidércnyomását már ez időben éreztem.

Aztán az is járult e kedvetlenséghez, miképp atyám nekem megígérte, hogy egy kis udvarház építésében segítségemre leend, s én már Csetelkén mulatásom első napján körültekintvén - szokásom szerint -, azonnal egész sereg szépítési tervet csináltam.

A lakóház dombra volt építve, s a domb alatt a tágas, mezőségi tavak egyike nyúlt el, füzek s rekettyék közt. E tavat valami ódon gát, széles, mint egy országút, és sűrű, igen magas füzekkel szegélyezve, közepén kettéhasította, s e gátra egy kis malom volt építve, úgy pedig, hogy a kerekekre omló víz egyik tóból a másikba zuhatagot képezett.

Igen kedves sétahely volt ez, és mennyivel kedvesebbé lehetett volna még tenni!

A tó körüli halmak közül csak egyikén borult egy kis, de igen szép régi erdő, s én a többi halmát be akartam válogatott gyümölcsfákkal ültetni, miután jobb földet famívelésre nem is lehet gondolni. Egy kis fenyvest is terveztem, miután atyámnak kékbükki havasaiból akár szekerekkel lehetett volna a fenyőcsemetéket hozatni. Azután - tiroli utam visszaemlékezéseiből - a létező hitvány ház helyett szép, vidám, szellős tiroli házat akartam építeni s az udvar körül mindent - a tóval együtt kertet alakítani.

Még a falut is könnyű lett volna rendezni, mert egy szabolcsi kocsisom volt, ki igen jól tudott - úgynevezett *fecskefészek*-házakat emelni, s a házak körül mi sem lett volna könnyebb, mint eleven kertet ültetni. De nem olyant, minő akkor *Kiskállóban* egy *Kállay* úrnak volt, ti. *egy oláh egy bottal*.

Mindez - atyám segedelmével - pár év alatt kész lett volna, s eleven képzelődésemnél fogva én egy kis paradicsomot láttam a jövő leplei alól bontakozni.

Mikor nőmnek elbeszéltem tervemet, kinevetett vele. Jobb Napkoron! - szólt, s ebben igaza is volt a *jelenre nézve*; csakhogy Napkoron öt úr is volt, Csetelkén pedig csak egy lett volna, s a szomszédság, ha kissé távolabb, elláthatatlanul műveltebb.

Mikor végre megérkeztünk Ófenesre, atyám igen kedvetlenül fogadott, s nőmmel először életében összezörrent. - Mivel pedig én nőm pártját fogtam, reám is komolyan megneheztelt.

Miért kisírném napról napra életemet, mikor újra Szabolcsba érkeztem?

Az a boldog vidámság, mely egykor ifjúságom minden bajain és szenvedésein át kísért, megszűnt. Komoly, szótlán valék, s csak akkor tudtam fölmelegedni, ha vendégeink érkeztek.

Elég csinos házat tartottunk, nőm igen *jól értett ahhoz*, amit *magyar gazdasszonyságnak* neveznek, s többnyire a legjobb kedve volt, de Erdélybe nem vágyott. Soha elhatározottabb ellenszenvet nem láttam, mint az övé, Erdély s az erdélyiek ellen! - Én pedig imádtam Erdélyt, és sehol sem találtam magamat jobban, mint Kolozsvárt, hol egy egész farsangot töltöttem nőmmel. Táncoltunk, színházba jártunk, szánkáztunk, s nagy részét az estéknek hol egy, hol másnál töltöttük a vendégszerető városban. Ez időben Kolozsvárt, hogy is mondjam csak udvariasan, azon társaság, melyet gyermekkoromban ismertem, *megvénült*. Mind öregebbek, komolyabbak lettek a jó urak és hölgyek, néhány már meg is halt; körülem pedig egész sereg fiatalság zöldellt föl. Különösen szép fiatal nők és leányok. Soha annyi szépet együtt nem láttam, az ember szédült bele: pedig Szabolcsból jöttem, s az a hazája a szép hölgyeknek.

Már ekkor azon a ponton álltam, éppen a Rubicon szélén, mikor az embernek szíve körül mindig tágul a hely, mikor még minden érzemény meleg, új, sóvárgó; s ha aztán ilyenkor, mikor magunkat úgyszólván elhagyottnak érezzük, itt-ott a részvét s vigasz szava megcsendül: óh, ez veszedelmes dolog, főleg akinek első ifjúságában már egy-egy megkezdett kalandcskája volt, melynek csak a trombita vetett véget.

Mindazáltal ez időben s mint újházas nem vádolhatom magamat semmivel, sőt talán elmondhatom, hogy kerültem a tüzet. Kétszer történt rajtam, hogy a legkedvesebb hajadonok ketteje mondta, miért nem kértem meg őt; jó szívvel hozzám jött volna.

Őszintén megvallom, hogy nem mertem volna azt tenni: oly kevésbé voltam hiú, hogy annyira nem mentek vágyaim. Mind a kettőből jeles, derék nő lett, egyik azonban elég fiatalon halt meg.

A férfiú fiatalság - igen férfiasan mulatott Erdélyben. A legkitűnőbbek ez időben a következők valának: *Wesselényi Miklós, Bánffy Miklós, Kornis Mihály, Kendeffy Ádám, Bethlen Ádám, Bethlen János, Wass Imre, Barcsay János, Györfy Samu, Horváth Mihály s Huszár Károly*, az öcsém és többen, kiket hosszas lenne itt előszámlálni.

Volt *Biazzini* nevű olasz vezetése alatt egy vívóteremünk, hol borzasztóul összekalapáltuk egymást; sőt történt, hogy csupa juxból éles karddal vívtunk *touche qui touche!* s meg is véreztük egymást. Mi volt ez nekünk akkor!

Sokat lovagoltunk, különösen Wesselényi Miklós és Kendeffy, a két legvakmerőbb lovas Erdélyben.

Emlékezem, hogy egyszer a kolozsvári téren - közel a főörhelyhez - valami faalkotmány volt felállítva, egy ölnyi magas lehetett és majdnem oly széles; ezt Wesselényi egy *Rubint* nevű pej lovával kétszer egymás után átugorta.

Volt pár igen jeles pisztolyozó is e fiatal férfiú-társaságban, ezek gyakran lőttek célba, aztán kocsiztunk, szánkáztunk, s a különös az: hogy mindamellett maradt idő olvasásra és tanulásra, s hogy ez időben az a bizonyos *Schlaraffen Leben*, mely az órákat haszon nélkül elvesztegeti, majdnem ismeretlen volt.

Aminő nagy ritkaság volt Szabolcsban könyvet vagy hírlapot látni, annyira nélkülözhetlen volt az Erdélyben, hol magyar lapokban igen nagy szükség levén, *német*, sőt *francia* s *angol* lapot - a *Galignani*-t például - több háznál lehetett találni.

Egy nagy hibája volt azonban az akkori ifjúságnak: a kártya, különösen a *fáro* - azonban a ferbli, halberzwölfe Szápáry Czwick és Elfmandl is járta, s az emberek tetemes összegeket vesztettek, habár - miként erre a szomszédságban példa van - tönkre - kártya és szép hölgyek miatt - afféléket értek - tudtomra senki sem jutott.

Többen az itt megnevezett, akkor fiatal urak közül - a sírban nyugosznak; *rosszkor haltak meg!* mindenképpen rosszkor, s egyik oka ez, hogy hazánk egyik legkitűnőbb fiát - Wesselényi Miklóst - csendesen takarították el, míg az újabb időkben annyi *predikációs halotta* volt az országnak! Értse, aki tudja! Én sohasem fogom e hidegséget oly nagy férfiú irányában megérteni, minő Wesselényi Miklós volt. *Vagy talán ez is humbug már?*

Ily hangtalanul tűnt el sorainkból az a lelkes, fényes szónok *Beöthy Ödön* és többen, míg jámbor lelkű újdondásaink még az élő zsonglőrökre is eléneklik a *Circumdedert*-ot.

Nem állítom, hogy oly emberek, mint *Charrasse* ezredes - azért játsszák élve a halottat, hogy kilessék, mit mond a felültetett publikum róluk: de annyi bizonyos, hogy ez nagyon hasonlít a *ballon d'essai*-hoz.

Ez időben már házasságom azon laza korszakot érte el, mikor az ember szereti magát elkábítani, hogy ne lásson, s feledjen. Nekem is volt Kolozsvárt helyben - koronkint három viszonyom, s a különös ebben az, hogy mikor már megszűntek az illetők, mindvégig - egyik halála órájáig - jó barátném maradt.

Miként lehetett ez? - kérdi valaki, s minő szerelem az, mely ha szakít, a barátság megmarad? Erre egy minden ily viszonyaimra alkalmazható feleletem van, hogy én azon barátom tanácsát követtem, ki nekem javasolta, *hogy azoknál keressek vigaszt, kik maguk is vigasz után sóvárognak, s ne űzzek játékot a szívekkel.*

Mikor Kolozsvárról a siligo és nyíri szél honába visszatértem, sok változott!

Van jó dolgom - hogy önöket nem untatom, hosszabb-rövidebb kalandok elbeszélésével; hanem élet- és emberisme hasznát vehetik azon meglepő észrevételnek, melyet párszor, de csakis párszor a Royaume du Tendre-ban tettem. Voltak oly kalandjaim, melyekbe, őszintén mondhatom, úgy jöttem bele, mint Pilátus a Credóba, s ha aztán egy is, más is szerete a tűzzel játszani, s az megégette kezecskéit - azonnal a *victime-re*, az áldozatra játszta magát, s amit *maga keresett, nekem rótt a fel.*

2

Napkoron - hogy az unalmat kikerüljem, foglalatosságot teremtettem magamnak. Újat, szokatlant, tehát olyat, mely mulattatott. Legelőbb is a házat hoztam helyre, elől kissé csinosabb alakot adtam neki, meg is toldottam, úgyhogy a felső rend épületben nyolc szobám volt s ezek közt egy jókora ebédlő. Azután egy Fábri nevű éhenkórász kalandor és ezermester tévedvén hozzám, azt megfogadtam szépítő-mesternek. Ez magyar ember volt, s nem tudom, miként, Spanyolországba rekedt, és ott a vallonok közt szolgált. Pompás bizonyítványai valának: *Balesterostól, Cuva Merinótól, Riegótól* s két keresztje. Folytonosan pitizált s állandó Tuzl-je volt, anélkül, hogy részeg lenne. Nagyon ügyes ember volt.

Ez aztán, kissé rokokó modorban, minden szobát kifestett, s többi közt stukból - egy fekete kandallót arany erekkel készített, mi minden reményem felett sikerült.

Egy kis házi bataliám volt - az ágyak végett: nőm azt akarta, hogy minden szobában felvetett ágy legyen, állítván, hogy ez magyaros, és ha sok vendég jó - járt Napkorra elég -, nem kell hurcolkodni, mindenütt kész a fekhely.

Én ellenben ezen rendelkezést borzasztónak s igen rossz ízlésűnek tartottam, s azt hittem, hogy a szalonba s ebédlőbe úgy illik az ágy, mint a boglyas kemence a szoba közepébe.

No de - ki csinált volna ebből casus bellit!? Az ágyak szépen megmaradtak.

Anyósom ez időben Csengerben mulatott, s csak olykor jött el Napkorra. - Ipam azonban egyelőre velünk lakott.

Habár nőmnek semmiben sem szegték meg kedvét, ipam igen alkalmatlan úriember volt; napam ellen nem volt soha panasza.

Az öregúrnak azon kifárasztó szokása volt, hogy mindig tudni akarta, hova készül az ember, mikor akar lovagolni, kocsizni, miért csinálja ezt, miért amazt, főleg az építés ellen ezer kifogása volt.

Eleintén - mint új ember - mindenben engedtem, hanem aztán, mikor láttam, hogy ezt a jó úr kötelességnek tekinti, egy napon - rögtön túltettem magamat - a házi reglement-on.

- Hiszen te ki akarsz lovagolni? - kérde az öregúr, mikor látta, hogy egy igen hamis szürke lovamat vezetnek a folyosó elé.

- Igen - feleltem, azután a szobába siettem, lovagostoromat hoztam ki, s kesztyűt húztam.

- Nem szóltál erről semmit nekem! - folytató az öregúr, mikor már lovam a tornác előtt állt; de én erre nem feleltem, hanem felültem a lovamra, s kivágtattam a nyitott kapun.

Ebédnél duzzogás, délután nagy készüllet ipai sermóra.

Verjük a vasat, míg meleg - gondolám -, ha elmondtam az Á-t, utána mondom a B-t is.

Ebéd után nőmhez fordulva kértem: - Akarsz-e kikocsizni?

Nőm atyjára nézett, s nem felelt.

- Mert ha nem, majd magam megyek.

- Most? - kérde az öregúr, mintha fellegből hullt volna le - hiszen már kilovagoltál, s tegnap is be voltak a lovak fogva.

- Katonakoromban három lovat is kifárasztottam egy délelőtt, mi ez nekem!

- Igen, de a lovak! Mind koldussá teszed őket.

Volt nekem ez időben négy gyönyörű fiatal szegsárga ménem: a legszebb fogat egész Szabolcsban - atyám ajándéka. Ezek erdélyi lovak s erdélyi ember előtt alig lehetett valami bohózosabbat mondani, mint azt, hogy négy ily táltos koldus lesz - mert tegnap már be volt fogva.

Mikor nőm látta, hogy csak nevetek, s az öregurat nem veszem komolyan, feltette szépen kalapját, s kikocsiztunk.

Két egész hét kellett, míg az öregúr látta, hogy *oleum et operam perdidit*, s én túlnőttem a ferulán. Addig mindent kigondolt, hogy a régi rendet behozza, s látván, hogy én nem jelentek be semmit, a *prevenire*-t játszta, s mihelyt reggel megpillantott engemet vagy nőmet, azonnal kikérdezett, mi teendők leszünk egész nap.

Nőm - velem takarózott, állítván, hogy ő bizony nem tudja, én pedig egykor, mint máskor azt feleltem: sohase törje ezen fejét, uramatyám - ez a mi dolgunk.

Végre nagy bajjal kivittem a dolgot.

Az udvarház egy kis magaslaton állván, én ebből szép teraszt készíttettem, faragott-kő felülettel. Építtettem egy hosszú istállót, azután néhány scharmitzli után, szertehányattam a tágas kertnek ódon, ribiszke-kerített káposztás négyszegeit: felszántattam az egészet, s bevetettem fűmaggal. Az öregúr éppen Egerben volt; mikor hazatért, szeme-szája elállt, s nekem rontott, hogy én minő pusztítást vittem végbe a kertben.

No de nem féltünk, és nem is szaladtunk! Mikor a terasz készen volt, mikor tavaszra az egész kert kizöldült, mint valami kaszáló, s én abban magam kijelöltem az utakat, egy stupidus [...] kertészem pedig - fejcsóválva és sóhajtasok közt, utasításom szerint, itt-ott virágtömböket ültetett, s a szomszédból szerzett virágos bokrok virítani kezdtek, az öregúr csak bámult. Világos, hogy tetszett neki a változás, mert a borzasztó káposztás és répás helyett igen csinos angolkert állt elő.

Az építkezéseknek is ez volt a következése. Mikor minden kész volt, az udvar kiséperve, kitakarítva, az öregúr hallgatott, még párszor ki is pottyant a dicsérettel.

Így következett be lassacskán az 1823-ik év. Mennyi változott azóta!

Egy kisfiam született, *Miklós* - elég későn, házasságom negyedik évében.

Igen szép gyermek volt, s egyetlen örömem a világon.

Ez időben történt valami, ami szinte egész életem nyugalját felzavarta volna, úgyis elég zavaros volt már.

Kisfiamat - egy *állítólag veszett eb* megharapta.

Volt ez időben egy vén német szakácsom, ki nagy vadász volt, s mihelyt a dolgot megtudta, fegyvert ragadott, s az eb után rohant, hogy azt agyonlője. Én öreg katonavadásztól megtudván, ami történt, s ami készül, hajadonfővel, miként valék, kirohantam az udvarra, s elég szerencsés voltam a vén hőbörtös német lövését megakadályozni.

Az ebet tüstént az ólak egyikébe szorítottam, ételt, italt tétettem oda, s kisült, hogy annak *semmi baja nincsen*, s még sokáig élt.

Az orvos is - *Staincz* nevű -, kiért küldöttem, az ebet egészségesnek találta, s ezzel a félelem végét érte.

Ha a szakács meglövi az ebet, mindenki azt hitte volna, hogy valóban megveszett, s én és nőm pokolbeli nyugtalanságot éreztünk volna. - Mindazáltal fiam a profilacticus gyógymódon átment.

Éppen készültem nőmmel anyósomat Csengerben meglátogatni, mikor - egy már említett - görög üzérnek, *Panajott Miklósnak* - vulgo *Nyikulicának* levelét vettem, melyben írta, hogy atyám hirtelen rosszul lett Szurdokon, Kolozsvárra vitette magát és súlyos beteg, s kérdést tett, ha nem volna-e jó - őt meglátogatni?

A levél végén ez állt: *Mihelyt nagyságod e levelet vette, fogasson s jőjön!*

Nőm éppen várandó volt második fiammal, *Geizá*-val, az utak borzasztók, s nem akartam őt sem az út, sem a lehető veszélyek nyugtalanságának kitenni.

Még abban az órában fogattam, s egy könnyű steier szekérben öreg vadászomat s *Récsy Gábor* nevű panyolai ispányt magamhoz vevém, egy óra alatt útban valék.

Utam Nagykároly felé vezetett; mikor Szilágysomlyón át Szurdokra értem, ott hallottam, hogy az atyám igen rosszul van ugyan, de még életben.

Nem időztem, lovakat cseréltem, s hat óra alatt Kolozsvárt valék; hihetlen gyorsaság az erdélyi utakon; pedig még egy igen garázda feltartóztatást el kelle hárítanom.

Szemközt velem, mintegy félórai járásra *Hidalmástól* - rongyos, piszkos erdélyi falutól, melynek egy részét a *Hadfaludy* jeles erdélyi család bírja - egy szekér, melyben négy jó ló volt fogva, hajtott el mellettünk. Kocsis és inas ültek a bakon, oly tökéletes részegen, miképp tiszta csuda, hogy le nem heppentek.

Mikor közvetlen kis könnyű szekerem mellett valának, a kocsis elröhögte magát, s lovaim közé csapott, s azzal, mint a szél, elrobogott mellettem. Alig maradt annyi időm, hogy jól összeszidjam. Récsy Gábor - igen vakmerő oláh ember - fúriában volt, s puskát ragadott, hogy a lovak közé lőjön. Magában értetik, hogy ezt ellenzettem, állítván, hogy a részeg ember előtt a Krisztus is kitér.

Alig egy negyed órával azután, íme, megint előttünk van az üres kocsi a két részeg cseléddel, s a kocsis mintha csak reám várt volna, újra lovaim közé csapott.

Négyszer egymás után ismételte a gazember ezt a gorombaságot, s teljes lehetlen volt utolérni.

Végre újra találkoztunk a fogattal, alkalmasint valami elszakadt a hámokon, s a két ember leszállt a járműről, igen ügyetlenül látván az igazításhoz.

Öreg vadászomat s különösen Récsyt lehetlen volt visszatartóztatni. Leugortak a szekerről, a kocsis is követvén példájukat, miután a gyeplőt kezembe adta, s azután beállott az *executio*, s cselédeim nemcsak gonoszul elpáholták a két részeg embert, hanem a hámok köteleit elmetszették, az ostort szerteszét törték, azután egy-egy poffal búcsút vevén az összepotyolt cselédektől - továbbhaladtunk.

Meglehet, hogy ez nem volt korrekt eljárás; no de bizony megtörtént. - Később aztán megtudtuk, ki az a derék úr, ki ily akasztani való cselédeket tart; de nevét elhallgatom.

Szegény atyámat kolozsvári, Monostor utcai házában találtam. Egész eszmélete megvolt, de már alig lehetett beszédét megérteni, emellett szeme világát is elvesztette.

Soha embert szebben, nyugodtabban meghalni nem láttam. Ötvennyolc éves volt, s ki atyámat egy évvel halála előtt látta volna, legalább húsz-harminc évi életet ígért volna neki, még öregeen sem nézett ki, igaz, hogy egész életében sokat tartott a tisztaságról és csínosságáról, s esztétikai érzetéről tanúskodott az, hogy magát soha el nem hagyta.

Másnapra reggel karjaink közt halt meg, csendesen, látszólag fájdalom nélkül. - Élete utolsó heteiben - úgyszólván - csak egy-egy pohárka tokaji borral tengette életét, melyet én küldöttem volt atyámnak.

Végrendeletében meghagyta, hogy egyszerűen temessük el; az erre vonatkozó szavak így hangoztak: ha felső jószágaimban halok meg, temessenek minden pompa nélkül a *Miklós-hegynek tetejére* (ez, szemközt Branyicskával, atyámnak kedvenc szőlőhegye - maga ültetése

volt). Ha alsó jószágaimban ér a halál, akkor temessenek Szurdokon *arra a sziklára, hol Rákóczi Ferenc a korikai csata után utoljára ebédelt Csáky Istvánnál.*

Atyám parancsa híven lőn teljesítve, mert csakugyan Szurdokon pihen, azon gyönyörű ponton, mely három festői völgyre néz, s melyet maga jelölt ki.

Egy évvel halála után szép emléket emeltettünk atyánknak, melyet kegyelettel őriztünk, s mely most is épen áll.

Ami a temetés egyszerűségét illeti, ez kivihetlen volt. Legközelebbi rokonaink illetlennek állították, hogy atyámat, ki a legszebb házak egyikét tartotta egész Erdélyben, úgy temessük el, mint valami nyárspolgárt.

Ennek következtében ritkán látott Erdély ennél szebb és úribb temetést.

Szepessy, a jeles erdélyi püspök vezette az egészet.

Leírásával nem fárasztom az olvasót, csak egyet jegyzek meg, mint egészen újat, hogy atyámnak közelebbi birtokaiból mintegy hatszáz ember gyűlt Kolozsvárra; ezek mindegyike egy szép, karcsú fenyőfát tartott kezében, s a temetés ezen eleven sétányon át haladott a kis szentpéteri egyházhoz, honnan a család Szurdokra kísérte.

Atyámnak annyi birtoka volt, hogy valami rögtönözött osztályról gondolkozni sem lehetett, habár mi testvérekül és sógoraim a végrendelettel egyetértőleg már határoztunk a főbirtokokra nézve.

Az összeírás s előkészületek egész évet vettek igénybe. *Pávai Elek*, jeles ítélőmester készítette s egyenlítette ki a nyilakat szintannyi ügyességgel, mint igazságosan.

Én - *hitem szerint* - a legjobb nyilat húztam, mert kedvenc helyemet, Szurdokot kaptam. Emellett a szamosfalvi jószágot - negyedóránnyira Kolozsvártól - öt, és a férfiat illető branyicskai uradalom - tizenkét falu - egy negyed részét [!]

Minő testvéri, jó egyetértéssel osztottunk atyámnak számos birtokain, oly csendesen estünk át - az ékszerek, (igen sok ilyen volt), az ezüsttálak, tányérok, sat. a fegyverek, ágyneműk, edények osztályán is.

Talán éppen e hiánya minden paránykodásnak okozta, hogy az osztály után egész sereg aljas, komisz lopásnak és csalásnak jöttünk nyomába. Így például az asztalkendők fele eltűnt, azaz ketté volt hasítva, szépen összehajtva; az abroszokból, lepedőkből egész szél lefejtve, a vánkosokból a toll kiszedve - csikók, borjúk kicserélve, s annyi más, hogy elő nem tudnám számítani.

Abjectebb, aljasabb nemét a csalásnak, mint ezen gazdatisztek, ispányok, számtartók, gazdasszonyok végrehajtottak, teljes lehetetlen csak gondolni is.

S ami most meglep engemet: az, hogy káromkodtunk, lármáztunk, de egyéb nem történt! - s a sok lopott holmi, a nyájasan mosolygó zsványok kezei közt maradt.

A végrehajtott osztály után Napkorra siettem, hol fiam *Geiza* ez időben született; azután nőmet előbb *Szurdokra*, később *Branyicskára* vezettem. Szurdokon első dolgom volt körülnézni a gazdaságban. Megvallom, leginkább a *ménes* érdekelt.

A lakházat atyám építette volt az utóbbi időben; a felosztás jó volt, de az egész oly hirtelen készült, s egy *Bamberger* nevű építőmester annyi ablakot hagyott, hogy kalithoz hasonlított inkább, mint házhoz.

Nekem ezen udvarházzal sajátos terveim valának, de amelyek időt kívántak, s így egyelőre csak arra néztem, hogy szépen és kényelmesen lakjam.

Egy sereg ablakot befalaztattam, s végre ami egy ily kis ház kényelmére megtörténhetett, el nem lőn mulasztva, s mondhatom, elég csinosan és kényelmesen laktam.

Építtettem nagy, tágas csürt, fűrattam kertemnek egy szép sziklájába nagy és tágas pincét, építtettem ólakat, a virágházat kitoldattam, s ezzel foglaltam el időmet, hoztam egyensúlyba kedélyemet, s mivel sok jó könyvem volt, az idő eltelt, s a házasságnak meglazult kötelékei valahogy együtt tartottak még.

Nőm, miként már egyszer mondtam, ki nem állhatta Erdélyt, s mindamellett, hogy ott a társaság simább és műveltebb volt, a rokonság pedig irányában sok szívességet tanúsított, s jobban laktunk, jobban éltünk - mindig visszavágyott Szabolcsba.

Azt hittem, hogy a járás-kelés fogja elszórni, utaztam tehát sokat. Elvittem az oly eleven *bártfai* fürdőbe, voltunk *Lublón* nagyon kedves társaságban, mert ott volt a *Luzsénszky, Görgey, Tompa* család s még néhányan. Pár évvel később a fürdői idényt *Mehádiában* töltöttük, hol akkor az a kedves *Barcsay Lászlóné* mulatott két szép leányával, azután gr. Oldofredi és neje, a *költőné, Rádosevics* tábornok szellemdús leányával, egy sereg bojár és bojárné, s a *Bruckenthal-háznép*, később két remek leány, a b. *Bernáthfi* kisasszonyok.

Hasztalan! mindez csak palliatívum maradott, s nőm folytonosan Napkor után sóhajtozott. Branyicskán sok történt, minek későbbi életemre nagy befolyása lőn - azután volt ott pár igen érdekes viszonyom is, s foglalatosságom elég.

3

Ki Hunyad vármegyét akkor ismerte, meglehet, hogy ott most is minden úgy van, de egyet be fog vallani: hogy alig lehet Magyar- és Erdélyországban együtt vidámabb, vendégszeretőbb megyét, s hol úgyszólván egyik multság a másiknak adja kezét - gondolni.

Egész sereg szeretreméltó család volt a megyében, néhány *Barcsay*-ház, a b. *Bánffy*-ház, a vendégszerető vidám *Nopcsa*-ház, gr. *Gyulai Lajos*, hében-korban b. *Jósika János*, az erdélyi kormányzék elnöke, szép családjával és többen mások, kik közt egy egészen sajátos urat, valódi különcöt és kuriózumot a maga nemében, ki nem szabad felednem: ez a kép staffage-ához tartozott, s nem volt más, mint b. *Jósika József*, egykori huszár százados és hetvenéves öregúr.

Mivel róla semmi rosszat nem tudok, de igen annyi *furcsaságot*, hogy ötnek is elég lett volna, kissé lefényképezem.

Jósika József, Dánielnek fia volt - *Beleznay* grófnőtől, ki maga is kuriózum gyanánt szerepelt a megyében, s nővére volt a szomorúan hírhedt, e lapokban már említett gr. *Beleznaynak*. - E csudabogár vénségére, a legmirobolánsabb toalettekben - *Rápolton*, közel Branyicskához, legtöbb idejét egy szép tágas kőszikla-pincében töltötte, s különösen akkora szemöldei valának, miképp ráfogták, hogy mókusszörből készültek.

Dániel - öccse levén *Jósika Imrének*, nagyatyámnak, *József* úr nekem nagybátyám volt.

Ezen úrnak már külseje feltűnt; sovány, száraz ember volt, s meglepően hasonlított egy *klárinettes cigányhoz*. Emellett mindig szeszélyesen öltözött, többnyire aranyporszín selyemblúzba, melyet bő övvel szorított derekához. Arca éles, értelmes kinyomással bírt, s nagy fekete szemei csak amúgy villogtak.

Hiszi valaki, vagy nem, az én öreg nagybátyám, a hetven év *dacára*, nemcsak igen jó táncos, hanem *előtáncos* is volt, s kinek főbb mulatságai közé tartozott a cotillon-figurákat papirosra rajzolni. Ezenkívül tökéletes, merész és kifáradhatlan lovas, s oly könnyű, hogy egy hosszú asztalon át tudott ugorni.

Nem is élt üres életet, bár annak senki sem vette hasznát. Szerete olvasni, igen jó és értékes rézmetszet-gyűjteménye volt, mely nagyrészt Olaszhonból került. - Egy sereg kis sárkányt tartott, apró tarka pónikat, s a legjobb kocsisnak hitte magát a megyében. Nekem vele sok komédiám volt. Ő levén úgyszólván az egyedüli ember, ki engemet ez időben, mikor több rossz, mint jó kedvem volt, meg tudott nevetetni.

Azt állította mindig: a *te bölcsességed, Miklós öcsém, csak hidegvérredben van*. - Annyira lehiggasztotta a sors vaskeze fiatalkori vérmességet, hogy én e dicséretet megérdemeltem.

Egy hatalmas kő hevert rajtam. Oh, ha le tudtam volna rázni, visszatért volna a régi jókedv!

Mindaz, amit eddig urambátyám ökegyelméről beszéltem, inkább dicséretére válik, mint hogy ezért rajta nevetni lehetett volna. Hanem most jő a *Mómus*.

Legelőbb is az egész háznál nem volt más, mint nőcseléd, a kocsisokat kivéve: többnyire pirospozsgás oláh fáták - azaz oláh leányok -, mindig vasárnapi viseletben, pávatollal füleik mögött, s a két dákorumán tarsollyal, az úgynevezett *katrincával* elől-hátul.

Ha beretválkozott, egyik a melegvizes kannát tartotta, a másik a szappanos ecsetet, a harmadik a tükröt, s bátyám egészen lobogósan, állva hajtotta véghez e műtétet.

Egyszer éppen nála valék, mikor beretválkozott. Az udvaron nagy zaj támadt, s a fáták egyike az ablakhoz rohanván, fölkiáltott, hogy a lovak elragadták a kocsit. Éppen két apró táltost tanítottak be. Bátyám, ki igen hirtelen haragú úr volt, földhöz vágta a borotvát, és úgy, amint volt, ing és a többiben, kirohant az udvarra, egy pillanat alatt ledobta a bakról a kocsist, azután kezébe ragadván a gyeplőt, végigkocsizott a falun és vissza.

A hab szakadt a lovakról, ő pedig a szobába sietett, és leborotválta a másik fél szakállát is.

Nekem mindig azt demonstrálgatta, hogy ő minő jó gazda és minő takarékos. Így például nála minden mesterembernek megvolt a maga erszénye. Ezeket ő anyjának valami vízözön előtti kabátjából készítette.

Egyszer a csizmadia hozta el az árjegyzéket, s kérte a fizetést.

- Mindjárt! - felelt bátyám, kirántott egy fiókot, azután szól: - Láss, örömet adnék én magának, de üres az erszényem.

- Vegyen nagyságod kölcsön a szabótól - szól a csizmadia; no de bátyám szilárdul megmaradt rendszere mellett.

Egy más gazdasági intézkedése az volt, hogy csalások kikerülésére, mikor a hordás ideje eljött, íróasztalától kezdve egészen a csűríg, bizonyos távolra egymástól, embereket állított fel, s maga leült és tollat vett a kezébe. Előre - mivel tőszomszédok valánk - s mindent jól ki lehetett venni, ami odaáltal történik, meg nem foghattam, mit kiabálnak ez emberek: unu, doj, tri, pátru! sat.

Hát ez úgy volt, hogy miként a zsákok a tengerivel megteltek, a zsák melletti oláh nagyott rikkantott: hogy egy, s aztán egyik a másiknak adta a szót, míg az bátyám íróasztaláig jutott, azt hitte, hogy így meg nem csalhatják.

Szerette a búza- és rozsasztagokat évről évre tartogatni, s egyszer megtörtént, hogy egy oláhot küldvén fel az asztag tetejére, hogy azt megkezdje, az oláh eltűnt tökéletesen - eclipse total! Mert a patkányok szépen kiették az asztag belét, s a szegény oláh belepottyant a pelyvába, kicsinyben múlt, hogy oda nem fűlt; volt; váj de minye! - si de minye!

Így folyt ott mindenben a gazdaság; - volt minden elég, mert bátyám szép birtokú ember volt; hanem pénz nem létezett, s ha gyűlt, szépen elment.

Egy napon valami örmények látogatták meg, s minden termését megvették, mégpedig jó áron. Hallottam a cséplést s az ékes zajt, melyet az örmények cifra nyelvükön ütöttek, kalapomat, pipámat vettem, s átsétáltam az öregúrhoz.

Isteni jó kedve volt! - kinevetett, hogy el nem tudom jól adni termésemet, holott ő ennyi és amannyi nyereséggel eladta.

Szerencsét kívántam, habár meg nem foghattam, minő kombinációja van az örményeknek.

Másnap aztán újra meglátogatván bátyámat, egy szót sem mondott a szerencsés vásárról; a dolog az volt: miképp az örmények igen jól tudták, hogy bátyám szenvedélyes kártyás, azért, miután mindent szépen kifizettek, az egyik örmény tréfából egy kis bankot adott, ebből lett aztán egy *nagy bank*, s az egésznek az a vége, hogy az örmények minden pénzüket visszanyerték, sőt felül azon. Azután a vett törökbúzával és pénzzel szép csendesesen áteveztek - Branyicska alatt a Maroson. Legmulatságosabb furcsasága pedig az volt, hogy igen tágas, gyepes udvara tele volt a legcifrább karakallákban bonyolódó ösvényekkel, s ha aztán a libák - a *tollasokat* értem - odajöttek legelni, ezeknek nem volt szabad kitérni a gyepre, hanem mindig az ösvényeken sétáltak, s úgy beletanultak, hogy csupa multság volt őket evolúcióik közben szemmel kísérni. Két háza volt egy udvaron, soha egyik sem készült el.

Vége megházasodott - azután meghalt. Elmondhatta, hogy: *semper idem!*

Tudtomra ő volt az egyedüli ily *lion* Hunyad vármegyében, mely miként tudva van, Erdélynek legnagyobb s legszebb megyéje.

Én Magyar- és Erdélyországnak legtöbb megyéjét ismerem, habár *koszorú-, billikom- s egyéb-féle emlékgyűjtő* utazásokat sohasem tettem, de Hunyad megyénél, miként akkor volt - a húszas években, vendégszeretőbb, szociálisabb megyét nem ismerek.

Egész sereg csinos, vendégszerető ház volt ott, hol az embert előző barátsággal fogadták, s minő jól tudtak az emberek mulatni!

Emlékezem egy kirándulásra, melyet Hátszeg vidékébe tevénk, Nopcsa László, akkori főbíró vezetése alatt. A főbíró Erdélyben több az alispánnál. - Nopcsa László igen deli férfiú volt, körülbelül az én koromban, s neje, Kozma Ágnes, a kitünőbb nők egyike a megyében.

Ezen útnál alig lehet érdekesbet gondolni. Meglátogattuk a *vajdahunyadi* várat, mely még ez időben - a hivatalos vandalizmust leszámítva - jó állapotban volt. E vandalizmus abból állt, hogy a felséges fejedelmi vár vasraktárrá lőn idomítva. Amaz országgyűlési terem, mely tizenhat veres márványoszlopon nyugszik, részben be lőn falazva, úgyhogy két oszlop a falba jött.

Megvoltak ott egy felső tágas teremben az erdélyi fejedelmek képei, melyeket egy lángeszű *vasgyúró* bemeszeltetett, s aztán egy másik a meszet lemosatta róluk, úgyhogy némelyiknek orra veszett oda, másiknak a szeme futott ki. - Mikor én ott voltam, tengericsöszökhöz hasonlítottak, kik jól elpáholva, valami kurta csapszékéből érkeztek a terembe.

A legtöbbjei ezen képeknek *egykorú eredetiben*, s melyekről ama falra másoltattak - megvannak Szurdokon, kedves fiam *Leónál*.

Mintha előre megéreztem volna a branyicskai *iconoclasták* rajongásait a szépművészet mellett, azon szerencsés gondolatra jöttem, hogy ezeket a képeket Branyicskáról Szurdokra hozattam. Ez mentette meg őket, kettő híján.

Ezek egyike *Báthory Gábor* volt, kinek egy borzasztó égés alkalmával mentéje összeégett, s egy elsőkaptájú *Bethlen Gábor* - gróf, akkor még b. Kemény Farkas ajándéka. Én ezeket előbb ki akartam igazíttatni; hanem egyéb jövén közben, ott rekedtek; s [...] tönkre tették őket.

A híres Nyebojsza hosszú földött folyosó, hol már Hunyadi korában a horvátok puskáztak az ellenségre - még megvolt.

Szomorú tekintet a régi kor e gyönyörű maradványának - a híres tizenhat gót erkéllyel, hol Hunyadi János írnokai laktak - az általános szenny és hanyagság adtak.

Azért mondta Kazinczy Ferenc: *Hol van az egykori zaj - hol van az egykor fény?! nincsenek!*

Az egész vidám utat nyolc vagy kilenc kocsiban, olykor lóháton, máskor gyalog - néha övig a vízben gázolva, le nem írom, hosszas volna ez emlékiratban.

Emlékezem, hogy mikor a krivádiai régi római őrtoronynál megállapodtunk, Nopcsa László felkiáltott: *le a kalapokkal!*

Volt is miért - ez valami nagyszerű, ami az embert betű szerint elbájolja! [...]

A csetátyeboli - ama híres barlang, melyet annyian leírtak már, és én megismertettem más helyen az olvasóval, ki nem kerülhette figyelmünket.

Megemlítem itt, hogy éppen akkor, mikor mi ez óriási üreg csudáit bámultuk, annak rejtett öblözeteiben és sziklasikátoraiban negyven rabló állt lest *állítólag* - s ha igaz; mert mi egyet sem láttunk.

Igaz, hogy Nopcsa László igen jól gondoskodott mindnyájunk személyes bátorságáról; mert karavánunk mellett jobbra-balra két sor *plájás* haladt lóháton, ölbe tett töltött fegyverekkel, s felkészülve kardokkal és handzsárokkal - mint a haramiák. Volt egy kapitányuk - vagy hadnagyuk - mindnyájuk közt; e szennyes frakkos, rosszul lovagló egyén volt a legárvább legény.

Ezek a *plájások* tolvajkergető pandúrok, s *állítólag* néha maguk is belekontárkodnak a havasalföldi iparlovagok mesterségébe. Pár héttel azelőtt, hogy e kirándulást tettük, egy - ha nem tévedek, *Bernáth* nevű - pénzes, keresztelt zsidót öltek meg [...]. Én éppen azon szobában voltam szállásolva, hol ez történt. Itt egy furcsa találkozásunk volt: éppen az napon fogatott el egy szolgabíró valami érzékeny szívű oláh bivalost, ki gazdájának - egy kurtanemesnek - *öntudatos* fiatal lányát szöktette meg, s éppen készült Oláhországba menekülni, mikor az érzéketlen szülők, nem gondolván az aimable gyibolár érzésével, elég kegyetlenek valának e mésalliance-t megakadályozni. Szegény szívek! - Úgy van az a kasztok különbségével!! - Később aztán, miként hallottam, a szerelmes bivalos huszonöt botot kapott, az ugrifüles, *öntudatos* hölgy pedig férjhez ment egy zseniális úrhoz, ki azt találta: *hogy igen életre való!*

Több udvarba szálltunk be, de legkellemetesebb állomásunk *Farkadinon* volt, Nopcsa László igen csinos udvarában, hol a ház előtti *scala romana* mind régi római sírkövekből volt összeállítva, s a ház csinos kert közepében emelkedett.

A branyicskai mulatásnak - fájdalom, busásan megfizettem az árát.

Ott született kedves fiam, Leó, s a keresztelőre a megye színe meg volt híva. A fiú ép volt, nagyon örültem neki, s a vendégek mind hozzánk ígérkeztek.

Egyszerre egy órával azelőtt, hogy a vendégek megérkeztek, a helységnek tulsó, végső házában tűz támadott. Oly messze volt ez az udvartól, hogy senki sem tartott nagyobb veszélytől. Nehány embert küldöttem az égő ház oltására, midőn hirtelen oly dühös szél kerekedett, hogy rövid *egy óra alatt* mintegy harminc ház, a Jósika József udvara s az enyém leégett.

Alig maradtott annyi idő, hogy a bútorokat, képeket s értékesb holmit ki lehetett a tágas kertbe és udvarba hordani. Jósika József Déván volt, s cselédei senkit sem eresztettek a házba - csak amúgy nézték, mikor égett. És mindent elkövettem, hogy ez apátiát megtörjem - hasztalan! minden odaégett, a cselédek féltek holmihoz nyúlni.

Eközben mintegy húsz kocsi vendége érkezett, kik már távolról látták, hogy a lángok egészen a Marosig csaptak le. Ezeknek köszönhetem, hogy ami a háznál volt, többnyire meg lőn mentve.

De a csűr minden terméssel együtt leégett, még az élőfák egy része is a kertben semmivé lett, sőt a gabona a lábán elpusztult. Hidegvérem ritkán állta ki az életben ily gonoszul - a tűzpróbát.

A kész ebédet a kertben táltattam ki, azután nőmet a kisfiúval Solymosra szállítottam, Barsay Lajosékhoz, hajón a *Maroson*, a lehető legnagyobb vigyázattal és szerencsésen, minden rossz következés nélkül.

Én magam Branyicskán maradtam: volt a felső épületben két bolthajtású szoba, oda vonultam, azután a tiszti házat a padlók félig összeégett deszkáival befedtettem, ahogy lehetett, hogy a cselédeknek is helyek legyen, hol magukat megvonhassák.

Ekkor feltettem magamban, hogy ha bár Napkoron és Szurdokon a legnagyobb kényelemmel lakhattam volna, nem mozdulok, míg minden fel nem lesz építve.

Erre pénz kellett, s ez volt atyám halála után első adósságom. Tizennégyezer forintot vettem fel, s nem egészen két év alatt minden fel volt építve.

A felső házat megtoldottam, építettem egy hosszú ólat, gabonást, a kertet rendbe hoztam, úgyhogy a branyicskai ház szebb és kényelmesebb volt, mint valaha.

Az embereknek, *jobbágyoknak*, miként akkor mondták, *örök időre elengedtem egy-egy napot a heti szolgálatból, köztök marhákat osztattam ki, elengedtem a méh-, vászon-, malacdézsmát*. Szóval annyit tettem, hogy többen fűriában voltak ellenem, állítván - ami betű szerint *beteljesedett*, hogy a paraszt ungentem pungit. [...]

Volt - főleg Hunyad vármegyében - a népen oly *teher*, melyet én legalább sorvasztónak hittem, mely akadályozta, hogy a nép zöld ágra jusson, s mely azt folytonos függés és adózás alatt tartotta. - Ez azon *agyonhallgatott foltok* egyike, melyek némely család lelkiismeretén hevernek, mint a lidérc. - 1817-ben Erdélyben éhség volt, nem újság egyébiránt! - a gabona ára annyira felszökkent, mégpedig többnyire számító spekulánsok révén, hogy hatvan-nyolcvan forint volt egy köből gabona.

Az uraságok közül többen nagylelkűen segítettek a szegény népen, kölcsön-gabonával s egyébbel; de voltak mások, kik, amit adtak, pénzért s az említett roppant árakon adták.

A szegény embernek nem volt pénze: mit tegyen? - Hunyad vármegyében a nép egyik biztos jövedelme a *szilvatermés*, ezt zálogosította el, s ez ment az uraság *hambáraiba*, melyek akkorák voltak, mint egy parasztház. - Semmi sem keserítette el a népet úgy, mint e teher, melynek végét ellátni nem tudta. - Én átvevén Branyicskát, ezen adósságot *egy tollvonással eltöröltem*. Nehány napszámba egyeztünk meg, s ez egy év alatt eltelt. Mikor egy *Szamosán Tódor* nevű igen tekintélyes oláh tisztartóm megtudta, mi történt, majd kirázta a hideg.

Egy másik kedvezmény az volt, hogy 1847-ben, még mielőtt a robotok törvényesen megszüntettek volna, én *Szurdokon* - ahol akkor valék - *írásban* és *de facto* megszüntettem, prefektusom s gazdatisztem keserű bosszújára, az úrbéri tartozásokat. - Az írás most is megvan, legalább alig hiszem, hogy az oláhok kiadták volna kezeik közül.

Amit tettem, soha senki sem köszönte meg; igaz, hogy nem is azért tettem. [...]

4

Mikor nőm helyreállt, s Branyicska fel volt építve, s én magamnak adott szavamat megtartottam, visszatértem Napkorra; de keveset ültem házamnál s többet kocsin - lovon, mint otthon. Olyan voltam, mint akit a növekedő víz egy szigetre szorít, s látja, miként növekedik az ár, s miként készülnek a hullámok őt elnyelni.

Nem pénzügyi tekintetben, mert a *magamét* nem hagytam elsodortatni, s mert egyébről a viszonyok kényszerűsége miatt *nem tehettem*.

Már ez időben minden gondolatom odament, hogy magamat *emancipáljam*, hanem, fájdalom, az emberi élet fölött van a *végzet* - a *fátum*. Mindig, ha valamit akarunk, ott a major potentia, mely ránk kiált: nem lehet! - várj! - tűrj! - nem lesz az mindig így.

Sokszor, mikor Szurdokon - az udvaromat köröző szép széles úton morfondíroztam, néha késő este, s a jó Istent kértem, hogy bajaimat szüntesse, vagy fásítsa el szívemet, hogy azokat kevesebbé érezzem; valami súgta nekem: *sok lesz!* - Mintha még a gondviselésnek sem tulajdonítottam volna annyi hatalmat, hogy rajtam segítsen!

Két ily kényszerűség kelepcéjében valék - elmondom röviden mind a kettőt.

Ipam, Kállay Leó - meglátogatván engemet Branyicskán még az építkezések közben, a vidék s a birtok reá azon fascináló erőt gyakorolta, melyet mindenkire gyakorol mind ez óráig. Ennek következtében arra kért, hogy vegyem át a napkori birtokot, s engedjem át neki Branyicskát.

Sokáig kérttem magamat, de végre beleegyeztem, hogy legyen! - de úgy, hogy amit én a népnek terheiből elengedtem, az elengedve marad, s én, mihelyt megunom Napkort, visszamehessek Branyicskára.

Még egy év nem telt el, s már láttam, hogy ez nem volt okos egyezés, mert mihelyt az öregúr észrevette, hogy környéke szabad, s én távol vagyok: *meg akarta szüntetni ez engedményezéseket, s az embereket a régi tartozások teljesítésére szorítani*.

Ebből aztán kérelemlevelek, panaszok, recriminációk keletkeztek, miknek vége az volt, hogy az *öregurat komolyan felszólítottam, hogy méltóztassék visszatérni Napkorra*.

Míg ez tartott, míg végre leírhatatlan irkafírka után ki tudtam őt Branyicskáról mozdítani - kezem kötve volt.

Már első menekülési tervem, mikor egyenesen lord Byronhoz akartam Görögországba menni, igen prózai okon szenvedett hajótörést, pedig szépen elő volt készítve.

Hogy mindig pénzem legyen, s ne kellessék a gazdasággal vesződnöm, szurdoki birtokomat egy Szívó Anasztáz nevű görögnek adtam ki haszonbérbe, húszezer forintért. Ha a dolog rotációba jő, gondoltam magamban, majd szerencsét kísértek a görögök közt.

Igen, de egészen mássá nőtte ki magát a dolog, s egyszerre csak arra ébredtem, hogy perlekedő ember lettem.

Átadván az egész fundus instructust a görögnek, többi közt méneseimet is, ez hirtelen mindent pénzzé tett, s mikor a fizetés ideje eljött, minden kigondolható módon azon volt, hogy vagy éppen nem, vagy hiányosan fizessen.

Nem volt tehát sem pénz, sem posztó, s a legkellemetlenebb perek egyike a nyakamon. Végre volt tehát az emancipációnak - a görög hadjáratnak s mindazon szép terveknek, melyeket fellázadt kedélyem lecsillapítására kigondoltam.

Végre a görögöt kivetették a jószágból, s habár erre kötlevelem felhatalmazott, a görög pert kezdett, szépen megnyerte - talán 1834 előtt én nyertem volna meg -, s azután valami kétévi nyargalódzásomban s harmincezer forintomba került, hogy dominus Szívó Anasztáztól megmenekedhettem. Mikor már minden rendben volt, *pompás rend!* - miként mindjárt látni fogjuk, még egy egész göré tengerimet elkunyorálta a görög, kettőt is adtam volna, csak hogy ne lássam többé.

Aus dem Regen in die Traufe - mondja a német. Én is úgy jártam. Hej sokba került nekem azon harmincezer forint, mellyel magamat a *gyömbérből* kimentettem, de az Isten el nem hagyott; kifizettem ezt is, megmenekedtem ezen utóbbi bajtól is, és végre úr voltam megint Szurdokon és Branyicskán.

Sok jött közbe, sok kedvetlenség! No de túl vagyok rajta, s *megbocsátottam régen-régen azoknak, kik nekem annyi keserű órát csináltak.*

Eljöttnek gondoltam, nagyon is eljöttnek az időt, hogy föllélegzeljek.

Egy szép reggel befogattam, s minden ezüstömet s egyéb értékes holmimat *Napkoron hagyván*, könyveimmel s pipáimmal, vivén magammal egy régi kocsisomat s vén vadászomat - szép nyári napon - készülteimet tévém.

Nőm csak nézte, mi fog történni. A búcsú végpillanatában - *meg valék hatva* - nem tudtam szólni, nem tudtam, hol fog a dolog végződni, csak egyet tudtam, hogy erős feltett célom végképp felbontani a házasságot, mely betű szerint tarthatlanná lőn.

Mondták, hogy mikor kiindultam az udvarból, *egy nagy keresztet vetettem arra!* - Meglehet, nem tudom!

Mikor Szurdokra értem, új életet kezdtem. Felosztottam napomat, s betöltöttem annak minden óráját.

Már ez időben két brochure jelent meg tőlem: *Irány s Vázolatok* cím alatt, *mindkettő figyelmet gerjesztett az Akadémiában* - mit kedves hazai biográfjaim, sok egyebekkel együtt, elhallgattak. Az egész statisztikai gyakorlat volt, nem egyéb, s csak annyit jegyzek meg az elsőről, *Irány* címűről, hogy *Stankovics* püspök mindenáron gátolta kiadattatását, állítván, hogy ezt Széchenyi írta - beh nagyot tévedett!!

Szurdokon írtam *Zólyomi-t*, melynek charpente-ja már Napkoron készen volt. Azután jött *Abafi*, melyet Pesten végeztem be, s egy részét *Szemere Pálnak* olvastam föl, míg *Zólyomi-t Bajzával* közlöttem.

Nem nagy kedvem volt a könyveket *saját nevem alatt kiadni*, hanem erre mind Szemere, mind Bajza bátorítottak.

Szurdokon *éjjel dolgoztam*. Mikor már az egész ház lepihent, s már az én kedves baglyom elkezdett huhogni, hálószobámban egy kis asztalt tettem egy nagy asztalra, melléje egy serleg vizet, aztán írtam. Két és három óra közt reggel kész voltam penzumommal, aztán lefeküdtem.

Regényeim közül többet írtam éjjel. A néma csend körülöttem, jólesett nekem, aztán túl valék a szenvedély ébergésein!

Legkisebb hivatást sem érzek magamban arra, hogy irodalmi működésemet taglalgassam, annyi bizonyos, hogy kevés magyar író dicsekedhetik az olvasóknak oly kitartó rokonszenvével, mint én - de az is igaz, hogy kevés író van, ki íróársainak annyi ellenszenvével találkozott volna, mint én.

Nézze valaki életirataimat végig, s tapasztalni fogja, hogy *amíg más pályatársaimat élvezhalva agyontömjéneztek az ítések és biográfok*, addig tőlem mindent el szerettek volna csipegetni, még azt is, ami *köztudomású*. Vannak, kik mind e mai napig hat fogukat elébb kihúznának, mint hogy irányomban egy, nem mondom, dicsérő, de csak méltányos szót is hallatnának. Vannak, kik beteges féltékenységgel kerülnek minden *új szót, mely tőlem jó*, csak - mert tőlem jó.

Nem fődözte-e fel nemrégiben valami lángész, hogy *a magyar regényirodalomnak nem én vagyok megalapítója?* (pedig mennyiszor elénekelték ezt minden nyelven) - hanem hogy nem az *Abafi* - hanem a *Szutyogfalviak* szerzője a magyar regény atyja.

Egy *Dudumi* nevű német még tovább ment, mert az állítja rólam; hogy a *márciusi napokban* egyszerre csak előálltam én la - mint b. Eötvösnek *vetélytársa* - a regényírásban! - *Umgekehrt ist auch gefahren!* nagyérdemű *Dudumi* uram! - *Hol volt akkor b. Eötvös, mikor már az én nevemet a két hazában mindenki ismerte?* - Úgy hiszem, ügyetlenebb bókot még alig csinált valaki b. Eötvösnek - mint ez a szeretetreméltó *Dudumi*, és vagy tizenhét-tizenkilenc évvel megöregítvén őt. - *Wie kann man so ein Baumschabel sein!*

Egy, gondolom, *szándékos* tévedést jegyzek itt föl, nehogy elfelejtsem. Biográfjaim egyike azt írja, hogy egy *nagy ezüstbillikomot* kaptam olvasóimtól emlékül. Kaptam biz én egy nagy semmit! habár egyszer valami aranytollról hallottam susogni, ha emlékezetem nem csal. *Dézsén.*

E részben akárhány vidéki színész vagy Bänkelsänger túltett rajtam. - Hanem kaptam én nem az olvasóktól, hanem az olvasónőktől, a magyar hölgyek nevében, egy oly gyönyörű ajándékot, mivel bizony kevés író dicsekedhetik, s melyben a legkiműveltebb, legcsinosabb ízlés azon nemes gyöngédséggel szövetkezik, melyre csak művelt hölgyek képesek.

Kimondom, mert talán oldalomat fűrná ki, hogy ha nekem öreg napjaimra örömet akartak csinálni, ez *tökéletesen* sikerült.

Ezen ajándék egy album. Felül egy gyönyörűen dolgozott, értékes ezüst babérkoszorúval, melynek számos levelei mindegyikére egy munkám címe van metszve. Az egész alant arancsokor szorítja össze. Szintoly ízletes az Album zára, ezüsből, egy lanttal közepében. Az egész munka meglepően szép, s valódi remeke az újabb könyvkötésnek. De ami minden-nél becsesebb s érdekesebb, az az Album tartalma: több mint ezerhatszáz név, melyek közt minden társadalmi várna és minden nemzetiség képviselve van.

E nagy örömet - ma, mikor ezt írom (1865. január 28-án) - csak egy *hét óta* élvezem. Ennyi idő kellett, míg számtalan levelezés, kérdezősködés, utánjárás után végre valahára meg tudtam kapni. - Pedig *a hölgyeken nem múlt ám!* - Így történt aztán, hogy azt sem tudván, mit köszönjek meg: a dolognak hírére *köszönetem* általános lön, mert egy több kötetes regényemet ajánlottam - név szerint *Sziklarózsá-t* a hölgyeknek.

Amint később meggyőződtem, az Albumot egy *férfiú rettegése* s egy másiknak pontatlansága tartóztatták le, *senki más és semmi más.*

Aztán kaptam *Az utolsó Báthori* című regényemért az azon évi *nagyjutalmat*, azaz egy csinos kis ezüstporhárkát kétszáz darab arannyal; valami hatalmas teleszkópon át tekintve, ezt nagy *billikomnak* is lehetett nézni.

Végre, mikor *A csehek Magyarországon* című regényem megjelent, *kérdés* támadt az Akadémiában, ez-e legyen-e, mint ez év legjobb könyvéé, a nagy jutalom, vagy mivel én már kaptam a *Löhnungot*, más kapja azt? - A bölcsek és írástudók azt határozták azután, hogy *fiat piscis*, s én az én becsületes legjobb könyvemmel szépen az oubliettes-ekbe pottyantam. - Ez az, amit biográfjaim *szándékosan* szíveskedtek elfelejteni!

No de még visszatérek írói pályámra; addig egy más *éra* nyílik életemben, mely e munkából ki nem maradhat.

ÚJ ÉRA

1

Megérkeztünk azon válságos időkhöz, melyek sorsunk felett határoztak. Annyian leírták már e vész- és reményteljes időszakát nemzeti életünknek, hogy egész alázattal megvallom, miképp annyi szakavatott toll után óvakodva nyúlok e forró napokhoz, hol a magyar vérmes kedély, a jó akarat, a buzgóság önmagukat túlhaladták.

Atyám 1824-ben halt meg, tizenkét súlyos év telt el 1836-ig; mindazt, mit ezen aránylag rövid idő hozott, részben már elbeszéltem önöknek.

Házi bajaimat fátyol fõdi. Fáj nekem ezt fellebbenteni, s gondolom, önöket is kevésbé mulattatná e néma, siket harc - *in aris et focis*. Azért e részben is más rendszert akarok követni a szokottnál; olyat, mely engemet sem izgat fel, s emellett rövid, világos képét adja életem e szakának, megkímél engemet a panasztól - mi úgy sincsen jellememben -, s önöket is megóvjá mindazokra nézve, melyek azt képezik az életben, mit *les petites misères de la vie*-nek nevezünk, s amin itt egyszerre át akarok esni.

Ha mondanám, hogy erős testalkotásom mellett is ment voltam betegségektől - senki sem hinné, s jól is tenné, mert ha valakinek, nekem e részben is kijutott két kézzel. Egész sereg kisebb-nagyobb bajaimat nem is számítván, tizennégy éves koromban mellhártyagyulladásom volt - *pleuritis* - igen nagy mértékben, 1834-ben a kolozsvári országgyűlés alkalmával tifusban valék, még 1814-ben, katonakoromban főbeli csúzt kaptam, s ettől a gonosz, kínos bajtól mind ez óráig, tehát ötven év óta, nem tudtam megszabadulni; habár négy fürdőben voltam, s bajomat híres orvosokkal közöltem. Végre is magam fedeztem fel egy *palliatívumot*, mely által rögtön meg tudom a fájdalmat szüntetni. Följegyzem azt itt, mert másnak is használhatok vele. Ez abból áll, hogy *mihelyt* e fájdalomnak *első jelenségeit* érzem, egy fehér gyolcs-sipkát húzok fejemre, erre aztán egy másikat viaszos selyemből, végre valami meleg főveget, s a fejemet szorosan bekötöm - *hermetice*, úgy hogy semmi lég ne férjen hozzá. - Ez oly gyorsan hat, hogy mintegy húsz-huszonöt év óta még *a munkában sem akadályoz*. - Még itt nincsen vége bajaimnak; Brüsszelben lábamat törtem el, de igen szerencsésen meggyógyultam öt hónapi kínlódás után, pro coronide pedig egy kis sebet kaptam a lábamon, melyből a derék orvos urak igen nagy sebet csináltak, engemet arra akarván bírni, hogy be ne gyógyítsam. Ezen is én segítettem, *arnikás vízzel borongattam*, s hogy a boríték ki ne száradjon, *egy kis darab viaszos selymet* tettem reá. Két hét alatt meggyógyultam, s ennek már három éve. Íme, ez darabosa bajaimnak.

Mikor pedig ezt írom, én, ki munkám elejét épen, egészségesen kezdtem meg, három hónap óta oly makacs étvágytalanságot és örökös undort szenvedek, hogy csupa levesből élek. Íme a testi bajok!

Egy másik bosszantásom abból állt, hogy egyik jószágom igen távol esvén a másiktól, például Napkor négy napi járóföldre Szurdoktól, ez pedig éppen annyi távolra Branyicskától; tiszteim istentelenül csaltak és loptak. Elmondhatom jó lélekkel, hogy soha jövedelmemnek még felét sem kaptam meg; s mindazok, kik nálam szolgáltak, s jószágaimat kezelték, tudtak maguknak szerezni, míg engemet olykor hónapokig kölcsönpénzzel tartottak.

Hogy aztán a gyanú alól kimosakodjanak, azt hirdették, hogy rossz gazda vagyok. Igaz, hogy ember - *aránylag* - nem volt nagyobb adó alatt, mint én - de arra, hogy rossz gazda vagyok,

nekem egy *peremptorius feleletem van*: Majdnem üres zsebbel hagytam el a hazát, s most már a tizennegyedik éve, hogy külföldön lakom, adósságom nincsen, sőt mások adósaim, s hogy Brüsszelben egy szép kétemeletes házat építettem s bútoroztattam ki, melyet bizony nem szükségből, hanem *számításból* adtam el, s itt is, Drezdában mint gentleman élek.

Ha itt mindazon bajokat, melyek engemet hosszú életem alatt értek - in nuce adom, gondolom, eleget teszek a kíváncsnak. Ami legtöbb pénzembe, bosszúságomba, fáradságomba került, az a *Kállay család ellen folytatott perem*. Valódi középkori história, melyet majd később tisztelt olvasóim mulatságára el fogok szépségesen beszélni. Ezzel aztán be is végzem a panaszt, annál is inkább, mivel a *nemezis* átvette az ügyet, s gyermekeim - valahára - benn ülnek egy részében a birtoknak.

2

Visszatérek mármost azon időre, melyet új *érának* neveztem el életemben, de amely elnevezést itt nem az apró életemre, hanem a hazáéra kérem alkalmazni. Emlékiratom e negyedik kötete s alkalmasint az ötödiknek egy része úgyis nagyon elvontak személyes eseményeimtől, melyekhez mielőbb visszatérni vágyom.

Mit mondjak? - Miként kezdjem? - Egy sóhajjal, t. olvasó.

Elvértettünk, erkölcsi és anyagi tekintetben - élünk még végre: et c'est à recommencer! miként a francia mondja.

Sehol a világon az emberek nem beszélnek annyit a *politikáról*, mint nálunk, és miből állt eddig a mi politikánk? - Az *exigentiák* tudománya volt-e ez? S megértettük-e s megértették-e valaha őseink - tisztán ezen exigentiákat? - Én erre nem merek feleletet adni, miután abban sem tudok gyarló eszemmel sem bölcsességet, sem még józan ítéletet is látni, amit derék, szent első királyunk fiának tanácsolt.

Akkor - az exigentiák elseje s legfontosabbika lőn kihagyva a számításból. Akkor is az a harcias dicső nemzet, mely összefolyt - mint vizeink a Dunába -, s együttes, hatalmas testet képezett, mely aztán annyi hadias nemzet felett aratott diadalt, alkotott országot, teremtett páratlan alkotmányt; és mégis amaz időkben, mikor a magyar név annyi presztízzsel, annyi fascináló erővel bírt, eleink elmulasztották a szerencsés pillanatot, azt eggyé önteni, erős testté tenni - minő most Franciaország, minő Anglia s minő lesz Olaszország.

Ezen politikai összeolvasztás - mert csak erről van szó - volt akkor az idők szoros, közvetlen exigenciája. Ez az idő, mint minden *válság*, rövid volt. *Elmulasztották őseink* - mi vissza nem fogjuk többé hozni, s bármennyire imádjuk hazánkat - az a poliglott államok sebeit nem fogja többé kiheverni.

Szomorú, fogják önök mondani. - Vigasztalódjanak! Ez nekem *magán*-véleményem, s ki vagyok én - igénytelen kapás az Úr szőlőjében? - egy ábránd az eszmék országában - egy atom hazámban. De ez az én erős hitem. Azért, Isten látja lelkemet, mikor e kedves haza jövőjén elábrándozom, mikor érzem, hogy lemondani nem tudok, mikor bennem hatalmasan felriad az elnémíthatlan ösztön, hogy e nemzetnek meghalni nem szabad - okait kezdem fürkészni a bajnak - rátaláltam-e azokra? - alig hiszem, hazám nagyhírű politikusai - pedig *mennyi van!!* meglehet, hogy mosolyogni fognak rajtam.

Tudják-e önök, nagy jó uraim, hol fészkel a mi főhibánk? Nézetem szerint nem ott, hogy nem szeretjük hazánkat, nem ott, hogy lelkesedni nem tudunk, nem ott végre, hogy áldozni ne

tudnánk vérrel, pénzzel, ésszel; hanem ott, hogy vérmes természetünknel fogva - mi nem annyiban *szeretjük* a hazát, mint inkább *szerelmesek* vagyunk a *hazába*, alkotmányunkba, ősi szabadságunkba, nevünkbe, s bennünk mindazon hibák megvannak, melyek a szerelmes emberben. - Féltékenyek vagyunk, kissé önzők is, s bálványunkat annyira imádjuk, hogy lehetlen tisztán látnunk.

Mi - éppen mivel szerelmesek vagyunk hazánkba, folytonosan kijátsszuk a kedvező pillanatokot arra, hogy magunkat megszerettessük.

Nem vagyunk természetünknel fogva *hiú, türelmetlen, nyugtalan* nép, s mégis az egész világ annak tart. Tehetünk bármit - például mikor egy egész fajt, az oláhot, bevettük alkotmányunk gépezetébe, mikor az úrbériséget eltöröltük, mikor nagyaink iskolákat, tanintézeteket alapítottak, mikor nálunk minden faj kivétel nélkül képviselve volt - a *magyar nemességben*, s egyik sem mondhatta, hogy valami sine me de me történik, mit nyertünk vele? Európa a jót, nemest, önfeláldozót, amit tettünk - mind ez óráig -, makacs rosszakarattal s igazságtalansággal irántunk, *nem nekünk tulajdonítja*. - Ellenben minden, ami nem mondom, nemzeti büszkeség - hanem *nemzeti hiúság*, zavargás, üres bum-bum és handa-banda, az mind a mi mívünk. Aki nem hiszi, olvassa a külföldi, sőt a *szomszéd* lapokat. Az augsburgi dadát nem is említsem, ezé olyan affaire de boutique, melyet már mindenki tud.

Szomorú, hogy ez így van, de aki oly hosszasan lakott a külföldön, tudhatja, hogy ez nem mese. Mi lehet ennek az oka? A kitartó, szívós *propaganda*, mely mióta a nemzetiségek kérdésének szárnya nőtt, nem szűnik ellenünk cselt szőni? Vagy csakugyan bennünk is van valami, ami ellenszenvet gerjeszt? Ítélje meg más, én nem akarok e darázs-fészekbe nyúlni. Van egy mód az emberek kiengesztelésére, mely nem kíván sem öngyilkosságot, sem lemondást. Egy oly hatalmas nemzet, nyolcmillió *magyar* - mert vagyunk ennyien, s naponkint szaporodunk, nem szükség, hogy csak pillanatig is *dignitásáról* lemondjon, azért, hogy másokat maga iránt jóindulatra gerjessen.

Hanem erre elkerülhetlen az, hogy *e dignitás, e férfiaság, e szoros érzete az illemnek, meglegyen a nemzetben*. Talán közbevetve megemlíthetem itt azoknak igen nevetséges tudatlanságát, kik folytonosan azon jajveszékelnék, hogy *kevesen* vagyunk. Hát mikor a szép hazát elfoglaltuk, volt-e csak *fél annyi magyar*, mint most?

Gyermekek, könnyelmű nemzet, mely a legkomolyabb idöket - *hol lét és nemlét* felett van a kérdés - lármás handabandákra, toasztozásokra, fáklyászenékre, cifra temetésekre, kifogyhatlan dikciózásokra vesztegeti el: az nem fog soha *imponálni*.

Ez mindenben áll - politikában leginkább. Vannak idök, melyek a legkomolyabb megfontoltságot, a legszorosabb egyetértést kívánják, ez a *conditio sine qua non*.

A mi nemzetünk nem szerencsés! Tudja mindenki, sok dicsőség cser- és babérkoszorúja dicsőítette már homlokát; de mivel fátum az, hogy szerelmes legyen, ahelyett hogy szeressen - szerencsétlen szerelmes volt egész létezése alatt.

Ha valaki a röviden-látók indignációjával felkiált, hogy bizony gyönyörűen jellemzem a *nemzetet*, annak én azt felelem, hogy jaj volna akkor, ha *nemzetemről* így lehetne szólanom! - Le a kalapokkal, urak, e nemzet előtt - mely nehéz idökben kiállta a tűz- és vérkeresztiséget, melynek ezeréves alkotmánya van. *Igen - van!* Soha senkinek sem sikerült azt kiirtani szíveinkből. *Van*, nem volt csak, hanem él, ki lehet szorítani helyéről, el lehet ideiglenesen némítani - de *él!* átreszketi minden idegünket - és ne csalódjunk! nemegyszer éppen azoknak fiai s dédunokái, kik e szent földnek rossz gyermekei valának, emelék legmagasban s legerősebb kézben a haza zászlóját.

A nemzet élő test, szíve dobog, tüdeje működik - nem pihen soha -, innen van, *hogy rétegei változnak*, s vannak idők, mikor a tajték s a seprő úsznak felül. Mikor a fezőrök és zsonglőrök elfoglalnak minden helyet, betöltenek minden űrt; mikor a szájhősök és handabanda-mesterek ülnek a kakasülön. - *Ez volna-e a nemzet?* - Tagadom!

Hogyan, uraim, e komédiás sereg, mely a legkomolyabb ügyből farsangi bohózatot torzít? Mely akkor packázik, akkor szájhóskodik, mikor a nemzet saját ravatala körül áll, mikor összevetett vállakkal - egy akarattal, félretevén minden úgynevezett lelkesedést, mely úgyszólván csak szalmatűz, egyre gondol, egyben összpontosul: *megmenteni, ami megmenthető, visszaszerezni, mit örömtől dagadozó kebellet ének- és pipaszónál elvesztegettünk s kiszalasztottunk kezeink közül!!*

E nép - ezek a rossz gyermekek - ez volna a nemzet? - Soha!

Talán mert mindenütt ott az orra, mert magát adja el, mert folytonosan kommandíroz, mert minden harmadik szava a hazafiság? - mert többre becsüli a gazdag uzsorást, ki hivatalra segíti, ki feleslegéből egy kis borravalót dob a nemzetnek, ki olykor *mások zsebéből* gyűjti az *alamizsnát* s a *maga nevében* osztja el, s nyer népszerűséget a mások hátán? Ó, nem - nem! ez nem a Mátyás- és Nagy Lajos-kori nemzet.

Ha én hibáinkról szólok, azon rétegnek hibáit értem, mely most felül úszik, mely szerepel, mely azt hiszi, hogy minden az övé a Rézig, s megvallom, nem érzem hivatva magamat arra, hogy ezeket ünnepeljem, ezek előtt csóváljam a turribulumot, s ezek számára fonjam a koszorúkat.

Ha én azt hinném, hogy az egész nemzet ilyen, hallgatnék, s hamuval hinteném be fejemet! De éppen mivel az ellenkezőt hiszem, s várom az értelem messiását, szólok nyíltan és bátran, mert belőlem nemzetem iránti kegyelet szól.

Soha - soha sem tudnám *költőink* példáját követni s mint Berzsenyi, Kölcsey et ceteri, a magyar nemzetet lepiszkolni, azt gyávának, nyomorúnak mondani, átkozódni hazám ellen, s egy-két hitvány fráter hazafitlanságát az egész nemzetre kenni!

S vannak emberek, kik az ily szentségtörő átkot szépnek, férfiasnak, nagyszerűnek tartják - *idézik, ismétlik*, bizonyos kéjérzettel mondván, hogy ez vagy ama költőnk a közeli s régibb múltból, hogy *öldökölte, korholta, átkozta* a nemzetet. - Piha!! urak.

Van nálunk elég gáncsolnivaló: de nem a nemzet! - Hanem egy más szomorú, rothasztó jelenség mutatkozik korunkban - ennek kell kissé szeme közé világítani, s feje lágyát megtapogatni. - Régen ült az életen kívül, magasan és magasztosan, egy megvesztegethetlen bíró: *Történelemnek, históriának* nevezték őkegyelmét. Ez hozott aztán ítéletet elevenek és holtak fölött. Festették vaknak is, hogy szemeit semmi se kápráztassa el, s hogy a bölcsben, nagy *hivatalnokban, hatalmas úrban* szintúgy kiismerje a hitvány kópét, mint az első tökfilkóban. - Akkor, ha valakinek azt mennydörögték hatalma és dicsősége közepett: Várjunk! Majd ítélt feletted a história! - ez aztán nem volt üres szó.

Most mindezt megváltoztattuk, miként *Falstaff* mondja: most a történelem csak két kategóriát ismer: az *élő embert* és a *halottat*. - Míg valaki él, addig a hatalomé s a gazdagsága - a befolyásos embereké, s akik ügyesen szövik a cselt, azoké a dicsőség, a tömjény - a hozsánna - vagy a *sár*, mellyel dobálják, a rágalom, mellyel bekenik-fenik, az üldözés, sat. - Ha pedig *meghalt* - ó, ez egészen más! - Hiszen mi oly igen jószívű fickók vagyunk, és annyira *gaudemus similes similibus*, hogy nincsen olyan szőszegő, köpenyforgató, intriguans, minden fából faragó lump - kitől megtagadnók az apoteózist!

E részben messze túltettünk a régieken. Okos emberek voltak azok, s hogy ne legyenek kénytelenek a rossz és jellemtelen emberről is dithyrambokat énekelni, azt az elvet állították

fel, hogy: *de mortuis aut bene, aut nihil!* Most a legenda így szól: *de nebulonibus mortuis semper bene!* - Mindent meg kell koszorúzni - *ami nincs többé*, s éppen azt, amit az embernek életében kinevettünk, kifiguráztunk, elő kell szedni a lomkamrából, s a szép zúrben gyöngyöket fölfedezni.

Iktassunk ide már most egy rövidke *reflexiót*, mert nem szeretnék félreértetni, s ha önök közt igen sok eszes ember van, léteznek entétírozott emberek is, kik talán igen jól megértenék, de sehogy sem akarnak megérteni.

Ez a reflexió abból áll, hogy habár én az ellenvéleményt túrni tudom, sőt kinek erős véleménye van, ha az enyimmel ellenkező is, tisztelni tudom: van egy fajtája a csíkoknak - nem csikkóknak, kérem! -, kik mindenütt keresztülcsusszannak, ma *radicalok*, holnap *pecsovicso*k, ma a *demokráciával* kokettíroznak, holnap az *arisztokráciával*. Teljes lehetlen őket megragadni, az ember sohasem tudja, kinek üstökét fogja. Az ily zsonglőr - az ily aequilibrista - nem lehet soha *tiszteletreméltó*. És íme, itt van a túlbuzgóság nagy botlása! Ezeknek lehetne mondani: *pas trop de zèle! messieurs!*

A legnagyobb engedékenység e legveszedelmesebb, mások befekettítésére olykor egész könyvet író s aztán totiesquoties sarkon forduló emberek iránt az, ha mondjuk: kár, hogy ezen eszes, gazdag, magas állású férfiúnak *jelleme* meg nem felelt - többi tulajdonainak. - *Így ítélünk-e most?*

Fordulj el, Clio! Oltsd el szövétnekedet, nem vagy te többé - az a hatalmas istenség, mely egy Titus és Augustus arcáról is le merted az álcát rántani s az igazság rendítő ítéletszavát hallatni elevenek és holtak felett.

De ideje, hogy visszatérjünk hazai ügyeinkhez. Gutta cavat lapidem! - mondja a latin. Hol van most még csak lehetősége is azon politikai egységnek - mert csak arról s csak ilyenről van szó -, melyről fellebb szóltam.

Vége van! Aztán kinek szeme nyitva van, ki annyira szeretne osztozni önöknek *csalódásaiban*; hogyan van, hogy *mammuttá* válik, s éppen ott látja a veszélyt, hol önöknek ábrándjai az üdvét keresik, és éppen annak nem tud örülni, min önök már előre annyira örülnek, s mit - ne legyenek jók!! - majd el fognak handabandázni, dikciózni, toasztozni s fáklyászenézni.

Önök készülnek engemet megkövezni, mert *tisztán látok*, mert nem tekintem *sóvárgásaimat valónak!* Hagyjon annak! - *majd egy év múlva felelek erre!* - Hej, nemegyszer mondták önök, hogy setéten láttam! - pedig jól láttam ám!

Most szét vagyunk válva, s még ott is, hol hamu földi az égő parázst, nem vagyunk biztosok a jövő napról. Századokig éltünk egy hazában, szívtunk egy léget, voltunk *magyarországiak*, most vagyunk magyarok, németek, szerbek, románok és szászok.

Mindnyájunknak van egy-egy engagement-ünk valami kivihetlen eszménél, s egyikünknek sem jut eszébe kidobni az egész patikát, s a természetre bízni a dolgot. Ha van országunk - bizonyos, hogy ennek összességében ott vannak szükségei s exigenciái. Nem lehet egy hazának a *főbb dolgokban* több érdeke egynél. Ez a politikai együtteség és jóllét. Mindaz, ami újabb időben történt, e két sarkalatos hazai kívánalmat távolítja el tőlünk - *Magyarországról szólok*.

Íme, igen röviden - nézeteim a korról, melynek hetven súlyos évét éltem át, s úgy látszik, körben jártam, mert nemhogy jobban, de rosszabbul vagyunk, mint hetven évvel ezelőtt.

Ki merné állítani, hogy több pénzünk van, mint az akkoriaknak, hogy nyugodtabbak vagyunk tüzelőink közt, hogy ami jövedelmünk van, az a mienk? - Senki!

És most engedjék önök, hogy felüdítsem emlékezetükben amaz éveket, melyekről fellebb szoltam.

Emlékezetből teszem, s miként már nemegyszer mondtam, *nem mint történész*, azért a modor is sajátságos leend, s mivel saját emlékiratomon dolgozom, nem fogok azon kívül eső dolgoknak nagy helyet adhatni.

Wesselényi Miklós ez időben mint fiatal ember s a legkitűnőbb az egész hazában - jó barátjával, gr. Széchenyi Istvánnal egy utat tett a többi közt Angolhonban.

E két férfiú keblében fogamzott azon nemes elhatározás, hogy kerüljön bármibe, *Magyarországot ki kell emelni a feledség mámorából, s naggyá, dicsővé, gazdaggá tenni.*

Íme a gondolat, mely Széchenyit és Wesselényit halhatlanná teszi. - Íme a nagyság, mely egykor kivívja Wesselényi Miklósnak a szobrot. - Igaz, miként később látni fogjuk, hogy a föld, hová a hazának e két szántója s vetője már-már elkezdte a magvat hinteni, csudásan és végzetszerűen elő volt készítve. És éppen ez időben főtt és forrt a szívek mély aknáiban valami körülíratlan törekedés, mely aztán rétegezni kezdte magát, salakját kezdte elvetni, s öntudatlanul, de egyszersmind ellenállhatlanul vezette előtérbe - a küzdelmek dicső, de eredményeiben meddő napjait.

Várjuk be! vagy inkább kísérjük szemmel e vegytani alakulásokat bonyodalmaikban s kifejlődéseikben; de előbb térjünk vissza fiatal utasainkhoz.

Angliában - a két ifjú nagyon megtetszett; mikor Wesselényinek hatalmas ökleit meglátták az angolok, respektusok volt iránta; de mikor aztán tapasztalták, hogy a két magyar szemét semmi sem kerüli ki, hogy őket minden érdekli, hogy Angliát megértették, én magam hallottam egy igen okos angol úrtól Pesten, hogy értelmesebb két utazó nem járt az öreg Albionban, mint e két magyar úr.

Széchenyinek munkái tanúskodnak arról, minő gazdag aratással jött haza, s akik ez időben Széchenyi munkásságát szemmel kísérték, egy szép és vigasztaló szemle fejlett le előttük; az ti., hogy Széchenyi mindent, amit látott, hallott, tanult, a haza oltárára tette le.

Soha ember hazánkban - senkit sem kivéve - nem tett annyit, mint e fiatal huszárkapitány, ki még akkor magyarul sem tudott jól, de megtanult ám! és igen gyorsan.

Emlékezem, hogy azon időben, mikor első munkái megjelentek, *Csengerben* valék, s ott egy folytonosan pörlekedő táblabíróval találkoztam, *Mándy Péterrel*, s ez valódi fúriában volt Széchenyi ellen, állítván, hogy meg nem foghatja, miként mer Széchenyi így beszélni nemzetével.

Mert biz ő! - de nem a hazával, hanem azokkal, kiket igen jellemzőleg *sohamozdi*-aknak nevezett - s ennek elláthatlan eredménye volt: a nemzet haraggal bár, de felriadt álmából, új, ismeretlen életre ébredett, s aztán szépen kibékült a hatalmas mesterrel, s könyveit mindenki olvasta.

Hogy a *posteritás* - miként Cserei Mihály uram mondja - lássa, mit bírtunk s mit veszítettünk Széchenyiben, mielőtt továbbmennék, elmondom röviden, nem is kell erre nagy kommentár, mit tett Széchenyi.

Ő volt az első, ki hazánkban az egyesületek nagy eszméjét foganatosította. - Minden honi egyesületünknek - kivétel nélkül még azoknak is, melyekbe be nem folyt, vagy melyek később keletkeztek - közvetve - gr. Széchenyi István volt teremője.

Így lettek a kaszinók, olvasóegyletek, különböző körök. Így született a takarékpénztár (Fáy András kezdeményezése után, de a Széchenyi-féle egyletek eszméjén) s a biztosítóegyletek. Így szövetkeztek a kereskedők, így gyűltek számtalan esetekben a kis erők össze, s lettek hatalmasokká, váltak százakból milliökká. - És mindezt - *egyetlen ember lángesze* kezdeményezésének köszönhetjük.

Neki köszönhetjük a vaspályáinkat, a gőzhajózást - a pompás Lánchidat, Európa csudái egyikét.

S kérдем én, nincs-e valami magasztos azon gondolatban, hogy mindezt - és a nemzet erkölcsi ébredését - egy embernek köszönhetjük? - S hol, melyik haza tud egy második Széchenyit felmutatni?

És mégis volt idő, mikor *e nagy ember a törpék* népszerűségét elvesztette!

Én egyike valék azoknak, kik Széchenyi politikájával sokban nem tudtam kiegyezni, de e politikai véleménybeni különbség soha egy pillanatra sem feledtette velem e férfiúnak hervadatlan érdemeit. Széchenyi jellem volt!

Wesselényi Miklós - maga is egyike a kezdeményezőknél - Erdélyt jó angol fajta lovakkal ajándékozta meg, híres gazda volt, a közügyekben tevékeny a csudáig, s ezen egyben még Széchenyi István előtt is említendő.

Megyegyalásokba, restaurációkba Wesselényi Miklós öntött lelket, s kevés ember csinált annyi prozelitát, mint ő. - 1834-ben ő vezette az ellenzékot, s volt annak leghatalmasabb szónoka. Ez pedig akkor sokat jelentett ám! - mikor *Szász Károly, b. Kemény Dienes* s egész sereg ügyes szónok képezte az ellenzékot, oly férfiak ellen, mint *Jósika Sámuel*, a legjobb szónokok egyike, s kinek merev jelleme magát sohasem cáfolta meg; mert a kormánynak e még igen fiatal úrnál Erdélyben sem hívebb, sem értelmesebb embere nem volt.

De a diadal mindig a Wesselényié maradott, habár ez időben már kezdték a tervet forralni megbuktatására.

Mivel itt Jósika Sámuel említve volt, emlékezem, hogy egy fiatal mágnás - a XVIII-XIX. században lett mágnások egyike, nagy ellensége a *szép*, különösen a magas férfiaknak, Jósika Sámuelről levén egykor szó, őt *új embernek* nevezte - igaz, hogy igen szép és deli férfiú volt, de családjára régibb ama kis úrnál.

Széchenyiről itt közvetve elmondom, hogy közte és Wesselényi közt később a negyvenes években a politikai egynézetűség megszűnt, de nem a *barátság*. Egyszer a Duna szélén sétálgattak együtt. Itt elválunk, szólt Széchenyi Wesselényihez nevetve: én itt szépen az utcákon haladok, te pedig barátom átugrod a Dunát, s a házak fedelein sétálgatsz - látod, hogy együtt nem mehetünk.

Kolozsvárt az 1834-iki országgyűlés alkalmával Wesselényi Miklós és én ugyanazon egy házban, gr. Kendeffy Ádámnénak Közép utcai szép és kényelmes házában valánk szállva.

A grófnő oly szíves volt Wesselényi Miklósnak majd az egész, tágas, földszinti szállást átengedni; nekem pedig egy kedves, minden komforttal ellátott kis osztályt, mely a nagy teremből mint szalonból, egy hálószobából s egy inas-szobából állott.

Egyedül valék Kolozsvárt - mint többnyire már mindig, miután házamnál bosszúságnál s ízetlenségeknél egyebet nem találtam. Mindössze egy inasom volt, ebből állt a suite.

Hetek óta éjjelenként valami szokatlan gördülést hallottam, olyat, mintha valami nehéz golyót hengergetnének a szobán keresztül.

Vajon mi lehet ez? - gondoltam. A zörömbölés alulról jött, tehát hihetlen, hogy Wesselényi - kinek meglehetősen suite-je volt - észre ne vette volna a dolgot.

Csak nem vernek pénzt? - gondoltam magamban nevetve; de éppen mivel hittem, hogy b. Wesselényi a dolgot tudja, talán éppen az ő titka az, óvakodtam minden kérdéstől, s a dolog annyiban maradt.

Ez időben - a kis *Horváth Lázár* - a *Honderű* későbbi szerkesztője, egyébiránt rokonom, Kolozsvárt volt szülői házában, s engemet gyakran meglátogatott.

Meg nem foghattam, mi kifogása lehetett Wesselényinek e látogatások ellen, és mégis volt, s engemet komolyan felkért, hogy a kis Lazit - miként magát kifejezte, szoktassam le a nyakamról.

Érdemetlen gyanúba jött, hogy *Spitzl*, azaz: titkos rendőrségnél van alkalmazva, mint agent provocateur, s különösen Wesselényi és én vagyunk reá bízva. Én azt hiszem, hogy az egészről egy szó sem igaz; no de sokan hitték, s Wesselényinek éppen e napokban nagy érdekében állt a kimélytelen szemeket eltávolítani a háztól.

Megfejtése ennek az, hogy az országgyűlési napló lenyomatása be lőn tiltva, s Wesselényi valahonnan egy könyomdát szerezvén, most otthon nyomatta azt le. Ez gördült úgy éjjelenként. - Egy napon aztán Wesselényi egész csomó ily nyomtatvánnyal lépett a terembe.

Ez volt aztán az Erdélyben működő *szabad sajtó*. - Volt lelkesedés - és minő! Lehetett is - mert éppen huszonnégy óráig tartott a dicsőség, aztán szépecskén lefoglalták a litográf Szajkó Pétert, s ez post varia discrimina rerum, állítólag Zilahon kötött ki, s talán eddig Inzom úrnak boltjában fungál.

Elég annyi, hogy Miklós barátunkat megdikcióztuk - én valék a szónok, hazakísértük -, aztán huszonnégy óra múlva éppen ott valánk, ahol voltunk!

Mivel ezen országgyűlés az első, melyet a fiatal ivadék ért, nagyban ama mozgalmakhoz tartozik, melyekről fellebb mellékesen szoltam, s melyekről később többet mondandok, s mivel az 1834. év - a legfontosabbak egyike volt életemnek, elbeszélgetek még erről önökkel egy darabig.

Országgyűlés - miként mondtam - sokáig, sokáig nem volt, már voltak emberek, kik el is feledték, hogy ez miként megyen.

Estei Ferdinánd főherceg volt a királyi személynök. Hideg, megfontolt úr, s ki a feladatot katonásan és mi tagadás benne, kissé katonai szempontból is vette. Nagyon humánus úr volt, tisztességes külsejű, de elveiben s modorában szigorú, s aztán többek ellen preveniálva s ellenszenvvel volt.

Már az első gyűlésre kitűzött napon egy nagy konfúzió történt. A gyűlésterem be volt zárva, s a karok és rendek - akkor még voltak - s a nációk szépen a hágsón várták, hogy végre az ég kapui megnyíljanak, s a hon atyái helyeiket elfoglalhassák.

No de a terem zárva maradt, s a rendek szépen lesétálgattak a Farkas utcán végig, s ott a protestáns ódon egyházban letelepedvén, a nap recriminációkkal telt el.

Ha amaz idők történelmét írnám, hosszasan elősorolhatnám a küzdelmeket, melyeken ez az országgyűlés átment, de hiszen ez mind már a történelem birtoka, ehelyett legyen szabad azon - fájdalom - szomorú eredményt elmondanom, mely Szt. Péter szavaira emlékeztet: *Tota die laboravimus et coepimus nihil!*

Pedig kevés országgyűléseken hangzottak oly szép, oly bátor, oly fejedelmet s alattvalót egyenlően tisztelő, nyílt és őszinte beszédek!

Elég, ha a szónokok néhányait nevezem meg. Vagyunk elegenden még, kik mindnyájukra emlékezünk.

A legkitűnőbb b. *Wesselényi Miklós* volt, amennyiben úgyszólván minden indítványa el lőn fogadva, s az ifjúság őt ez időben még imádta. - *Wesselényi Miklós* - középtermetű, vaskos férfiú, sűrű, barna hajjal s velős, habár nem szorosan véve szép vonásokkal - rendkívüli orgánummal volt megáldva, mely nagy mélysége dacára sok ércsel bírt, s igen kellemesen hangzott, mindamellett, hogy az embert megrázta. - Pompás szónok volt, nagy mestere a hangsúlyozásnak - és nem túlzott kézmozdulatoknak, egyébiránt a legférfiasabb alak, kit csak gondolni lehet.

Utána én *Szász Károly* tanárt teszem. Ez szép, deli alak volt még ez időben, s nemcsak ritka tehetség, hanem kellemes férfiú. Sokszor hallottam *Jósika Sámuel*től - ki egészen az ellenkező párt embere volt -, hogy fél napig elhallgatná. Véleménye egyébiránt a *Wesselényi*ével - és az erdélyi országgyűlés egyik legkitűnőbb tagjának, b. *Kemény Dienes*nek véleményével találkozott.

B. *Kemény Dienes* erélyes, elszánt természet volt, kitűnő szónok, s oly minden pillanatban kész - hogy improvizációi a legfényesebb szónoki képességről tanúskodtak.

Igen jeles, de rekedt szavú szónok volt *Veér-Farkas* s nagyon hasznos tag - követtársa, *Torma József*, ki nem beszélt, de kinek tanácsa mégis sokat mozdított. Hallgatagságának főoka siketségében keresendő, szegény mindig sárgaréz hallócsövet használt.

A másik párton - a kormánypártot értem - a legjelesebb szónok b. *Jósika Sámuel* volt. Egyébiránt mint politikai jellem tiszteletreméltó férfi, azok egyike, kik soha színüket nem változtatták, kikkel az ember mindig tudta, hányadán van, s kinél a kormánynak talán sohasem volt sem következetesb, sem képesebb híve. Szép, feltűnően szép és kellemes férfiú, s ha csak kissé tűzbe jött, felülmúlhatlan szónok.

Voltak aztán - részint igen eszes, részint fáradhatlan - másod- és harmadrendű szónokok, kik közül később sokan kőcét cseréltek, az akkor szabadelvű báró, később gr. *Bánffy Miklós*, csinos kis úr, mindig à quatre-épingle!

A jeles, utánozhatlan organumú gr. *Bethlen János*, s mivel egész listát csak nem írhatok, b. *Kemény Domokos* a jelesek egyike, és az úgyszólván mindig beszélő, de kellemetlen előadású s kissé mekegő gr. *Teleki Domokos*, kitől igen-igen nehéz volt szóhoz jutni.

Ezen nevezetes országgyűlésen tartottam én is *első* országgyűlési, azaz: általában első nyilvános beszédemet, és volt ilyen événement-om.

Írtam egy cikket a *közvéleményről*, s ez *Wesselényi Miklós*nak annyira megtetszett, hogy nem csekély rábeszélés után rábírt, hogy mondjam el az országgyűlésen.

A cikk hosszú volt, félóráig eltartott, megvallom, nem bíztam emlékezőtehetségemben, az olvasott beszédeknek pedig nem levén barátja - így segítettem magamon.

Hátam mögött ült egy barátom: gróf *Bethlen Imre*, igen eszes, tudományosan művelt s még efölött szerfelett érdekes ifjú úr. - Ennek kezébe adtam a kéziratot, kérvén őt, hogy ha valahol megakadok, csak egy szót - *Schlagwortot* - mondjon, ez nekem elég leend. - Beszéd közben s látván, hogy szónoklatom az országgyűlést nem untatja, sőt párszor meg is neveltetvén a hallgatóságot, tűzbe jöttem, s a dolog igen szépen ment, midőn egyszerre felakadtam, s Bethlen Imre egészen fonákul segített rajtam, úgy, hogyha lélekjelenlétemet vesztem, szépen felülök. - No de segítettem magamon, s a hallgatóság a pár másodpercig tartó szünetet észre sem vette.

Később Bethlen barátom megvallotta, hogy beszédem őt annyira érdekelte, hogy a kéziratba sem nézett.

Beszédemet többen elkérték, sokan kezet szorítottak, s a fellépés nem volt könnyű. Mert a már megnevezett szónokokon kívül - a tüzes, elmés, ragyogó szónok *Beöthy Ödön* is jelen volt.

Ez volt azon beszédem, melyről biográfom az *Újabb ismeretek tárá*-ban lenéző méltósággal szól, hogy sűgő után beszéltem, de hogy beszédem *szenzációt* csinált, arról szépen hallgat.

Beh sokszor láttam később e kedves biográfomat Pesten fel-felrohanni a szólóerkélyre s onnan desperát kézmozdulatokkal visszatérni, mivel senki sem hallgatott reá.

Első beszédem után majd mindennap s minden fontos kérdéshez szóltam, s meghallgattak.

Első alkalommal - nagy bajom volt Teleki Domokossal, kitől alig lehetett szóhoz jutni, ha egyszer rágyújtott. No de az első szünetet használván, csak szóhoz jöhöttem én is.

Jósika Sámuelnek többnyire én feleltem, vagy Bánffy Miklós, ki akkor tüzes ellenzéki szónok volt.

Az országgyűlést végre szépen hazakergették. Mikor az utolsó ülésre a terembe mentünk, az utcákon katonaság volt felállítva. Az ezred oláh volt, s kurucul nézett utánunk, de szurony-szegezésre nem került a dolog.

Lármáztunk, raisoníroztunk, kissé káromkodtunk is, azután more patrio beadtuk derekunkat, mintha az épauale en dedans-t tanultuk volna.

A főherceg igen szerény házat tartott, habár szép szállása volt a Bánffy-palotában. Egyszer én valék ott ebéden, s látogatóban is párszor.

A főherceg igen udvarias úr volt, ki jól fogadta az embert, és szívesen beszélgetett bárkivel.

Ki egyébiránt többet akar ezen emlékezetes országgyűlésről tudni, azt a történelemre utasítom.

Az élet ez időben Kolozsvárt igen élénk volt, s talán nem untatom önöket, ha itt egy-két eseményt előadok, melyek csakugyan emlékeimhez tartoznak.

Volt nekem a többi közt egy igen furcsa esetem. - Egypár jó emberem el akarta velem hitetni, hogy egy *Hentz* nevű öreg vadászom, gondolom, említettem már: *Spitzl* - azaz kém, s vigyázzak minden szavamra, vagy küldjem őt vissza falura.

Ezen ember káplárom volt a Colloredó-ezredben, régi cseléd, kissé próbára akartam őt tenni.

Volt nekem ez időben egy szép ezüsfokosom, melyre - mint emlékre - egész sereg barátom és *barátném* neve fel volt metszve.

Egyszer aztán - tréfából - azt mondtam Hentz uramnak, hogy ez *fejedelmi* bot, melyet nekem a székelek küldtek, de hogy ez igen nagy *titok*.

Mármost az öreg Vaterben meg nem állt a szó vagy mi, más módon nem tudnám megmondani, e nagy államtitok transspirált, s egy szépséges szép reggelen a főherceg elkérette a botot tőlem. A legnagyobb készséggel elküldöttem. Néhány óra múlva aztán visszakaptam. A főherceg megköszönte készségemet, s azt mondta, hogy ő ezen emlékből semmi illetlent - *unanständiget* - nem talált.

Állítólag, aki a neveket felmetszette, huszonnégy óráig zárva volt.

Én azonban nem tettem úgy, mint *Nagy Sándor Philippus* orvosával, hanem dominus Hentzet kiküldöttem Szurdokra szalonkát lesni.

Erdély eredetiségek nélkül nem létezhet! Ha nincs kettő, három, egy bizonyosan van. - Nem bolond, nem kalantos, hanem originál.

Ilyen volt 1834-ben az utolsó iktari gróf Bethlen Domokos - még fiatal ember, s kinek kedves, szép és szolid neje - később elválván fejedelmi urától - barátom Bethlen Jánosnak köztiszteletű neje lőn.

Gr. Bethlen Domokos középtermetű úr volt, igen értelmes vonásokkal - egyébiránt sem szép, sem rút, s ez időben a legvidámabb emberek egyike.

Rémítő sokat tartott fejedelmi származására, s prefektusával, tiszteivel mindig többszámaban beszélt. - A párviadalt megengedte tiszteinek, kik persze jót nevettek az engedményre.

Egy furcsasága az volt, hogy ha vendégei voltak - egy külön kis asztalkát terítettett azok számára, kik úgy, mint ő, fejedelmi vérből származtak: *Bethlenek*-, *Kemények*-, *Barcsayak*-, *Rhédeyeknek* - másnak ott hely nem adatott.

Mindez oly jó kedvvel történt, oly humoros színezete volt, senki sem vette rossz néven. Neháyan összetartottunk, s ki nem fogytunk a mulatságból, udvarlásokból, mindenütt ott voltunk.

Esténként - szép holdvilágos időben én vagy más valaki befogatott, aztán hálókabátban, szép sipkákkal fejünken s hosszú török pipaszárákkal - körülkocsiztuk a várost, a kolozsvári nyárspolgárok mulatságára.

Legeredetibb ötletei - mindig Bethlen Ferencnek valának, s ki egykor egy medvéjét köttetett ülőhelyzetben a szánhoz, hátul aztán két cigány állt trombitával, s úgy szánkázott, a medvének nagy unalmára. Olykor aztán csinosan felöltözött a fiatal gróf - igen szép legény -, persze *magyarosan*, s fejére kis bárányszőr-sipkát tett, melyen hosszú rozmarinszál begyeskedett - rózsaszín, széles szalagcsokorral odaerősítve.

Egy igen kellemes viszonyom levén ez időben - az úgyis kedves, magyar városban, habár egy nagy betegséget álltam ki, időm jól telt.

Wesselényi Miklós - odahagyván Kolozsvárt - Magyarországon is szerepelt, magam is voltam néhány restauráción vele.

Különösen visszatetszők valának bizonyos helyen, Szatmár vármegyében tartott beszédei: *állítólag* ezek következtében fogták el a már akkor elgyengült szemű Wesselényit. De úgy hiszem, enélkül sem került volna ki a fogságot, hol ez időben - a hatalmas publicista és szónok, Kossuth Lajos hűvesben ült. Wesselényit párszor felkerestem, s habár az illetők igen udvariasok valának - be nem juthattam régi barátomhoz. Később azután megengedték, hogy Gräfenbergbe menjem, de későn! - Szeme világát végképp elvesztette.

Minő egyszerű esemény egy kis utazás Angolhonban, főleg most, mikor a televér angol - embert értek, nem lovat - egy utat Indiába, Ausztráliába vagy Amerikába olybá tekint, mint

mikor a mi kedves ősapáink Debrecenből Pestre evedztek; mindazáltal Széchenyi- s Wesselényinek ezen útja roppant horderejű volt - miként ezt már részben mondtam - a hazára nézve.

Ez csak öt-hat év múlva az egész országban feltűnő volt, még a mezei gazdaságban is. Gazdasági gépek, váltógazdaságok, jobb lovak, jobb marhák és juhok kezdtek elszaporodni az országban; s habár nálunk az embereknek kezek-lábok meg volt kötve, legalább tagadhatlan, hogy rázogatták - a béklyókat.

A multságokban is valami férfiasb szellem mutatkozott: lófuttatások, rókavadászatok - nemcsak azokat kezdték mulattatni, kik ezekben, általánosan a sportban személyesen részt vettek, hanem roppant nézőséget valának képesek összegyűjteni.

Az emberek e gyakoribb találkozása, a borzasztó nyomás dacára, *melyre majd rájövök később*, vissza kezdték a nemzetnek azon *humorát* adni, mely valami aluszékony tétlenségnek engedte már-már át a tért.

Mielőtt Wesselényitől elválnánk, valami *hihetetlen*, de betű szerint igazat mondok itt róla: hogy igen fiatal korában nagy menuette-táncos volt, emlékezem egykor egy táncmulatságra, hol a menuette-ben annyi grâce-t fejtett ki, hogy nyelve végét lehetett látni. Sógorom, Kendeffy A., ki nagyon szerette nevetni, majd megcsattant. A furcsa az, hogy Miklós barátunk térdig érő nadrágban volt, fehér, hosszú selyemharisnyákkal.

Később - nagy napjaiban annyira megszokta, hogy őt az emberek kísérik, miképp akkor, mikor már nem látott is, azt hitte, hogy mögötte egész suite van.

Emlékezem, hogy egy napon én vezettem őt az Úri utcán végig, a színház előtti fagylalda felé. - Csendesen haladtunk, egyszerre Wesselényi megállt, megfordult, s ismeretes mély, dörgő hangján felkiáltott: *Uraim, maradjunk a törvényesség terén!* - Nem akartam őt megzavarni, habár féltem, hogy Fischer urat - kinek fagylaldája előtt haladtunk - egy speech-csel fogja megvendégelni. De semmi sem történt, újra haladtunk, ha nem a törvényesség terén, a rossz kövezeten tovább.

Később még, mikor már lelke megtört, levélíratással mulatta magát, s írnokait néha éjfélkor felterve álmukból.

E kis kitérés után folytassuk előadásunkat.

Sokan az ez időben felriadt nemzetiségi kérdéseket s versengéseket részint közvetve a francia forradalomtól eredeztetik, részint mint olyanokat tárgyalják, melyeknek előbb-utóbb felszínre kell vala szállniok.

Én azon gyarló *Tamásokhoz* tartozom, kik e csiklandós, izgató kérdést nem tudják a francia forradalomból megfejteni. Alkalmasint tévedek, de én azt hiszem, hogy e nemzeti vagy nemzetiségi kérdés nagyon hasonlít a pástétomhoz - *melyet csinálnak*, s mely nem terem a fákön s mezőkön, mint az alma vagy dinnye.

Két régi mondás van: *divide et vinces*, és *divide et impera*; én azt sejtem, hogy itt kell a nemzetiségi kérdések kútforrását keresni.

Senki nálam jobban át nem láthatja s át nem érezheti, minő nagy jelentőségű szavak és eszmék ezek: *haza, nemzet!*

De mint ilyen gyarló ember, azt kérdelem magamtól - mi tehát a haza? - Ugye, azon föld, hol lakom, melynek lége éltet, törvénye véd, melyet szeretni tanultam, mióta élek - melyért *édes meghalni!* - Melyik e föld: mindnyájunkra nézve, kik Magyarországon lakunk, kiknek talán már ősei ott laktak? - Lehet-e ez más, mint ama szép és gazdag ország, mely mindnyájunké, kik abban lakunk?

Tehetek-e én arról, hogy lettek volna eleim németek, szerbek, tótok, oláhok, én e hazát a magaménak tartanám, s mivel ennek ezer év óta neve Magyarország, magamat magyarnak, ez ország fiának hinném és vallanám.

És - mondom, ne csalódjunk, ez nem ábránd! Lapozzuk át történelmünk évlapjait, s rámutathatunk, nem is csak egyszer, hanem többször, oly időszakokra, mikor hazánk tizenöt milliónyi lakossága - *talán a szászokat, de nem a németeket* kivéve, könnyebben eggyé forrott volna politikailag, mint hisszük.

Amit ön itt mint elmulasztást fájlat - mondhatná valaki, az nem egyéb lett volna, mint amit most a divatos sacramentalis szóval szomszédaink *magyarosításnak* neveznek, miként mi azt, ami odaát történik, németesítésnek nevezzük, s így ön nekünk olyat tanácsol, mit másokban kárhoztat? - Erre nekem sok feleletem volna; de talán a legmegnyugtatóbb az: *hogy ez el volt mulatszva, és most már alig hihető, hogy valaki kiviheesse.*

Azután, mikor én óhajtottam volna ez összeolvadást, akkor annak nem leende azon kirekesztő, erőszakos színe, melyben jelenkorunkban minden ily törekedés feltűnik.

Mikor bejövetelünk, habár különböző fajokból s nemzetiségekből állt a félelmes sereg, mely mint az ár vetette hullámaival annyi meghódított népre, és mégis a közös cél, az egy pontra irányzott törekedés egyesített, egy testté, egy lélekké olvasztott minket, úgy igen hihető, hogy a meghódított népek örömet cseréltek volna a szabadságot a szolgálattal - s magyarokká váltak volna.

No de miután a múltat nézve nem rettegtem hitemet nyilvánítani, most én is *fait accompli* tartom a történetet, s nem akarom a *kérdést* magát vitatni és taglalgatni; hanem annak, mint annyi másnak, elmérgesedését akarom szemmel kíséreni.

Aki a közelebbi múltat történelmének ismeri, részint azt átélte, tudja, hogy körülbelül 1814 és 1820 közt - ha nem is állt az, hogy *totus mundus stultus*, mert *totus mundus nunquam stultus*, állt mégis az, hogy a mi európai világunk fel volt keverve, s annyi forradalom ritkán jött még a történelemben elő, mint éppen e korszakban.

Nem is említve, hogy Németország alkotmányra vágyott, s azt elég zajosan, habár nem karddal kezében követelte és sürgette; a spanyol 1812-iki alkotmányt a sereg kikiáltotta, és ami a katonai forradalmakkor ritkán történik, a nép a katonasággal tartott, s a gyenge spanyol király gondolván, hogy *nem lesz ez mindig így* - erőszak helyett engedett a nyomásnak. Portugáliában hasonló ribillió - ott is a demokrácia győzött. Nápolyban a dolog még komolyabb szint öltött, s a király - beh kedve ellen! - kénytelen lőn a spanyol alkotmány pontjait elfogadni; míg Szicília továbbment, s függetlenségét nyilatkoztatta ki.

Volt aztán általános hajha azok ellen a szerencsétlen carbonarik ellen, kik *horum pars magna fuere*, s kik már ez időben egész Görögorszáig elágaztak, s verték a vasat, míg meleg volt.

És még ezzel nem volt vége a stultizálásnak. Frimont tábornok parancsot kapott, hogy a carbonari urak közé csapjon s csináljon egy kis rendet.

Nyolcvanezer emberrel jelent meg Nápoly határánál, s megcsinálta ott és Szicíliában a rendet. A nápolyiak azt erősítették, hogy ha csak két hétig késik - öt verik meg, mert a forradalmi sereg rendezetlen volt.

Legyen ez bármiként, annyi bizonyos, hogy Frimont gyors fellépésének és gyors győzedelmének iszonyú visszhangja volt egész Olaszországban. E győzelem zsibbasztotta el a piemonti zászlóemelést is, mely a spanyol alkotmány kikiáltásával kezdődött, s Victor Emanuel királyuk lemondásával végződött, ki öccse Károly Felix javára tette le a koronát.

Ez valódi rémhír volt Bécsben. Gyorsan kellett cselekedni, s Bécsben a legkitűnőbb osztrák tábornokok egyike - *Bubna* - kapta a parancsot, hogy a királyt visszahelyeztesse trónjába. Novarránál találkozott a piemonti hadsereggel, s azt szétverte, s így lehetővé tette, hogy a király visszatérjen Turinba, s rendet csináljon.

Ezekon kívül még az oláh Ypszilanti-féle felkelés - valódi *kraval* - adott egy kis gondot, no de ezzel hamar elbántak.

A híres, annyi hősiességgel vezetett görög forradalom valódi ébredés kétezer éves álomból, mely annyi nevet tett híressé, melyben *Misszolongi* és *Parga* a régi görög hősiek kort, a *Miltiadok* s *Themistoklesek* korát keltette föl, évekig tartott, s végre ott állt - véresen, tele sebekkel, de dicsőn - a szabadság napjának aranysugárai közt a régi Hellas, és szabad mind ez óráig, habár - no de ne jósoljunk!

Nálunk, otthon, egy más, siket, hangtalan mozgalom vette kezdetét, vagy szabatosabban szólva, tengette mámoros létét.

Az ember, kinek keze-lába meg van kötve, ki mindenütt a láncot hallja csörgeni, ha valami után nyúl, ki kémekkel van körözve, kinek legmeghittebb leveleit a fekete kamra baglyai olvassák, ki - ha ír, felét kihúzzák, ha szól, a szájkosarat illesztik ajkaira -, ítéljen ez idő felett.

Mindezt látni, tudni és rajta nem segíthetni, nem találni egyetlen helyet, hol az ember az igazság rendítő szavát hallathatná! - ez lesújtó valami.

Mikor minden megszűnt, minden pihent, legalább színleg, mikor a magyar tűzléleknek, mikor a forró vérnek, mikor az elfojtott méreg- és dacnak - egyetlen menedéke volt a türelem, a remény jobb időkre, ki csudálná a mi pezsgő fiatalságunkat, ha bor, kártya és még - - - máshol keresett vigaszt és szórakozást.

És mégis egy áll, pedig röviden, de híven vázoltam e napokat: a fiatalság többet tanult most, s következőleg többet is tudott.

Most, ha üres, schlaraffen életét végighandabandázza, ha nem tanul, ha olykor oly tudatlan, hogy falnak megy, azzal menti magát: miért tanuljak, vagy miért taníttassam ezt a borzas buksit, mikor sem megyei élet, sem országgyűlés nincsen, minden ember pedig prókátor nem lehet, elég nekünk az: hogy minden ember és néember író, már a micsodás.

E mentség nem áll: *vidimus alias procellas* - édes jó úrfiaim, mi is értünk időket, hol tizenhárom gonosz év alatt egyetlen országgyűlés nem volt, a megyei élet csupa vakulj, magyar, mikor a cenzúra még a mostaninál is gonoszabb volt, s mikor egy-egy oly filkó viselte a tanári kalapot, s ítelt elevenek és holtak felett, hogy az ember szédült bele.

És mi - az akkori fiatalság - tanultunk, olvastunk, s habár nem egy bolondságot követtünk el, de nem voltunk oly léhák, mint azok, *kiké most a szó*.

Hány ország van, hol alkotmány nincsen, hol csak egy törvény van: *sic volo, sic iubeo*, és mégis mennyi tanult ember, mennyi életrevaló iparos, mennyi szorgalmas gazda! És aztán, ha a jó óra üt, mennyi *kész* talentum! mennyi tele erszény, mennyi hatalmas, lassan *gyűlt* erő.

De nem a nemzetről szólok - a *nemzet*, a *magyar*, ti. a régi.

Mi tartotta fel nálunk a nemzeti lelket, mi gátolta meg, hogy el ne süllyedjünk? - Mindenekfelett és mindenekelőtt - a nép. Felékesíthetjük magunkat a nemesség pávatollaival, de míg *e nép*, a legjózanabb Európában, az marad, *ami* - ne féltse senki a magyar nemzetiséget. [...]

Egy más, hatalmas, nagy horderejű tényező a *nyelv* s az irodalom.

Annál nagyobb, annál megdönthetlenebb, mert élete nem egyéb folytonos küzdelemnél.

Nemzetiségünk főereje jobb könyveinkben van letéve, valamint gyengeségeink - azon seregében a nyomorúságos, rothasztó morált s világfájdalmat terjesztő gyártmányoknak, melyek most oly félelmes özönnel szorítják ki az irodalom jobb és nemesebb termékeit a könyvvasárból.

Jobb könyveknek nevezem én azokat, legyenek tudományosak vagy szépirodalmiak, rövidek vagy hosszúk: melyek a nemzetet továbbviszik a *tudásban*, melyek a nemzet jellemét, nemesebb hajlamait fejlesztik, s melyeknek egyéb jó tulajdonaik mellett egyik főfő criteriona - hogy azokat *el is lehet olvasni*.

Vessünk számot magunkkal, hány ily könyvünk van?

Olykor lapjainkat olvasva elrémülünk, mennyi szecskát kapunk egy kis jó búza mellé, mennyi lőrét egy pohárka tokajihoz!

Nem tűnt-e fel önöknek azon serege a sztereotip novelláknak, melyeknek tárgya többnyire valami *lump mágnás* és valami *Cato, Metellus* vagy *Aristid* a középrendből? - Hol az ispány vagy a konyhafiskális fia beleszeret valami grófkisasszonyba vagy bárónéba; míg a ház úrfia a falusi jegyző-kisasszony önagysága körül csapja a levét. Aztán agyonlövik magukat, vagy a vízbe ugranak, vagy elmennek Amerikába.

Nemrég olvastam egy ily remekművet. Valaki beleszeret valakibe, s ennek férje rajtaéri, s aztán megöli szépen.

Hát aztán?

Hát aztán *semmi*!

Hogyan semmi?

Úgy, hogy eddig van - punktum!

A legmulatságosabb ebben az *izé*-ben az, hogy *Rio de Janeiróban* történik, s a spanyol uracsok így társalognak: *Terringettét! A patvarban! Halljátok, fiúk!*

Mármost azt kérdem én, hogy aki a spanyol társalgást ilyen kiskunszállási modorban adja, mit keres az *Rio de Janeiróban*, mikor *Csicsókeresztúron* is mindez megtörténhetett volna? - És még a nevek! - No de a nevek választásábani ízléstelenség napirenden van.

Higgyék önök - nem nagyítok -, fel sem kelve e helyről, száz ily langeszű novellát tudnék idézni, s a szomorú ebben az, hogy e bajon igen nehéz segíteni. Az ítéset hallgat, s a hiba főleg két okból ered: *ízléstelenség* és *tudatlanság*, ezeken pedig ki segíthet? miután éppen a rossz ízlésű ember hiszi, hogy jó ízlése van, s éppen a tudatlan hiszi, hogy sokat tud.

Az ember nem gondolná, mennyire elványolják, szétmállasztják, elmamlyasztják az ily novellák a fiatal, tapasztalatlan és tudatlan olvasó kedélyét.

Nemrégén - mert hiszen engemet minden hazai termék érdekel - olvastam valami utazási vázlatot, melynek szerzője azt állítja, hogy ő *ábrándos*. De nekem úgy rémlik, hogy ezen egész *ábrándosság csinált* dolog, s csupa ízléstelen affektáció - nem egyéb. No de mint privát multság - ártatlan portéka! Hanem van komoly oldala: éppen e rapszodiában oly aberrációkra találtam, melyek indokolni fogják, hogy ezen N. A. nevű urat figyelmeztetem, hogy magát az ily soi-disant ábrándoknak át ne engedje, mert ezek még *hőbörtté* nőhetik ki magukat.

Én 1834-ben léptem az írói pályára. Ha nekem valaki azt jósolta volna, hogy *híres író leendek*, talán széttéptem volna tollamat. - Meg ne lepje önöket ezen őszinte nyilatkozat. Nagy tisztelője vagyok én a valódi, az igazi írói képességnek: de miért nem bírt az reám *egyénileg* vonzó erővel, meg fogom fejteni, még mielőtt e tárgyról, habár röviden, de tüzetesen szólnék.

E fejtegetésnek *kultúra-történelmi érdeke is leend*, mert hű képét adván e régi állapotoknak, önök összehasonlíthatják, mennyit haladtunk, *finomságban, illemben, írói courtoisie-ben*, s hol állunk most ahhoz képest, ahol harminc-egyven-ötven év előtt álltunk.

Igaz, hogy kissé a színfalak mögé kell lépnünk, s előszednünk holmi, már elavult dolgot - ut contraria juxta se posita magis elucescant.

Én igen furcsa konjunktúrák közt merültem fel egyszerre, s lettem író - esttől reggelig.

Emlékezem jól, hogy egyik jó barátom, báró Bánffy László, nagyon eszes és hazafias érzelmű férfiú, mikor meghallotta, hogy *Irány* című rapszodiámat nyomatom, eljött hozzám s komolyan felszólított, hogy hagyjak én békét az írásnak, hogy *az nem úriembernek való dolog*.

Gr. Bethlen János egykori pajtásom, de ez időben már szintoly filiszter, mint én, egyenesen kimondta, hogy bízzam a dolgot a skriblerekre, mert nem módi (sic) most a könyvcsinálás.

Aztán éppen ez időben folyt - az az ékes nyelvharc, melyet igen jól lehetett volna *nyelvelő* harcnak nevezni.

Elevenen előttem az idő, mikor még az oly tudományosan mívelt urak is, mint például gr. Teleki Ferenc, a paszmosi Kazinczyt - *Kadinczkinek nevezték*, s különösen egyik verse, melyben ez áll egy hölgyről: *nincsen színe, de van szaga*, állandó élc volt bizonyos társaságban.

Nem volt titok, hogy Kölcsey Ferenc (mert *akkor a könyvet neki tulajdonították*; Horváth Mihály azt állítja, hogy más írta), *hazai irodalmunk újrateremtőjét*, Kazinczy Ferencet - könyve elején egy számárra ültette, s nyelvújításait lebrassaizta, ajánlván könyvét Zafyr Czenczinek, mi a Kazinczy név anagrammája.

Tehetek-e én arról, hogy e paraszt durvaságot, jött legyen bárkitől, aljasnak, undorítónak tartottam, s a röhögőkkel sohasem tudtam kórust csinálni.

Ezen időben történt, hogy egy ismerősömmel a Váci utcán haladva, egyszerre csak *három királyvörös* nyakravalós férfiú jött szemközt.

Mind a háromnak a lehető legigénytelenebb külseje volt.

- Hát ezek a vörösnyaklós urak kik? - kérdeztem ismerősömet.

Nevetett, látszik, szólt: hogy új ember vagy Izraelben, hiszen ez a híres triumvirátus.

Aki akkor a középtermetű ragyás Vörösmartyt, az igen szerény arckifejezésű Bajzát s végre a fehér, piros, kissé dodu Schedelt - mert még akkor ez volt a neve - megpillantotta, soha, de soha sem hitte volna, hogy a veres nyakravaló a jobb szárnyon, ti. Vörösmarty Mihály, magyar

hazánk első s örök hírnű költőjévé válik; hogy Bajza elsőrendű ítésszé növi ki magát, gyönyörű költeményeket fog írni, s a nemzet köztiszteletét vívja ki; s végre, hogy aki ott a balszárnyon poroszkál, a fehér, piros Schedel, nemsokára ősi családneveink egyik legszebbikével cserélvén föl a koponya nevet s legtevékenyebb s legkifáradhatlanabb irodalmáraink egyike - és - *nagyságos úr lesz.*

Volt ez időben Pesten két mérges irodalmár. Az egyik *Munkácsy*, a másik *Csató*; mind a kettő később, állítólag mérgében pukkant meg. Ezek egyikét, Munkácsyt igen jól ismertem. Gyakran meglátogatott, s ilyenkor egész mérgét kiöntötte a többi írókra. Mindegyiknek adott egy-egy nevet, némelyiknek *Toldy Ferencet kis protokollistának, pislogó Toldinak, üres koponyának*, később aztán Kakas Márton - önök tudják, hogy ez ki - elnevezte ugyanezen jeles írónkat: *nagy intrikusnak*; elég neve volt, annyi bizonyos. - No de Bajzát meg az öreg Dessewffy József *Zajbaj uramnak*, ez meg őt silány írónak titulálta. Rummy Károlyt pedig egy szedő tette csúffá, nevét *Pumi Károlynak* szedvén ki.

Íme egy kis mutató az akkori *írói* courtoisie-ből, s minő társaságba lépett az, aki írónak felcsapott!!

Ez az oka, hogy nem akartam író lenni; hogy nekem nem nagy főfájást okozott, mikor a tudományos társaság elébb levelező, később tiszteletbeli tagnak megválasztván engemet, ki ezt sohasem kerestem; azután egyszerre a faképnél hagyott, rólam legkisebb notíciát sem vett, holott - s ezt nem szabad ám feledni, és sehogy sem lehet elboronálni - másról az emigrációban igen szépen tudomást vett, azt megbízta, gondolom, honorálta. Így jártam a Kisfaludy Társasággal is, melynek *első* elnöke én valék.

És mi volt e lojális, udvarias bánásnak mentsége? - *félelem!* Voilà tout.

Úgy ismertem én a dörgést, hogy mikor az a derék, becsületes Szontagh Gusztáv - *nem előttem*, hanem *Abafi* regényem előtt kalapot emeltetett, s én ezt szurdoki magányomban megtudtam, felkiáltottam: *no hiszen nekem befizettek!*

Azt kérde valaki, miért lettem tehát nolens volens író, mi bírhatott reá, hogy magamnak *privát mártíromságot* keressek?

Mondok erről valamit, miután évek és évek múltak, s hosszú élettapasztalás tanított meg arra, minő egészen fonákul, hogy ne mondjam, gyermekies módon - ítélik meg némely emberek az írói *ösztönt*, a vágyat: *tenni*, a becsületes jóakaratot: betölteni emberül a helyet, melyet a gondviselés számunkra kitűzött.

Miért ügyekezünk mi - *mert nem vagyok ám egyedül* - életünket a hazáért felhasználni - teremteni - tenni? - mikor egész serege az embereknek nem ért bennünket?

Nézzük át régiebb s újabb *biográfiáinkat*, van-e egyetlen egy hazai író, kitől csupa jóakaratból s észfitogtatásból meg ne tagadták volna biográfjai minden eredetiségét? Egyiket *Kazinczy*, másikat *Kölcsey*, egy harmadikat *Virág Benedek* sat., stb. - befolyásolták. Ha nem élt volna *Shakespeare*, *Byron*, *Goethe* - ha nincsen *Victor Hugo* - sőt még *Dumas Sándor*, a *táti*, nem létezik: akkor A.B.C.D. és E.F. nem írtak volna semmit. Az ember e borzadalmas életrajzok után ítélve maga előtt egy nagy üres főt lát roppant tölcserrel hegyében, melyen át aztán életleírói szépecskén *tele töltik Virággal, Faludival, Shakespeare-rel, Petőfivel, Heinével; s mikor aztán szíinig van* - felkiáltanak: *és mégis eredeti volt!!* - köszönjük! - Ez olyan, mint akinek zsebéből húsz lopott erszényt vonnak ki, s aztán könnyes szemekkel mondják: be kedves ártatlan fiú volt, soha senki zsebébe nem nyúlt!

Aki nem hiszi, olvassa, nem túlzunk, nem nagyítunk - ott van megírva.

Hát tisztelt nagy jó uraim! Mit vétett önöknek az az *Est deus in nobis!* - s mit vethetnek önök szememre, ha én azon erős hitemet fejezem ki, hogy ha *előttem* soha senki sem írt volna regényt, én írtam volna az elsőt?

Olvastam ugyan valahol, hogy engemet t. páter Czuczornak valami székfoglaló beszéde inspirált arra, hogy *A csehek Magyarországon* című regényemet írjam. De ebből egy hang sem igaz, s nehezen is találna a tisztelendő atya e regényben valamit, ami az ő beszédére emlékeztetne.

Hogyha Petőfi előtt soha senki sem írt volna verset, ő lett volna az első, ki verset ír.

Ne keressük ott, hol az Isten gyűjti meg a szövétneket, a gyufákat és forgácsot.

Én nem tagadom, hogy a körözetnek, melyben élünk, a légnak, melyet szívunk, annak, amit olvastunk, tanultunk, láttunk, tapasztaltunk, amit szenvedtünk, szóval az életnek vissza kell tükröződnie s összes hatást kell gyakorolni az írói képességre is. De azon *calquirozott* máz, melyet önök még egy Vörösmartyra s Petőfire is reádisputálnak, ez - bocsánat, urak! - csak az önök *járókája*. Én mindezen tapasztalásokat másokon és magamon tevém.

Elmondom önök multságára az első benyomásokat, melyeket munkáim Erdélyben tettek, *hol engemet még mind ez óráig oly kevesen ismernek*.

Mikor *Abafi* megjelent - s bizony meg nem tudnám mondani, miért - elég zajt csinált, tudják önök, mit mondott néhány erdélyi lángész? - Azt, hogy regényeimet egy *okos oláh pópa* írja Szurdokon. - A legmulatságosabb ebben az volt: hogy ez az *oláh pópa* nem tudott magyarul. - Ha valaki ezeknek a jó uraknak azt mondta volna, hogy az *Abafi*-t valami tengerit kapáló pópa, kukta vagy bivalos írta, rögtön elhitték volna; de hogy európai műveltséggel bíró, sokat élt és tapasztalt ember ily regényt írhasson, ez hihetlen volt előttük! Később aztán, mikor regényeim sűrűbben jelentek meg, elcsudálták magukat. Föltenni gentlemanről, hogy a *más* munkájával dicsekedik, ez az ilyen embereknek annyi, mint semmi!

Mikor a *Csehek* megjelent, egy *Daczó* nevű úr rettenetesen kikelt ellenem, hogy én *Zokoli Mihályt* escamotíroztam, s az egyszerre eltűnt regényemből - négy kötetet elolvasott e lángész, és ki nem tudta sütni, hogy *Elemér*, a *Sas* és *Zokoli Mihály* ugyanazon egy személy.

Később aztán, mikor mások is kezdtek regényeket írni, az olvasók két pártra szakadtak; egyik párt azt állította, hogy senki sem írt még jobb regényeket, mint én; a másik pedig azt erősíté, hogy irodalmunkban csak amúgy hemzsegnek a jobb regények, mint *II. Rákóczi*, *Egy magyar család a forradalom alatt*, *A hat Uderszki leány*, *A magyar kényurak* - stb., stb.

Sok mulattatót hozhatnék itt fel.

Ha novelláimat összegyűjtöttem, azt mondták, hogy már nem tudok regényt írni. Ha nem történelmi regényt írtam, akkor lemondtam a történelmi regényről. Mikor *Jósika István* megjelent, már akkor a *propaganda* elhitette a mamlyaszokkal, hogy nem tudok több történelmi regényt írni. Nekem ezt Újfalvy Sándor beszélte, kinek *Jósika István* nagyon tetszett. *Hány kötet regényt írtam azóta?! Többet hatvannál.* No de ez nem is billentett az erdélyi cottensis lumeneknél.

Nemrég valami erdélyi nagy férfiú gúnyosan említette a *báró írókat*. Ezek *b. Eötvös*, *b. Kemény*, *b. Wesselényi* s én vagyunk.

E tárgyban nekem egy egészen sajátos tréfám volt - később Brüsszelben -, melyet mint *analogont* itt is adhatok.

Egy fiatalembert jelentettek be nekem *Zsombory* néven, ki magát papjelöltnek adta ki.

Tekintélytelen kis emberke volt.

Leültettem, beszélgettem vele Erdélyről - kérdeztem, ha azon *Zsomboryakból* való-e, kik közül Sándort többször említettem.

- Nem - felelt a jelölt -, ó, azok hatalmas emberek! - Azután egyszerre dörzsölgetni kezdte kezeit, s hozzám fordulva, minden előzmény nélkül oly *inpertinens* társalgást kezdett, mely majdnem egy hosszú félóraig tartott, s békétűrésemet kemény próbára tette.

Legelőbb is így szólt: - Ugyan kérem, könyörgöm, most is úgy fizetik a báró úrnak munkáit, mint azelőtt?

Ez magyarul annyit tett: hogy *kegyed már nem ír többé úgy, mint régen* - mivel kap most kevesebbet?

Felét mondtam annak csak, amit kapok, s úgy látszik, nagyon elbámult; hiszen ez szép tiszteletdíj! - szólt.

A legmulatságosabb az volt, hogy éppen néhány nappal ezen udvarias, jól nevelt vendégem látogatása előtt vettem az öreg *Hartleben Adolfnak* levelét, melyben feltétlenül rendelkezni hagy tiszteletdíjamról, s engemet *öreg napjai vigaszának* nevez. Levele autográf-gyűjteményemben megvan.

No de ez nem volt elég; vendégem újra dörzsölgette kissé vörös kacsóit, gondoltam magamban, hát már most micsoda új impertinentiát fog mondani?

- Kérem, könyörgöm - szólt mosolyogva -, melyik munkáját tartja báró úr a legjobbbnak?

Megneveztem *újabb* regényeimből egyet.

Mivel a propaganda azt terjesztette el, hogy régibb regényeim jobbak az újaknál; a papjelölt úr erre azt mondta, hogy a világ nem azt hiszi.

Később aztán kisült, hogy egyetlen újabb regényemet sem olvasta, s hogy az a *világ* olyan, mint a versben van:

Gyere rózsám Enyedre,
Ott a világ közepe.

Nem folytatom, s ezen úrnak szokásom ellen nevét - csak azért pottyantottam ki, hogy tanuljon mórest; s ha udvarias akar lenni, ne legyen goromba. Aztán mivel nem szeretném, ha ártatlant érne a gyanú.

Nem fogom reá, de sejtem, hogy ez volt azon lángész is, ki valamelyik lapban elbeszélte, hogy egy hazai irodalmárt látogatott meg. *Egész tisztelettel közeledtem hozzá* - így szól -, s mit találtam? *Egy öreg táblabíró*. Ez magyarul annyit tesz: hogy a *táblabíró* nem érdemli meg, hogy az ember hozzá *tisztelettel* közeledjék. Ezért bizony Deák Ferenc is szépen meghajthatná magát.

A dolgot így lehet megfejteni: régebben *elolvasták a könyvet, azután ítélték*. Most ez másként történik: ítélnék anélkül, hogy olvasnának. *II. Rákóczi Ferenc* hatkötetes regény hat hét alatt elkelt, s második kiadást ért. *Egy magyar család a forradalom alatt* című tízkötetes regényem első négy kötete még rövidebb idő alatt - és mégis, főleg Erdélyben, szót sem emeltek róluk.

És most is ismerek irodalmárokat, kik előbb kihúzatnák hat fogukat, *ha van még* annyi, mint hogy rólam egy méltányos szót mondanának. - Egy pár pedig oly beteges féltékenységgel kerüli ki új szavaimat, hogy csupa kacagás.

Kevés író van, ki az olvasóközönségnek ily kitartó rokonszenvével dicsekedhetnék, mint én, s miért ne mondanám ezt ki hálával, főleg korunkban, hol egy pár forintos alamizsnát az emberek oly elszontyolodott érzékenységgel megköszönnek a lapokban; - de talán egy sincs, kit egynémely író- és pályatársa - úgy egy kanál vízbe bele nem fullasztana, ha tehetné.

Aztán nagyon kevésse kellene nekem az embereket ismernem, ha nem tudnám jó előre, hogy *reám* az irodalom történelmében - vár még a *feketeleves*.

Mióta a külföldön vagyok, több kétszázötven hazámfiánál s hazámleányánál keresett föl, s megvallom, az új ivadék műveltsége engemet meglepett, annyi látogató közt, a fellebb említett escogriphet kivéve, egyetlenegy udvariatlan ember nem volt. Vannak emberek, kik pompásan kitalálják éppen azon órát, mikor alkalmatlanok, kik búcsúznak és nem mennek, kik egyórai látogatás közben az egész házat teleköpdösik, és akiknek orgánuma elég arra, hogy az embert kiugrassza a bőréből. Hála sorsomnak, ilyenek nem jöttek hozzánk.

Tartsunk már most egy rövid szemlét, miután egyszerű emlékiratban az irodalom történelmének nagy tér úgysem jut.

Ez, ti. az irodalom történelme - meg van írva már, én is bírom, ami ebből eddig kész, nemrégiben kivonatossan Horváth Mihály utóbbi jeles történelmi munkájában is tárgyalva van, én tehát későn jönnék, ha utánok újra leírnám a dolgot; azért, hogy a t. olvasó, *magánnézetemre nézve*, mennyiben ez érdekelheti, magát tájékozhassa, adok néhány irodalmi *vázlatot*, melyből aztán körülbelül tudhatja, miként gondolkozom irodalmunk jelenéről.

Csak néhányat! - Mert nem akarok még hallgatva is igazságtalan lenni, s a tisztelt olvasó tapasztalni fogja, hogy én az érdemet s képességet mindenkiben felismerem; de biz azért a *pöffeszkedő önhietség ördöge előtt gyertyát nem gyújtok*.

Vannak jeleseink, kiket nem lehet szorosan az írók közé számítani, de akik sok jót és hasznost írtak.

Ezekkel foglalkozik az irodalom történelme kevesebbet, mint a tulajdonképpeni írói respublikával, illő tehát, hogy őket felemlítsem.

Ezek közt első helyen áll a már e lapokban említett gr. *Széchenyi István*. Önök diszpenzálni fognak engemet az obligát nagy szavaktól. Ez azon nevek egyike, melyek *magukban* kimondanak mindent. Munkáinak hatása hasonlított a tűzhöz, egy rakás régi lomot összeperzselt, minek még a hamvát is széthordta a szél. Azután melegített, s üdülést hozott a jeges falak közé, mindenekfölött pedig termékenyített s tenyészített. E munkák közkezen forogtak, s még olyanok is olvasták, kiknek azelőtt magyar könyv meg sem fordult kezeik közt.

Wesselényi Miklós is írt, különös hatása volt mindannak, amit a lovakról írt. E részben kevés hozzá fogható lóismerőt láttam. Ha volt is benne entêtement, ha voltak is bizonyos előszeretetei, ha legtöbb lovát egy-egy marokkal magasabbnak is látta, mint más keresztény ember, annyi bizonyos, hogy ritkán csalódott; - azokban a lovakban pedig, melyeket saját használatra növelt, *soha!* - még akkor sem, mikor e tevékeny férfiú szeme világát veszítette.

Én mint szomszédja - mert lóháton egy félóra alatt el lehetett Szurdokról Zsibóra menni - igen gyakran valék nála s tanúja e csudás képességnek.

Egyszer a többi közt lóárverés volt Zsibón, igen sok vendég jelenlétében. Jelen volt *Csapody, Komáromy György*, több *Wesselényi s magam*. Ezenkívül jött éppen az időben Zsibóra egy vastag egyiptomi *bimbasi*, egy más turkóval, igen szennyes egyén mindkettő, s kik a zsibói kastély alsó vendégszobáit, hol szállva valának, kolonizálták. Ezek is lovat akartak venni, de mind kicsinyeknek találták a lovakat, míg később Kolozsvárt két vén szürke Bucefalust akasztottak a nyakukba.

Miként rendre a lovakat kivezették a pompás ólából, Wesselényi, ki már akkor nem látott, megtapogatta őket, fejüket, derekukat, lábukat, s aztán beegyezett vagy be nem egyezett eladásukba. - A többi közt egy magas, idomtalan nagy fejű, hároméves csikót vezettek elő - *Thompson* nevűt. - Nem is igen nézett senki reá, midőn nagy meglepetésünkre Wesselényi végigtapogatta a lovat, s azután szólt: *ez nem eladó*. - E *Thompson*-ból vált pár év múlva Wesselényinek egyik legkitűnőbb méne, nagysága dacára, oly könnyű, mint a madár.

De ez csak egy példa. Én e vásárban hét lovat vettem Wesselényitől, ezek közt egy gyönyörű *telivér* mént, *Ossian*-t, s nagyon meg voltam vásárommal elégedve. Geiza fiam, ki velem volt, megvette volna az egész istállót, minő isteni jókedve volt! - No de nem mindennap pap sajtja.

3

Bocsánat az utóbbi *jellemző* kitérésért, most folytatom az elkezdett sorozatot.

Azok közt, kiket nem lehet ex professo íróknak nevezni, mivel nem ez volt fő elfoglaltatásuk, meg kell itt *négy* eszes, hazafi-érzelmű, habár mérséklett színezetű urat - a négy gr. Dessewffyt említenem. *József*, az öreg, ismeretes szónok, s maga szempontjából tekintve kitűnő hazafi, atyja volt három fiatal Dessewffynek - *Aurélnek*, *Emilnek* és *Marcellnek*. Mind a négy írt is. - *Aurél* hírlapot szerkesztett, s Kossuth ellen vívott. Nemcsak lapja, cikkei, hanem zseniális szónoklatai is, melyek Széchenyi- és Kazinczy Gáboréira emlékeztettek, nagy szenzációt csináltak. A legkülönb a négy gróf közt ő volt, s egyik párt irigylette őt a másiktól. A másik *Emil*, jelenben a magyar tudós társaság elnöke, ki az *Alföldi levelek*-et írta, s nevezetes publicistai cikkeket adott lapjában, hazánk érettebb eszű államférfiai egyike, ki Széchenyivel, Jósika Sámuellel s többekkel, kik ez időben a többség közül kiemelkedtek, benső barátságban élt. Végre Marcell, valódi eredetiség a maga nemében, tapogatódzó, kereső, ábrándozó úr, ki minden új eszmét felkap, s azt addig analizálja, míg kezei közt szétolvad. Így láttuk őt mint *szocialistát*, mint új *filozófiai rendszer* vagy inkább konfúzió taglalatóját, így talált benne a magnetizmus kedvelőre, míg végre egészen az escargot sympathique-ig tévedett.

Ő is írt egy munkát, melyet senki sem értett, csak ő maga *gondolt érteni*, de ő sem értett.

Kellemesb, szellemdúsabb társalgót a négy Dessewffy grófnál nem is lehet gondolni, de a legtöbb köztök - a nők előtt is igen kedves - *Aurél* volt, miként már mondtam.

Ez időben annyian írtak egy-egy könyvecskét, egy-egy hírlapi cikket, verset, novellát, hogy az író dilettantizmust körülbelül ezen időtől kell számítani.

De ha már voltak, miként már említettem, borzas, vad novellászok, kik mindig ugyanazon egy témát variálták: lassankint, de mindnyájunk szeme láttára egy szép, erős, dús képzelmű irodalmi phalanx állt elő, mely minden nemzetnek becsületére válnék.

Ki némi olvasottsággal bír, s szemmel tudja azon kifejlési processzust kísérni, melyen át a német, francia s angol nyelv érték el a tökély bélyegét, el fogja ismerni, ha nem túl szerény, hogy alig volt ezek egyike is gyorsabb, s mely oly hamar tudott volna eredményt felmutatni, mint a magyar.

És ezen érdem nem az élők, azaz akkor élők érdeme volt, mert ezt leginkább azon vélemény-erős, ingatlan jóakaratóú jégtörőinknek köszönhetjük, minők *Révai* és *Kazinczy Ferenc* valának. Nincs szándékom egyiktől is az érdemet elvitatni, igen hosszú listát tudnék ideírni, mert hiszen e nevek fel vannak érchetűkkel jegyezve; de nem lehet feladatom irodalmi történelmet adni, s aztán igazat szólva, nem bírom e részben ítéletemben, azért maradok én a *nézet* és saját *felfogásom* mellett.

Vissza sem akarok e tárgyra térni, mert ez saját életeseményeimtől vonna el; azért csak néhányról szólok a kitűnőbbek közül, egyenkint vagy összesen, mint a tárgy engedi. Tartózkodás nélkül kimondom véleményemet s a tisztelt olvasó tapasztalni fogja, hogy még ott is, hol a legmagasb diapasonra emelkedem, meglehet, hogy szigorú, de szorosan igazságos maradok.

Miért nem tartok ebben is kronológiai rendet, megmondom. Sehol sincs annyira otthon a *palinodia*, mint az írói köztársaságban; nagyon kell vigyázni, kit *mikor írunk le*, nehogy az olvasó egészen más emberrel találkozzék. Exempla sunt odiosa.

Azon írók közt, kiket tisztelni tanultam, kiknek társaságát a legjobbnak tartottam mindig, *bár rokonszenveztem, bár ellenszenveztem velők*, az én klasszifikációmban b. *Eötvös József* áll, mint szellem, mint kapacitás, első helyen. Nem mondom én, hogy egy vagy másban ő se írhatna elhibázott munkát; hanem merem állítani, hogy rossz munkát sohasem ír; talán ha akarna, sem tudna írni. Talentuma szintoly mély, alapos, mint szeretetreméltó.

Azután b. *Eötvös* munkáiban egyet nem szabad felednünk, hogy az, ami azokban egynek vagy másnak nem tetszik, az nem a tudatlanság, sem nem a hanyagság vagy ügyetlenség hibája. B. *Eötvös* öntudatos író a szó legjobb értelmében, ő úgy akar, úgy szeret írni, miként ír. Ez írói jelleme.

Nekem munkái közt *A falu jegyzője* tetszik leginkább, s nem tartok azokkal, kik e jeles mű második kiadását tapintatlanságnak mondják. - Nem, urak! a kihágások s túlcsapások vesztettek el minket, legyenek ezek mindig szemeink előtt, s tanuljunk a múltból, mit kell a jövőben kerülni.

B. *Eötvös* apró novelláit is én - magánízlésem szerint - inkább szeretem az *Auerbach* filozófus parasztjainál.

Feltűnök parentációi és kedves lírai költeményei, főleg, ha azokat maga olvassa. - Végre minden munkájáról áll, amit fellebb mondtam, hogy b. *Eötvös* ha akarna, sem tudna rossz könyvet írni. - Költeményei közt elragadó szépek vannak. Ha hibája van, ez az *érzelgés*. Ez mindenesetre hiba, de hát ha az élet b. *Eötvöst* sem cirógatta nagyon! Az ilyen ember aztán vagy *epés*, vagy *humorista*, vagy *érzelgő*.

Vörösmarty Mihály egyike azon hazai íróinknak, kiknek munkáit - paradoxon nélkül szólok - azok is dicsérik és *ismerik*, kik végig nem olvasták. Honnan van ez? - Onnan, mivel Vörösmarty inkarnációja a nemzetiségnek; mivel anélkül, hogy oly nagy szavakkal éljen, mint régiebb költőink, anélkül, hogy e sok bút látott nemzetet - *lekorholja, ostorozza, öldökölje* - miként magát Horváth Mihály kifejezi -, Vörösmarty így szól: *Hazádnak rendületlenül légy*

híve ó magyar! Nem gyászolja a nemzetet, miért is? Hiszen él ez még, s jól mondta Bajza: * *Él magyar, áll Buda még!* - Vörösmartyból nem a gyávák kétségbeesése, nem a mamlyaszok reménytelensége, nem piszok és átok szól. Az övé férfias hang, a buzdító, hevítő! Olyan ő, mint a harsona, minő Petőfi volt, szava a jövő szava s az idők titkainak lepleiből szól hozzánk.

Ilyen volt Bajza is, magasb szellem Vörösmartynál, s ki előtt akkor állt szép jövőndő, *mikor e szellem megtört.* Azonban még mindig szép örökséget hagyott reánk. Bajza nézetem szerint eggyel tévesztette el életét, hogy nem maradt egy szak mellett. Benne több kitartás után, s ha nem akart volna mindjárt remeket írni, igen jeles történész vált volna, s költői kísérletei is mutatták, mivé fejlődhetett volna ki később.

Szóljunk már most az ítéset *becéjéről*, a kissé pedáns, de hibátlan irányú b. Kemény Zsigmondról, kiről nemrégiben *Greguss Ágoston* azt állította, hogy egy vagy három fővel - magam sem tudom már - mindnyájunknál magasabb. Annyi bizonyos, hogy ha Pálffy Albertnél és Jókai Mórnál csak egy fővel magasabb, pénzért mutogathatja magát.

Furcsa nálunk azon első kaptájú neme a bombasztikus dicséretnek, mely által egyik ügyetlen barát a másikat teszi nevetségessé.

Van-e erre b. Kemény Zsigmondnak szüksége? - ki legkitűnőbb, legkitartóbb és -szellem-dúsabb íróink egyike? Habár mint *okos ember* - consilium quandoque mutat in melius.

Találékonyaság azonban - nem sok van munkáiban, s úgy látszik, barátja a crasse jeleneteknek, aztán - *mindig magánnézetem szerint* - nagyon, de szembetűnőleg nagyon ismeretlen a Royaume du Tendre-ban, és főleg szerelmi jeleneteiben valami oly nehézkes van, hogy ne mondjam, ügyetlen, miképp rögtön rá lehet az Izraelben ismeretlen teoretikusra ismerni.

Mint író és szellem, munkásságának összességét tekintve, okvetetlen legkitűnőbb íróink egyike, s tudományos műveltsége és sokoldalú képessége okozzák, hogy hibái és hiányai írói hírnevének nem sokat ártnak.

Regényeit az ítéset kivétel nélkül roppantul feldicséri! - emlékezzünk csak vissza arra, amit *Gyulai Pál* című regényéről mondott az ítéset; habár az olvasóközönség a *reklámok* dacára e regényt elég hidegen fogadta.

Egyike a legkitűnőbb írói képességeknek a hazában *Jókai Mór*. Szorgalomban és sokoldalúságban senki sem tesz túl rajta. - Regényei egytől egyik mulattatók, tíz könyvben nem találunk annyi *fantáziát*, annyi *leleményességet*, mint olykor Jókainak egyetlen regényében.

Írálya messze van a purizmustól, *de ez saját választása*, ő a nagy közönség írója, s azért akar mindenekfelett értetni. A középrendnek, mióta Magyarország áll, kedveltebb, népszerűbb írója nem volt.

Még a felsőbb körök is jó szívvvel megbocsátják neki nem mindig igazságos támadásait, s ő egyike azoknak, kik a magyart olvasásra szoktatták. Írt akkor is, mikor mások hallgattak, vagy munkáik tilosak voltak, sok ideig - úgyszólván - ő tartotta a fiatalságot olvasmánnyal.

Legjobb regényének a *Magyar nábob*-ot tartom, elhibázottnak a *Politikai divatok*-at. - Sokoldalúságáról s kimeríthetetlen tetterejéről *életrevaló* és *életre érdemes* színművei tanúskodnak. Ami tréfákat, víg ötleteket, elmés, olykor kissé hamis, de mindig mulatságos bökverseit illeti, mindaz, amit tőle Kakas Márton név alatt ismerünk, az első eminenciát érdemli.

* Nem Bajza József, hanem Kisfaludy Károly írta, Mohács című versében.

Humoristának à la Swift, Boz Dickens, Thümmel, Heine stb. őt nem tartom. Humor - az más valami!

Igen szép és eleven novellákat írt, *Decameron*-jában több kitűnő van; de gyengék is vannak. Mindamellett én Jókai *Decameron*-ját jobb olvasmánynak tartom, mint a Boccacciót.

Ha nem is tartozik szorosan ide, elmondom önöknek, micsoda kázusom volt nekem Boccaccióval.

Ismerik önök Boccaccio *Decameron*-ját? - Mert egy sereg ember beszél róla, ki sohasem olvasta. Már a név oly teljesen, oly hangzatosan dörög az ember fülébe - *Boccaccio!* ez pedig magyarul annyit tesz, mint *tátott szájú*.

Igen híres könyv ez Olaszthonban! emlékeztet *Abbate Costiza* és *Florian* meséire, de az olaszoknak leginkább az *irály* tetszik benne, ez a legelegánsabban írt könyv, melyet csak gondolni lehet. - Ámde tartalmának nagyobb része oly *szemtelen* és *trágár*, hogy teljes lehetlen hölgytársaságban olvasni. Az olasz családapa azt, aki nejének vagy leányának Boccaccio *Decameron*-ját hozná olvasni, éppen úgy kidobná házából, mint a francia azt, ki nejének a *Pucelle d'Orléans*-nal kedveskednék.

Ezt előre bocsátva elmondom már most a kázust, óva intésül azoknak, kik arról is beszélnek, amit nem tudnak.

Mikor *Abafi* és *Zólyomi* regényeim megjelentek, a többi közt Szalay László, kiből később első historikusunk nőtte ki magát, szólt elég kedvezőleg munkáimról, csak hogy *Friedrich és Katt* szerzője azt találta, hogy *Zólyomi* legfeljebb egyheti munkába került. - Ezen ítéset levelekben volt írva, melyek egy hölgynek szóltak, s melyekben Sz. egyenesen kimondja, hogy regény neki csak Boccacciótól tetszik. Ezt írja Szalay és *nőnek!!*

Miként a t. olvasó látja, híres költőinkről itt kevés van mondva, de mindamellett merem állítani, hogy a jobbat, mi e részben nyújtott, mind olvastam.

Vörösmarty, Petőfi, Arany után nekem *Tompa, Garay, Szász Károly* tetszettek legjobban, habár a többiben is, mert nekem mind megvannak munkáik, találok mindig olyat, ami nekem tetszik, de sokra vezetne mindezt leírni s kiemelni.

Még a régi költőket is ismerem, s Faludi és Csokonai most is még mulattatnak.

Ami fiatalabb íróinkat s női dilettánsnéinkat illeti, az új kor sok képességet mutat fel, különösen versekben. Azt lehetne mondani, hogy a magyar született költő, hogy semmire sincs több hajlama, mint az írásra, verselésre, ítésetre - hanem egy baja van: *igen sokat akar!*

Mindazáltal hosszú sorozatát az íróknak hozhatnám fel, de úgy hiszem, hogy *P. Szathmáry K., Abonyi, Tolnai, Győry Vilmos* s még *nehány* meg nem köszönik nekem, ha a *Donna Sejtana* szerzőjével ugyanazon kalap alá dugnám őket.

Mindazáltal van egy sajnos hiba újabb irodalmunkban. *Ez a túlhajtás.* - Mi ez? - megmondom. Sokféle a túlhajtás, habár nálunk csak egy nemét látszik az ítéset ismerni. Mert nemcsak hőstettek leírásában van túlhajtás, mely valódi lehetlenségben végződik - *fizikai imposszibilitásban*; hanem van az *érzelgésben*, van az *egyszerűségben*, van a *keresett, kireszelt, kiráspolyozott irályban* is. - Aztán újabb íróink, főleg a *tiszteletesek* és *tisztelendők* még regényben is *prédikálnak*; mi aztán pedánszá teszi az előadást. Végre nagyon szeretik a dörgedelmes nagy szavakat.

Olyan férfiak pedig, mint *Tóth Lőrinc, Lisznyai, Podmanitzky, Tóth Kálmán, Vadnai* stb. stb. már megállapított hírral bírnak.

Tudományos irodalmunk taglalgatásába, bocsánat, ha *ezúttal* bele nem elegyedem. Erre nekem sok és fontos okaim vannak. - Okvetetlen párthoz kellene szegődnöm, miután éppen azért, hogy az újabb tudományos irodalomnak minden jobb termékét ismerem - ha telik, meg is veszem -, tettem azon *elvitathatlan* tapasztalást, hogy a legtöbb tudomány még nincsen tisztában magával.

Az emberi hiúság oly egészen óriási valami, hogy a legtöbb tudós magának új rendszert alkot s pályatársainak tételeit ügyekszik lerombolni.

Ha tehát valamely tudós munkának gerebenezéséhez fog valaki, legelőbb is - ha logikai rendet akar követni, a rendszert kell helybenhagyni vagy megtámadni.

Aztán megvallom, hogy a tudós terminológiával, nem a görögöt, sem a görög-latint, sem a nyakatekert, új magyar terminológiát, hanem amaz ösméretű - urwüchsig - titulátúrát értem, mellyel ezen szobaszagú urak egymásnak kedveskednek - úgy vagyok, mint az ipekakuánával.

Ezek a jó urak olykor oly magasra kapaszkodnak, hogy le sem tudnak többé szállni, miért őket bántani - legjobban, ha szennyes ruháikat otthon szapulják ki.

Pedig minő magasztos valami a tudomány! Mennyi világosságot hoz, mennyire szelídíti az ildényeket, s engeszteli ki a kedélyt! - És mégis egynémely tudós minő csúnya portékává tudja tenni!

Nem bántom tehát őket in gremio, hanem kultúra-történelmi érdekekben alább majd vázolni fogok egy ily *soi-disant* tudóst, ki nemrég felförmedve egyik igen elmés *ítészére*, mégpedig olyanra, kiről maga állította - ismeretes *pittoresque* nyelvén, hogy igen jól meg szokta *rágni*, amit mond, neki ősi címerül *két kakast* oktrojált. Szerencsétlen egy gondolat! mert amint egy ékes barátom mondta: ő - a tudós - viszonzásul egy vén kappanyt kapott címerébe.

Mindazáltal e vázlatot, itt a bouquet-t képviselvén, utoljára is hagyom, hogy aztán más fontosabb epochát rajzolhassak, olykor kissé *retrospektíve*, de aztán a katasztrófig vezetve. - Vagy inkább, mivel már fellebb megkezdettem, folytatva.

Előbb tehát, habár ezek is tudományos írók, történészeinkről akarok valamit mondani, nem sokat, miként bizony ők sem sokat mondanak rólam.

Régibb történészeinkről megvolt már à peu près - minden mondva; lássuk a két újabbat, a leghíresebbeket s legkitűnőbbeket.

Véleményem, nézetem itt is egészen független; ha azt mondom, hogy Sz. különb H-nál, akkor mindazok, kik H-t tartják jobbnak, azt fogják állítani, hogy si tacuissem, philosophus mansissem; ha pedig azt erősítem, hogy mindent összevéve H., azaz *Horváth Mihály* különb, bátrabb, szebb irányú, mint Sz., azaz *Szalay László*, akkor a szalayánusok köveznek meg. És mégis én saját felfogásom szerint Horváth Mihályt tartom első történészünknek.

Nem mondom, hogy én s általában mi itt a külföldön, mindent aláírunk, amit munkáiban mond. Ezt mi nem tesszük, sőt utóbbi nagy szorgalommal kidolgozott munkájában, *Huszonöt év hazánk történelméből*, mi helyenkint egyoldalú, elfogult s itt-ott részrehajló állításokat találunk. Aztán H. M. két nagy hibáját a magyar történészeknek nem tudta kikerülni: *a nagy szavakat, sesquipedalia verba és a prédikációt*.

Ezen utóbbi talán nem is hiba, mert majd minden történészünk *prédikál*, Fessler à la tête, s mert már a régiek *Tacitust és Sallustius*, sőt az elegáns *Julius Ceasárt* sem kivéve, mindnyájan prédikáltak - *Livius* legtöbbet.

Hanem H. M. munkáin valami olyas leng át, mi mindezeket elfödi, s ez a szabadság és hazafiság meleg érzete, az adatokbani gazdagság, a szorgalmas simító, tisztázó kéz s a valódi történelmi irány, miként azt egy *Macaulay* érti.

H. M.-nak a tudomány sokat köszönhet, különös képessége van a régi iratok kibetűzésében, mely Brüsszelben a híres *Altmayer* urat is meglepte. Azután vasszorgalom.

Szalay Lászlót csak történelmi munkájából ismerem, s éppen e jeles munka tanúskodik leginkább afelől, mit és mennyit vesztett irodalmunk e jeles férfiúban.

Vegyük történelmének első kötetét kezünkbe, s hasonlítsuk azt az utóbbiakkal össze, s a *haladás* minden tekintetben meg fog bennünket lepni.

Szalay nem oly bátor író, mint Horváth, de szigorúan igazságos és részrehajlatlan.

Nálunk a mindennapi tulajdonok közé tartozik, hogy publicistáink egyszersmind *államférfiak* is. Majdnem oda lehetne útileveleikben a megkülönböztető jelek közé írni: *nem államférfiú*. - Én nem valék oly szerencsés Szalay Lászlónak diplomáciai ügyességét szemmel kísérni. Meglehet, hogy túltett minden Pitten, Foxon, Canningon, Palmerstonon; mindamellett áll, hogy a külföld róla nem sokat tudott.

De Szalaynak nézetem szerint nem is volt szüksége arra, hogy őt mint államférfiút kitüntessék barátai. Volt benne elég, ami őt a nemzet előtt elfeledhetlenné teszi.

Senki jobban, mint e sorok igénytelen írója, nem érti és érzi át mélyebben a *kegyelet és tisztelet* adóját, mit meghalt jobbaink sírjára teszünk le; de az olyan ember, kiben ízlés és tapintat van, az a *kegyeletből sohasem fog szatírárt csinálni*. Nem azokról szólok, kik annyi másokkal együtt Szalayból is államférfiút csináltak, mert hiszen ennek lehetőségét szíves öröme elismerem; hanem szólok azokról, kik, míg Szalay *élt*, érzélgős, világfájdalmas - úgynevezett *bimbóit* szépen kifaragták; tény ez, urak, igen jól tudom, Pesten valék akkor, mikor ezek megjelentek, s aztán Szalay holta után - s mivel több ily bimbót nem ír - magasztalni kezdik, mint egykor a Palocsay verseit. Egy *Friedrich és Katt* című novelláját pedig, valódi incunabulumot, akadt oly lángész, ki Victor Hugo munkáihoz hasonlította - a novella így végződik: sírhatnám! - Ez aztán a szatíra.

Ami Szalay *páratlan* szerénységéről mondatik, hasonlóul túlzás; meglehet, hogy a *történész* Szalay szerény volt, hiszen *hazakéredzett!*

De térjünk vissza lelkes történészeinkhez. Ha áll, mit az ítések állítanak, hogy az író csupán a másoktól kölcsönözött fillengek összességét képviseli, még inkább áll az, hogy véralkatának van befolyása munkáira.

Mennyiben lehet ezt Horváth Mihályra alkalmazni, nem tudom, de én őt *érzelgő* embernek s kiválólag paposnak tartom.

Horváth például *érzelgő ember*, nem kell erre nagyobb bizonyítvány, mint azon az elérzékenyülésig nagy előszeretettel báró Eötvös József érdekes regényei iránt, mely előszeretettel s elragadtatásban talán az egyetlen *Vachott Sándorné* tesz túl rajta. - Azt kérdezhetné valaki, hogy azon ártatlan péppel élő szűzies *érzelgés* (*sensiblerie*) miként lehet meg érett, sőt koros férfiakban? - Nehéz erre felelni, hacsak fel nem tesszük, hogy nálunk újabb időben, mintegy húsz-harminc év óta némely fogalmak összezavarodtak; így például a századik regény- vagy novellairó nem ismeri a rémséges nagy különbséget e két fogalom közt: *érzelgés* = *sensiblerie* és *érzés* = *sentiment* közt. Így vagyunk az *önérzettel* is, *Selbstgefühl*, a legtöbb mai ezt szerénytelenségnek s büszkeségnek veszi. Némely ember azt tartja legszerényebb embernek,

ki magáról semmit sem tart. - Goethe azt állítja, hogy: *Zu grosse Bescheidenheit grenzt an Dummheit.*

H. M. kellemes társalgó; Brüsszelben, hol igen sok házhoz járt, nagyon szerették.

Egy furcsa kázusát jegyzem itt fel. Szébb kéziratot, mint az övé, nem lehet látni, ez valódi kalligráfia. Ily szépen volt történelme leírva s fiókjában eltéve, midőn egy reggel az írás-csomagnak közepét szépen fészekké kirágva találta, s abban egy egész egér-ménage-t! - Szegény Horváth! Majd megette a méreg.

Ezen elég rövid vázlat után mindenesetre legjobb lesz Horváthnak és Szalaynak munkáit megvenni, senki sem fogja megbánni. Mi, regényírók is megvesszük, főleg miután sikerült *nekem* ítéseinket azon nagyszerű sületlenségről leszoktatni, hogy valahányszor tudományos munkát ajánlottak, a regényeket mint *bűnbakot* használták, s keservesen jajveszékelték, hogy az emberek regényeket olvasnak, *mintha nem éppen a mi regényeink szoktatták volna a közönséget az olvasásra.*

Egyáltalában én alig ismerek valami szomorúbbat s igazságtalanabbat, mint a könnyelmű ítélet, mint a pletykaságok, sőt egyenesen hazugságok utáni indulást s aztán a *pereatot*, mely nemegyszer egynémely becsületes, jóakarató és szorgalmas embernek nemcsak elkészeríti, hanem tönkre teszi egész lételét.

Egy ily igazságtalanságot akarok itt kiemelni, s örülnék, ha sikerülne nekem ezáltal egy becsületes embernek sorsán segíteni.

Meglehet, hogy önök ki nem találják, kiről beszélek, annyira sikerült némely embereknek őt a közvélemény előtt eltemetni s befeketíteni.

Kertbeny-ről akarok itt szólni, habár tudom, hogy darázs-fészekbe nyúlok; egy ember nyugalma és becsülete megérdemli az áldozatot.

Emlékezzenek önök vissza édes buzgó, lelkesedő örömtől dagadozó keblű, én nagy jó uraim, hogy csak kevéssel ezelőtt, minő nyitott karokkal készültek önök egy bizonyos angol-magyar és magyar-angol *dámát* fogadni; de aki aztán el nem jött. Hol van most e nő? Ki beszél róla, ki vesz csak tudomást is róla? - Senki! általánosan *conticuere omnes!* - Nem oly régen még, sőt közelebből, egy más ily humbug mesterné úszott a népkegy hullámain! Beh szépen énekelt a kedves! Minő speecheket csépett a hírlapokban, miként vetette a cigánykereket - - és most? Nulla von nulla geht auf! - mondja a bécsi német, s önagysága csak készül, csak gyakorolja magát - sőt állítólag *eredményhez* is jutott - kissé kiabálókhoz - - no de vége a parádénak.

Látják önök, jó urak, ez mind nem baj, ha önök fellelkesednek a tökéletes nagy semmiért, ha önök privata diligentiából magukat nagyszerűen nevetségessé teszik - mert tessék elhinni, *hej sokat neveltünk idekünn ezen a handabandán;* ez nem baj, önök jobbaknak nézték az embereket, mint aminők valóban! - De mikor önök másnak becsületét tiporják a porba! - Ó, ez már nem szabad!

Én nem tudom, mi ingerelhette fel önöket annyira egy igen eszes, mívelt, sokat tapasztalt és rémségesen sokat szenvedett hazájok-fia ellen, ki be tudja bizonyítani, hogy élete minden évét a hazának szentelte. Egyébiránt neve nem *álnév*, a család *magyar* és nemes: *Benkert* Edler von *Kertbeny*, ott van Nagy Iván munkájában.

Azt mondják önök, hogy többet ártott irodalmunknak fordításaival, mint használt? Furcsa egy szemrehányás; talán az *Opitz*-féle fordítások jobbak? Aztán még azt se tudnák önök, hogy *Kertbeny* már akkor írt, mikor a világnak tudtára kellett adni, hogy *élünk*. Senki sem tett

nekünk e részben kitartóbb szolgálatot, mint Kertbeny, a többiek utánamentek, mint a ludak a gúnárnak.

Ártott? - mióta bűn az, ha valaki legjobb tudása s legjobb akarata szerint munkál és dolgozik? Aki Kertbeny fordításait az ellene irányzott bökversek és élcek után ítéli meg, az tökéletes tévúton jár.

Nekem sem hivatásom, sem kötelezettségem Kertbeny urat védeni, nem is kért reá, nem is szorult reá, mindössze is rövid ideig láttam, sőt ellenem írt is, mit aztán Dr. Würzburg meg is cáfolt - de lelkem fellázadt ezen embernek szerencsétlenségén.

Ami Kertbenynek házi életét, sein *Thun und Lassen* illeti, erről éppen oly elbizottság volna tőlem ítélni, ki úgysem *ítélek* soha, mint mások *rokon- vagy ellenszenvéért* a felelősséget elvállalni.

Itt csak azon igazságtalanságról szólok, mely az irodalmáron történt, s melyet azon formában, mint történt, indokolni nem lehet.

Egyébiránt, hogy Genfben fogadós lett, szintoly ízetlen tréfa, mint az *nevetséges* - hogy kém volna. No hiszen, úgy beszélnek és írnak a *kémek!*

4

És most penderíték ide önöknek egy írói kuriózumot rokokó stílben. Ha azt fogják önök találni, hogy ez *charge*, annál bocsánandóbb leend bűnöm, miután mai világban még az első uralkodó sem ment attól, hogy *képét chargierozva, sőt torzítva* ne adhassák azok a bizonyos lapok!

Együtt adom az egész imagót, nehogy retusírozásra szoruljak.

Kolozsvárt vagyunk a piacon, szemközt b. Jósika János kétemeletes házával, 1847-ben.

Íme, itt jó szemközt velem egy rosszul öltözött, magas, merev egyéniség, egészen vitorlavászonba göngyölve. Meglehet, hogy láttam már ezelőtt is, de nem emlékeztem reá.

- Hát ez kicsoda? - kértem egy igen elmés barátomtól.

- Hát nem ismered?

- Nem.

- Hiszen ez a legtudósabb ember az egész két hazában, még a szomszéd Bukovinát is odaértve. - Én csak azon álmélkodom, hogy el nem nevezték még lángeszű újdondásaink a *haza tudósának*, miután már a hazának van *Bárója* és Humoristája!

- És mi a neve e portentumnak vitorlavászonban?

- Ez Brassai Sámuel, a híres Brassai Sámuel, egyébiránt *polihisztor, poliglott, ichtiolog, ornitholog, zoolog, archeolog, geolog, frenolog, paleontolog, philolog* - - -

Még nincs vége!

Barátom gyorsan folytatá: *zenész, nagy kritikus és botanikus* - ezeken kívül *controlor* a kolozsvári toronyóra mellett, *grammatikus*, mindenkifölött pedig egy *metodisztika* feltalálója, mely *metódus* az egész hazában ismeretes. - Szóval, barátom, kétlábú, tollatlan, élő enciklopédia, miként látod nyári toalettben.

Szédültem! Úgy jártam, mint az újdondászok, kiket a haza tudósának sokoldalúsága elkábított.

No, ez nagy ember! - gondoltam magamban, s habár személyes ismeretségét úgy kerültem, mint a tüzet, megismerkedtem munkáival.

És most bevallom bűnömet: hiában! Ipse dixit magister - mikor egy lapon hetvenhét nyelvhibát követett el abban a bizonyos vagy inkább bizonytalan - ingyen tanító - francia grammatikában: hogy *tévedni emberi dolog*, tehát én is tévedhettem, mikor Brassai Sámuel urat *sohasem vettem komolyan*, és őt sohasem tartottam tudósnak. - Persze, hogy én mint afféle tudatlan ember, magamnak a tudóst úgy képzeltem, mint: *Humboldt*-ot, *Aragót*, *Kant*-ot, *Leibniz*-et, *Codet de Veau*-t, *Bobinette*-et és *dr. Bugát*-ot; azután sehogy sem tudtam Brassai Sámuel urat ekkora homónak nézni. - Mindössze is én benne azt látom, mit a német Vielwissernek nevez, a régiek pedig *Sciulus*nak neveztek; egyébiránt felismerem, hogy valódi irodalmi gourmand.

Ugye, t. olvasó, ez megbocsátható bűn?

Aztán később másnemű kedves tapasztalásokat is tettem: hogy a haza tudósa, pályatársait csupa facetiából *krokodiloknak*, *kígyóknak*, *békáknak*, *kandúr macskáknak*, *Xantippéknek*, *kopaszoknak* (nagyon döntő okfő), *vén orosz lányoknak* (feledkezvén Aesopus meséiről), sőt még *mérgezőknek* is címezte, emellett azzal a kedves portékával fenyegetődött, melyet ő, Brassai Sámuel úr, *attikai sónak* nevez, melynek mi, közönséges emberek, más nevét tanultuk; sőt egyszer még *botránnyal* is horgászta olvasóit.

Ez okozta aztán, hogy a haza tudósának kompilációit mindig a zsebkendővel orrom előtt olvastam - bűneimért.

Van egy más nequitiája is, de ez közös minden ítésszel. - Ezen urak mindent elkövetnek, hogy az író felbosszantsák, kisebbsítsék, kifigurázzák; gúnyneveket adnak neki, s aztán, ha célt értek, ha az író felingerelték, vagy meg is haragították, ők apprehendálnak. Tu l'as voulu George Dandin! Aztán pompásan feloszlanak a szerepek: az ítész urak ostromot futnak, döfnek, vágnak - az író pedig haragszik.

Miért e szép kedélyes rendet megzavarni? Ezért még senkit meg nem perelnek, s az ítész urak mindig intra dominium maradnak.

Egy püspök hált egykor egy parasztházban s rémségesen *horkolt*; a lak urának fia, egy kis buksi rákiált: ne horkoljon a főtisztelendő úr! - a püspök egyet fordult, s felelt: horkolok biz én, k - - - d! Az ítész horkol, az író rákiált: voilà tout!

Egyszerre - mikor nem is álmodtam - három példányban egy méregdrága, halva született brochure érkezett hozzám, név szerint Brassai Sámuel úrnak tizenöt krajcáros kritikai lapjai. Átfutottam, s íme! a jó úr, kit alig ismerek, kinek soha egy szalmaszálat nem tettem útján keresztül - annyi szecska és pelyva közöl, melyek irodalmunkban szolgálatjára álltak - az én *Tudós leánya* című, nem legrosszabb regényemet vette a gereben alá, s nem restellte rólam s tőlem egy egész könyvet összececsinálni.

Lássuk már most e faktumnak geneziséjét.

Előrebocsátom, miképp Brassai Sámuel azt erősíti, hogy *akit elítéltek*, annak hallgatni kell, meglátjuk, ha a jó úr szintoly béketűrő-e az ellene irányzott ítészet iránt, mint aminő Stummerliket szeretne azokból csinálni, kiknek munkái felett pálcát tör.

Vagy annyira az volna, mit a francia *pétri de vanité*-nek nevez, hogy miként Párizsban a Veuillot testvérek, minden argumentumra, ad hominem, azt mondja: *nous, c'est autre chose!*

Nem tudom, vette-e más észre, ami pedig nagyon szembetűnő, s amit tízszeresen lehet bebizonyítani, hogy a haza tudósa *semmi névvel nevezendő kitűnőséget nem tűr*; hogy elég, ha valaki hírre, népszerűsége, munkái kelendősegre találunk - arra, hogy Brassai Sámuel úr *beteg* legyen. - Jusson eszünkbe *Madách, Jókai, Vas Gereben*, mert ez utóbbi is kapott a kritikai lapokban egy *mixed pickles* nyelven írt oldaldöfést. Gyulai Pál - mióta tekintély hazai kritikánkban - hasonlóul gerenda a haza tudósának szemeiben; abba is belebojtorjándokott. Vörösmartynak még holta után sem hagy békét, s csak nemrégiben, még meleg ravatala felett toporzékol a sírvirágokon - magamról majd alább szólok. *Nem tények-e ezek?* És mindez minő durván, kíméletlenül, sértő személyeskedések s denigrációk közt történik, s néha, szomorú kimondani, a *füllentésig* megy; így például rajtam történt, hogy nekem még azt is *nyelvhibául rótt*a fel, mit az erratak közt a könyv végén megtalált volna.

Én e jó úrral hosszas polémiába nem ereszkedtem, hadd v - - rkodjék, gondoltam magamban, s ha párszor aprópénzzel fizettem ki, ennek oka az, hogy a nagyérdemű haza tudósának *confidens* tónusát irányomban, ki őt alig ismerem, igen nevetségesnek találtam. Úgy látszik, azt akarta a világgal elhitetni, hogy mi, Isten tudja, minő *frère et cochon* lábon állunk együtt, ezért tartottam szükségesnek e rossz ízlésű tolakodást visszautasítani. Ez mentsen ki a t. olvasó előtt.

De mivel itt, sajnálkozásomra az *emberrel* s nem a haza tudósával van dolgom, s mivel e jó úr valódi *prototyppe* a személyeskedésnek, másokat vádol személyeskedéssel: íme az ígért kritikai lapok genezise.

A Pester Lloyd-ban néhány év előtt ez állt:

Vom dem bekannten Verfasser - der *Eszther* - wird in nächster Zeit ein neuer Roman „*A tudós leánya*” erscheinen. Personen, welche über das Manuscript in Kenntniss gesetzt wurden, versichern, dass dieses Werk vielleicht das gelungenste des geistreichen Verfassers sein dürfte.

Íme a corpus delicti! - Íme a görcsök és rángások okai; nem tartott-e a jó úr reám *húszéves cine-mintyét*, mivel az az ártatlan Szontagh Gusztáv kalapot emeltetett *nem is előttem*, hanem *Abafi* című regényem előtt?

Én magamnak így kombinálom a dolgot: meglehet, hogy tévedek, Brassai Sámuel talán nem rossz szívből, de szenvedélye által elragadtatva, miután magának egy *Jósika Miklóst* gondolt, ki nem én vagyok, kit nem ismer - így okoskodhatott: Jósika Miklós itthon Erdélyben tehetős ember volt; most annyi helye nincsen a két hazában, hova lábát tegye, hova fejét lepihentesse. Egy deszkaszál maradt kezében a hajótörés után: írói képessége, megtörhetlen jelleme és kitartó szorgalma. Ezeket kell mindenáron kifacsarni kezei közül, mert csak így lehet ezen útban-álló, az egész irodalmi tért (sic) elfoglaló embert végképp tönkretenni.

Meglehet, legalább nagyon hihető, hogy valaki megsúgta a szenvedélyförmedt úrnak, hogy éppen, mikor *A tudós leánya* című regényemen dolgoztam, *lábam eltört*, s kénytelen valék regényem egy részét ágyamban, *bandage-ok* közt, rajzónnal - s szenvedvén olykor pokolbeli kínokat - bevégezni, mivel nekem a sors nem adta ingyen az életet, s barátaim nem szerettek sine curákat.

Hol kaphatott volna Brassai Sámuel köztiszteletű tudós úr még keresve is jobb, oportunosabb alkalmat arra, hogy engemet munkásságomban paralizáljon?

A számítás pompás volt! - becsületére válik a lángeszű tudósnak, s illő jutalom huszonnyolc évi becsületes szolgálat után, melyet a hazának tevék, és serkentő biztatás azokra nézve, kik hazájuknak *mindent* feláldoznak. - *Mindent!* - mondom, mert ne tartson engemet senki oly

elfásultnak, oly hidegnek hazám iránt, hogy én a külföldet megszerettem, hogy bennem a honvágy utolsó szikrája kialudt: nem, urak! ember nincsen, ki inkább vágnék, mint én, hazamehetni; de aki engemet ismer, tudhatja jól, mily roppant a különbség nálam e két szó közt: *mehetni és menni!*

Egyben mindazáltal putidissime felsült a haza tudósa, a *Jósika Miklósokat* cserélte föl. Amit a Brassai mintára készült Jósika Miklós talán tett volna, azt a jó Isten eredeti mintájából került Jósika Miklós nem teszi; az elsőt talán meg lehetett volna a gutával üttetni, a másik, a valódi, keményen áll még lábain.

Mit mondtak volna az *elsőről* - ha ilyen van - otthon, nem tudom; de a másíkról, az igazíróról csak nemrégiben mondta korunk egyik legjelesebb írója, a Biographische Lexicon des Kaiserreichs Oesterreich szerkesztője, hogy kevés emberére jelen korunknak illik inkább, mint reám, Horácnak mondata: *Et si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae.*

Ez a csekélység maradt ki a kalkulusból.

Mindezekből világos, hogy Brassai Sámuel úr volna az utolsó ember a világon, ki nekem imponálni tudna.

Brassai Sámuel úr, ki olykor egész bric-à-brac sereget állít elő könyvtárából kezesekül, bizonyosan olvasta Voltaire-t, s ismeri, mint tudós férfiú, azon faját az irodalmároknak, melyekről Voltaire mondja: *Je ne connais rien de plus abject que la canaille littéraire.* Látja, tisztelt úr, ezeket kellene kissé regulában tartani, ez szükségesebb volna, mint az obligát lerántások.

Egyébiránt mit okoskodom én?! A befeketés, személyeskedés s durvaság Brassai úr polémiaiban oly fényfokán áll a luciditásnak, hogy minden vitatkozás megszűnik: *c'est à laisser, ou à prendre!* - miként a francia mondja.

-&-